দুবছৰীয়া স্নাতকোত্তৰ পাঠ্যক্রম
(চি. বি. চি. এচ; এন ই পি ২০২০ অনুসৰি)

দ্বিতীয় ষাণ্মাসিক

ভাৰতীয় প্রশাসন
ৰাজনীতি বিজ্ঞান

সূর্য কুমাৰ ভূঞা সমাজ বিজ্ঞান অধ্যয়ন সত্র
কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

বিষয় বিশেষজ্ঞ

অধ্যাপক ধ্রুৱ প্রতীম শর্মা, গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যালয়
অধ্যাপক জ্যোতিৰাজ পাঠক, কুমাৰ ভাস্কৰ বর্মা সংস্কৃত আৰু পু�ৰাতন অধ্যয়ন বিশ্ববিদ্যালয়
ড° শান্তনু চক্রৱর্তী (অৱসৰপ্রাপ্ত), কটন বিশ্ববিদ্যালয়

সমন্বয়ৰক্ষী ঃ **অধ্যাপক বিপুল দাস,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রস্তুতি গোটৰ সদস্য

অধ্যায়	*অৱিহণা যোগাইছে*
১, ২, ৩	ড° সংগীতা ভৰালী, পশ্চিম কামৰূপ মহাবিদ্যালয়
৪, ৫	ড° বনস্মীতা শর্মা, ৰ'য়েল গ্ল'বেল বিশ্ববিদ্যালয়, গুৱাহাটী
৬, ৭, ১৩, ১৪	মুনচুন বৰকটকী, গৱেষিকা, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়
৮	নীলমি কোঁৱৰ, ৰ'য়েল গ্ল'বেল বিশ্ববিদ্যালয়, গুৱাহাটী
৯	ত্রিদীব ভৰালী, হৰী গায়ত্রী দাস মহাবিদ্যালয়, আজাৰা
১০. ১১, ১২	ড° দাদুল দেউৰী,পূৰ কামৰূপ মহাবিদ্যালয়, কামৰূপ

ভাষান্তৰকাৰী

ড° অর্ণৱ শর্মা, এছ. বি. দেউৰা মহাবিদ্যালয়
(*অধ্যায়* ১, ২, ৩,৪,৬,৭,১৪)

মৃণাল শর্মা, লামডিং মহাবিদ্যালয়
(*অধ্যায়* ৫,৮)

নিশা বৰা,
(*অধ্যায়* ৯)

ধৰিত্রী গোস্বামী, গুৱাহাটী
(*অধ্যায়* ১০)

ড° কৃশাংগী শইকীয়া, ৰয়েল গ্লবেল বিশ্ববিদ্যালয়
(*অধ্যায়* ১১)

শিল্পী পৰাশৰ, গৱেষক ছাত্রী, কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়, (*অধ্যায়* ১২,১৩)

সম্পাদনা ঃ

বিষয়বস্তু সম্পাদনা ঃ **অধ্যাপক জয়ন্ত কৃষ্ণ শর্মা,** গুৱাহাটী বিশ্ববিদ্যলয়
ভাষা সম্পাদনা ঃ **লিপিকা শর্মা,গুৱাহাটী** (*অধ্যায়* ১-১৪)
গাঁথনিক সম্পাদনা ঃ **অধ্যাপক বিপুল দাস,** কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়

প্রকাশ ঃ অক্টোবৰ,২০২৫

কৃষ্ণ কান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ এই স্ব-শিক্ষণ সামগ্রী ক্রিয়েটিভ কমন্স এটিবিউচন-নন-কমার্চিয়েল-শ্বেয়াৰএলাইক ৪.০ লাইচেন্স (আন্তঃৰাষ্ট্রীয়) ঃ http//creativecommons.org/licences/by-nc-sa/4.0 ৰ অধীনত উপলব্ধ কৰা হৈছে। http://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/

কৃষ্ণকান্ত সন্দিকৈ ৰাজ্যিক মুক্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ হৈ পঞ্জীয়কৰ দ্বাৰা মুদ্রিত আৰু প্রকাশিত।

মুখ্য কার্যালয় ঃ পাটগাঁও, ৰাণীগেট, গুৱাহাটী-৭৮১০১৭
নগৰ কার্যালয় ঃ ৰেচম নগৰ, খানাপাৰা, গুৱাহাটী-৭৮১০২২
Web : www.kkhsou.in

পাঠ্যবিষয়ৰ পৰিচয় ঃ

স্নাতকোত্তৰ পাঠ্যক্ৰমৰ দ্বিতীয় যান্মাসিকৰ দ্বিতীয় পাঠ্যক্ৰমটোৰ শিৰোনাম হৈছে "ভাৰতীয় প্ৰশাসন"। এই পাঠ্যক্ৰমটোৰ উদ্দেশ্য হৈছে শিক্ষাৰ্থীসকলক ভাৰতীয় প্ৰশাসনৰ বিভিন্ন দিশ সম্পৰ্কে গভীৰ বুজ দিয়াৰ। ৰাজনীতি বিজ্ঞানত স্নাতকোত্তৰ ডিগ্ৰী পাঠ্যক্ৰমৰ শিক্ষাৰ্থীসকলৰ নিজৰ দেশৰ প্ৰশাসনৰ বিভিন্ন দিশ সম্পৰ্কে বিস্তৃত জ্ঞান থকাটো এক প্ৰাথমিক অৰ্হতাৰ অন্তৰ্গত। এই কথা মনত ৰাখি পাঠ্যক্ৰমটোৰ আৰম্ভণি ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ বিকাশ আৰু ইয়াৰ বৈশিষ্ট্যৰ আলোচনাৰে কৰা হৈছে।

এই পাঠ্যক্ৰমৰ প্ৰথম অধ্যায়ত ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ বিকাশ আৰু ইয়াৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ আলোচনা কৰা হৈছে। এই অধ্যায়ত ভাৰতত উপনিবেশপূৰ্ব আৰু উপনিবেশোত্তৰ যুগত প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ বিকাশক লৈ আলোচনা কৰা হৈছে। পাঠ্যক্ৰমৰ দ্বিতীয় অধ্যায়ত ভাৰতৰ নাগৰিক সেৱাৰ গঠনমূলক ৰূপৰেখা সম্পৰ্কে আলোচনা আগবঢ়োৱা হৈছে। এই অধ্যায়ত সৰ্বভাৰতীয় সেৱাসমূহ, কেন্দ্ৰীয় সেৱা আৰু ৰাজ্যিক সেৱাসমূহৰ বিভিন্ন দিশ আৰু ভাৰতৰ প্ৰশাসন চলাবলৈ তেওঁলোকৰ ভূমিকা বিশ্লেষণ কৰা হৈছে।

তৃতীয় অধ্যায়ত কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগক লৈ আলোচনা আগবঢ়োৱা হৈছে। এই অধ্যায়ৰ জৰিয়তে শিক্ষাৰ্থীসকলে লোকসেৱা আয়োগসমূহৰ গঠন আৰু কাৰ্যসমূহৰ সৈতে পৰিচিত হ'ব পাৰিব।

চতুৰ্থ অধ্যায়টি ভাৰতৰ মহালেখা পৰীক্ষক তথা নিয়ন্ত্ৰক (cromptroller and auditor general) ৰ ক্ষমতা আৰু দায়িত্বৰ ওপৰত কেন্দ্ৰীভূত। পঞ্চম অধ্যায়ত প্ৰশাসনিক বিষয়া (ureaucrats) তথা ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীৰ ভূমিকা আলোচনা কৰা হৈছে। এই অধ্যায়ৰ জৰিয়তে শিক্ষাৰ্থীসকলে সাধাৰণজ্ঞ (Generalist) আৰু বিশেষজ্ঞ (specialist) প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ অৰ্থ কি, আৰু এই দুয়োৰে মাজত থকা মত বিৰোধ আৰু তৰ্ক-বিতৰ্কবোৰ বুজিবলৈ আৰু চিনাক্ত কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব।

ষষ্ঠ অধ্যায়ত ভাৰতত বিকাশ প্ৰশাসন (Development Administration) সম্পৰ্কে আলোচনা কৰা হৈছে। এই অধ্যায়ত বিকাশ প্ৰশাসনৰ অৰ্থ, ইয়াৰ উৎপত্তি আৰু কাৰ্যপদ্ধতি সম্পৰ্কে আলোচিত হৈছে।

সপ্তম অধ্যায়টিয়ে ভাৰতীয় আৰ্থিক প্ৰশাসনৰ ওপৰত পৰ্যালোচনা কৰিছে । এই অধ্যায়ত ভাৰতৰ বিত্তীয় পৰিকল্পনা (budget) প্ৰক্ৰিয়াৰ বিভিন্ন দিশ সুস্পষ্টভাৱে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে, য'ত কাৰ্যক্ষমতা ভিত্তিক বিত্তীয় পৰিকল্পনা (performance budgeting) আৰু শূন্য আধাৰিত বাজেট প্ৰণালী (Zero-base budgeting)ৰ অৰ্থ আৰু ধাৰণাসমূহও ব্যাখ্যা কৰা হৈছে।

অষ্টম অধ্যায়ত সু-শাসন, জবাবদিহিতা আৰু প্ৰতিশ্ৰুতিসমূহৰ ধাৰণা আলোচনা কৰা হৈছে। নবম আৰু দশম অধ্যায়ত ডিজিটেল চৰকাৰী ব্যৱস্থাপনাৰ (E-governance) ধাৰণা আলোচনা কৰা হৈছে, য'ত ৰাষ্ট্ৰীয় ডিজিটেল চৰকাৰী ব্যৱস্থাপনাৰ পৰিকল্পনা আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় ব্যৱস্থাপনা বিভাগৰ কথা আলোচনা কৰা হৈছে। এই অধ্যায়ত ডিজিটেল চৰকাৰী ব্যৱস্থাপনাৰ পৰিসৰ, গুৰুত্ব আৰু ইয়াৰ প্ৰভাৱবোৰ সুদৃঢ়ভাৱে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে।

দশম অধ্যায়টোৱে ভাৰতৰ এক জ্বলন্ত সমস্যা 'দূৰ্নীতি'ৰ ওপৰত পৰ্যালোচনা কৰে। এই অধ্যায়ত দূৰ্নীতিৰ অৰ্থ, সংজ্ঞা, কাৰণ আৰু ইয়াৰ প্ৰতিকাৰসমূহৰ ওপৰত বিস্তৃতভাৱে আলোচনা কৰা হৈছে। একাদশ অধ্যায়ত জনঅভিযোগ নিষ্পত্তিকাৰী প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ ওপৰত (Ombudsman) ব্যাখ্যা কৰা হৈছে। এই অধ্যায়ত লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ ওপৰত আলোচনা কৰা হৈছে।

দ্বাদশ অধ্যায়ত প্ৰশাসনত স্বচ্ছতাৰ গুৰুত্ব বৰ্ণনা কৰা হৈছে। এই অধ্যায়ত ২০০৫ চনৰ তথ্যৰ অধিকাৰ আইন (RTI Act) বৰ্ণনা কৰা হৈছে। ত্ৰয়োদশ অধ্যায়ত প্ৰশাসনত ৰাইজৰ অংশগ্ৰহণৰ গুৰুত্ব আৰু লাভৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হৈছে।

চতুৰ্দশ তথা অন্তিম অধ্যায়ত ভাৰতত হোৱা প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ বিভিন্ন দিশ সম্পৰ্কে আলোচনা আগবঢ়োৱা হৈছে; যেনে - ভাৰতত ৰাজহুৱা প্ৰশাসন সম্পৰ্কে এপেলবি প্ৰতিবেদন, গোৰৱালা প্ৰতিবেদন আৰু প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ আয়োগ (Administrative Reforms Commission), ইত্যাদি।

বিষয়সূচী

পৃষ্ঠা নং

অধ্যায় ১ ঃ **ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা ঃ বিৱৰ্তন আৰু বৈশিষ্ট্য** ৭-১৯

ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ বিৱৰ্তন; ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা ঃ মূল বৈশিষ্ট্য

অধ্যায় ২ ঃ **ভাৰতত অসামৰিক সেৱা ঃ ইয়াৰ গাঁথনি আৰু কাঠামো** ২০-৩৪

ভাৰতীয় অসামৰিক সেৱাৰ গঠন; কাৰ্য আৰু কৰ্তব্য; ভাৰতীয় অসামৰিক সেৱাৰ গাঁথনি, সৰ্বভাৰতীয় সেৱাসমূহ, কেন্দ্ৰীয় সেৱাসমূহ, ৰাজ্যিক সেৱাসমূহ

অধ্যায় ৩ ঃ **কেন্দ্ৰীয় আৰু ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগ** ৩৫-৪৯

কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগ; ভাৰতত লোকসেৱা আয়োগৰ চমু ইতিহাস;ইউ পি এছ চিৰ গঠন; ইউ পি এছ চিৰ দায়িত্ব আৰু কাৰ্যাৱলী; ইউ পি এছ চিৰ কাম-কাজ; ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগৰ কাম-কাজ

অধ্যায় ৪ ঃ **ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষক** ৫০-৫৭

সাংবিধানিক বিধান;কেগৰ নিযুক্তিৰ পদ্ধতি; ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষক (কেগ) ৰ ক্ষমতা আৰু কাৰ্য

অধ্যায় ৫ ঃ **ভাৰতৰ আমোলাতন্ত্ৰ** ৫৮-৬৬

আমোলাতন্ত্ৰৰ অৰ্থ; অসামৰিক সেৱাৰ শ্ৰেণীবিভাজন; স্বাধীনোত্তৰ ভাৰতত আমোলা তন্ত্ৰৰ ভূমিকা; সাধাৰণবাদী আৰু বিশেষজ্ঞ আমোলাতন্ত্ৰৰ অৰ্থ; ভাৰতীয় প্ৰশাসনত সাধাৰণবাদী বনাম বিশেষজ্ঞ বিতৰ্ক; ভাৰতত নিৰপেক্ষ আৰু প্ৰতিশ্ৰুতিবদ্ধ আমোলাতন্ত্ৰ

অধ্যায় ৬ ঃ **ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসন** ৬৭-৭৭

উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ উত্থান; উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ অৰ্থ আৰু উদ্দেশ্য; ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ মূল উদ্দেশ্য; উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ বৈশিষ্ট্য; উন্নয়নৰ ৰিগছ্ম মডেলৰ চমু উল্লেখ; উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ নিৰ্দিষ্টতা আৰু উন্নয়নশীল দেশসমূহত আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকা; উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ সমালোচনা

অধ্যায় ৭ ঃ **বিত্তীয় প্ৰশাসন** ৭৮-৯২

বিত্তীয় প্ৰশাসনৰ অৰ্থ আৰু গুৰুত্ব; বিত্তীয় প্ৰশাসনৰ প্ৰকৃতি আৰু পৰিসৰ; বিত্তীয় প্ৰশাসনৰ দিশসমূহ; ভাৰতত বাজেট আৰু বাজেট প্ৰক্ৰিয়াৰ ধাৰণা; কৰ্মক্ষমতাৰ বাজেট প্ৰস্তুত কৰা; শূন্যভিত্তি বাজেট

অধ্যায় ৮ ঃ **সুশাসন ঃ দায়বদ্ধতা আৰু প্ৰতিশ্ৰুতি** ৯৩-১০২

সুশাসন ঃ অৰ্থ আৰু বৈশিষ্ট্য; দায়বদ্ধতা; প্ৰতিশ্ৰুতি

অধ্যায় ৯ ঃ **ই-শাসন** **১০৩-১২৪**
ই-শাসনৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি; ই-শাসনৰ মূল নীতিসমূহ; ই-শাসনৰ প্রকাৰ; ই-শাসনৰ পৰিসৰ; ৰাষ্ট্রীয় ই-শাসন পৰিকল্পনা, ২০০৬; ৰাষ্ট্রীয় ই-শাসন বিভাগ; ই-শাসনৰ প্রভাৰ আৰু গুৰুত্ব

অধ্যায় ১০ ঃ **দুর্নীতি: বিষয় আৰু প্রত্যাহ্বান** **১২৫-১৩৭**
দুর্নীতিৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা; ভাৰতত দুর্নীতিৰ পৰিসৰ; দুর্নীতিৰ কাৰণ; দুর্নীতিৰ বিৰুদ্ধে যুঁজ দিয়াৰ বিষয়সমূহ; কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগ

অধ্যায় ১১ ঃ **ন্যায়পালৰ প্রতিষ্ঠান** **১৩৮-১৫২**
ভাৰতত ন্যায়পালৰ প্রতিষ্ঠান; লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত প্রতিষ্ঠানসমূহৰ বিকাশ, লোকপাল প্রতিষ্ঠান, ৰাজ্যসমূহত লোকায়ুক্ত প্রতিষ্ঠান

অধ্যায় ১২ ঃ **প্রশাসনত স্বচ্ছতা** **১৫৩-১৬৯**
তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫; তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ পটভূমি, তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ বিকাশ, তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্য আৰু বিধানসমূহ, তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ সমালোচনামূলক মূল্যায়ন

অধ্যায় ১৩ ঃ **প্রশাসনত জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণ** **১৭০-১৮০**
জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণৰ প্রয়োজনীয়তা; অংশগ্রহণৰ প্রকৃতি আৰু প্রকাৰ; অংশগ্রহণৰ সুবিধা; সামূহিক অংশগ্রহণৰ সমালোচকসকল; নাগৰিক চনদ ঃ ধাৰণা আৰু উৎপত্তি; নাগৰিক চনদৰ মূল্যায়ন; ভাৰতত ৰাজহুৱা সেৱা প্রদান

অধ্যায় ১৪ঃ **ভাৰতত প্রশাসনিক সংস্কাৰ** **১৮১-১৯২**
প্রাক-স্বাধীন ভাৰতত সংস্কাৰ; স্বাধীনতাৰ পিছৰ সংস্কাৰ; ভাৰতত প্রশাসনিক সংস্কাৰৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি, ইয়াৰ বিভিন্ন দিশ; ভাৰতত জনপ্রশাসনৰ ওপৰত পল এপলবাই প্রতিৱেদন; প্রশাসনিক সংস্কাৰক আগুৰাই নিয়াৰ ক্ষেত্রত প্রধান প্রত্যাহ্বান; প্রশাসনিক সংস্কাৰৰ সমস্যা; জনপ্রশাসনৰ ওপৰত গোৰৰালা প্রতিৱেদন; প্রশাসনিক সংস্কাৰ আয়োগ

অধ্যায় ১ ঃ ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা ঃ বিৱৰ্তন আৰু বৈশিষ্ট্য

অধ্যায় গাঁথনি

১.১ উদ্দেশ্য

১.২ পৰিচয়

১.৩ ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ বিৱৰ্তন

১.৪ ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা ঃ মূল বৈশিষ্ট্য

১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১.৬ অধিক জানিবলৈ

১.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ন

১.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ ইতিহাস আৰু বিকাশ বুজিব পাৰিব।
- ভাৰতীয় প্ৰশাসন সম্পৰ্কীয় গুৰুত্বপূৰ্ণ পৰিঘটনা আৰু সংস্কাৰৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- ভাৰতীয় প্ৰশাসনৰ ওপৰত ব্ৰিটিছ শাসনৰ প্ৰভাৱৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব।
- ভাৰতীয় প্ৰশাসনৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ বৰ্ণনা কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব।

১.২ পৰিচয়

ভাৰতীয় প্ৰশাসনৰ শিপা ৫০০০ বছৰতকৈও অধিক পুৰণি সিন্ধু উপত্যকা সভ্যতাৰ পৰাই বুলি অনুমান কৰিব পাৰি। কৌটিল্যৰ সময়ৰ পৰা আৰম্ভ কৰি মোগলৰ যুগৰ মাজেৰে আহি বৰ্তমান ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাত ব্ৰিটিছ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ প্ৰভাৱ আছে। তাৰ পিছৰ বছৰবোৰত বহুতো লেখত ল'বলগীয়া গ্ৰন্থ আহিছিল, ৰজাৰ ক্ষমতা আৰু বাধ্যবাধকতা; কল্যাণমূলক অভিমুখীতাকে ধৰি ফলপ্ৰসূ শাসন আৰু ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ তত্ত্ব আৰু নীতি, আদেশৰ ঐক্য, কামৰ বিভাজন, সমন্বয়, পৰিকল্পনা, বাজেট আৰু হিচাপ-নিকাচ, বিকেন্দ্ৰীকৰণ, প্ৰতিটো পদৰ বাবে নিৰ্ধাৰণ কৰা অৰ্হতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি নিযুক্তি, দৰমহা পোৱা অসামৰিক সেৱা, অনুক্ৰম, আৰু কৰ্তৃত্ব প্ৰদান আদিৰ গভীৰ বৰ্ণনা আগবঢ়াইছিল।

১.৩ ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ বিৱৰ্তন

ভাৰতীয় 'প্ৰশাসন' বিকাশৰ বিভিন্ন পৰ্যায়ৰ মাজেৰে পাৰ হৈছে। ই জনজাতীয় ব্যৱস্থাৰ

পৰা ৰাজতন্ত্ৰিক প্ৰশাসন ব্যৱস্থালৈকে জনাজাত। ভাৰতীয় প্ৰশাসনৰ বিকাশত মনু আৰু কৌটিল্যই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। মৌৰ্য যুগৰ কৌটিল্যৰ অৰ্থশাস্ত্ৰই ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ প্ৰথম বিশদ বিৱৰণ দিছিল। ইয়াত মুখ্য কাৰ্যবাহীৰ কাৰ্য, পদবী, আমোলাতন্ত্ৰ, দুৰ্নীতি, স্থানীয় প্ৰশাসন, তত্ত্বাৱধায়ক ব্যৱস্থাপনা, প্ৰেৰণা, মনোবল আৰু চাকৰিৰ বিৱৰণৰ দৰে বিষয়সমূহৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হৈছিল। কৌটিল্যই ৰাষ্ট্ৰক মানৰ উন্নতিৰ বাবে এক প্ৰতিষ্ঠানিক প্ৰয়োজনীয়তা হিচাপে গণ্য কৰিছিল। এইদৰে কৌটিল্যই ৰজা আৰু তেওঁৰ মন্ত্ৰীসকলে আধুনিক যুগত কল্যাণকামী ৰাষ্ট্ৰ হিচাপে ধাৰণা কৰিব পৰা যিকোনো কাম সম্পাদন কৰাৰ পূৰ্বে কল্যাণমূলক লক্ষ্যৰে কেন্দ্ৰীভূত স্বৈৰাচাৰীত্বৰ সঠিক কৌশল আৰু ব্যৱস্থাৰ কথা ব্যক্ত কৰে।

মোগল প্ৰশাসন আছিল আন এক সংগঠিত আৰু দীৰ্ঘস্থায়ী প্ৰশাসন যিয়ে ভাৰতীয় প্ৰশাসনৰ বিকাশৰ দিশত বহুখিনি অৰিহণা যোগাইছিল। এই ব্যৱস্থাৰ মূল নিৰ্মাতা আছিল আকবৰ। এই সময়ছোৱাত অধিক কেন্দ্ৰীকৰণ আৰু কঠিন গাঁথনিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হৈছিল। পিতৃত্ববাদী ৰজাসকল সেইসময়ত সাৰ্বভৌম আছিল আৰু তেওঁৰ সকলো বিষয়ৰ ওপৰত সৰ্বোচ্চ কৰ্তৃত্ব আছিল। কাম-কাজ নিষ্পাদনত সহায় কৰিবলৈ আৰু পৰামৰ্শ প্ৰদানৰ বাবে তেওঁৰ কেইবাজনো মন্ত্ৰী আৰু বিষয়া আছিল। আজিৰ নিযুক্তি প্ৰক্ৰিয়াত বিভিন্ন গ্ৰেডিং ব্যৱস্থাত বিষয়াসকলক শ্ৰেণীভুক্ত কৰা হৈছে।

মোগল ৰাষ্ট্ৰখন মুছলমান ৰাষ্ট্ৰ হোৱাৰ বাবে কো�ৰাণ আইনৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ন্যায় প্ৰশাসন প্ৰস্তুত কৰা হৈছিল। প্ৰয়োজন সাপেক্ষে ফতোৱা আৰু সম্ৰাটৰ দ্বাৰা অধ্যাদেশ জাৰি কৰা হৈছিল। সমতাৰ নীতি মানি চলা হৈছিল আৰু ই পৱিত্ৰ আইনৰ বিপৰীত নোহোৱালৈ কেৱল সম্ৰাটৰ ব্যাখ্যাবোৰকহে অনুমতি দিয়া হৈছিল ।

ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীৰ শাসনকালত ভাৰতৰ বৰ্তমানৰ প্ৰশাসন ব্যৱস্থাৰ বিকাশ ঘটিছিল। এই সময়ছোৱাক আৰু দুটা পৰ্যায়ত ভাগ কৰিব পাৰি ঃ ১৮৫৭ চনলৈকে কোম্পানীৰ শাসন আৰু ১৮৫৭ চনৰ পৰা ১৯৪৭ চনলৈকে ব্ৰিটিছ শাসনৰ অধীনত। ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীয়ে কেৱল ব্যৱসায়িক উদ্দেশ্যত ভাৰতলৈ আহিছিল যদিও পিছলৈ দেশত চৰকাৰৰ দায়িত্ব লয়। ১৮৫৮ চনত ব্ৰিটিছ মুকুটে চৰকাৰৰ দায়িত্ব লোৱাৰ লগে লগে কোম্পানী শাসনৰ অন্ত পৰে। এইবোৰ ভাৰতৰ প্ৰশাসনিক ইতিহাসৰ বিৱৰ্তনৰ ক্ষেত্ৰত কিছুমান অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ পদক্ষেপ। ১৭০৭ চনত ঔৰংজেবৰ মৃত্যুৰ পিছত মোগল সাম্ৰাজ্য বিভাজিত হ'বলৈ ধৰে আৰু কেন্দ্ৰীয় প্ৰশাসন অচল হৈ পৰে। এই পৱিস্থিতিৰ সুযোগ লৈ ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীয়ে দেশৰ কেইবাখনো ঠাই নিজৰ অধীনলৈ আনিছিল। ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীয়ে ১৭৬৫ চনত বংগ, বিহাৰ আৰু উৱিষ্যাৰ দেৱানী অধিকাৰ সুৰক্ষিত কৰিছিল যদিও মোগলৰ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা অব্যাহত ৰাখিছিল। কিন্তু ইংৰাজে এই প্ৰদেশসমূহৰ লোকসকলৰ ওপৰত 'জমিদাৰ' আৰু অন্যান্য মধ্যস্থতাকাৰীৰ দ্বাৰা কৰা শোষণ হ্ৰাস কৰিব বিচাৰিছিল। সেয়েহে তেওঁলোকে নিজৰ বিষয়াৰ জৰিয়তে জনসাধাৰণৰ সৈতে সম্পৰ্ক স্থাপন কৰিছিল আৰু ইয়াৰ ফলত জিলা প্ৰশাসনৰ আধুনিক ব্যৱস্থাৰ পৰ্যায়ক্ৰমে

প্ৰতিষ্ঠা হৈছিল। ১৭৭২ চনত তেওঁলোকে প্ৰতিখন ডাঙৰ জিলাত 'তত্ত্বাৱধায়ক' নিযুক্তি দিয়ে, যিসকলক পিছলৈ ১৭৭২ চনত ৱাৰেন হেষ্টিংছে 'সংগ্ৰাহক' হিচাপে মনোনীত কৰে। ১৭৮৬ চনত কোম্পানীটোৰ পৰিচালনা সমিতিয়ে কাউন্সিলৰ গৱৰ্নৰ জেনেৰেলক সকলো জিলাকে সংগ্ৰাহকৰ অধীনত ৰাখিবলৈ নিৰ্দেশ দিয়ে। এই সংগ্ৰাহকসকলে ভূমিৰ ৰাজহ সংগ্ৰহ, নাগৰিক ন্যায় আৰু দণ্ডাধীশৰ কামৰ ব্যৱস্থা আদিৰ দায়িত্ব লৈছিল। এই কাৰ্যালয়টোৱেই আজিলৈ বিশেষ গুৰুত্বপূৰ্ণ হিচাপে পৰিগণিত হৈ আহিছে। ১৮২৯ চনত বংগত জিলাৰ এটা দলৰ প্ৰশাসনৰ তদাৰক কৰিবলৈ বিভাগীয় আয়ুক্ত নিযুক্তি দিয়া হয় আৰু ইয়াৰ পৰাই সংমণ্ডল আয়ুক্ত ব্যৱস্থাৰ আৰম্ভণি হয়। এই ব্যৱস্থা বৰ্তমানৰ ৰাজ্যসমূহত এতিয়াও প্ৰচলিত। 'দেৱানী' লাভ কৰাৰ চাৰি বছৰৰ পাছতো 'ইপছ' ফেক্টে" প্ৰদান কৰা কাৰ্যটোৱে কোম্পানীটোক বংগ, বিহাৰ আৰু উৰিষ্যাত সাৰ্বভৌম কৰ্তৃত্ব হিচাপে গঢ়ি তুলিব পৰা নাছিল। ই চৰকাৰখনক সংগঠিত কৰাৰ ক্ষেত্ৰত ই কোনো পদক্ষেপ লোৱা নাছিল। কিন্তু ১৭৬৯ চনৰ পৰা কোম্পানীয়ে এই ক্ষেত্ৰত পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে। প্ৰথমতে সেইবোৰ কেৱল অকাৰ্যকৰী হোৱাই নহয় প্ৰায় বিপৰ্যয়জনক বুলিও প্ৰমাণিত হ'ল। কিন্তু ১৭৮৬ চনলৈকে ই সঠিক দিশত আগবঢ়া যেন লাগিল। কিন্তু তেতিয়াও গাঁথনিটোক অধিক দক্ষ আৰু সুসংগঠিত তথা প্ৰশাসনক সুস্থিৰ আৰু শক্তিশালী কৰি তুলিবলৈ অধিক পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা কৰিবলগীয়া হৈছিল। যদিও ভাৰতৰ কিছুমান প্ৰদেশৰ ওপৰত কোম্পানীটোৰ নিয়ন্ত্ৰণ আছিল, তথাপি তাৰ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা অস্থিৰ আছিল । ফলত ব্ৰিটিছ চৰকাৰে বিভিন্ন আইন গৃহীত কৰে।

১৭৭৩ চনটো ভাৰতীয় প্ৰশাসনৰ দিশত এক মাইলৰ খুঁটি আছিল। ১৭৭৩ চনৰ আগতে দেশত কোনো কেন্দ্ৰীয় কৰ্তৃপক্ষ নাছিল। ১৭৭৩ চনৰ আইনখনে কাউন্সিলত গৱৰ্নৰ জেনেৰেলৰ অনুমোদন অবিহনে প্ৰেছিডেন্সিসমূহৰ যুদ্ধ বা সন্ধি কৰাৰ ক্ষমতাৰ ওপৰত বাধা আৰোপ কৰিছিল। ইয়াৰ দ্বাৰা ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীৰ কাম-কাজৰ ওপৰত ব্ৰিটিছ সংসদৰ নিয়ন্ত্ৰণ নিশ্চিত হয়। ১৭৮৪ চনৰ পিট'ছ ইণ্ডিয়া এক্টে ব্ৰিটিছ কেবিনেটক প্ৰতিনিধিত্ব কৰা ব'ৰ্ড অৱ কণ্ট্ৰ'ল গঠন কৰি ভাৰতীয় প্ৰশাসন ব্যৱস্থাক ব্ৰিটিছ চৰকাৰৰ প্ৰত্যক্ষ নিয়ন্ত্ৰণত ৰাখিছিল। এই ব্যৱস্থা ১৮৫৮ চনলৈকে চলি থাকিল আৰু গৱৰ্মেণ্ট অৱ ইণ্ডিয়া এক্ট, ১৮৫৮ প্ৰণয়নৰ লগে লগে কোম্পানীৰ শাসনৰ অন্ত পৰিল আৰু শাসন পোনপটীয়াকৈ ইংৰাজ ৰাজমুকুটৰ হাতলৈ যায়। ব'ৰ্ড অৱ কন্ট্ৰ'ল আৰু ক'ৰ্ট অৱ ডাইৰেক্টৰ উভয়কে বিলুপ্ত কৰি ভাৰতৰ ৰাজ্যিক সচিবৰ নতুনকৈ গঠন কৰা কাৰ্যালয়টোক তেওঁলোকৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হয়। তেওঁৰ কাৰ্যালয়টো ইণ্ডিয়া অফিচ নামেৰে জনা গৈছিল আৰু এই কাৰ্যালয়টোৰ দ্বাৰাই নিজৰ কাম-কাজ সুচাৰুৰূপে পালন কৰিবলৈ সক্ষম হৈছিল।

- **পদবী ব্যৱস্থা**

  ১৮৫৯ চনত লৰ্ড কেনিঙে পদবী ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তন কৰে। এই উদ্ভাৱন অনুসৰি পৰিষদৰ এজন সদস্যক গৱৰ্নৰ জেনেৰেলে চৰকাৰৰ এটা বা ততোধিক বিভাগৰ দায়িত্বত নিযুক্তি দিব আৰু তেওঁ গৱৰ্নৰ জেনেৰেল-ইন-কাউন্সিলৰ হৈ আদেশ জাৰি কৰিব।

১৮৬১ চনৰ আইনৰ ধাৰা ৮ য়ে এই উদ্ভাৱনক বিধিগত স্বীকৃতি প্ৰদান কৰিছিল। য'ত আন কোনো বিভাগৰ কথা আছিল, তেনে ক্ষেত্ৰত বিত্ত বিভাগে বিত্ত আৰু ব্যয়ৰ সৈতে জড়িত বিষয়ত পৰামৰ্শ দিব বুলিও পৰামৰ্শ লোৱা হৈছিল। লগতে সাধাৰণ প্ৰশাসনৰ সেৱা বা আভ্যন্তৰীণ ৰাজনীতিৰ সৈতে জড়িত বিষয়ৰ ক্ষেত্ৰত গৃহ বিভাগে পৰামৰ্শ দিব বুলি উল্লেখ আছে। সংশ্লিষ্ট বিভাগে সন্মতি নিদিলে বিষয়টো গৱৰ্নৰ জেনেৰেলৰ ওচৰলৈ প্ৰেৰণ কৰা হয়। যিকোনো বিভাগৰ প্ৰতিটো গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয়ৰ লগতে য'ত যিকোনো স্থানীয় (প্ৰদেশিক) চৰকাৰক বাতিল কৰাৰ প্ৰস্তাৱ দিয়া হৈছিল, তাত গৱৰ্নৰ জেনেৰেলৰ উল্লেখ কৰাটো প্ৰয়োজনীয় আছিল। পদবী ব্যৱস্থাই, প্ৰথমতে চৰকাৰী কামৰ দক্ষতা আৰু গতি বৃদ্ধি কৰিলে। দ্বিতীয়তে, পৰিষদৰ সদস্যসকলক নিজৰ বিভাগৰ মুৰব্বী হিচাপে স্বীকৃতি দিয়া হৈছিল ফলত বিভাগসমূহৰ কাম-কাজত তেওঁলোকৰ দায়িত্ব অধিক বৃদ্ধি পাইছিল।

১৮৬১ চনৰ আইনখনে আইনৰ সদস্য হিচাপে পঞ্চমজন ব্যক্তিক যোগ কৰি গৱৰ্নৰ জেনেৰেলৰ কাৰ্যবাহী পৰিষদ বৃদ্ধি কৰে আৰু তেওঁক স্বাধীনভাৱে কাম কৰাৰ ক্ষমতা দিয়া হয়। এই আইনখনে কাৰ্যবাহী চৰকাৰক বিধায়িনী দলৰ কোনো কাৰ্য বা সিদ্ধান্তৰ দ্বাৰা অক্ষম হ'ব নোৱাৰাকৈয়ে শক্তিশালী কৰি তুলিবলৈ চেষ্টা কৰিছিল আৰু কেন্দ্ৰীয় নিয়ন্ত্ৰণত কোনো প্ৰভাৱ নেপেলোৱাকৈ স্থানীয় চৰকাৰসমূহৰ বিধানসভাৰ ক্ষমতা পুনৰুদ্ধাৰ কৰিছিল।

- **স্থানীয় স্ব-শাসন**

১৬৮৮ চনত মাদ্ৰাজত এটা নিগম স্থাপন কৰা হয়। ১৭২৬ চনত কলিকতা আৰু বম্বে নিগম সৃষ্টি হয়। মাদ্ৰাজ আৰু বম্বে প্ৰেছিডেন্সিত গ্ৰাম্য স্ব-শাসন ব্যৱস্থাৰ প্ৰাচীন গ্ৰাম্য প্ৰশাসন ব্যৱস্থা বজাই ৰখা হৈছিল আৰু ১৯ শতিকাত পঞ্চায়তসমূহে জিলা কৰ্তৃপক্ষৰ পৰা সমৰ্থন লাভ কৰিছিল। স্থানীয় স্বায়ত্ব-শাসনৰ দিশত আৰু এটা পদক্ষেপ ১৮৭০ চনত লৰ্ড মেয়'ই গ্ৰহণ কৰে। এই পদক্ষেপক জনপ্ৰিয়ভাৱে ১৮৭০ চনৰ মেয়' ৰিজ'লিউচন বুলি জনা যায়। ফলস্বৰূপে বিভিন্ন প্ৰদেশত নতুন পৌৰসভা আইন গৃহীত হয়। পৰৱৰ্তী গুৰুত্বপূৰ্ণ পদক্ষেপটো গ্ৰহণ কৰা হৈছিল 'ভাৰতত স্থানীয় স্বায়ত্ব-শাসনৰ পিতৃ' বুলি অভিহিত হোৱা লৰ্ড ৰিপন ভাইচৰয় হৈ থকাৰ সময়ত। ১৮৮২ চনত স্থানীয় আত্মশাসনৰ বাবে বিখ্যাত ৰিপন প্ৰস্তাৱ জাৰি কৰা হয়। ই ১৯৪৭ চনলৈকে ভাৰতৰ স্থানীয় চৰকাৰৰ বিকাশত প্ৰভাৱ পেলাইছিল।

জনপ্ৰিয়ভাৱে মৰ্লি-মিণ্টো সংস্কাৰ নামেৰে জনাজাত ১৯০৯ চনৰ আইনখনে সকলো স্তৰতে বিধান পৰিষদৰ আকাৰ বৃদ্ধি কৰে। তেতিয়াও তেওঁলোক কেৱল আলোচনামূলক সংস্থা হৈয়েই থাকিল। পৰোক্ষ নিৰ্বাচনী ব্যৱস্থা চলি থাকিল যদিও প্ৰথমবাৰৰ বাবে মুছলমানসকলৰ বাবে পৃথক প্ৰতিনিধিত্ব দিয়া হ'ল।

- **১৯১৯ চনৰ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ**

  ভাৰত চৰকাৰ আইন, ১৯১৯ (Government of India Act,1919) ৰ জৰিয়তে দ্বি-সদস্য ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তন কৰি কেন্দ্ৰীয় আৰু প্ৰাদেশিক বিষয়ৰ সীমা নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়। কেন্দ্ৰীয় তালিকাত প্ৰতিৰক্ষা, বৈদেশিক পৰিক্ৰমা, শুল্ক আৰু শুল্ক, ৰে'লৱে, ডাক আৰু টেলিগ্ৰাফ, আয়কৰ, মুদ্ৰা আৰু মুদ্ৰা, সৰ্বভা�ৰতীয় সেৱা আদি গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় আছিল। প্ৰাদেশিক তালিকাত স্থানীয় স্বায়ত্ব-শাসন, জনস্বাস্থ্য, জনসাধাৰণ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছিল কাম, শিক্ষা, পানী যোগান, জলসিঞ্চন, কৃষি, ভূমি ৰাজহ, আৰক্ষী, বনাঞ্চল, ন্যায়, আবকাৰী মীন অন্তৰ্ভূক্ত হৈছিল। প্ৰাদেশিক বিষয়সমূহক আকৌ 'সংৰক্ষিত'(reserved) আৰু 'হস্তান্তৰিত'(transferred) বিষয়ত ভাগ কৰা হৈছিল। 'সংৰক্ষিত' বিষয়টো গুৰুত্বপূৰ্ণ হোৱাৰ বাবে পৰামৰ্শদাতাৰ দায়িত্বত ৰখা হৈছিল। এওঁলোক ৰাজ্যপালৰ লগতে ৰাজ্যিক সচিব আৰু কেন্দ্ৰীয় বিধায়িনী দলৰ প্ৰতি দায়বদ্ধ কৰা হৈছিল। 'হস্তান্তৰিত' প্ৰাদেশিক বিধান পৰিষদৰ দায়বদ্ধ মন্ত্ৰীসকলৰ ওপৰত ন্যস্ত কৰা হৈছিল। প্ৰাদেশিক বিধান পৰিষদৰ প্ৰতি দায়বদ্ধ নিজৰ মন্ত্ৰীসকলৰ পৰামৰ্শ অনুসৰি কাম কৰা গৱৰ্নৰ জেনেৰেল ইন কাউন্সিল আৰু গৱৰ্নৰৰ মাজত কাৰ্যবাহী ক্ষমতাৰ বিতৰণক দ্বিতৰপীয়া ব্যৱস্থা (diarchy) আখ্যা দিয়া হৈছিল। এই সংস্কাৰে, 'হস্তান্তৰিত' বিষয়সমূহৰ ক্ষেত্ৰত কেন্দ্ৰীয় আৰু প্ৰাদেশিক প্ৰশাসনৰ ওপৰত ভাৰতৰ ৰাজ্যিক সচিবৰ নিয়ন্ত্ৰণ হ্ৰাস কৰিলে। কিন্তু 'সংৰক্ষিত' বিষয়ৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষ পৰিৱৰ্তন হোৱা নাছিল।

- **১৯৩৫ চনৰ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ**

  ভাৰত চৰকাৰ আইন, ১৯৩৫ ৰ দুটা মূল ধাৰণা আছিল ঃ এটা প্ৰাদেশিক স্বায়ত্ত-শাসন আৰু আনটো, সৰ্বভাৰতীয় ফেডাৰেচন। গৃহ চৰকাৰৰ গাঁথনিত কিছু পৰিৱৰ্তন কৰা হ'ল। ভাৰতীয় পৰিষদ ভংগ হ'ল আৰু ইয়াৰ ঠাই ল'বলৈ ভাৰতৰ ৰাজ্যিক সচিবৰ উপদেষ্টাৰ এটা গোট গঠন কৰা হ'ল। ইয়াৰ সংখ্যা তিনিৰ পৰা ছয়ৰ ভিতৰত নিৰ্ধাৰণ কৰা হৈছিল। এই উপদেষ্টাসকলৰ সৈতে ব্যক্তিগতভাৱে বা সামূহিকভাৱে পৰামৰ্শ লোৱাৰ অধিকাৰ ৰাজ্যিক সচিবৰ আছিল। এই আইনখনে কেন্দ্ৰত দ্বিতৰপীয়া ব্যৱস্থা (diarchy) প্ৰৱৰ্তনৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল; আনহাতে প্ৰদেশসমূহত এই ব্যৱস্থা বিলুপ্ত কৰা হৈছিল। ফেডাৰেলৰ কাৰ্যবাহীক ফেডাৰেল বিধায়িনী দলৰ প্ৰতি আংশিকভাৱে দায়বদ্ধ কৰা হৈছিল। কাৰ্যবাহী কাউন্সিলাৰসকলক প্ৰতিৰক্ষা, বৈদেশিক পৰিক্ৰমা, গির্জাৰ বিষয় আৰু জনজাতীয় বিষয়ৰ দায়িত্ব দিয়া হৈছিল আৰু তেওঁলোক ফেডাৰেল বিধায়িনী দলৰ সলনি গৱৰ্নৰ জেনেৰেলৰ ওচৰত দায়বদ্ধ আছিল। ফেডাৰেল ব্যৱস্থাৰ অধীনত বিষয়সমূহক তিনিটা তালিকাত ভাগ কৰা হৈছিল— ফেডাৰেল, প্ৰভিন্সিয়েল আৰু কনকাৰেণ্ট তালিকা। কেন্দ্ৰীয় পৰ্যায়ত আইনখনৰ এই দিশসমূহ কাৰ্যকৰী কৰিব পৰা নগ'ল যদিও প্ৰাদেশিক পৰ্যায়ত এইবোৰ ১৯৩৭ চনত প্ৰৱৰ্তন কৰা হয়। ফেডাৰেল

দিশসমূহ বহু ক্ষেত্ৰত অসফল হ'লেও ১৯১৯ চনৰ আইনখন কিছু পৰিৱৰ্তন কৰি ১৯৪৭ চনৰ ভাৰতৰ স্বাধীনতা আইন বলৱৎ নোহোৱালৈকে বলৱৎ কৰি ৰখা হয়।

১.৪ ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা ঃ মূল বৈশিষ্ট্য

১৯৪৭ চনৰ আগষ্ট মাহত ব্ৰিটিছ শাসনৰ অন্ত পৰাৰ লগে লগে ভাৰত স্বাধীন হয়। ১৯৫০ চনৰ ২৬ জানুৱাৰীত নতুন সংবিধান প্ৰণয়ন কৰি গৃহীত হয় আৰু ভাৰত গণৰাজ্যত পৰিণত হয়। যদিও ভাৰতীয়সকলে ঔপনিৱেশিক শাসনৰ পৰা মুক্তি পাই অতি সুখী হৈছিল, তথাপি অতি সোনকালেই উপলব্ধি কৰা হ'ল যে ব্ৰিটিছসকলে গঢ়ি তোলা চৰকাৰী ব্যৱস্থা আৰু প্ৰশাসনিক যন্ত্ৰই দেশৰ সকলো প্ৰয়োজন পূৰণ কৰিবলৈ সক্ষম, সেয়েহে স্বাধীনতাৰ পিছতো একে প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা বজাই ৰখা হৈছিল; অৱশ্যেই, সময়ৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুসৰি কিছু পৰিৱৰ্তনৰ সৈতে। ভাৰতৰ বৰ্তমানৰ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাটো ১৯৪৭ চনৰ পিছৰ সময়ছোৱাত বিকশিত হৈছে, আৰু এতিয়াও ব্ৰিটিছ সময়ৰ উত্তৰাধিকাৰ হিচাপে কেইটামান বৈশিষ্ট্য দেখা যায়, যিবোৰ এতিয়াও চলি আছে আৰু ইয়াতকৈ উন্নত বিকল্প এতিয়াও পোৱা নাই। আন বহু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ দৰে ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত সুসংগঠিত প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা আছে। ভাৰতীয় প্ৰশাসন ব্যৱস্থাৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল—

ক) **ব্ৰিটিছ প্ৰশাসন ব্যৱস্থাৰ উত্তৰাধিকাৰ ঃ** স্বাধীনতাৰ পাঁচ দশকৰ পাছতো ভাৰতীয় প্ৰশাসন ব্যৱস্থাই ব্ৰিটিছ প্ৰশাসনৰ উত্তৰাধিকাৰ বহন কৰি আছে। ভাৰতীয় প্ৰশাসনৰ ওপৰত ব্ৰিটিছ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ প্ৰভাৱ এতিয়াও অব্যাহত আছে। ইয়াত উল্লেখনীয় যে ন্যায়িক ব্যৱস্থা, আইনৰ শাসন, আমোলাতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থা ইত্যাদি ভাৰতৰ ব্ৰিটিছ প্ৰশাসন ব্যৱস্থাৰ উত্তৰাধিকাৰ।

স্বাধীনতাৰ পাছত জনপ্ৰিয় চৰকাৰখন ক্ষমতালৈ অহাত প্ৰশাসনক ৰাইজৰ নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধিৰ সৈতে সমিলমিলেৰে কাম কৰিবলৈ আহ্বান জনোৱা হ'ল। মুক্ত আৰু গণতান্ত্ৰিক ভাৰতৰ প্ৰয়োজন অনুযায়ী প্ৰশাসনক সালসলনি কৰিবলৈ পৰিৱৰ্তন কৰা হৈছিল। কিন্তু এইবোৰৰ মাজতো প্ৰশাসনৰ কাম-কাজৰ মৌলিক আৰ্হি ব্ৰিটিছ যুগৰ প্ৰশাসনৰ দৰেই হৈয়েই থাকিল। ব্ৰিটিছৰ পৰা ভাৰত চৰকাৰলৈ ক্ষমতা হস্তান্তৰ, দেশ বিভাজন, শৰণাৰ্থী সমস্যা এই সকলোবোৰ মিলি অসামৰিক সেৱাৰ ওপৰত হেঁচা প্ৰয়োগ কৰিলে আৰু প্ৰশাসন ব্যৱস্থাটো আগৰ দৰেই আমোলাতান্ত্ৰিক প্ৰকৃতিৰ হৈ থাকিব লগা হ'ল।

খ) **একতাবাদী ফেডাৰেলিজম ঃ** কেন্দ্ৰীকৰণ আৰু বিকেন্দ্ৰীকৰণৰ মিশ্ৰণ ঃ ভাৰতীয় সংবিধানত দ্বৈত প্ৰশাসন-কেন্দ্ৰীয় প্ৰশাসন আৰু ৰাজ্য প্ৰশাসনৰ ব্যৱস্থা আছে। সংবিধানে ৰাজ্য আৰু কেন্দ্ৰৰ মাজত বিধানসভা, কাৰ্যবাহী আৰু ন্যায়িক ক্ষমতাৰ বিভাজনৰ প্ৰভাৱ পেলায় যাতে দুয়োজনে নিজৰ অধিকাৰক্ষেত্ৰৰ ভিতৰত পৰে; সেই অঞ্চলৰ ওপৰত

নিজৰ সাংবিধানিক কৰ্তৃত্ব আৰু ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰিব পাৰে। কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰে কেন্দ্ৰীয় তালিকাত থকা ৯৭টা বিষয়ৰ ওপৰত আইনগত আৰু ন্যায়িক ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰে আৰু ৰাজ্য চৰকাৰে ৰাজ্যিক তালিকাত থকা ৬৭টা বিষয়ৰ ওপৰত ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰে। সমান্তৰাল তালিকাত থকা বিষয়সমূহত ৰাজ্য আৰু কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰ দুয়োটাই ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰিব পাৰে। কিন্তু যদি সমান্তৰাল তালিকাক লৈ বিবাদ হয় তেন্তে কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ আইন ৰাজ্যৰ আইনতকৈ আগত থাকে। ক্ষমতা বিভাজন কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ মাজত ভাৰসাম্য ৰক্ষা কৰিবলৈ কৰা হয়, অৱশ্যে বিভাজনে কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ সপক্ষে অধিক গুৰুত্ব দিয়ে। কেন্দ্ৰীয় তালিকাখনেই আটাইতকৈ ডাঙৰ তালিকা। কেন্দ্ৰই ৰাজ্যিক তালিকা গঠনৰ বিষয়ৰ ওপৰত ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰিব পাৰে। কেন্দ্ৰীয় আইনে সমান্তৰাল বিষয়ৰ ক্ষেত্ৰত ৰাজ্যিক আইনতকৈ অধিক গুৰুত্ব লাভ কৰে। তদুপৰি অৱশিষ্ট বিষয়সমূহ কেন্দ্ৰৰ হাতত ন্যস্ত থাকে। কেন্দ্ৰৰ প্ৰতিনিধি ৰাজ্যপালৰ জৰিয়তে ৰাজ্য প্ৰশাসনৰ ওপৰত কৰ্তৃত্ব প্ৰয়োগ কৰাৰ ক্ষমতা কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ ওচৰত থাকে। তদুপৰি ৰাজ্য প্ৰশাসনৰ শীৰ্ষ বিষয়াসকল সৰ্বভাৰতীয় সেৱা (আই এ এছ, আই পি এছ) ৰ অন্তৰ্গত। এই ব্যৱস্থাত নিযুক্তি তথা সেৱাৰ চৰ্তসমূহৰ ক্ষেত্ৰত কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত।

গ) **প্ৰশাসনৰ উদ্দেশ্য হিচাপে কল্যাণ ঃ** ভাৰতৰ সংবিধানত কল্যাণমূলক ৰাজনীতিৰ ব্যৱস্থা আছে। ব্ৰিটিছ চৰকাৰে মূলতঃ নিজৰ শাসনক লৈ চিন্তা কৰিছিল যদিও স্বাধীনতাৰ পিছত জনসাধাৰণৰ কল্যাণ চৰকাৰৰ মূল লক্ষ্য হৈ পৰিছিল। দৰিদ্ৰতা, অৰ্থনৈতিক পিছপৰা, ক্ষুধা, অজ্ঞানতা, ৰোগ আদিৰ সমস্যা সমাধানৰ বাবে পৰিকল্পনা আয়োগ গঠন কৰা হয় আৰু সেই অনুসৰি বিভিন্ন পদক্ষেপ আৰু ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা হয়। সকলো মানুহৰ কল্যাণৰ গান্ধীবাদী নীতি অনুসৰণ কৰি পঞ্চায়তীৰাজ ৰূপত গ্ৰাম্য স্বশাসনৰ সংগঠিত হ'ল। বিনামূলীয়া স্বাস্থ্য সেৱা, বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষা আৰু অনুৰূপ অন্যান্য কল্যাণমূলক ব্যৱস্থা আৰম্ভ কৰা হৈছিল। এইদৰে ভাৰতত প্ৰশাসনক কেৱল আইন-শৃংখলা প্ৰশাসন, বা নিয়ন্ত্ৰণ প্ৰশাসন নহয়, কল্যাণমূলক প্ৰশাসনো কৰা হ'ল।

ঘ) **গণতান্ত্ৰিক বিকেন্দ্ৰীকৰণ ঃ** ভাৰতীয় প্ৰশাসন গণতান্ত্ৰিক নীতিৰ ওপৰত প্ৰতিস্থিত। ইয়াক জনসাধাৰণৰ প্ৰতিনিধিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। ইয়াৰ উপৰি চহৰ অঞ্চলত স্থানীয় স্বায়ত্ব-শাসনে চহৰীয়া মানুহৰ কিছুমান স্থানীয় সেৱা আৰু প্ৰয়োজনীয়তাৰ যত্ন লয়। লগতে গাঁও অঞ্চলত কাম কৰা পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহে গ্ৰামাঞ্চলৰ উন্নয়নমূলক আৰু সামূহিক উন্নয়নমূলক কাৰ্যসূচীসমূহ চোৱা-চিতা কৰি আছে। ক্ষমতাৰ বিকেন্দ্ৰীকৰণ, স্থানীয় প্ৰতিষ্ঠানৰ বাবে কাম কৰাৰ স্বায়ত্ত-শাসন, আৰু গণতান্ত্ৰিক সংগঠন ভাৰতীয় প্ৰশাসন ব্যৱস্থাৰ চিহ্ন।

ঙ) **স্বতন্ত্ৰ আৰু সক্ৰিয় ন্যায়পালিকা ঃ** ভাৰতীয় সংবিধানৰ প্ৰণয়নকাৰীসকলে কাৰ্যবাহী বা বিধায়িনী দলৰ প্ৰভাৱৰ পৰা মুক্ত এখন স্বতন্ত্ৰ ন্যায়পালিকা স্থাপন কৰিবলৈ বিচাৰিছিল।

উচ্চতম ন্যায়ালয় আৰু উচ্চ ন্যায়ালয়ৰ ন্যায়াধীশ নিযুক্তি উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ মুখ্য ন্যায়াধীশৰ পৰামৰ্শ লৈ কাৰ্যবাহীসকলে কৰে। এওঁলোকক আঁতৰোৱাৰ ব্যৱস্থা অতি জটিল আৰু এই জটিল পদ্ধতিয়ে এওঁলোকৰ স্বাধীনতা নিশ্চিত কৰে। সংসদে প্ৰস্তুত কৰা যিকোনো আইন সংবিধানৰ নীতি আৰু উদ্দেশ্যৰ লগত খাপ নাখালে বাতিল কৰাৰ ক্ষমতা ন্যায়পালিকাৰ আছে। প্ৰশাসনিক আইনসমূহৰ ওপৰত ন্যায়িক পৰ্যালোচনাৰ ক্ষমতাও ন্যায়পালিকাই উপভোগ কৰে।

চ) **প্ৰশাসনিক দক্ষতা ঃ** স্বাধীনতাৰ পিছত প্ৰশাসনৰ ভূমিকা সলনি হৈছে আৰু দায়িত্ব আৰু কাৰ্য্য বৃদ্ধি পাইছে। প্ৰশাসনে নতুন কাম-কাজ আৰু দায়িত্ব পৰিচালনা কৰিবলৈ নতুন দক্ষতা আৰু কৌশলৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰিছিল। ইয়াৰ ফলত প্ৰশাসনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰ অৰ্থাৎ অসামৰিক, ন্যায়িক, অৰ্থনৈতিক সেৱা আদিৰ বিশেষজ্ঞৰ গুৰুত্ব বৃদ্ধি পালে। যোৱা প্ৰায় ৬০ বছৰত প্ৰশাসনত কাৰিকৰী কৰ্মচাৰীৰ সংখ্যা যথেষ্ট বৃদ্ধি পাইছে। কিন্তু প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাত জড়িত সাধাৰণ আৰু বিশেষজ্ঞৰ মাজত সংঘাতৰ সমস্যাও উদ্ভৱ হ'ল যিয়ে প্ৰশাসনৰ মসৃণ কাম-কাজত বহু দিশত ক্ষতি কৰাও পৰিলক্ষিত হয়।

ছ) **প্ৰশাসনিক ন্যায়াধিকৰণ আৰু প্ৰশাসনিক ন্যায় ব্যৱস্থা ঃ** ভাৰতীয় প্ৰশাসনৰ এটা ব্যতিক্ৰমী বৈশিষ্ট্য হ'ল প্ৰশাসনৰ ক্ৰমে বৃদ্ধি পোৱা ক্ষমতা। এই ক্ষমতা কেৱল কাৰ্যবাহী বা আইন প্ৰণয়নৰ ক্ষেত্ৰতে নহয়, অৰ্ধ ন্যায়িক ক্ষেততো বৃদ্ধি পাইছে। প্ৰশাসনিক ন্যায়াধিকৰণে ইয়াৰ ব্যৱস্থা প্ৰদান কৰে। প্ৰশাসনিক ন্যায়াধিকৰণসমূহ গণতন্ত্ৰৰ অবিচ্ছেদ্য অংগ হৈ পৰিছে আৰু ই নতুন সামাজিক প্ৰয়োজন আৰু লক্ষ্যৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনাবলৈ আৰম্ভ কৰিছে।

জ) **স্বতন্ত্ৰ বা অতিৰিক্ত প্ৰশাসনিক সংস্থা ঃ** ভাৰতীয় সংবিধানত শক্তিশালী কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ ব্যৱস্থা আছে আৰু চৰকাৰৰ ক্ষমতা ৰাষ্ট্ৰপতিৰ ওপৰত নিহিত হৈ আছে। এই ক্ষমতা বাস্তৱত প্ৰধানমন্ত্ৰীৰ নেতৃত্বত গঠিত মন্ত্ৰী পৰিষদে ব্যৱহাৰ কৰে। মন্ত্ৰী পৰিষদৰ পৰা মন্ত্ৰীসকলৰ ভিতৰত গঠন কৰা কেবিনেটে প্ৰকৃততে ৪৩ টা ভিন্ন মন্ত্ৰালয়েৰে গঠিত সমগ্ৰ প্ৰশাসনিক যন্ত্ৰ-পাতিৰ নিৰ্দেশনা আৰু তদাৰক কৰে। এই মন্ত্ৰালয়সমূহৰ উপৰি বিভিন্ন স্বতন্ত্ৰ সংস্থা আৰু আয়োগ আছে যিবোৰ যিকোনো মন্ত্ৰীৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ বাহিৰত আৰু প্ৰশাসনিক স্তৰৰ পৰা মুক্ত। এনে বহু স্বতন্ত্ৰ সংস্থা সংবিধানৰ দ্বাৰা সৃষ্টি হয় আৰু এইদৰে সাংবিধানিক সংস্থাৰ মৰ্যাদা লাভ কৰে। চৰকাৰী কাম-কাজত এই সংস্থাসমূহে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। নিয়মীয়া প্ৰশাসনিক কামত সহায় কৰে। মন্ত্ৰীৰ নিয়ন্ত্ৰণৰ বাহিৰত থকাটোৱেও তেওঁলোকক ফলপ্ৰসূভাৱে কাম কৰাত সহায় কৰে।

ঝ) **কেন্দ্ৰীভূত সেৱা ঃ** ভাৰতত চৰকাৰী কৰ্মচাৰীসকলে সাংবিধানিক সুৰক্ষা লাভ কৰে। ৰাজনৈতিক ক্ষমতাৰ পৰিৱৰ্তনে প্ৰকৃততে চৰকাৰী কৰ্মচাৰীৰ মৰ্যাদা, অধিকাৰ, বিশেষাধিকাৰত কোনো প্ৰভাৰ পেলোৱা নাই। তিনি ধৰণৰ অসামৰিক সেৱাৰ অস্তিত্বই ভাৰতীয় প্ৰশাসনক অন্য দেশৰ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ পৰা পৃথক কৰে আৰু সেইবোৰ

হ'ল— সৰ্বভাৰতীয় সেৱা, কেন্দ্ৰীয় সেৱা আৰু ৰাজ্যিক সেৱা। প্ৰথম দুটা সেৱাৰ বাবে কেন্দ্ৰীভূত নিযুক্তি কৰা হয় আনহাতে ৰাজ্যিক সেৱাৰ নিযুক্তি ৰাজ্যৰ ভিতৰতে কৰা হয়। সৰ্বভাৰতীয় সেৱাসমূহ অতি সন্মানজনক আৰু আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ। কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্য দুয়োটাকে সেৱা আগবঢ়ায়। আই এ এছ, আই পি এছ আৰু আই এফ এছ— এই ধৰণৰ তিনিটা আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ সেৱা। কেন্দ্ৰীয় সেৱাই কেৱল কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰকহে সেৱা আগবঢ়ায়। কেন্দ্ৰীয় সচিবালয় সেৱা, ভাৰতীয় বিদেশ সেৱা, ভাৰতীয় ডাক সেৱা, ভাৰতীয় বৈজ্ঞানিক সেৱা, ৰে'ল সেৱা কেইটামান কেন্দ্ৰীয় সেৱা। কেন্দ্ৰীয় সেৱাসমূহ ভাৰত চৰকাৰৰ সৈতে পোনপটীয়াকৈ জড়িত। তেওঁলোক ভাৰত চৰকাৰৰ স্থায়ী আমোলাতন্ত্ৰ।

ঞ) **অৰ্থনৈতিক প্ৰশাসন ঃ** ঔদ্যোগিক নীতিৰ সংকল্প আৰু পাঁচ বছৰীয়া পৰিকল্পনাই ভাৰতৰ অৰ্থনৈতিক আৰু ঔদ্যোগিক উন্নয়নত ৰাজহুৱা খণ্ডক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান প্ৰদান কৰিছে। ইয়াৰ ফলত দেশত চৰকাৰী মালিকানাধীন আৰু পৰিচালিত ব্যৱসায়িক উদ্যোগো বৃদ্ধি পালে। চৰকাৰে ইতিমধ্যে কেন্দ্ৰীয় তালিকাত থকা ডাক আৰু ৰে'লৰে, ৰাজহুৱা খণ্ডৰ অংশ হিচাপে ব্যৱসায়িক প্ৰকৃতিৰ অন্যান্য ৰাজহুৱা নিগম যেনে এয়াৰ ইণ্ডিয়া, অ' এন জি চি, এল আই চি, এফ চি আই আদিৰ লগতে য'তেই বিপুল আৰ্থিক আৰু পৰিচালনামূলক সাহায্যৰ প্ৰয়োজন হৈছিল তাতেই ব্যৱসায় বা উদ্যোগৰ ক্ষেত্ৰত উদ্যোগ গ্ৰহণ কৰিছিল।

ট) **প্ৰশাসনিক জবাবদিহিতা ঃ** গণতন্ত্ৰত প্ৰশাসন নিজৰ কাৰ্যৰ বাবে জবাবদিহি। গণতান্ত্ৰিকভাৱে নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধিসকলৰ প্ৰতি জবাবদিহি হোৱাৰ বৈশিষ্ট্যই স্বাধীনতাৰ পিছৰ সময়ছোৱাত প্ৰশাসনক স্বাধীনতাৰ পূৰ্বৰ সময়ছোৱাৰ পৰা পৃথক কৰি তোলে। ৰাইজৰ প্ৰতিনিধিৰ প্ৰতি প্ৰশাসন দায়বদ্ধ আৰু জবাবদিহি। প্ৰশাসনৰ কাৰ্য্যকলাপৰ তদন্তৰ বাবে কেন্দ্ৰ, ৰাজ্য আৰু স্থানীয় পৰ্যায়ত প্ৰতিষ্ঠানিক ব্যৱস্থা আছে। সকলো ধৰণৰ প্ৰশাসনিক কাম মন্ত্ৰী, সংসদীয় আৰু ন্যায়িক নিয়ন্ত্ৰণত থাকে। প্ৰশাসনৰ যিকোনো কাৰ্য বা আদেশক আদালতে প্ৰত্যাহ্বান জনাব পাৰে আৰু যদি সংবিধানৰ বিপৰীত বুলি ধৰা পৰে তেন্তে বাতিল ঘোষণা কৰিব পাৰে। এইদৰে নাগৰিকৰ অধিকাৰ সুৰক্ষিত হয় যাৰ বাবে তথ্যৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ৰ দৰে আইন প্ৰণয়ন কৰা হয়। এই আইনৰ সহায়ত যিকোনো নাগৰিকে প্ৰশাসনৰ বিভিন্ন ক্ষেত্ৰত চৰকাৰৰ পৰা তথ্য বিচাৰিব পাৰিব।

ঠ) **সংস্কাৰ আৰু উদ্ভাৱনৰ বাবে মুকলি ঃ** উন্নয়নশীল দেশৰ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা হোৱাৰ বাবে ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা সংস্কাৰ আৰু উন্নীতকৰণৰ বাবে মুকলি। দ্ৰুত বৃদ্ধি আৰু সকলো দিশৰ আৰ্থ-সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক পৰিৱৰ্তন আৰু দেশৰ উন্নয়নৰ প্ৰয়োজনীয়তাই প্ৰশাসনত প্ৰয়োজনীয় নিৰন্তৰ পৰিৱৰ্তন গ্ৰহণ কৰাটো প্ৰয়োজনীয় কৰি তুলিছিল। ইয়াৰ ফলত ভাৰতীয় প্ৰশাসন পৰিৱৰ্তিত আৰ্থ-সামাজিক পৰিৱেশৰ লগত খাপ খুৱাই থাকিবলৈ বিকাশ আৰু সংস্কাৰৰ বাবে সাজু হৈ উঠিছিল।

ওপৰৰ কথাখিনিৰ পৰা স্পষ্ট যে ভাৰতীয় প্ৰশাসনৰ কাম-কাজ উন্নত কৰাৰ বাবে বিভিন্ন প্ৰয়াস কৰা হৈছে। এই সন্দৰ্ভত বিভিন্ন কমিটি আৰু আয়োগ নিযুক্ত কৰি অভাৱ-অসুবিধাসমূহ বিচাৰি উলিওৱা আৰু সেইবোৰৰ উন্নতিৰ ব্যৱস্থাৰ পৰামৰ্শ দিয়া হয়।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ কোনখন আইনে দ্বি-সদস্য ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল আৰু কেন্দ্ৰীয় আৰু প্ৰাদেশিক বিষয়সমূহৰ সীমা নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল?

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ ভাৰতত স্থানীয় স্ব-শাসনৰ পিতৃ হিচাপে কাক গণ্য কৰা হয়?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ ভাৰত চৰকাৰ আইন ১৯১৯ত প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ সৈতে জড়িত কি কি বিষয় আছিল?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৪ ঃ ভাৰতৰ সংবিধান কেতিয়া বলৱৎ হয়?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৫ ঃ 'ভাৰতীয় প্ৰশাসন কল্যাণমুখী'— ব্যাখ্যা কৰা।

.....

.....

১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ভাৰতীয় প্ৰশাসন পুৰণি প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাসমূহৰ ভিতৰত অন্যতম। যি প্ৰাচীন কালৰ পৰা বৰ্তমানলৈকে বিভিন্ন প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈ আহিছে।
- ভাৰতীয় প্ৰশাসনৰ বিকাশত মনু আৰু কৌটিল্যই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল। মৌৰ্য যুগৰ কৌটিল্যৰ অৰ্থশাস্ত্ৰই ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ প্ৰথম বিশদ বিৱৰণ দিছিল।
- মোগল প্ৰশাসন আছিল আন এক সংগঠিত আৰু দীৰ্ঘস্থায়ী প্ৰশাসন যিয়ে ভাৰতীয়

প্ৰশাসনৰ বিকাশৰ দিশত বহুখিনি অৱিহণা যোগাইছিল।

- ভাৰতীয় প্ৰশাসনৰ বৃদ্ধিৰ বাবে আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ সময় আছিল ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীৰ অধীনত থকা সময়ছোৱা। কিন্তু কোম্পানীটোৰ পিছত ব্ৰিটিছ ক্ৰাউনে নিয়ন্ত্ৰণ গ্ৰহণ কৰি ভাৰতত শাসন কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে আৰু একে সময়তে ভাৰতীয় প্ৰশাসন ব্যৱস্থাই ইয়াৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হ'বলৈ আৰম্ভ কৰে।
- ভাৰতীয় প্ৰশাসনৰ বৃদ্ধিৰ ক্ষেত্ৰত ১৭৭৩ চনটো আছিল এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বৰ্ষ। ১৭৭৩ চনৰ আগতে দেশত কোনো কেন্দ্ৰীয় কৰ্তৃপক্ষ নাছিল।
- পদবী ব্যৱস্থা আৰু স্থানীয় স্বায়ত্ব-শাসনৰ প্ৰৱৰ্তন ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ বৃদ্ধিৰ দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ মাইলৰ খুঁটি আছিল।
- ভাৰত চৰকাৰৰ আইন ১৯১৯ আৰু ১৯৩৫ ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা আৰু ইয়াৰ বিকাশৰ বাবে গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈ আহিছে।
- বৰ্তমানৰ প্ৰশাসন ব্যৱস্থাই ব্ৰিটিছ প্ৰশাসনৰ দৃশ্যমান প্ৰভাৱ পেলায় আৰু ই ফেডাৰেল আৰু কল্যাণমূলক চৰিত্ৰ বহন কৰে।
- ভাৰতীয় প্ৰশাসনৰ কাম-কাজ উন্নত কৰাৰ বাবে বিভিন্ন কমিটি আৰু আয়োগ নিযুক্তি কৰি প্ৰশাসনিক অভাৱ অভাৱসমূহ বিচাৰি উলিয়াবলৈ আৰু সেইবোৰ উন্নত কৰাৰ ব্যৱস্থাৰ পৰামৰ্শ দিয়া হৈছে।

১.৬ অধিক জানিবলৈ

1) Puri, B.N.(1968). History of Indian Administration, Bombay: Bharatiya Bidya Bhavan.

2) Roy, N.C. (1960). The Civil Service in India, Calcutta, Firma K.L. Mukhupadhyay.

3) Misra. B.B. (1970). The Administrative History of India 1834-1947: General Administration, London: OUP.

১.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ন

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰত চৰকাৰ আইন, ১৯১৯।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ লৰ্ড ৰিপন

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰত চৰকাৰ আইন, ১৯১৯ (Government of India Act,1919) ৰ জৰিয়তে দ্বি-সদস্য ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তন কৰি কেন্দ্ৰীয় আৰু প্ৰাদেশিক বিষয়ৰ সীমা নিৰ্ধাৰণ কৰা হয়। কেন্দ্ৰীয় তালিকাত প্ৰতিৰক্ষা, বৈদেশিক পৰিক্ৰমা, শুল্ক আৰু শুল্ক, ৰে'লৱে, ডাক আৰু টেলিগ্ৰাফ, আয়কৰ, মুদ্ৰা আৰু মুদ্ৰা, সৰ্বভাৰতীয় সেৱা আদি গুৰুত্বপূৰ্ণ বিষয় আছিল। প্ৰাদেশিক তালিকাত স্থানীয় স্বায়ত্ব-শাসন, জনস্বাস্থ্য, জনসাধাৰণ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছিল। কাম, শিক্ষা, পানী যোগান, জলসিঞ্চন, কৃষি, ভূমি ৰাজহ, আৰক্ষী, বনাঞ্চল, ন্যায়, আবকাৰী মীন অন্তৰ্ভুক্ত হৈছিল। প্ৰাদেশিক বিষয়সমূহক আকৌ 'সংৰক্ষিত'(reserved) আৰু 'হস্তান্তৰিত'(transferred) বিষয়ত ভাগ কৰা হৈছিল। 'সংৰক্ষিত' বিষয়টো গুৰুত্বপূৰ্ণ হোৱাৰ বাবে পৰামৰ্শদাতাৰ দায়িত্বত ৰখা হৈছিল। এওঁলোক ৰাজ্যপালৰ লগতে ৰাজ্যিক সচিব আৰু কেন্দ্ৰীয় বিধায়িনী দলৰ প্ৰতি দায়বদ্ধ কৰা হৈছিল। 'হস্তান্তৰিত' প্ৰাদেশিক বিধান পৰিষদৰ দায়বদ্ধ মন্ত্ৰীসকলৰ ওপৰত ন্যস্ত কৰা হৈছিল। প্ৰাদেশিক বিধান পৰিষদৰ প্ৰতি দায়বদ্ধ নিজৰ মন্ত্ৰীসকলৰ পৰামৰ্শ অনুসৰি কাম কৰা গৱৰ্নৰ জেনেৰেল ইন কাউন্সিল আৰু গৱৰ্নৰৰ মাজত কাৰ্যবাহী ক্ষমতাৰ বিতৰণক দ্বিতৰপীয়া ব্যৱস্থা (diarchy) আখ্যা দিয়া হৈছিল। এই সংস্কাৰে, 'হস্তান্তৰিত' বিষয়সমূহৰ ক্ষেত্ৰত কেন্দ্ৰীয় আৰু প্ৰাদেশিক প্ৰশাসনৰ ওপৰত ভাৰতৰ ৰাজ্যিক সচিবৰ নিয়ন্ত্ৰণ হ্ৰাস কৰিলে। কিন্তু 'সংৰক্ষিত' বিষয়ৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষ পৰিৱৰ্তন হোৱা নাছিল।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ২৬ জানুৱাৰী, ১৯৫০।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতৰ সংবিধানত কল্যাণমূলক ৰাজনীতিৰ ব্যৱস্থা আছে। ব্ৰিটিছ চৰকাৰে মূলতঃ নিজৰ শাসনক লৈ চিন্তা কৰিছিল যদিও স্বাধীনতাৰ পিছত জনসাধাৰণৰ কল্যাণ চৰকাৰৰ মূল লক্ষ্য হৈ পৰিছিল। দৰিদ্ৰতা, অৰ্থনৈতিক পিছপৰা, ক্ষুধা, গুৰুত্বহীনতা, ৰোগ আদিৰ সমস্যা সমাধানৰ বাবে পৰিকল্পনা আয়োগ গঠন কৰা হৈছিল আৰু সেই অনুসৰি বিভিন্ন পদক্ষেপ আৰু ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা হৈছিল। সকলো মানুহৰ কল্যাণৰ গান্ধীবাদী নীতি অনুসৰণ কৰি পঞ্চায়তীৰাজ ৰূপত গ্ৰাম্য স্বায়ত্ব-শাসন সংগঠিত হ'ল। বিনামূলীয়া স্বাস্থ্য সেৱা, বিনামূলীয়া আৰু বাধ্যতামূলক শিক্ষা আৰু অনুৰূপ অন্যান্য কল্যাণমূলক ব্যৱস্থা আৰম্ভ কৰা হৈছিল। এইদৰে ভাৰতত প্ৰশাসনক কেৱল আইন-শৃংখলা প্ৰশাসন, বা নিয়ন্ত্ৰণ প্ৰশাসন নহয়, কল্যাণমূলক প্ৰশাসনো কৰা হ'ল।

১.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ বিৱৰ্তন আৰু বিকাশৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ভাৰত চৰকাৰ আইন, ১৯১৯ ৰ ওপৰত এটা টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ভাৰতীয় প্ৰশাসনৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্যসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ চুটি প্ৰশ্ন—

ক) গণতান্ত্ৰিক বিকেন্দ্ৰীকৰণ,

খ) প্ৰশাসনিক জবাবদিহিতা,

গ) কল্যাণকামী প্ৰশাসন।

****

অধ্যায় ২ ঃ ভাৰতত অসামৰিক সেৱা ঃ ইয়াৰ গাঁথনি আৰু কাঠামো

অধ্যায় গাঁথনি

২.১ উদ্দেশ্য

২.২ পৰিচয়

২.৩ ভাৰতীয় অসামৰিক সেৱাৰ গঠন

২.৪ কার্য আৰু কর্তব্য

২.৫ ভাৰতীয় অসামৰিক সেৱাৰ গাঁথনি

২.৫.১ সর্বভাৰতীয় সেৱাসমূহ

২.৫.২ কেন্দ্রীয় সেৱাসমূহ

২.৫.৩ ৰাজ্যিক সেৱাসমূহ

২.৬ অধ্যায়টোৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

২.৭ অধিক জানিবলৈ

২.৮ অগ্রগতি খতিয়ন

২.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- ভাৰতীয় অসামৰিক সেৱা গঠনৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- সর্বভাৰতীয়, কেন্দ্রীয় আৰু ৰাজ্যিক সেৱাৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- বিভিন্ন ৰাজহুৱা সেৱাৰ বাবে বাছনি প্রক্রিয়াৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব
- প্রশাসনিক বিষয়াৰ বর্তমানৰ বাছনি প্রক্রিয়া গঢ় দিয়াত কোথাৰী আয়োগৰ ভূমিকা সম্পর্কে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- ভাৰতৰ প্রশাসন চলোৱাত বিভিন্ন সেৱাৰ ভূমিকাৰ বিষয়ে বুজিব পাৰিব
- কেন্দ্রীয় আৰু ৰাজ্যিক সেৱাৰ মাজত পার্থক্য নিৰূপণ কৰিব পাৰিব।

২.২ পৰিচয়

ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীৰ শাসন কালত 'চিভিল ছার্ভিচ' (অসামৰিক সেৱা) শব্দটোৰ উদ্ভাৱন হৈছিল। ১৯ শতিকাৰ মাজভাগত প্রথমবাৰৰ বাবে অসামৰিক সেৱা শব্দটো প্রচলিত হয়। সেই সময়ছোৱাত ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীয়ে তেওঁলোকৰ কর্মচাৰীসকলক সেৱক বুলি অভিহিত কৰিছিল। ইংৰাজ শাসকসকলে ভাৰতৰ উচ্চ পদৰ বাবে প্রার্থী বাছনি কৰিবলৈ প্রতিযোগিতামূলক পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰাৰ সিদ্ধান্ত লয়। সামৰিক বাহিনীৰ পৰা পৃথক হ'বলৈ ইয়াক 'অসামৰিক' (civil) বুলি কোৱা হৈছিল। সেয়েহে ইয়াৰ এটা সুকীয়া পৰিচয় আছিল। পিছলৈ ১৮৫৪ চনত

ব্রিটিছ চৰকাৰে চৰকাৰৰ অধীনস্থ পদ পূৰণৰ বাবে প্রতিযোগিতামূলক পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰাৰ প্রথা গ্রহণ কৰে আৰু নিযুক্তিপ্রাপ্ত ব্যক্তিসকলক অসামৰিক কর্মচাৰী বুলি অভিহিত কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰে।

২.৩ ভাৰতীয় অসামৰিক সেৱাৰ গঠন

লোকসেৱাৰ ধাৰণাটো ভাৰতত ব্রিটিছ চৰকাৰৰ অন্যতম বিশাল অৱদান। এই ব্যৱস্থা ভাৰতত ৱাৰেন হেষ্টিংছে প্রৱর্তন কৰিছিল আৰু চার্লছ কর্ণৱালিছে আধুনিকীকৰণ কৰিছিল। সেয়েহে তেওঁক ভাৰতীয় আসামৰিক সেৱাৰ পিতৃ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। আসামৰিক সেৱা শব্দটোৱে চৰকাৰী নীতি ৰূপায়ণৰ বাবে নিযুক্তি দিয়া প্রশাসকসকলৰ বিষয়ে বুজায়। ১৮৫৪ চনৰ নর্থকট-ট্রেভেলিয়ান সংস্কাৰ ৰূপায়ণত অসামৰিক সেৱাৰ উৎপত্তি ঘটিছে। এই ক্ষেত্রত ব্রিটিছ সংসদে উদ্যোগ লৈছিল আৰু ফলস্বৰূপে অসামৰিক সেৱা ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংগ হৈ পৰিছে। কিন্তু ১৯ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে সংঘটিত হোৱা ঔদ্যোগিক বিপ্লৱৰ পৰিপ্রেক্ষিতত জার্মানীৰ বিশিষ্ট সমাজবিজ্ঞানী মেক্স ৱেবাৰে অসামৰিক সেৱাৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত অভিমত আগবঢ়াইছিল। এই ধাৰণা অনুসৰি ঔদ্যোগিক সমাজ পৰিচালনাৰ বাবে বিশেষভাৱে প্রশিক্ষণপ্রাপ্ত বিষয়াৰ বিশেষ শ্রেণীৰ প্রয়োজন আছিল আৰু এই প্রশিক্ষিত বিষয়াসকলক সামূহিকভাৱে আমোলাতন্ত্র বুলি জনা গৈছিল।

অসামৰিক সেৱা শব্দটোৱে প্রথমে ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীৰ ব্যৱসায়িক কামত নিয়োজিত কর্মচাৰীক বুজাইছিল। ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীৰ কর্মচাৰীক ইয়াৰ সেৱক বুলি কোৱা হৈছিল আৰু বহিঃৰাজ্যত ইয়াৰ ব্যৱসায় চলোৱাসকলক চৰকাৰী কর্মচাৰী বুলি কোৱা হৈছিল। ইয়াৰ দ্বাৰা যিসকলৰ কর্তব্য নৌসেনা বা সামৰিক প্রকৃতিৰ আছিল তেওঁলোকৰ পৰা পৃথক কৰা হৈছিল। ভাৰতীয় অসামৰিক সেৱা (আই চি এছ) আছিল সর্বোচ্চ পর্যায়ৰ জনসেৱা আৰু ভাৰতৰ প্রশাসনিক স্তৰৰ শীর্ষত আছিল। আই চি এছ আছিল ভাৰতীয় প্রশাসনৰ মজবুত ভেটি। ১৯১৯ চনৰ ভাৰত চৰকাৰৰ আইন বলৱৎ নোহোৱালৈকে আটাইতকৈ নিৰাপদে আই চি এছে চৰকাৰ আৰু প্রশাসন দুয়োটাকে গঠন কৰিছিল আৰু নিজৰ মাজতে নীতি নির্ধাৰণ আৰু প্রশাসন দুয়োটা কাম একত্রিত কৰিছিল। কিন্তু ১৯৩৫ চনৰ আইনখন কার্যকৰী হোৱাৰ ফলত ক্ষমতাৰ বিভাজন হৈছিল। কিন্তু ১৯৩০ চনত আই চি এছ ১০১৪ জন সদস্যৰে সৰু অভিজাত শ্রেণীৰ এটা গোট আছিল।

২.৪ কার্য আৰু কর্তব্য

ভাৰতীয় প্রশাসনিক ব্যৱস্থাত অসামৰিক সেৱাই গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। এওঁলোক ৰাজনৈতিক কার্যবাহীসকলৰ আঁৰৰ স্থায়ী, পেছাদাৰী আৰু প্রশিক্ষিত কার্যবাহী। ভাৰতত অসামৰিক সেৱাই ব্যাপক কাম আৰু কর্তব্য সম্পাদন কৰে। বর্তমান অসামৰিক সেৱাই কৰা বিভিন্ন কামৰ ভিতৰত তলত দিয়াবোৰ চমুকৈ উল্লেখ কৰিব পাৰি।

১) নীতি প্ৰণয়ন বা কাৰ্যকৰীকৰণৰ সকলো বিষয়ত মন্ত্ৰীসকলক পৰামৰ্শ প্ৰদান কৰা।

২) চৰকাৰী আঁচনি আৰু প্ৰকল্পৰ সকলো দিশৰ তত্ত্বাৱধান কৰা।

৩) সমাজ সেৱা সম্পাদন কৰা।

৪) কৰ সংগ্ৰহ কৰা।

৫) হিচাপ-নিকাচ ৰখা আদি।

এই কৰ্তব্যসমূহৰ উপৰি অসামৰিক সেৱাৰ বিষয়াসকলে অন্য কিছুমান কামো সম্পাদন কৰে —

১) চৰকাৰৰ নীতি ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্ৰত মুখ্য ভূমিকা পালন কৰা।

২) নীতিসমূহক কাৰ্যলৈ ৰূপান্তৰিত কৰা।

৩) বিভিন্ন উৎপাদনশীল আৰু ৰাজহুৱা খণ্ড বা সংস্থাত নিয়োজিত কাৰিকৰী শ্ৰেণীৰ অসমাৰিক বিষয়াই জনসাধাৰণৰ বাবে উপযোগী সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক সেৱা আগবঢ়াই আছে।

৪) বৰ্তমান অসামৰিক বিষয়াৰ কামবোৰ ব্যাপক আৰু ইয়াত সমগ্ৰ অৰ্থনৈতিক লগতে সামাজিক কাৰ্যকলাপৰ পৰিকল্পনা আৰু পথ প্ৰদৰ্শন অন্তৰ্ভুক্ত হৈ আছে।

ওপৰত উল্লেখ কৰা কথাবোৰৰ পৰা অসামৰিক সেৱাৰ কৰ্তব্য আৰু দায়িত্বসমূহ তলত দিয়া শিৰোনামৰ অধীনত আলোচনা কৰিব পাৰি।

- **চৰকাৰী নীতি নিষ্পাদন ঃ** চৰকাৰে গ্ৰহণ কৰা বিভিন্ন নীতি আৰু কাৰ্যসূচী ৰূপায়ণৰ বাবে অসামৰিক সেৱাই মূলতঃ দায়বদ্ধ। ৰাজনৈতিক কাৰ্যবাহীসকলকো প্ৰয়োজনীয় তথ্য প্ৰদান কৰি নীতি প্ৰণয়নত সহায় কৰে। বিধায়িনী দলৰ অনুমোদন পোৱাৰ পিছত চৰকাৰৰ হৈ নীতিসমূহ ৰূপায়ণ কৰে আমোলাসকলে।
- **পৰমৰ্শদান কাৰ্য ঃ** পৰামৰ্শদান কাৰ্য অসামৰিক সেৱাৰ আন এটা গুৰুত্বপূৰ্ণ কাম। মন্ত্ৰীসকলে দৈনন্দিন প্ৰশাসন চলোৱাৰ বাবে বিভিন্ন বিষয়ত আমোলাৰ পৰামৰ্শৰ ওপৰতহে নিৰ্ভৰশীল। আনকি, কোনো চূড়ান্ত সিদ্ধান্ত বা নীতি লোৱাৰ আগতে মন্ত্ৰীসকলে অসামৰিক সেৱাৰ পৰামৰ্শ লয়।
- **বৃত্তীয় কাৰ্যকলাপ ঃ** বিত্তীয় কাৰ্যকলাপৰ সন্দৰ্ভতো অসামৰিক সেৱাৰ বিষয়াসকলে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। তেওঁলোকে চৰকাৰক বাজেট আৰু কৰ আদায়ৰ প্ৰস্তাৱ প্ৰস্তুত কৰাত পৰামৰ্শ দিয়ে। ইয়াৰ উপৰি কৰ সংগ্ৰহ কৰে আৰু কৰ সমস্যাৰ সৃষ্টি হ'লে বিবাদ নিষ্পত্তি কৰে।
- **চৰকাৰী তথ্য ৰখা ঃ** অসামৰিক সেৱাৰ বিষয়াসকলে চৰকাৰী তথ্যসমূহ পদ্ধতিগতভাৱে ৰাখে আৰু ৰাজনৈতিক কাৰ্যবাহীসকলে বিচৰাৰ সময়ত সেইবোৰ যোগান ধৰে। চৰকাৰী নীতি আৰু কাৰ্যসূচী অব্যাহত ৰখা আৰু কাৰ্যকৰী কৰাৰ বাবে চৰকাৰ এই অভিলেখসমূহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল।
- **জনসংযোগ গঢ়ি তোলা ঃ** অসামৰিক সেৱাই সমাজত এক শক্তিশালী জনসংযোগ গঢ়ি তোলে। চৰকাৰৰ বিভিন্ন নীতি আৰু সিদ্ধান্তৰ বিষয়ে জনসাধাৰণক অৱগত কৰে।

একেদৰে ৰাইজৰ প্ৰয়োজন আৰু স্বাৰ্থৰ বিষয়েও চৰকাৰক অৱগত কৰে। এইদৰে তেওঁলোকে চৰকাৰ আৰু জনসাধাৰণৰ মাজত সংযোগ স্থাপন কৰে।

ওপৰৰ আলোচনাৰ পৰা স্পষ্ট হৈ পৰে যে ভাৰতৰ প্ৰশাসন চলোৱাত অসামৰিক সেৱাই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। আমাৰ প্ৰশাসনৰ সফলতা আৰু বিফলতা মূলতঃ প্ৰশাসন চলোৱা অসামৰিক বিষয়াসকলৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে। তেওঁলোকৰ সক্ৰিয় অৱদান অবিহনে ৰাজনৈতিক কাৰ্যবাহীসকলে নিজৰ নীতি সঠিকভাৱে ৰূপায়ণ কৰিব নোৱাৰে।

২.৫ ভাৰতীয় অসামৰিক সেৱাৰ গাঁথনি

ভাৰতৰ সংবিধানত ভাৰতত অসামৰিক সেৱাসমূহৰ সংগঠনৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে। ইয়াৰ ভিত্তিত ভাৰতৰ সংসদে একেখিনি সংগঠনৰ বাবে আইনী ব্যৱস্থা তৈয়াৰ কৰিছিল। ভাৰতৰ সকলো অসামৰিক সেৱাক তলত দিয়া তিনিটা শ্ৰেণীত ভাগ কৰা হৈছে যথা- সৰ্বভাৰতীয় সেৱা, কেন্দ্ৰীয় সেৱা আৰু ৰাজ্যিক অসামৰিক সেৱা। ইয়াৰ বিষয়ে তলত আলোচনা কৰা হ'ল —

২.৫.১ সৰ্বভাৰতীয় সেৱা

সৰ্বভাৰতীয় সেৱা হিচাপে আই এ এছ কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্যৰ যৌথ নিয়ন্ত্ৰণত থাকে আৰু ইয়াৰ সদস্যসকলক ৰাজ্যিক কেডাৰত বিভক্ত কৰা হয়। চূড়ান্ত নিয়ন্ত্ৰণ কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল যদিও তাৎক্ষণিক নিয়ন্ত্ৰণ সেই ৰাজ্য চৰকাৰে কৰে, য'ত এজন সদস্য নিযুক্তি দিয়া হৈছে। ভাৰতৰ সংবিধানৰ ৩১২ নং অনুচ্ছেদৰ জৰিয়তে পূৰ্বতে থকা দুটা সৰ্বভাৰতীয় সেৱা ক্ৰমে ভাৰতীয় অসামৰিক সেৱা (অৰ্থাৎ আই এ এছ) আৰু ভাৰতীয় আ�ৰক্ষী সেৱা (অৰ্থাৎ আই পি এছ) ৰ ওপৰত সাংবিধানিক মৰ্যাদা অৰ্পণ কৰিছে। বৰ্তমান এনে সেৱাৰ তিনিটা শ্ৰেণী আছে। সেইবোৰ হ'ল — ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক সেৱা, ভাৰতীয় আৰক্ষী সেৱা আৰু ভাৰতীয় বন সেৱা।

পৰীক্ষা প্ৰক্ৰিয়া ঃ

সমগ্ৰ পৰীক্ষাৰ প্ৰক্ৰিয়াটো কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগৰ দ্বাৰা পৰিচালিত হয়। সফলতা লাভ কৰা প্ৰাৰ্থীৰ তালিকা প্ৰস্তুত কৰাৰ পিছত তেওঁলোকে তালিকাখন লোক মন্ত্ৰণালয়ত দাখিল কৰে। প্ৰকৃত নিযুক্তিপত্ৰ চৰকাৰে জাৰি কৰে আৰু এই ক্ষেত্ৰত কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগে পৰামৰ্শদাতাৰ ভূমিকা পালন কৰে। কাৰ্যক্ষেত্ৰত অৱশ্যে কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগে প্ৰেৰণ কৰা তালিকাখন চৰকাৰে সাধাৰণতে গ্ৰহণ কৰে। পৰীক্ষাৰ্থীসকলে নিম্নোক্ত পৰীক্ষাত অৱতীৰ্ণ হ'ব লাগিব —

(ক) তিনিটা বাধ্যতামূলক বিষয় — ৰচনা, সাধাৰণ ইংৰাজী আৰু সাধাৰণ জ্ঞান,

(খ) ভাৰতীয় বিশ্ববিদ্যালয়সমূহত পাঠদান কৰা ২০ টাতকৈ অধিক বিষয়ৰ ভিতৰত তিনিটা ঐচ্ছিক বিষয়,

(গ) ভাৰতীয় বিশ্ববিদ্যালয়সমূহত স্নাতকোত্তৰ পর্যায়ত পাঠদান কৰা ১৫ টাতকৈও অধিক তালিকাৰ ভিতৰত দুটা অতিৰিক্ত বিষয়।

অৱশ্যে প্রাৰম্ভিক পৰীক্ষাৰ লগতে মূল পৰীক্ষাৰ প্রশ্নকাকত কেৱল ইংৰাজী আৰু হিন্দী ভাষাতহে থাকে। মূল পৰীক্ষাৰ লিখিত অংশত যোগ্যতা অর্জন কৰাসকলক ৩০০ নম্বৰৰ সাক্ষাৎকাৰৰ বাবে আমন্ত্রণ জনোৱা হয়। অসামৰিক সেৱাৰ পৰীক্ষাৰ বাবে বয়সৰ উচ্চ সীমা ২৬ আৰু অনুসূচিত জাতি আৰু অনুসূচিত জনজাতিৰ অন্তর্গত প্রার্থীৰ বাবে এই ক্ষেত্রত শিথিলতা থাকে। প্রতিগৰাকী প্রার্থীক তিনিটা সুযোগ প্রদান কৰা হয়। মূল পৰীক্ষাত অৱতীর্ণ হোৱাৰ বাবে ন্যূনতম শৈক্ষিক অর্হতা হ'ল যিকোনো স্বীকৃতিপ্রাপ্ত বিশ্ববিদ্যালয়ৰ পৰা গ্রহণ কৰা স্নাতক ডিগ্রী। চূড়ান্ত পৰীক্ষাত তেওঁলোকৰ স্থান আৰু পছন্দৰ প্রতি লক্ষ্য ৰাখি মূল পৰীক্ষা আৰু সাক্ষাৎকাৰৰ ভিত্তিত প্রার্থীসকলক বিভিন্ন সেৱাত নিযুক্তি প্রস্তুত কৰা হয়। নির্বাচিত প্রার্থীসকলক প্রবেচনাৰ (probationer) আখ্যা দিয়া হয়। প্রত্যেক নির্বাচিত প্রার্থীয়ে এক প্রশিক্ষণ গ্রহণ কৰাটো বাধ্যতামূলক। মুচৌৰীৰ লাল বাহাদুৰ শাস্ত্রী নেচনেল একাডেমি অৱ এডমিনিষ্ট্রেচনত (লোক মন্ত্রালয়ৰ অধীনত চলি থকা প্রশিক্ষণ বিদ্যালয়) নির্বাচিত প্রার্থীসকলক এই বিশেষ পাঠ্যক্রমৰ ভিত্তিত প্রশিক্ষণ প্রদান কৰা হয়। ১৯৬৯ চনত কেন্দ্রীয় চৰকাৰে ছেণ্ডুইচ পাঠ্যক্রম (sandwich course) আৰম্ভ কৰাৰ লগে লগে কেন্দ্রীয় প্রশাসনিক সেৱাৰ প্রশিক্ষণ কার্যসূচীত পৰিৱর্তন ঘটিছে। প্রবেচনাৰসকলে দুই তৰপীয়া প্রশিক্ষণ গ্রহণ কৰিব লাগে। দুয়োটা তৰপৰ মাজত এবছৰৰ ব্যৱধান থাকিব লাগে। প্রথম তৰপৰ প্রশিক্ষণত এটা মূল পাঠ্যক্রম আৰু পেছাদাৰী প্রশিক্ষণ থাকে। ইয়াৰ সময়সীয়া ছমাহ। মূল পাঠ্যক্রমত প্রশাসনিক সেৱাৰ পৰীক্ষার্থীসকলৰ সৈতে অন্যান্য কেন্দ্রীয় সেৱাৰ নির্বাচিত প্রার্থীসকলেও যোগ দিয়ে। মূল পাঠ্যক্রমত উচ্চপদস্থ প্রশাসনিক সেৱাৰ বিষয়াসকলে পালন কৰিবলগীয়া সাংবিধানিক, অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক দায়িত্বৰ বিষয়ে সম্যক ধাৰণা লাভ কৰে। ইয়াৰ জৰিয়তে নীতি নির্ধাৰণ আৰু তাক কার্যকৰীকৰণৰ দিশত তেওঁলোকে গ্রহণ কৰিবলগীয়া পদক্ষেপৰ বিষয়ে জ্ঞান প্রদান কৰে। চৰকাৰৰ তথা ৰাজহুৱা প্রশাসন যন্ত্রৰ বহল নীতিৰ বিষয়ে তেওঁলোকে জ্ঞান আহৰণ কৰিব লাগে। অসামৰিক সেৱাৰ অধিকাৰ, বাধ্য-বাধকতা তথা পেছাৰ আদর্শ, নৈতিকতা, বস্তুনিষ্ঠতা, সততা আদি বিষয়সমূহো সামৰি লোৱা মূল পাঠ্যক্রম সম্পূর্ণ হোৱাৰ পিছত আৰু লাল বাহাদুৰ শাস্ত্রী নেচনেল একাডেমি অৱ এডমিনিষ্ট্রেচনত প্রথম পর্যায়ৰ প্রশিক্ষণ সমাপ্ত হোৱাৰ পাছত নির্বাচিত বিষয়াসকলক যিখন ৰাজ্যত নিযুক্তি দিয়া হৈছে, সেই ৰাজ্যত এবছৰৰ জিলা প্রশিক্ষণৰ বাবে পঠিওৱা হয়।

- **নিযুক্তি আৰু বাছনি পদ্ধতি সন্দর্ভত কোঠাৰী কমিটিৰ প্রতিবেদন ঃ**

  কোঠাৰী কমিটিয়ে আই এ এছ বিষয়া আৰু অন্যান্য প্রথম শ্রেণীৰ কেন্দ্রীয়

সেৱাৰ নিযুক্তি সন্দর্ভত পৰামর্শ আগবঢ়াইছে। তেওঁলোকৰ মতে মূল অসামৰিক সেৱাৰ পৰীক্ষাৰ উপৰি এটা প্রাৰম্ভিক পৰীক্ষা আৰু প্রশিক্ষণৰ পিছৰ পৰীক্ষা থাকিব লাগে। মূল পৰীক্ষা লিখিবলৈ পর্যাপ্ত দক্ষতা নথকা পৰীক্ষার্থীক বাছনি কৰি উলিয়াই আনিবলৈ প্রাৰম্ভিক, বস্তুনিষ্ঠ ধৰণৰ পৰীক্ষা এটিৰ পৰামর্শক যুক্তিযুক্ত বুলিব পাৰি কাৰণ এনে এটা ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তেহে মূল পৰীক্ষাটোক পৰিচালনাযোগ্য আৰু অর্থপূর্ণ কৰি তুলিব পৰা যায়। বর্তমান সময়ত যথেষ্ট প্রার্থীয়ে মূল পৰীক্ষাটো দিয়ে আৰু যিহেতু মাত্র গড় হিচাপত ৭০০ জনমানহে প্রাথী বাছনি কৰা হয় গতিকে কার্যতঃ স্পষ্টভাৱে ইমানবোৰ প্রার্থীক পৰীক্ষা কৰাটো অর্থহীন। ইয়াৰ বাহিৰেও কোঠাৰী কমিটিয়ে পৰীক্ষাটো গণতান্ত্রিক কৰাৰ কিছু পৰামর্শ দিছিল। কমিটিয়ে আই এ এছ, আই পি এছ আৰু অকাৰিকৰী, প্রথম শ্রেণীৰ কেন্দ্রীয় সেৱাৰ বাবে সাধাৰণ নিযুক্তিৰ একক আঁচনিৰ পৰামর্শ আগবঢ়ায়। ইয়াৰ অর্থ হ'ল কোনো সেৱাক দ্বিতীয় শ্রেণীৰ সেৱাৰ দৰে দেখাবলৈ যাতে নিম্ন মানদণ্ডৰ পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰা নহয়। এয়া এক গণতান্ত্রিক পদক্ষেপ। উল্লেখযোগ্য যে নির্বাচনৰ পিছৰ পৰীক্ষাটো হৈছে কেন্দ্রীয় লোকসেৱা আয়োগে গঠন কৰা বাছনি ব'র্ডৰ সাক্ষাৎকাৰ। এইদৰে কমিটিয়ে সাক্ষাৎকাৰটোক (৭০০ নম্বৰৰ) পূর্বতকৈ অধিক গুৰুত্ব প্রদান কৰে (পূর্বতে ভাৰতীয় বিদেশ সেৱা, ভাৰতীয় প্রশাসনিক সেৱা আৰু অন্যান্য সেৱাৰ বাবে ক্রমে ৪০০, ৩০০ আৰু ২০০ নম্বৰ ধার্য আছিল)। সকলো মৌখিক পৰীক্ষাৰ দৰেই নির্বাচন প্রক্রিয়াৰ এই দিশটোত বিষয়বস্তুৰ উপাদানটো নুই কৰিব নোৱাৰি। প্রথম ভাষাৰ কাকতৰ বাহিৰে মূল পৰীক্ষাৰ পৰীক্ষার্থীয়ে ভাৰতীয় সংবিধানৰ অষ্টম অনুসূচীত তালিকাভুক্ত যিকোনো ভাষাত, বা ইংৰাজী ভাষাত উত্তৰ লিখিবলৈ অনুমতি লাভ কৰিব লাগে বুলিও কমিটিয়ে পৰামর্শ আগবঢ়াইছে। ইয়াক ১৯৬৮ চনত প্রথমবাৰৰ বাবে গ্রহণ কৰা চৰকাৰী নীতিৰ ধাৰাবাহিকতা আখ্যা দিব পাৰি। অৱশ্যে আঞ্চলিক ভাষাৰ বিকল্প বাছি লোৱা প্রার্থীৰ অনুপাত হয় স্থবিৰ হৈ আছে, নহয় হ্রাস পাইছে। মন কৰিবলগীয়া যে এই হাৰ কেতিয়াও ১৮ শতাংশতকৈ বেছি হোৱা নাই। ইয়াৰ বাবে আঞ্চলিক ভাষাসমূহৰ অপর্যাপ্ত বিকাশৰ দিশটোৰ লগতে ইংৰাজীৰ তথাকথিত মূল্যবৃদ্ধিকো এক কাৰণ আখ্যা দিব পাৰি। আঞ্চলিক ভাষাসমূহৰ অসমান বিকাশৰ লগতে সমপৰিমাণৰ দক্ষতা লাভ কৰাটো বহুক্ষেত্রত জটিল। ইয়াৰ উপৰি ইয়াৰ দ্বাৰা মূল্যায়নৰ ক্ষেত্রত বিভিন্ন বিষয়ভিত্তিক আৰু ৰাজনৈতিক দিশ জড়িত হৈ পৰিব পাৰে। ইয়াৰ দ্বাৰা সমগ্র প্রক্রিয়াটো যাতে প্রভাৰিত নহয়, তাৰ বাবে যথেষ্ট সাৱধান হ'ব লাগিব।

- **কোঠাৰী কমিটিৰ পৰামর্শ কার্যকৰী কৰা ঃ**

১৯৭৮ চনৰ ডিচেম্বৰ মাহত কোঠাৰী কমিটিৰ পৰামর্শত প্রদান কৰা প্রস্তাৰিত পৰীক্ষা আঁচনিখন গ্রহণ কৰে। ইয়াৰ ফলত ১৯৭৯ চনত কেন্দ্রীয় লোকসেৱা আয়োগে

অনুষ্ঠিত কৰা প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষা আৰু পৰৱৰ্তী বছৰৰ পৰা এতিয়ালৈকে পূৰ্বে অনুসৰণ কৰা আৰ্হিৰ পৰা ই যথেষ্ট ফালৰি কাটিছিল। সহজ ভাষাত ক'বলৈ গ'লে ১৯৭৯ চনৰ পৰা অনুষ্ঠিত হোৱা উচ্চ অসামৰিক সেৱাৰ প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষা নতুন আঁচনিৰ আধাৰতেই হৈছে।

- **নতুন আঁচনিখনৰ উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল —**

১) ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক সেৱা, ভাৰতীয় বিদেশ সেৱা, ভাৰতীয় আৰক্ষী সেৱা আৰু গ্ৰুপ এ (প্ৰথম শ্ৰেণী) কেন্দ্ৰীয় সেৱাত নিযুক্তিৰ বাবে একক পৰীক্ষাৰ ব্যৱস্থা।

২) অসামৰিক সেৱাৰ পৰীক্ষা দুটা ভাগত বিভক্ত ঃ এটা যোগ্যতাসম্পন্ন প্ৰাৰম্ভিক পৰীক্ষা (বস্তুনিষ্ঠ প্ৰকাৰ) আৰু মূল পৰীক্ষা (লিখিত পৰীক্ষা আৰু সাক্ষাৎকাৰ)।

৩) প্ৰৰ্থীসকলক ইংৰাজী আৰু ভাষাৰ কাকতৰ বাহিৰে অন্য কাকতসমূহ সংবিধানৰ আঠ নং সূচীত উল্লেখ কৰা যিকোনো ভাষাত বা ইংৰাজী ভাষাত লিখাৰ সুবিধা প্ৰদান কৰা হৈছে। অৱশ্যে প্ৰাৰম্ভিক পৰীক্ষাৰ লগতে মূল পৰীক্ষাৰ প্ৰশ্নকাকত কেৱল ইংৰাজী আৰু হিন্দী ভাষাতহে হয়।

৪) মূল পৰীক্ষাৰ লিখিত পৰীক্ষাত যোগ্যতা অৰ্জন কৰাসকলকহে সাক্ষাৎকাৰৰ বাবে আমন্ত্ৰণ কৰা হয়। এই প্ৰক্ৰিয়াই ২৫০ নম্বৰ বহন কৰে।

২.৫.২ কেন্দ্ৰীয় সেৱাসমূহ

কেন্দ্ৰীয় সেৱাসমূহ কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ প্ৰত্যক্ষ নিয়ন্ত্ৰণাধীন। অগ্ৰণী সৰ্বভাৰতীয় সেৱাসমূহৰ ভিতৰত দুবিধ সেৱা অন্তৰ্ভুক্ত — আই এ এছ আৰু আই পি এছ। এই সেৱাত নিযুক্তি লাভ কৰা প্ৰাৰ্থীসকলে বিপুল মৰ্যাদা আৰু প্ৰতিপত্তি লাভ কৰে। সংযুক্ত প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাত সৰ্বোচ্চ স্থান পোৱা পৰীক্ষাৰ্থী আই এ এছ আৰু আই পি এছ হিচাপে আৰু ক্ৰমাগতভাৱে নিম্নস্থান পোৱা পৰীক্ষাৰ্থীয়ে অন্য কেন্দ্ৰীয় সেৱাত যোগদান কৰে বুলি সকলোৱে জানে। এই ক্ষেত্ৰত ভাৰতীয় বৈদেশিক সেৱাক বাদ দিয়া হৈছে। ই কেন্দ্ৰীয় সেৱা হ'লেও পদ আৰু মৰ্যাদাৰ ক্ষেত্ৰত সৰ্বভাৰতীয় সেৱাৰ সৈতে মোকাবিলা কৰে। এটা সময় আছিল যেতিয়া প্ৰথম বিছটামান স্থান পোৱা প্ৰাৰ্থীসকলক ভাৰতীয় বৈদেশিক সেৱাৰ বাবে নিৰ্বাচন কৰা হৈছিল। অৱশ্যে বিগত কেইবাছৰমানৰ পৰা ভাৰতীয় বৈদেশিক সেৱাৰ গ্লেমাৰ বা চাহিদা যথেষ্ট হ্ৰাস পাইছে আৰু সংযুক্ত পৰীক্ষাত শীৰ্ষস্থানীয় বেছিভাগৰে ই প্ৰথম পছন্দ নহয়। তথাপি কেন্দ্ৰীয় সেৱাসমূহৰ মাজত ভাৰতীয় বৈদেশিক সেৱাই এক সুকীয়া স্থান লাভ কৰি আহিছে। কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ ৰাজহুৱা সেৱাসমূহ দুটা বিভাগেৰে গঠিত — i) সৰ্বভাৰতীয় সেৱা, ii) কেন্দ্ৰীয় সেৱা। পূৰ্বে উল্লেখ কৰা সেৱাসমূহ কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্য দুয়োখন চৰকাৰৰ যৌথ নিয়ন্ত্ৰণত থাকে। আনহাতে কেন্দ্ৰীয় সেৱাসমূহ কেন্দ্ৰৰ একচেটিয়া নিয়ন্ত্ৰণত

থাকে। তেওঁলোকৰ সংখ্যা ক্ৰমে বৃদ্ধি পাই আহিছে। উপলব্ধ তথ্য অনুসৰি ১৯৭১ চনত ই ৩০ থকাৰ বিপৰীতে ১৯৮৪ চনত ৪৯ লৈ বৃদ্ধি পায়। কিছুমানৰ আকাৰ সৰু। উদাহৰণ স্বৰূপে ভাৰতীয় নিমখ সেৱাৰ (Indian Salt Service) পদ ১১ টা আৰু কেন্দ্ৰীয় আইনী সেৱাৰ ৭০ টা পদ। দৰাচলতে ৫০০ তকৈ অধিক কেডাৰ থকা মাত্ৰ ২০ টা সেৱা আছে। কেন্দ্ৰীয় স্বাস্থ্য সেৱাৰ কেডাৰৰ সংখ্যা প্ৰায় ৩৫০০। ভাৰতীয় অৰ্থনৈতিক সেৱা আৰু ভাৰতীয় পৰিসংখ্যা সেৱাৰ মুঠ কেডাৰৰ সংখ্যা ক্ৰমে ৬০০ আৰু ৫০০। ইয়াৰ বাহিৰেও সৰ্বভাৰতীয় সেৱা (আই এ এছ আৰু আই পি এছ) আৰু কেন্দ্ৰীয় সেৱাৰ মাজত ডাঙৰ পাৰ্থক্য আছে। উল্লেখ কৰিব পাৰি যে কেইটামান কেন্দ্ৰীয় সেৱাৰ সদস্যই লাভ কৰা প্ৰকৃত ক্ষমতা আন কেইটামান কেন্দ্ৰীয় সেৱাৰ সদস্যই উপভোগ কৰা ক্ষমতাতকৈ বহু বেছি লেখত ল'বলগীয়া। উদাহৰণ স্বৰূপে ভাৰতীয় ৰাজহ সেৱা আৰু আনকি ভাৰতীয় নিৰীক্ষণ আৰু একাউণ্ট সেৱাৰ সদস্যসকলৰ ক্ষমতাৰ কথা উল্লেখ কৰিব পাৰি। সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁলোকৰ বিবেচনা শক্তি তথা দক্ষতা যথেষ্ট আৰু মাজে মাজে তেওঁলোকে আনকি শীৰ্ষ চৰকাৰী কৰ্মচাৰীকো দোমোজাত ৰাখে। অৱশ্যে কোনো কাৰণতে ইয়াৰ অৰ্থ এইটো নহয় যে তেওঁলোক সদায় আই এ এছ বা আই পি এছতকৈ অধিক শক্তিশালী।

সকলো কেন্দ্ৰীয় সেৱা বিষয়াই এটা কাৰ্যকাল ব্যৱস্থাত কাম কৰে। তেওঁলোকক চহৰ/ ৰাজ্যৰ দৰে বিভিন্ন পদত তিনি বছৰমানৰ বাবে ৰখা হয় আৰু তাৰ পিছত কেন্দ্ৰ বা অন্য ৰাজ্যলৈ স্থানান্তৰিত বা স্থলাভিষিক্ত হয়। আচলতে এজন কেন্দ্ৰীয় সেৱা বিষয়াই অৱসৰ লোৱাৰ সময়লৈকে আঠৰ পৰা দহখন বা তাতোকৈ অধিক ৰাজ্যত সেৱা আগবঢ়ায়। এইদৰে এজন আই এ এছ, আই পি এছ বিষয়া কোনো বিশেষ ৰাজ্যত দায়বদ্ধ হৈ থকাৰ উপৰি কাৰ্যকালৰ কেইবছৰমান কেন্দ্ৰতো কাম কৰে। এজন কেন্দ্ৰীয় সেৱা বিষয়াই ভাৰতীয় ভূখণ্ডৰ বহু বৃহৎ অঞ্চলত সেৱা আগবঢ়ায়। যদিও কেন্দ্ৰীয় সেৱা বিষয়াসকল সৰ্ব-ভাৰতীয় সেৱা বিষয়া নহয় তথাপি তেওঁলোকৰ কাম আৰু নিযুক্তিৰ প্ৰকৃতিয়ে তেওঁলোকক প্ৰকৃততে 'সৰ্বভাৰতীয়' চৰিত্ৰত অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। সেই সময়ত কেন্দ্ৰীয় সেৱাসমূহৰ প্ৰকৃত প্ৰভাৱ আৰু অৱদান নিৰ্বিকাৰভাৱে মূল্যায়ন কৰা হৈছিল।

সৰ্বভাৰতীয় সেৱাৰ বিপৰীতে কেন্দ্ৰীয় অসামৰিক সেৱা কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ বিশেষ নিয়ন্ত্ৰণাধীন। কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ অসামৰিক সেৱাসমূহত 'কেন্দ্ৰীয় অসামৰিক সেৱা' নামেৰে জনাজাত। এই সেৱাত প্ৰতিষ্ঠিত সেৱাসমূহৰ লগতে অন্য অসামৰিক পদ দুয়োটাকে জ্যেষ্ঠতাৰ অৱনমিত ক্ৰমত প্ৰথম শ্ৰেণী, দ্বিতীয় শ্ৰেণী, তৃতীয় শ্ৰেণী আৰু চতুৰ্থ শ্ৰেণী হিচাপে শ্ৰেণীভুক্ত কৰা হৈছে। কেন্দ্ৰীয় সেৱাৰ প্ৰথম আৰু দ্বিতীয় শ্ৰেণীত নিযুক্তি সংযুক্ত সৰ্বভাৰতীয় অসামৰিক সেৱা পৰীক্ষাৰ ভিত্তিত কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগে কৰে। এই কথা প্ৰায়ে উল্লেখ কৰা হয় যে যিহেতু নিযুক্তি কৰ্তৃপক্ষ

একে, সেয়েহে সেৱাসমূহক সর্বভাৰতীয় আৰু কেন্দ্রীয় সেৱাত শ্রেণীভুক্ত কৰাৰ কোনো ন্যায্যতা নাই। অৱশ্যে নিযুক্তি কর্তৃপক্ষ একে হ'লেও দুয়োটাৰ মাজত যথেষ্ট পার্থক্য আছে। ভাৰতৰ সকলো সেৱাৰ বিষয়াক কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ লগতে ৰাজ্য চৰকাৰৰ অধীনতো সেৱা আগবঢ়াবলৈ নিয়োগ কৰা হয়। তদুপৰি আই এ এছ লাভ কৰা প্রার্থীসকলক যিকোনো কার্যালয়ত সাধাৰণ তত্ত্বাৱধায়কৰ দৰে কর্তব্যতো নিযুক্তি দিব পাৰি। আনহাতে কেন্দ্রীয় সেৱাৰ বিষয়াসকল বিশেষ প্রকৃতিৰ কামত নিয়োজিত কৰা হয়। গতিকে পার্থক্যটো ন্যায্য বুলি ক'ব পাৰি।

- **কেন্দ্রীয় সেৱাসমূহৰ এখন তালিকা ঃ**
  - ১) ভাৰতীয় বিদেশ সেৱা। (Indian Foreign Service)
  - ২) ভাৰতীয় ডাক সেৱা। (Indian Postal Service)
  - ৩) ভাৰতীয় পি এণ্ড টি একাউণ্ট আৰু বিত্ত সেৱা। (Indian P & T Account and Finance Service)
  - ৪) ভাৰতীয় ৰে'লৱে একাউণ্ট সেৱা। (Indian Railway Accounts Service)
  - ৫) ভাৰতীয় ৰে'লৱে যাতায়াত সেৱা। (Indian Railway Traffic Service)
  - ৬) ভাৰতীয় ৰে'লৱে ব্যক্তিগত সেৱা। (Indian Railway Personal Service)
  - ৭) ভাৰতীয় প্রতিৰক্ষা একাউণ্ট সেৱা। (Indian Defence Accounts Service)
  - ৮) প্রতিৰক্ষা ভূমি আৰু কেণ্টনমেণ্ট সেৱা। (Defence Land & Cantonment Service)
  - ৯) ভাৰতীয় অধ্যাদেশৰ কাৰখানা সেৱা। (Indian Ordinance Factories Service)
  - ১০) ভাৰতীয় অডিট আৰু একাউণ্ট সেৱা। (Indian Audit and Accounts Service)
  - ১১) কেন্দ্রীয় তথ্য সেৱা। (Central Information Service)
  - ১২) ভাৰতীয় আয়-কৰ সেৱা। (Indian Income-tax Service)
  - ১৩) ভাৰতীয় শুল্ক আৰু কেন্দ্রীয় আবকাৰী সেৱা। (Indian Custom & Central Excise Service)
  - ১৪) ভাৰতীয় অসামৰিক একাউণ্ট সেৱা। (Indian Civil Accounts Service)
  - ১৫) কেন্দ্রীয় বাণিজ্য সেৱা। (Central Trade Service)
  - ১৬) ভাৰতীয় দূৰসংযোগ সেৱা। (Indian Telecommunication Service)
  - ১৭) বৈদ্যুতিক অভিযন্তাৰ ভাৰতীয় ৰে'ল সেৱা। (Indian Railway Service of Electrical Engineers)
  - ১৮) সংকেত অভিযন্তাৰ ভাৰতীয় ৰে'ল সেৱা। (Indian Railway Service of Signal Engineers)

১৯) মেকানিকেল ইঞ্জিনিয়াৰৰ ভাৰতীয় ৰে'ল সেৱা। (Indian Railway Service of Mechanical Engineers)

২০) ভাৰতীয় ৰে'লৱে সেৱাৰ অভিযন্তা। (Indian Railway Service of Engineers)

২১) ভাৰতীয় ৰে'লৱে ষ্ট'ৰ সেৱা। (Indian Railway Stores Service)

২২) সামৰিক অভিযান্ত্রিক সেৱা। (Military Engineering Service)

২৩) ভাৰতীয় নৌসেনা অস্ত্র সেৱা। (Indian Naval Armament Service)

২৪) ভাৰতীয় অধ্যাদেশ কাৰখানা সেৱা। (Indian Ordinance Factories Service)

২৫) কেন্দ্রীয় শক্তি অভিযান্ত্রিক সেৱা। (Central Power Engineering Service)

২৬) ভাৰতীয় পৰিদর্শন সেৱা। (Indian Inspection Service)

২৭) ভাৰতীয় যোগান সেৱা। (Indian Supply Service)

২৮) কেন্দ্রীয় বৈদ্যুতিক আৰু যান্ত্রিক অভিযান্ত্রিক সেৱা। (Central Electrical & Mechanical Engineering Service)

২৯) কেন্দ্রীয় অভিযান্ত্রিক সেৱা। (Central Engineering Service)

৩০) কেন্দ্রীয় জল অভিযান্ত্রিক সেৱা। (Central Water Engineering Service)

৩১) কেন্দ্রীয় অভিযান্ত্রিক সেৱা (পথ)। (Central Engineering Service (Roads)

৩২) ভাৰতীয় সম্প্রচাৰ (ইংৰাজী) সেৱা। (Indian Broadcasting (English) Service)

৩৩) সীমান্ত পথ অভিযান্ত্রিক সেৱা। (Border Roads Engineering Service)

৩৪) বহিঃৰাজ্যৰ যোগাযোগ সেৱা। (Overseas Communication Service)

৩৫) ৰে'লৱে চিকিৎসা সেৱা। (Railway Medical Service)

৩৬) কেন্দ্রীয় স্বাস্থ্য সেৱা। (Central Health Service)

৩৭) ভাৰতীয় অধ্যাদেশ কাৰখানা স্বাস্থ্য সেৱা। (Indian Ordinance Factories Health Service)

৩৮) ভাৰতীয় খৰচ একাউণ্ট সেৱা। (Indian Cost Accounts Service)

৩৯) ভাৰতীয় অর্থনৈতিক সেৱা। (Indian Economic Service)

৪০) ভাৰতীয় পৰিসংখ্যা সেৱা। (Indian Statistical Service)

৪১) প্রতিৰক্ষা গৱেষণা আৰু উন্নয়ন সেৱা। (Defence Research and Development Service)

৪২) প্রতিৰক্ষা বিমান গুণগত নিশ্চয়তা সেৱা। (Defence Aeronautical Quality Service)

৪৩) প্রতিৰক্ষা গুণগত নিশ্চয়তা সেৱা। (Defence Quality Assurance Service)

৪৪) কেন্দ্রীয় আইনী সেৱা। (Central Legal Service)

৪৫) কোম্পানি আইনী ব'র্ড সেৱা। (Company Law Board Service)

৪৬) ভাৰতীয় নিমখ সেৱা। (Indian Salt Service)

২.৫.৩ ৰাজ্যিক সেৱা

উন্নত প্রশাসনিক সুবিধাৰ বাবে ভাৰতৰ প্রশাসনিক গাঁথনি কেন্দ্রীয় আৰু ৰাজ্য দুয়োটা পর্যায়তে বহু বিভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে। ৰাজ্যিক সেৱাসমূহৰ ভিতৰত কৃষি, শিক্ষা, বন, স্বাস্থ্য, আৰক্ষী আদি সেৱা আৰু পদসমূহ অন্তর্ভুক্ত। এই ৰাজ্যিক বিষয়সমূহ ৰাজ্যিক প্রশাসনৰ লগত জড়িত। ৰাজ্যিক আইনৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রিত নীতিৰ অধীনত এই সেৱাসমূহৰ বাবে নিযুক্তি প্রক্রিয়া সম্পন্ন হোৱাৰ লগতে দায়িত্বসমূহ নির্ধাৰিত হয়। বিধায়িনী প্রক্রিয়াৰ অনুপস্থিতিত ৰাজ্যপালক নিয়ম-নীতি জাৰি কৰাৰ ক্ষমতা প্রদান কৰা হৈছে।

আই এ এছ, আই পি এছ আৰু আই এফ এছৰ লগতে ৰাজ্যিক সেৱাই ৰাজ্য প্রশাসনৰ উচ্চ পদবীসমূহ গ্রহণ কৰে। আয়ুক্ত, সম্পাদক, মুখ্য সচিব আদি বেছিভাগেই আই এ এছ বিষয়াৰ হাতত থাকে, আনহাতে আৰক্ষী প্রশাসনত ডি জি পি, ডি আই জি, অধীক্ষকৰ পদত আই পি এছ বিষয়াই দখল কৰে। উচ্চ বিষয়াসকলে ৰাজ্যৰ প্রশাসনৰ অধীনত কাম কৰে আৰু তেওঁলোকে এই লোকসকলৰ সেৱাৰ বিধি প্রণয়ন কৰে।

কেন্দ্রীয় সেৱাৰ দৰে ৰাজ্যিক সেৱাসমূহকো প্রথম শ্রেণী, দ্বিতীয় শ্রেণী, তৃতীয় শ্রেণী আৰু চতুর্থ শ্রেণীত ভাগ কৰা হৈছে। প্রথম আৰু দ্বিতীয় শ্রেণীৰ সেৱাৰ বিষয়াসকল গেজেটেড বিষয়া। তৃতীয় শ্রেণীত কেৰাণি কর্মচাৰী আৰু চতুর্থ শ্রেণীত পিয়ন আদি থাকে।

১) আৰক্ষী সেৱা
২) ন্যায়িক সেৱা
৩) শিক্ষা সেৱা
৪) সমবায় সেৱা
৫) বন সেৱা
৬) চিকিৎসা সেৱা
৭) কৃষি সেৱা
৮) জনস্বাস্থ্য সেৱা
৯) পশু চিকিৎসা সেৱা
১০) অভিযন্তাৰ সেৱা
১১) আয়ুর্বেদিক সেৱা
১২) আবকাৰী সেৱা

১৩) মীন সেৱা

১৪) জলসিঞ্চন সেৱা

১৫) বিক্ৰী সেৱা

১৬) পৰ্যটন সেৱা

এই তিনিটা সেৱাৰ উপৰি পৌৰসভা সেৱাও বিভিন্ন ৰাজ্যৰ অতি অবিচ্ছেদ্য সেৱা। তামিলনাড়ু আৰু অন্যান্য দক্ষিণৰ ৰাজ্যসমূহত সংগত ব্যৱস্থা অনুসৰণ কৰা হয়। ইয়াৰ অধীনত পৌৰসভা চৰকাৰক সেৱা আগবঢ়োৱা বিষয়াসকলক পৌৰসভাসমূহৰ মাজত অনুভূমিকভাৱে আৰু লগতে ৰাজ্য তথা পৌৰসভা চৰকাৰৰ মাজত উলম্বভাৱে বদলি কৰা হয়। ৰাজস্থান, উত্তৰ প্ৰদেশ, পঞ্জাব আৰু হাৰিয়ানাত পৌৰসভা সেৱাসমূহ তত্ত্বাৱধায়ক আৰু কেৰাণি পৰ্যায়লৈকে একত্ৰিত কৰা হৈছে যদিও নিম্নতম পৰ্যায়ত কৰ্মচাৰীৰ নিযুক্তি আৰু নিয়ন্ত্ৰণ পৌৰসভা কৰ্তৃপক্ষৰ অধীনত থাকে। পশ্চিম বংগ, গুজৰাট আৰু মহাৰাষ্ট্ৰত পৃথক কৰ্মী আৰ্হি প্ৰচলন আছে। ইয়াৰ অধীনত সংশ্লিষ্ট ৰাজ্য চৰকাৰৰ নিয়ম অনুসৰি পৌৰসভাৰ সংস্থাসমূহৰ নিজৰ কৰ্মী নিযুক্তি আৰু পৰিচালনা কৰাৰ কৰ্তৃত্ব থাকে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ ঃ

প্ৰশ্ন ১ ঃ অসামৰিক সেৱাৰ পিতৃ কোন?

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ চৰকাৰী কৰ্মচাৰীৰ কৰ্তব্য কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ কোঠাৰী কমিটিয়ে পৰামৰ্শ দিয়া প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাৰ নতুন আঁচনি উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ কি কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৪ ঃ কোনটো সংস্থাই কেন্দ্ৰীয় অসামৰিক সেৱা পৰিচালনা কৰে?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৫ ঃ বিভিন্ন ৰাজ্যিক সেৱাৰ ওপৰত এটা টোকা লিখা।

.....

.....

২.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীৰ শাসনকালত 'চিভিল ছার্ভিচ' শব্দটোৰ উদ্ভাৱন হৈছিল। ১৯ শতিকাৰ মাজভাগত প্ৰথমবাৰৰ বাবে অসামৰিক সেৱা শব্দটো প্ৰচলিত হয়।
- ভাৰতত আসামৰিক সেৱাৰ ব্যৱস্থাটো ৱাৰেন হেষ্টিংছে প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল আৰু চাৰ্লছ কৰ্ণৱালিছে আধুনিকীকৰণ কৰিছিল আৰু সেয়েহে তেওঁক ভাৰতীয় অসামৰিক সেৱাৰ পিতৃ হিচাপে গণ্য কৰা হয়।
- ভাৰতৰ প্ৰশাসন চলোৱাত অসামৰিক সেৱাই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। আমাৰ প্ৰশাসনৰ সফলতা আৰু বিফলতা মূলতঃ প্ৰশাসন চলোৱা চৰকাৰী কৰ্মচাৰীৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে।
- ভাৰতৰ সকলো অসামৰিক সেৱাক তিনিটা শ্ৰেণীত ভাগ কৰা হৈছে — সৰ্বভাৰতীয় সেৱা, কেন্দ্ৰীয় সেৱা আৰু ৰাজ্যিক অসামৰিক সেৱা।
- সৰ্বভাৰতীয় সেৱা আৰু কেন্দ্ৰীয় সেৱাৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ কৰ্মী নিযুক্তিৰ ক্ষেত্ৰত ইউ পি এছ চি দায়বদ্ধ। দুয়োবিধ সেৱাই কৰা কামৰ মাজত পাৰ্থক্য আছে। বিভিন্ন সেৱাৰ বাছনি প্ৰক্ৰিয়া গঢ় দিয়াত কোঠাৰী সমিতিয়ে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছিল।
- কেন্দ্ৰীয় সেৱা আৰু সৰ্বভাৰতীয় সেৱাৰ শ্ৰেণীবিভাজন, নিযুক্তি, প্ৰশিক্ষণ, সংস্থাপন আৰু কেডাৰ পৰিচালনা আদিৰ ক্ষেত্ৰত পৃথক।

২.৭ অধিক জানিবলৈ

1) Avasthi Amreshwar & Avasthi Anand Prakash. (1993). Indian Administration, Agra: Lakshmi Narayan Agarwal Education Publishers.
2) Maheshwari. S.R.(1968). Indian Administration, New Delhi: Orient Black Swan Private Limited.
3) K. K. Ghai, (2007): Indian Government and Politics, Kalyani Publishers, New Delhi 110002.

২.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ন

প্রশ্ন নং ১ উত্তৰ ঃ চার্লছ কর্ণৱালিছ।

প্রশ্ন নং ২ উত্তৰ ঃ বর্তমান সময়ৰ অসামৰিক সেৱাৰ কর্তব্যসমূহ বিভিন্ন আৰু বৈচিত্র্যময়। সেইবোৰ হ'ল—

১) নীতি প্রণয়ন বা কার্যকৰীকৰণৰ সকলো বিষয়ত মন্ত্রীসকলক পৰামর্শ।

২) চৰকাৰী আঁচনি আৰু প্রকল্পৰ সকলো দিশৰ তত্ত্বাৱধান।

৩) সমাজ সেৱা সম্পাদন কৰা।

৪) কৰ সংগ্রহ।

৫) হিচাপ-নিকাচ ৰখা আদি।

প্রশ্ন নং ৩ উত্তৰ ঃ কোঠাৰী কমিটিয়ে পৰামর্শ দিয়া প্রতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাৰ নতুন আঁচনিৰ উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্যসমূহ হ'ল—

১) ভাৰতীয় প্রশাসনিক সেৱা, ভাৰতীয় বিদেশ সেৱা, ভাৰতীয় আৰক্ষী সেৱা আৰু গ্রুপ এ (প্রথম শ্রেণী) কেন্দ্রীয় সেৱাত নিযুক্তিৰ বাবে একক পৰীক্ষা আছে।

২) অসামৰিক সেৱাৰ পৰীক্ষা দুটা ভাগত গঠিত ঃ এটা যোগ্যতাসম্পন্ন প্রাৰম্ভিক পৰীক্ষা (বস্তুনিষ্ঠ প্রকাৰ) আৰু মূল পৰীক্ষা (লিখিত পৰীক্ষা আৰু সাক্ষাৎকাৰ)।

৩) প্রার্থীসকলক ইংৰাজী আৰু ভাষাৰ কাগজৰ বাহিৰেও সংবিধানৰ আঠখন সূচীত উল্লেখ কৰা যিকোনো ভাষাত বা ইংৰাজী ভাষাত লিখাৰ সুবিধা দিয়া হয়। অৱশ্যে প্রশ্নকাকত, প্রাৰম্ভিক পৰীক্ষাৰ লগতে মূল পৰীক্ষাৰ বাবে, কেৱল ইংৰাজী আৰু হিন্দী ভাষাত হয়।

৪) মূল পৰীক্ষাৰ লিখিত পৰীক্ষাত যোগ্যতা অর্জন কৰাসকলকহে সাক্ষাৎকাৰৰ বাবে আমন্ত্রণ কৰা হয়। য'ত সাক্ষাৎকাৰে ২৫০ নম্বৰ বহন কৰে।

প্রশ্ন নং ৪ উত্তৰ ঃ কেন্দ্রীয় সেৱাসমূহ কেন্দ্রৰ একচেটিয়া নিয়ন্ত্রণত আছে।

প্রশ্ন নং ৫ উত্তৰ ঃ উন্নত প্রশাসনিক সুবিধাৰ বাবে ভাৰতৰ প্রশাসনিক গাঁথনি কেন্দ্রীয় আৰু ৰাজ্য দুয়োটা পর্যায়তে বহু বিভাগত বিভক্ত কৰা হৈছে। ৰাজ্যিক সেৱাসমূহৰ ভিতৰত কৃষি, শিক্ষা, বন, স্বাস্থ্য, আৰক্ষী আদি সেৱা আৰু পদসমূহ অন্তর্ভুক্ত। এই ৰাজ্যিক বিষয়সমূহ ৰাজ্যিক প্রশাসনৰ সৈতে জড়িত। ৰাজ্যিক আইনৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রিত নীতিৰ অধীনত এই সেৱাসমূহৰ বাবে নিযুক্তি প্রক্রিয়া সম্পন্ন হোৱাৰ লগতে দায়িত্বসমূহ নির্ধাৰিত হয়। বিধায়িনী প্রক্রিয়াৰ অনুপস্থিতিত ৰাজ্যপালক নিয়ম-নীতি জাৰি কৰাৰ ক্ষমতা প্রদান কৰা হৈছে।

আই এ এছ, আই পি এছ আৰু আই এফ এছ-ৰ লগতে ৰাজ্যিক সেৱাই ৰাজ্য প্ৰশাসনৰ উচ্চ পদবীসমূহ গ্ৰহণ কৰে। আয়ুক্ত, সম্পাদক, মুখ্য সচিব আদি বেছিভাগেই আই এ এছ বিষয়াৰ হাতত থাকে; আনহাতে আৰক্ষী প্ৰশাসনত ডি জি পি, ডি আই জি, অধীক্ষকৰ পদত আই পি এছ বিষয়াই দখল কৰে। উচ্চ বিষয়াসকলে ৰাজ্যৰ প্ৰশাসনৰ অধীনত কাম কৰে আৰু তেওঁলোকে এই লোকসকলৰ সেৱাৰ বিধি প্ৰণয়ন কৰে।

কেন্দ্ৰীয় সেৱাৰ দৰে ৰাজ্যিক সেৱাসমূহকো প্ৰথম শ্ৰেণী, দ্বিতীয় শ্ৰেণী, তৃতীয় শ্ৰেণী আৰু চতুৰ্থ শ্ৰেণীত ভাগ কৰা হৈছে।

২.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতত অসামৰিক সোৰ গঠন লিখক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ ভাৰতৰ চৰকাৰী কৰ্মচাৰীসকলৰ কৰ্তব্য আৰু দায়িত্বৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক সেৱাৰ বাছনি পদ্ধতিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ চৰকাৰী কৰ্মচাৰীৰ নিযুক্তি আৰু বাছনি পদ্ধতি সম্পৰ্কে কোঠাৰী কমিটিৰ প্ৰতিবেদন সমালোচনাত্মকভাৱে পৰীক্ষা কৰক।

****

অধ্যায় ৩ ঃ কেন্দ্রীয় আৰু ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগ

অধ্যায় গাঁথনি

৩.১ উদ্দেশ্য

৩.২ পৰিচয়

৩.৩ কেন্দ্রীয় লোকসেৱা আয়োগ (U.P.S.C)

৩.৪ ভাৰতত লোকসেৱা আয়োগৰ চমু ইতিহাস

৩.৫ ইউ পি এছ চিৰ গঠন

৩.৬ ইউ পি এছ চিৰ দায়িত্ব আৰু কার্যাৱলী

৩.৭ ইউ পি এছ চিৰ কাম-কাজ

৩.৮ ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগৰ (SPSC) কাম-কাজ

৩.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৩.১০ অধিক জানিবলৈ

৩.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ন

৩.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- ইউ পি এছ চি কিদৰে আৰম্ভ হ'ল আৰু ইউ পি এছ চিৰ সৈতে জড়িত বিভিন্ন সাংবিধানিক বিধান জানিব পাৰিব
- ইউ পি এছ চিৰ গঠন আৰু কার্যাৱলীসমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- ইউ পি এছ চিৰ কাম-কাজ আৰু বাছনি প্রক্রিয়াৰ বিভিন্ন দিশৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব
- ভাৰতীয় প্রশাসনিক ব্যৱস্থাত ইউ পি এছ চিয়ে লোৱা গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা বুজিব পাৰিব
- ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগসমূহৰ কাম-কাজৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব।

৩.২ পৰিচয়

প্রতিখন ৰাজ্যৰ চৰকাৰৰ প্রধান কাম হ'ল নীতি-নির্মাণ, নীতি-প্রয়োগ আৰু নীতি-বিচাৰ। চৰকাৰৰ তিনিটা মূল অংগ ক্রমে বিধায়িনী দল, কার্যবাহী আৰু ন্যায়পালিকাই এই কামবোৰ কৰে। এই কামবোৰ সম্পাদন কৰাৰ সময়ত চৰকাৰৰ অংগসমূহক সহায় কৰে শিক্ষিত, প্রশিক্ষিত আৰু পেছাগতভাৱে বিশেষজ্ঞৰ এটা দলে। এওঁলোক ৰাজনৈতিকভাৱে নিৰপেক্ষ। এই বিশেষজ্ঞৰ দলটোক অসামৰিক সেৱা বা অসামৰিক কর্মচাৰী বা আমোলাতন্ত্র বুলি কোৱা হয়। অসামৰিক সেৱাই আগবঢ়োৱা সহায়ৰ দ্বাৰা চৰকাৰে সঠিকভাৱে কাম কৰিব পাৰে আৰু তেনেকৈয়ে গুৰুত্বপূর্ণ

ৰাজনৈতিক ভূমিকা পালন কৰে। অসামৰিক সেৱা আৰু ইয়াৰ জৰিয়তে কৰি থকা কামে আমাৰ দেশৰ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা গঠন কৰে। নিয়ম, আইন, নীতি, সিদ্ধান্ত আদি ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ ফলাফল প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাই কাৰ্যকৰী কৰে। চৰকাৰৰ মসৃণ কাম-কাজৰ বাবে সেয়েহে প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ কাৰ্যক্ষমতা অতি প্ৰয়োজনীয়।

৩.৩ ভাৰতত কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগ (U.P.S.C.)

ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ সফলতা আৰু ফলপ্ৰসূতা মূলতঃ আমোলাসকলৰ সামৰ্থ্য নিৰপেক্ষতা আৰু সততাৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। সেইবাবেই প্ৰশাসনিক সেৱাৰ বাবে এনে ধৰণৰ ব্যক্তি নিৰ্বাচনৰ দায়িত্ব স্বতন্ত্ৰ আৰু নিৰপেক্ষ লোকসেৱা আয়োগৰ ওপৰত ন্যস্ত কৰিব লাগে। এই ব্যৱস্থা সকলো গণতান্ত্ৰিক দেশৰ ব্যৱস্থা, আৰু এই ব্যৱস্থা অনুসৰণ কৰিয়ে কেন্দ্ৰীয় প্ৰশাসনিক সেৱাৰ বাবে উপযুক্ত প্ৰশাসক নিৰ্বাচনৰ দায়িত্ব কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগৰ ওপৰত আৰু ৰাজ্যসমূহৰ বাবে, নিজ নিজ ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগৰ ওপৰত ন্যস্ত কৰা হৈছে। ইউ পি এছ চি হৈছে অসামৰিক সেৱাৰ নিযুক্তি সংস্থা যাৰ সদস্যসকলে প্ৰশাসনৰ স্থান নিয়ন্ত্ৰণ কৰে। ব্ৰিটিছ যুগৰ ভাৰতীয় অসামৰিক সেৱা আছিল বিশ্বৰ অন্যতম উন্নত প্ৰশাসন ব্যৱস্থা। আই চি এছৰ প্ৰতি পক্ষপাতিত্ব থাকিলেও মুক্ত ভাৰতৰ নেতাসকলে ইয়াক নতুন ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ অংশ কৰি 'ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক সেৱা' নাম দিছিল। কিয়নো তেওঁলোকে এই কথা বিশ্বাস আৰু উপলব্ধি কৰিছিল যে এখন সঠিক, সুসংগঠিত আৰু সুশৃংখলিত অসামৰিক সেৱা অবিহনে কোনো গণতান্ত্ৰিক চৰকাৰ কাৰ্যকৰী হ'ব নোৱাৰে আৰু ইয়াৰ নীতিসমূহক কেনেকৈ সুনিৰ্দিষ্ট আৰু ব্যৱহাৰিক আকৃতি দিব পাৰি তাৰ পৰামৰ্শ দিবলৈ এনে অসামৰিক সেৱাৰ প্ৰয়োজন।

৩.৪ ভাৰতত লোকসেৱা আয়োগৰ চমু ইতিহাস

ভাৰত চৰকাৰ আইন ১৯১৯ ৰ পৰাই ভাৰতত লোকসেৱা আয়োগ গঠনৰ সূচনা হৈছিল। এই আইনখন ভাৰতৰ ৰাজহুৱা সেৱাৰ নিযুক্তি আৰু নিয়ন্ত্ৰণৰ বাবে আছিল। ভাৰত চৰকাৰ আইন ১৯১৯ ৰ ধাৰা ৯৬-চিত অধ্যক্ষকে ধৰি পাঁচজনতকৈ অধিক সদস্যৰে গঠিত লোকসেৱা আয়োগ গঠনৰ ব্যৱস্থা আছিল। এইসকলক ৰাজ্যিক কাউন্সিলৰ সচিবে নিযুক্তি দিছিল। ১৯২৪ চনত লি আয়োগে নিজৰ প্ৰতিৱেদনত ভাৰতৰ বাবে এখন স্বতন্ত্ৰ আৰু নিৰপেক্ষ লোকসেৱা আয়োগ গঠনৰ পৰামৰ্শ দিছিল আৰু এনে পৰামৰ্শৰ ভিত্তিত ১৯২৬ চনত কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগ গঠন কৰা হৈছিল। এই পৰামৰ্শৰ ভিত্তিতে ফেডাৰেল পাব্লিক ছাৰ্ভিচ কমিছনৰ লগতে দুটা বা তাতকৈ অধিক প্ৰদেশৰ বাবে প্ৰভিন্সিয়েল পাব্লিক ছাৰ্ভিচ কমিছন আৰু যুটীয়া পাব্লিক ছাৰ্ভিচ কমিছনো স্থাপন কৰা হৈছিল। এই আইনখনে প্ৰদেশসমূহতো লোকসেৱা আয়োগৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। ভাৰতৰ সংবিধানৰ ৩১৫ নং অনুচ্ছেদত ৰাষ্ট্ৰৰ বাবে আৰু প্ৰতিখন ৰাজ্যৰ বাবে এখন জনসেৱা আয়োগৰ ব্যৱস্থা আছে। ১৯৫০ চনৰ ২৬ জানুৱাৰীত ফেডাৰেল পাব্লিক ছাৰ্ভিচ কমিছন ইউনিয়ন পাব্লিক

ছাৰ্ভিচ কমিছনলৈ পৰিণত হয়।

ভাৰত চৰকাৰৰ বিভিন্ন বিভাগ আৰু মন্ত্ৰণালয়ত কোনো ৰাজনৈতিক আৰু ব্যক্তিগত বিবেচনা অবিহনে শ্ৰেষ্ঠ প্ৰশাসনিক বিষয়াৰ নিযুক্তি আৰু নিযুক্তিৰ কাম-কাজ চলোৱাৰ বাবে কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগ (ইউ পি এছ চি) হৈছে সৰ্বোচ্চ সংস্থা।

৩.৫ ইউ পি এছ চিৰ গঠন

ভাৰতৰ সংবিধানৰ ৩১৫ নং অনুচ্ছেদ অনুসৰি কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰী সেৱাৰ বিভিন্ন পদত নিযুক্তিৰ বাবে এটা স্থায়ী কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগ থাকিব। একেদৰে ভাৰতৰ সংবিধানৰ ৩১৮ নং অনুচ্ছেদতো উল্লেখ কৰা হৈছে যে কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগ গঠন কৰা হ'ব এজন অধ্যক্ষ আৰু একাংশ সদস্যৰে। সদস্যৰ সংখ্যা সংবিধানৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত নহয়। ইউ পি এছ চিৰ সভাপতি বা এছ পি এছ চিৰ বাবে ৰাজ্যপালে নিযুক্তি পাবলগীয়া সদস্যৰ সংখ্যা নিৰ্ধাৰণ কৰে। ইউ পি এছ চিৰ সদস্য হিচাপে নিযুক্তি পোৱা বিষয়াসকলৰ প্ৰায় আধাই ভাৰত চৰকাৰ বা কোনো ৰাজ্যিক চৰকাৰৰ অধীনত কমেও ১০ বছৰ ধৰি কাৰ্যভাৰ গ্ৰহণ কৰি থাকিব লাগিব। কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগৰ কাৰ্যালয়ক কেন্দ্ৰীয় সচিবালয়ৰ অংশ হিচাপে গণ্য কৰা হয়। আয়োগক ছয় বছৰৰ বাবে নিযুক্তি দিয়া হয় আৰু বয়সৰ সীমা ৬৫ বছৰ। কাৰ্যকাল শেষ হোৱাৰ লগে লগে বা তেওঁলোকে বয়সৰ সীমা পূৰণ কৰাৰ লগে লগে তেওঁলোকে কাৰ্যালয়ৰ পৰা পদত্যাগ কৰিব লাগে।

৩১৯ নং অনুচ্ছেদ অনুসৰি অধ্যক্ষই কাৰ্যকাল শেষ হোৱাৰ পিছত পুনৰ নিযুক্তিৰ যোগ্য হৈ নাথাকে। কিন্তু, কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগৰ অধ্যক্ষৰ বাহিৰে আন কোনো সদস্যই কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগৰ অধ্যক্ষ হিচাপে, বা ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগৰ অধ্যক্ষ হিচাপে নিযুক্তি লাভ কৰিব পাৰে। কিন্তু তেওঁলোক কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰ বা ৰাজ্যিক চৰকাৰৰ অধীনৰ কোনো পদবীত নিযুক্তি লাভ কৰিব নোৱাৰে।

✶ সদস্যসমূহক বৰ্খাস্ত কৰাৰ নিয়ম

মন কৰিবলগীয়া যে ভাৰতৰ সংবিধানৰ ৩১৭ ন ং অনুচ্ছেদ অনুসৰি কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগৰ অধ্যক্ষ আৰু অন্যান্য সদস্যসকলৰ সেৱাৰ সময়সীমা ভাৰত চৰকাৰৰ কাৰ্যবাহী বিভাগৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰিত নহয় আৰু সেইবাবেই তেওঁলোকক নিজৰ পদৰ পৰা সহজে আঁতৰ কৰিব নোৱাৰি। অনুচ্ছেদ নং ৩১৭ (১) ৰ অধীনত দুৰ্নীতি আৰু অসৎ আচৰণৰ বিশেষ অভিযোগত ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতিয়েহে বিশেষ ব্যৱস্থাৰে এই সদস্যসকলক তেওঁলোকৰ কাৰ্যালয়ৰ পৰা অপসাৰণ কৰিব পাৰে। যেতিয়া কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগৰ যিকোনো সদস্যৰ বিৰুদ্ধে ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতিৰ সন্মুখত দুৰ্নীতি আৰু অসততাৰ বিষয়ে বিশেষ অভিযোগ উত্থাপন কৰা হয় তেতিয়া ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে ভাৰতৰ উচ্চতম ন্যায়ালয়ক ইয়াৰ ওপৰত তদন্ত কৰিবলৈ নিৰ্দেশ দিয়ে আৰু তদন্ত কৰাৰ পিছত তাৰ প্ৰতিবেদন উচ্চতম ন্যায়ালয়ে ৰাষ্ট্ৰপতিৰ হাতত জমা দিয়ে। যদিহে অভিযোগটো সদস্য বা আয়োগৰ

অধ্যক্ষৰ বিৰুদ্ধে সত্য বুলি প্রমাণিত হয় তেন্তে ৰাষ্ট্রপতিয়ে তেওঁক নিজৰ কার্যালয়ৰ পৰা অপসাৰণ কৰিব পাৰে। অনুচ্ছেদ নং ৩১৭ (২) ত এইটোও কোৱা হৈছে, যে যদি কোনো সদস্য ঋণগ্রস্ত অথবা মানসিক আৰু শাৰীৰিকভাৱে অযোগ্য বুলি ধৰা পৰে তেতিয়াও ৰাষ্ট্রপতিয়েও তেওঁক সদস্য পদৰ পৰা অপসাৰণ কৰিব পাৰে।

সদস্যসকলৰ অপসাৰণ প্রক্রিয়াটো সহজ নহয়। যিকোনো সদস্যক অপসাৰণ কৰিবলৈ কঠোৰ আৰু কঠিন প্রক্রিয়া অনুসৰণ কৰা হয়। ইউ পি এছ চিৰ সদস্যসকলে নিজেই পদৰ পৰা পদত্যাগ কৰিব পাৰে অথবা অনুচিত আচৰণত জড়িত বুলি ধৰা পৰিলে ৰাষ্ট্রপতিয়ে অপসাৰণ কৰিব পাৰে। ইউ পি এছ চিৰ সদস্যসকলৰ বিৰুদ্ধে উত্থাপিত অভিযোগৰ তদন্ত উচ্চতম ন্যায়ালয়ে কৰে আৰু যদি সত্য বুলি প্রমাণিত হয় তেন্তে অপসাৰণ কৰা হয়। তদন্তৰ সময়ত যিজন ব্যক্তিৰ বিৰুদ্ধে অভিযোগ দাখিল কৰা হয় তেওঁ কর্তব্যৰ পৰা আঁতৰত থাকে। অনুপযুক্ত আচৰণৰ অভিযোগৰ উপৰি যদি কোনো সদস্য দেউলীয়া হয়, অন্য কোনো লাভজনক কামত জড়িত হৈ থাকে বা যদি ঋণগ্রস্ত অথবা মানসিক আৰু শাৰীৰিকভাৱে অযোগ্য বুলি ধৰা পৰে তেতিয়াও ৰাষ্ট্রপতিয়েও তেওঁক পদৰ পৰা অপসাৰণ কৰিব পাৰে।

নিযুক্তিৰ উদ্দেশ্যে এটা স্বতন্ত্র সংস্থা গঠনৰ চেষ্টা কৰা হৈছিল যদিও ইউ পি এছ চিৰ সদস্যসকলৰ অর্হতাৰ সন্দর্ভত বিশেষ গুৰুত্ব দিয়া হোৱা নাছিল। সংস্থাটো বহুমুখী সংস্থা হোৱাৰ বাবে ইয়াৰ সদস্যসকলৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণৰ গুণৰ সংমিশ্রণৰ প্রয়োজন হয়। বহুতৰ ভিতৰত শ্রেষ্ঠ প্রার্থী বাছি ল'বলৈ হ'লে সদস্যসকলে সর্বপ্রথমে এই কামটো কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব লাগিব। প্রশাসনৰ মানদণ্ড নির্ভৰ কৰে কর্মীসকলৰ প্রাৰম্ভিক নিযুক্তিৰ ওপৰত আৰু দ্বিতীয়তে ইউ পি এছ চিৰ সদস্যসকলৰ অর্হতা আৰু নিৰপেক্ষতাৰ ওপৰত। উল্লেখ কৰা একমাত্র অর্হতাৰ দিশটো হ'ল আয়োগৰ আধা সদস্যৰ কমেও ১০ বছৰৰ প্রশাসনিক অভিজ্ঞতা থাকিব লাগিব।

✶ সেৱাৰ চর্ত

আয়োগৰ অধ্যক্ষ আৰু অন্যান্য সদস্যসকলৰ সেৱাৰ চর্ত নির্ধাৰণ কৰাৰ ক্ষমতা ভাৰতৰ ৰাষ্ট্রপতিৰ। আন বিষয়া বা মন্ত্রীৰ পৰা ঘোচ, ভয় বা হেঁচা দিয়াৰ পৰা আঁতৰাই ৰাখিবলৈ আৰু সেৱাত নিৰপেক্ষ হৈ থাকিবলৈ সহায় কৰিবলৈ সংবিধানত কিছুমান বিধান অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে। সেৱাৰ কিছুমান চর্ত হ'ল —

ক) অধ্যক্ষই অৱসৰৰ পিছত কেন্দ্রীয় চৰকাৰ বা কোনো ৰাজ্য চৰকাৰৰ অধীনত কোনো লাভজনক কার্যালয়ত যোগদান কৰিব নোৱাৰে।

খ) কার্যকাল শেষ হোৱাৰ পূর্বে কার্যবাহীয়ে অধ্যক্ষ বা আয়োগৰ কোনো সদস্যক অপসাৰণ কৰিব নোৱাৰে।

গ) এবাৰ তেওঁলোকক নিযুক্তি দিয়াৰ পিছত সেৱাৰ চর্ত আৰু নিয়ম সলনি কৰিব নোৱাৰে।

ঘ) অনুচ্ছেদ ৩২২ নং অনুসৰি তেওঁলোকৰ দৰমহা আৰু ভাট্টা ভাৰতৰ সমন্বিত পুঁজিৰ পৰা লোৱা হয় আৰু সেয়েহে এই ক্ষেত্রত সংসদৰ অনুমোদনৰ প্রয়োজন নহয়।

এই বিধানসমূহে আয়োগক যিকোনো মন্ত্রণালয়ৰ যিকোনো ধৰণৰ হেঁচাৰ পৰা মুক্ত কৰি তোলে আৰু নিৰপেক্ষ আৰু স্বতন্ত্রভাৱে কাম কৰাৰ পৰিসৰ প্রদান কৰে। এই বিধানসমূহে যিকোনো উচ্চ কর্তৃপক্ষৰ হেঁচা বা আধিপত্যৰ ভয় আঁতৰাই পেলায়। যিকোনো ধৰণৰ শক্তি বা চাপৰ পৰা মুক্ত হোৱাৰ বাবে আয়োগে নিজৰ কাম মসসৃণভাৱে সম্পন্ন কৰিব পাৰে আৰু ৰাষ্ট্রক পর্যাপ্ত সেৱা আগবঢ়াব পাৰে।

৩.৬ ইউ পি এছ চিৰ দায়িত্ব আৰু কার্যাৱলী

ইউ পি এছ চি এটা সাংবিধানিক সংস্থা। এই সংস্থাই বিভিন্ন দায়িত্ব আৰু কর্তব্য পালন কৰি আহিছে। প্রতিযোগিতামূলক পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰাৰ লগতে সাক্ষাৎকাৰৰ জৰিয়তে বাছনি কৰি নিযুক্তি দিয়াৰ কর্তব্য, পদোন্নতি আৰু বদলি ক্ষেত্রত উপযুক্ত পৰামর্শ দিয়া, চৰকাৰৰ প্রয়োজনীয় সকলো বিষয়ৰ পৰামর্শ দিয়া, বিভিন্ন সেৱাত নিযুক্তিৰ পদ্ধতি, নিযুক্তি নিয়মৰ নির্মাণ আৰু সংশোধন তথা অনুশাসনমূলক গোচৰলৈকে বিভিন্ন অসামৰিক সেৱাৰ সৈতে জড়িত বিষয়ত সিদ্ধান্ত গ্রহণ, অন্যান্য বিষয় যেনে অসাধাৰণ পেঞ্চন প্রদান, আইনী খৰচৰ পৰিশোধ আদি, কোনো ৰাজ্যৰ ৰাজ্যপালৰ অনুৰোধত ভাৰতৰ ৰাষ্ট্রপতিয়ে আয়োগলৈ প্রেৰণ কৰা যিকোনো বিষয়ত চৰকাৰক পৰামর্শ দিয়া— যাতে ৰাষ্ট্রপতিৰ অনুমোদন সাপেক্ষে নিযুক্তিৰ সৈতে জড়িত ৰাজ্যৰ সকলো বা যিকোনো প্রয়োজনীয়তা পূৰণ কৰা হয়।

সাংবিধানিক দায়িত্ব পালন কৰিবলৈ আয়োগৰ সচিবালয়ত সচিবৰ নেতৃত্বত একাংশ দক্ষ বিষয়া আৰু কর্মচাৰী জড়িত হৈ থাকে। আয়োগৰ প্রশাসনিক শাখাক আয়োগৰ সচিবালয় প্রশাসনৰ লগতে মাননীয় অধ্যক্ষ বা মাননীয় সদস্য আৰু আয়োগৰ অন্যান্য বিষয়া-কর্মচাৰীৰ ব্যক্তিগত বিষয়সমূহ চোৱা-চিতা কৰাৰ দায়িত্ব অর্পণ কৰা হয়।

ভাৰতৰ সংবিধানত নির্ধাৰিত আয়োগৰ কাম-কাজ দুটা ভাগত বিভক্ত ঃ ক) প্রশাসনিক আৰু খ) পৰামর্শদাতা। প্রশাসনিক কাম-কাজসমূহ কেন্দ্রীয় চৰকাৰ বা ৰাজ্য চৰকাৰৰ অধীনৰ সকলো অসামৰিক সেৱা আৰু পদত লিখিত পৰীক্ষা বা সাক্ষাৎকাৰ বা দুয়োটাৰে নিযুক্তিৰ সৈতে জড়িত। পৰামর্শদাতাৰ কার্যসমূহ চৰকাৰক পৰামর্শ দিয়াৰ সৈতে জড়িত। ভাৰতৰ সংবিধানৰ ৩২০ নং অনুচ্ছেদত কেন্দ্রীয় লোকসেৱা আয়োগৰ কাম-কাজসমূহ উল্লেখ কৰা হৈছে। সেইবোৰ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

i) কেন্দ্রীয় লোকসেৱা আয়োগে প্রশাসনিক সেৱাত নিযুক্তিৰ বাবে সর্বভাৰতীয় প্রতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাৰ জৰিয়তে বাছনি কৰাৰ পিছত মেধাৱী আৰু সম্ভাব্য যুৱক-যুৱতীসকলক পৰামর্শ দিয়ে।

ii) দ্বিতীয়তে, যদি দুখন বা তাতকৈ অধিক ৰাজ্য চৰকাৰে ইউ পি এছ চি বিশেষ অর্হতাসম্পন্ন প্রার্থীৰ প্রয়োজন থকা যিকোনো সেৱাৰ বাবে যৌথ নিযুক্তিৰ আঁচনি আৰু পৰিচালনাত সহায় কৰিবলৈ অনুৰোধ কৰে।

iii) তৃতীয়তে, আয়োগে ৰাষ্ট্রপতিক নিম্নোক্ত বিষয়ত পৰামৰ্শ দিয়ে —

ক) "অসামৰিক সেৱা আৰু অসামৰিত পদৰ বাবে নিযুক্তিৰ পদ্ধতিৰ সৈতে জড়িত সকলো বিষয়;

খ) অসামৰিক সেৱা আৰু পদত নিযুক্তি দিয়াৰ ক্ষেত্রত আৰু সেৱাৰ পৰা আন এটালৈ পদোন্নতি আৰু বদলি কৰাৰ ক্ষেত্রত আৰু এনে নিযুক্তিৰ বাবে প্রার্থীৰ উপযুক্ততাৰ ওপৰত মানি চলিবলগীয়া নীতিসমূহৰ লগত জড়িত সকলো বিষয়ত;

গ) ভাৰত চৰকাৰ বা কোনো ৰাজ্য চৰকাৰৰ অধীনত নাগৰিক ক্ষমতাত সেৱা আগবঢ়োৱা ব্যক্তিক প্রভাৱিত কৰা সকলো অনুশাসনমূলক বিষয়, এনে বিষয়ৰ সৈতে জড়িত স্মৃতি বা আৱেদনকে ধৰি অন্যান্য বিষয়ত;

ঘ) ভাৰত চৰকাৰৰ অধীনত কোনো ব্যক্তিয়ে যিকোনো খৰচ ভাৰতৰ একত্রিত পুঁজিৰ পৰা পৰিশোধ কৰিব লগা বিষয়ত কর্তব্য পালনৰ ক্ষেত্রত, তেওঁৰ বিৰুদ্ধে প্রতিৰক্ষা, আইনী ব্যৱস্থা গ্রহণৰ ক্ষেত্রত ভাৰত চৰকাৰৰ অধীনত দেৱানী ক্ষমতাত সেৱা আগবঢ়োৱা ব্যক্তিৰ সন্দর্ভত যিকোনো দাবী;

ঙ) ভাৰত চৰকাৰৰ অধীনত অসামৰিক ক্ষমতাত সেৱা আগবঢ়োৱাৰ সময়ত কোনো ব্যক্তিয়ে হোৱা আঘাতৰ ক্ষেত্রত পেঞ্চন প্রদানৰ বাবে যিকোনো দাবী আৰু এনে বঁটাৰ পৰিমাণৰ বিষয়ে যিকোনো প্রশ্ন;

চ) ৰাষ্ট্রপতিয়ে পৰামর্শৰ বাবে আয়োগৰ ওচৰলৈ প্রেৰণ কৰিব পৰা আন যিকোনো বিষয়।"

সাধাৰণতে ভাৰত চৰকাৰে ওপৰৰ সকলো বিষয়ৰ সন্দর্ভত কেন্দ্রীয় লোকসেৱা আয়োগৰ পৰামর্শ লোৱাটো বাধ্যতামূলক। কিন্তু যিবোৰ বিষয়ত সাধাৰণ বা বিশেষ পৰিস্থিতিত আয়োগৰ পৰামর্শ ল'ব নোৱাৰিব, সেইবোৰ নির্দিষ্ট কৰি ৰাষ্ট্রপতিৰ নিয়ম প্রণয়নৰ ক্ষমতা আছে। ১৯৫৮ চনত ৰাষ্ট্রপতিয়ে প্রস্তুত কৰা কেন্দ্রীয় লোকসো আয়োগৰ (পৰামর্শৰ পৰা ৰেহাই) নিয়মৰ অধীনত ৰাষ্ট্রপতিয়ে নিম্নোক্ত বিষয়ত আয়োগৰ পৰা পৰামর্শ লোৱাৰ ক্ষেত্রত বাধ্যবাধকতা আঁতৰাইছে—

ক) যিবোৰ পদৰ সন্দর্ভত নিযুক্তিৰ কর্তৃত্ব, সংবিধানে ৰাষ্ট্রপতিক বিশেষভাৱে প্রদান কৰিছে,

খ) কোনো বিধিৰ অধীনত বা সংসদৰ যিকোনো এটা সদনৰ প্রস্তাৱৰ কর্তৃত্বত বা ভাৰত চৰকাৰৰ কোনো বিষয়ৰ তদন্ত চলোৱাৰ সিদ্ধান্তৰ ভিত্তিত সৃষ্টি কৰা যিকোনো ব'র্ড, ন্যায়াধিকৰণ আয়োগ, সমিতি বা আন অনুৰূপ কর্তৃপক্ষৰ সদস্যৰ অধ্যক্ষ বা চৰকাৰক নির্দিষ্ট বিষয়ৰ পৰামর্শ দিয়া।

গ) অন্যান্য দেশত কূটনৈতিক, দূতাবাসৰ বিষয়া (consular) আৰু অন্যান্য অনুৰূপ ভাৰতীয় মিছনৰ মুৰব্বী,

ঘ) ওপৰত উল্লেখ কৰা শিতানৰ যিকোনো পদত অধিস্থিত লোকসকলৰ সৈতে সংযুক্ত ব্যক্তিগত কর্মচাৰী,

ঙ) লোকসভা আৰু ৰাজ্যসভাৰ সচিবালয়ত পদ,

চ) পাৰমাণৱিক শক্তি আয়োগৰ বা তাৰ অধীনত থকা সকলো কাৰিকৰী আৰু প্ৰশাসনিক পদ,

ছ) কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চলৰ ন্যায়িক আয়ুক্ত আৰু অতিৰিক্ত ন্যায়িক আয়ুক্ত, জিলা ন্যায়াধীশ আৰু অতিৰিক্ত জিলা ন্যায়াধীশ আৰু মণিপুৰ, ত্ৰিপুৰা আৰু হিমাচল প্ৰদেশৰ কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চলৰ অধীনস্থ ন্যায়াধীশ আৰু মুনচিফ,

জ) যিকোনো সেৱা বা পদৰ সন্দৰ্ভত আয়োগে এই কথাত সহমত পোষণ কৰিছে যে প্ৰতিটো ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ পৰামৰ্শ লোৱাটো প্ৰয়োজনীয় নহয়। অস্থায়ী আৰু অফিচিয়েটিং নিযুক্তিসমূহো ইউ.পি.এছ.চি.ৰ পৰামৰ্শ অবিহনে কৰিব পাৰে যদিহে বৰ্তমানৰ সভাপতিজনে এবছৰতকৈ অধিক সময় এই পদত অধিষ্ঠিত হোৱাৰ সম্ভাৱনা নাথাকে। কিন্তু পদ পূৰণ হোৱাৰ লগে লগে এনে নিযুক্তি সন্দৰ্ভত আয়োগলৈ জনাই পত্ৰ প্ৰেৰণ কৰিব লাগিব। একেদৰে পিছপৰা শ্ৰেণী, অনুসূচিত জনজাতিৰ সপক্ষে পদ সংৰক্ষণৰ সন্দৰ্ভত আয়োগৰ কোনো উল্লেখ কৰাৰ প্ৰয়োজন নাই।

ভাৰতৰ সংবিধানৰ ৩৩৫ নং ধাৰা অনুসৰি অনুসূচিত জাতি, অনুসূচীত জনজাতি আৰু অন্যান্য পিছপৰা জনগোষ্ঠীৰ বাবে সেৱাত সংৰক্ষণ কৰাৰ বিষয়ত বা তেওঁলোকৰ বাবে এনে সংৰক্ষণ কৰাৰ বাবে কিছু বিশেষ ব্যৱস্থা আৰু বিশেষাধিকাৰ দিয়াৰ বাবে চৰকাৰে কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগৰ পৰামৰ্শ গ্ৰহণ কৰিবলৈ বাধ্য নহয়। ভাৰতৰ সংবিধানে লোকসেৱা আয়োগক কেৱল পৰামৰ্শদাতা প্ৰতিষ্ঠান হিচাপে গঢ়ি তুলিছে যিয়ে ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে বা ৰাজ্যৰ ৰাজ্যপালসকলে পঠোৱা বিষয়টোৰ ওপৰত পৰামৰ্শ দিব লাগিব। কিন্তু তেওঁলোকৰ পৰামৰ্শ গ্ৰহণ বা প্ৰত্যাখ্যান কৰাটো নিজ নিজ চৰকাৰৰ নিৰপেক্ষ বিবেচনা। কাৰণ ভাৰতে এনে এখন দায়িত্বশীল গণতান্ত্ৰিক চৰকাৰ গ্ৰহণ কৰিছে য'ত মন্ত্ৰী পৰিষদত নিজৰ দায়িত্ব নিজৰ কৰ্মচাৰীক আন কোনো সংগঠনক অৰ্পণ কৰিব নোৱাৰে, যদিও একে সময়তে অভিজ্ঞ আৰু বিশেষজ্ঞ ব্যক্তিৰে গঠিত আয়োগে দিয়া পৰামৰ্শক অৱহেলা কৰাও উচিত নহয়। যিহেতু মন্ত্ৰী পৰিষদ বিধায়িনী দলৰ প্ৰতি দায়বদ্ধ, গতিকে চৰকাৰী কৰ্মচাৰীসকলৰ প্ৰতিবিম্ব আৰু কাৰ্যকলাপৰ মানদণ্ড জনসাধাৰণৰ সন্মুখত ৰখাৰ কামটো কোনো আয়োগে নহয়, মন্ত্ৰীসকলে নিজেই কান্ধত ল'ব লাগে।

- **ইউ পি এছ চিৰ বাৰ্ষিক প্ৰতিৱেদন**

সংবিধানত উল্লেখ আছে যে ইউ পি এছ চি আৰু ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগৰ কাৰ্য বছৰি ৰাষ্ট্ৰপতি বা ৰাজ্যপালৰ ওচৰত প্ৰতিৱেদন হিচাপে দাখিল কৰিব লাগে। এনে প্ৰতিৱেদন লাভ কৰাৰ লগে লগে ৰাষ্ট্ৰপতি বা ৰাজ্যপালে আয়োগৰ পৰামৰ্শ গ্ৰহণ নকৰা গোচৰ আৰু এনে অগ্ৰাহ্যৰ কাৰণসমূহৰ স্মাৰকপত্ৰৰ সৈতে সংসদৰ প্ৰতিটো সদন বা ৰাজ্যিক বিধানসভাৰ সন্মুখত ৰাখিব লাগে। উল্লেখযোগ্য যে যদিও কাৰিকৰীভাৱে লোকসেৱা আয়োগে প্ৰাৰ্থী নিৰ্বাচন কৰাটো কেৱল চৰকাৰক পৰামৰ্শ দিয়াৰ প্ৰকৃতিৰহে হয় যিটো গ্ৰহণ বা প্ৰত্যাখ্যান কৰিবলৈ চৰকাৰ স্বাধীন, তথাপি আয়োগৰ পৰামৰ্শ নিয়ম অনুসৰি চৰকাৰে গ্ৰহণ কৰে আৰু আয়োগৰ পৰামৰ্শ গ্ৰহণ নকৰা উদাহৰণৰ সংখ্যা নগণ্য। যেনে — ১৯৫৪-৫৫ চনৰ ভিতৰত ইউ পি এছ চিয়ে দিয়া শ শ

পৰামৰ্শৰ ভিতৰত মাত্ৰ এটাহে চৰকাৰে মানি চলা নাছিল যদিও তেতিয়াও সেইটোক লৈ প্ৰতিবাদৰ ধুমুহা উত্থাপন হৈছিল। সংসদত দাখিল কৰা বিভিন্ন প্ৰতিৱেদনত আয়োগে অনিয়নিত নিযুক্তিৰ পৰিঘটনা আৰু চৰকাৰে আয়োগক পলমকৈ জনোৱাৰ কথা উল্লেখ কৰিছে।

✶ ভাৰতীয় সংবিধানত সতর্কতামূলক ব্যৱস্থা

মন্ত্ৰীসকলে নিজৰ ব্যক্তিগত আৰু দলীয় স্বাৰ্থৰ বাবে ইউ.পি.এছ.চি.ৰ পৰা কোনো ধৰণৰ অপ্ৰয়োজনীয় সুবিধা লোৱাৰ ক্ষেত্ৰত বাধা দিবলৈ সংবিধানে দুটা সতর্কতামূলক ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিছে —

- প্ৰথমে চৰকাৰে কর্মচাৰীৰ নিযুক্তি আৰু তেওঁলোকৰ স্বাৰ্থৰ সৈতে জড়িত অন্যান্য বিষয়সমূহৰ সন্দর্ভত কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগৰ সৈতে পৰামর্শ ল'ব লাগিব,
- দ্বিতীয়তে, যদি কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগৰ পৰামর্শ গ্ৰহণ কৰা নহয় তেন্তে চৰকাৰে এনে অগ্ৰাহ্যতাৰ কাৰণ সংসদৰ আগত দাঙি ধৰিব লাগে।

কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগৰ পৰামর্শ অবিহনে ভাৰত চৰকাৰে কিছুমান কর্মচাৰীক সাময়িকভাৱে নিযুক্তি দিব পাৰে কিন্তু এনে কর্মচাৰীক এবছৰতকৈ অধিক সময়ৰ বাবে নিযুক্তি দিব নোৱাৰিব। যদি এনে কর্মচাৰীক এবছৰতকৈ অধিক সময়ৰ বাবে নিযুক্তি দিব লাগে তেন্তে ইউ.পি.এছ.চি. ৰ অনুমতি ল'ব লাগিব। তদুপৰি যদি চৰকাৰে ইউ.পি.এছ.চি. ৰ পৰামর্শ বা উপদেশ গ্ৰহণ নকৰে অথবা ইয়াক নাকচ বা অৱহেলা কৰিলে তেনে সিদ্ধান্তৰ কাৰণসমূহ সংসদত অৱগত কৰিব লাগে। ইয়াৰ ফলত কার্যবাহী সদায় জবাবদিহি হৈ থাকিব। কার্যবাহীৰ পৰিয়ালকেন্দ্ৰিক মনোভাব আৰু পক্ষপাতিত্বৰ বিৰুদ্ধে এই উদ্দেশ্যপ্ৰণোদিত সম্পৰীক্ষাসমূহ কেৱল তত্ত্বগতহে; ইয়াৰ বিভিন্ন সীমাবদ্ধতা আছে। কেতিয়াবা সময়ৰ অভাৱ আৰু কটকটীয়া সময়সূচীৰ বাবে সংসদত প্ৰতিৱেদনসমূহৰ ওপৰত পুংখানুপুংখভাৱে আলোচনা নহয় আৰু কেতিয়াবা সদস্যসকলে প্ৰতিৱেদনসমূহৰ প্ৰকৃত উদ্দেশ্যও বুজি নাপায়। তদুপৰি কঠোৰ দলীয় অনুশাসনৰ বাবেই চৰকাৰক পক্ষপাতিত্ব আৰু আত্মীয়তাবাদত লিপ্ত হোৱাৰ পৰা আচলতে একোৱেই বাধা দিব নোৱাৰে। কেতিয়াবা প্ৰতিৱেদন দাখিল কৰাত পলম হোৱাৰ বাবেও সংসদত আলোচনা কৰাটো আনকি অসাৰ হৈ পৰে।

৩.৭ ইউ পি এছ চিৰ কাম-কাজ

চৰকাৰী কর্মচাৰী নিযুক্তিৰ বাবে পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰাটোৱেই হৈছে ইউ পি এছ চিৰ মূল কাম। পৰীক্ষা ব্যৱস্থাক লৈ প্ৰশ্ন উত্থাপন কৰি আহিছে ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ বিশেষজ্ঞসকলে। ১৯৭৫ চনত নিযুক্তি নীতি আৰু বাছনি পদ্ধতিৰ উন্নতিৰ বাবে কোঠাৰী সমিতি গঠন কৰা হয়। এই কমিটিয়ে মূল অসামৰিক সেৱাৰ পৰীক্ষাৰ পূর্বে প্ৰাৰম্ভিক বাছনি পৰীক্ষা আৰু ৩০০ নম্বৰৰ সাক্ষাৎকাৰ অনুষ্ঠিত কৰাৰ বাবে পৰামর্শ আগবঢ়াইছিল। এই সমিতিৰ পৰামর্শৰ যোগাত্মক দিশ হ'ল আই এ এছ, আই পি এছ আৰু অকাৰিকৰী প্ৰথম শ্ৰেণীৰ কেন্দ্ৰীয় সেৱাৰ বাবে সাধাৰণ

নিযুক্তিৰ বাবে সমিতিয়ে একক আঁচনিৰ পৰামৰ্শ দিছিল। মূল পৰীক্ষা দুটা ভাগত গঠিত — লিখিত পৰীক্ষা আৰু সাক্ষাৎকাৰ। বাছনি পৰীক্ষাত মূল পৰীক্ষাৰ বাবে উপযুক্ত হিচাপে বিবেচিত নোহোৱা প্ৰাৰ্থীক আঁতৰোৱা হয় আৰু লিখিত পৰীক্ষা আৰু সাক্ষাৎকাৰৰ নম্বৰ একেলগে গণনা কৰি চূড়ান্ত মেধা তালিকা প্ৰস্তুত কৰা হয়। পৰীক্ষাৰ এনে ব্যৱস্থাক অৱশ্যে বিশ্বৰ ভিতৰতে এবছৰতকৈ অধিক সময় সামৰি লোৱা অন্যতম দীঘলীয়া নিযুক্তি পৰীক্ষা বুলিও সমালোচনা কৰা হয়। তদুপৰি এই পদ্ধতিৰে উপযুক্ত প্ৰাৰ্থীক বাছনি কৰাটোও নিশ্চিত নহয়। ঐচ্ছিক বিষয়ৰ বহুত্বৰ বাবে পৰীক্ষাৰ্থীৰ যোগ্যতাৰ মূল্যায়ন বহু সময়ত কৰাটো কঠিন হৈ পৰে। সকলোৰে বাবে এটা সাধাৰণ পাঠ্যক্ৰম আগবঢ়োৱা আৰু কোনো শাখাৰ প্ৰতি পক্ষপাতিত্ব নকৰা ব্যৱস্থাটো এই ক্ষেত্ৰত উপযুক্ত যেন বোধ হয়। এই পদ্ধতিত কেৱল নম্বৰৰ তুলনাহে যুক্তিযুক্ত। মূল পৰীক্ষাৰ প্ৰশ্নবোৰ অতি বিষয়ভিত্তিক প্ৰকৃতিৰ হোৱাৰ বাবে উত্তৰত কি অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব লাগে আৰু কি বাদ দিব লাগে সেই কথা জনাটো কঠিন হৈ পৰে বুলিও সমালোচনা কৰা হয়। গতিকে প্ৰশ্নটোত ব্যাখ্যা, আলোচনা অথবা বিশ্লেষণ কি বিচৰা হৈছে সেই বিষয়ে স্পষ্টকৈ ব্যক্ত কৰিলে সুবিধা হ'ব। তদুপৰি পৰীক্ষাত অৱতীৰ্ণ হোৱাৰ বাবে নিম্নতম শিক্ষাগত অৰ্হতা হ'ল সাধাৰণ স্নাতক। কিন্তু কাৰ্যক্ষেত্ৰত পৰীক্ষাৰ্থীৰ পৰা বহুত বেছি আশা কৰা হয়। পৰীক্ষাৰ পাঠ্যক্ৰমটো স্নাতকোত্তৰ পৰ্যায়ৰ আৰু কেইখনমান বিশ্ববিদ্যালয়তহে স্নাতক পাঠ্যক্ৰমত এই ধৰণৰ পাঠ্যক্ৰম আছে। বিভিন্ন বিশ্ববিদ্যালয়ে সীমিত বিষয়েৰে স্নাতকোত্তৰৰ পাঠ্যক্ৰম প্ৰস্তুত কৰে বাবে বহু ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ লোকচান হয়। আনকি এই পাঠ্যক্ৰমো স্নাতকোত্তৰৰ মানদণ্ডৰ নহয়। মৌখিক সাক্ষাৎকাৰৰ দোষসমূহো এই ক্ষেত্ৰত বিশেষজ্ঞসকলে আঙুলিয়াই দিছে। মৌখিক সাক্ষাৎকাৰৰ সমগ্ৰ প্ৰক্ৰিয়াটো বিষয়ভিত্তিক আৰু আৱেগিক। ই আয়োগৰ বিষয়াৰ লগতে প্ৰাৰ্থীৰ সুযোগ, ভাগ্যৰ ওপৰতো বহু পৰিমাণে নিৰ্ভৰশীল হৈ পৰে। লগতে বিভিন্ন প্ৰাৰ্থীক সোধা প্ৰশ্নৰ প্ৰকৃতিৰ পাৰ্থক্যও পৰিলক্ষিত হয়। সাক্ষাৎকাৰ কমিটিখন যথেষ্ট শিক্ষিত ব্যক্তিৰে গঠিত হয় আৰু তেওঁলোকে বহু সময়ত গ্ৰাম্য পটভূমিৰ সাধাৰণ চৰকাৰী বিদ্যালয়ৰ মেধাৰী ছাত্ৰ-ছাত্ৰীৰ উচ্চাৰণ আৰু ভাষা ব্যৱহাৰ ভাল নাপায় বুলি স্পষ্ট কৰে। এনে পৰীক্ষা ব্যৱস্থাই বৰ্তমানৰ আই এ এছ-ক চৰিত্ৰত অভিজাত কৰি তুলিছে। প্ৰশ্নকাকত আৰু অন্যান্য গুৰুত্বপূৰ্ণ নথি ফাদিলৰ দৰে ঘটনায়ো ইউ পি এছ চিৰ পৰীক্ষা ব্যৱস্থাত প্ৰশ্নৰ উত্থাপন কৰিছে। শেষত ইয়াৰ পৰামৰ্শ গ্ৰহণ নকৰা আৰু প্ৰত্যাখ্যানৰ প্ৰতি সঁহাৰি নিদিয়া কাৰ্যৰো ক্ৰমে বৃদ্ধি পাবলৈ ধৰিছে।

- **ইউ পি এছ চিৰ বৰ্তমানৰ স্থান**

বহু কাৰণত সমালোচনা আৰু অন্তৰ্নিহিত সমস্যা থকাৰ পিছতো ইউ পি এছ চিয়ে অসামৰিক সেৱাৰ বাবে শ্ৰেষ্ঠ আৰু উপযুক্ত প্ৰাৰ্থীক নিযুক্তি দিবলৈ চেষ্টা চলাই আহিছে। কিন্তু যোৱা কেইবাছৰমানৰ পৰা ইউ পি এছ চিৰ বিৰুদ্ধে বিশেষকৈ কাগজ ফাদিল হোৱাৰ লগতে পৰীক্ষাত উত্তীৰ্ণ হোৱাসকলৰ প্ৰকৃততা আৰু নিৰ্ভৰযোগ্যতাক লৈ সন্দেহৰ সৃষ্টি হ'বলৈ আৰম্ভ কৰিছে। বহু ক্ষেত্ৰত এই ঘটনাবোৰ আদালতৰো মজিয়া পাইছে। পৰীক্ষকৰ মাজত মূল্যায়নৰ পাৰ্থক্য, নম্বৰ প্ৰদানৰ এক মানদণ্ড নিৰ্ধাৰণ কৰিব নোৱৰা আদিৰ দৰে অতিৰিক্ত সমস্যাৰো সন্মুখীন

হৈছে আয়োগ। কিন্তু এই সকলোবোৰ সমস্যাৰ মাজতো ইউ পি এছ চিয়ে অতি প্রশংসনীয়ভাৱে নিজৰ দায়িত্ব পালন কৰি আহিছে আৰু কেৱল যোগ্যতাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি প্রার্থী নির্বাচন কৰিছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ ইউ পি এছ চি কেতিয়া প্রতিষ্ঠা হৈছিল?

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ কোনখন আয়োগে ইউ পি এছ চি স্থাপনৰ বাবে পৰামর্শ দিছিল?

.....

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ ইউ পি এছ চিৰ সদস্যসকলৰ অপসাৰণৰ পদ্ধতি উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ কোনটো অনুচ্ছেদত ইউ পি এছ চিৰ কাম-কাজ সন্নিৰিষ্ট কৰা হৈছে?

.....

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ ইউ পি এছ চিৰ দুটা প্রকাৰ / শ্রেণীৰ কার্য কি কি?

.....

.....

প্রশ্ন ৬ ঃ ইউ পি এছ চিৰ দুটা পৰামর্শদাতা কার্য লিখক।

.....

.....

প্রশ্ন ৭ ঃ ইউ পি এছ চিৰ দ্বাৰা চৰকাৰী কর্মচাৰী বাছনি প্রক্রিয়াৰ দুটা সীমাবদ্ধতা লিখক।

.....

.....

৩.৮ ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগ (SPSC)

ভাৰত চৰকাৰ আইন, ১৯৩৫ ত ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগ নামেৰে জনাজাত প্রাদেশিক

পর্যায়ত লোকসেৱা আয়োগ গঠনৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছিল আৰু ভাৰতৰ সংবিধানে ইয়াক স্বায়ত্তশাসিত সংস্থা হিচাপে সাংবিধানিক মর্যাদা প্রদান কৰিছিল। ভাৰতীয় সংবিধানৰ বিধান অনুসৰি ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগ গঠন কৰা হৈছিল। ভাৰতীয় সংবিধানৰ ৩১৫ ৰ পৰা ৩২৩ নং অনুচ্ছেদত সদস্যৰ গঠন, নিযুক্তি আৰু অপসাৰণ, আৰু এছ পি এছ চিৰ ক্ষমতা আৰু কার্যসমূহ অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে।

গাঁথনি ঃ

ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগ (SPSC) ৰাজ্যৰ ৰাজ্যপালৰ দ্বাৰা নিযুক্ত এজন অধ্যক্ষ আৰু অন্যান্য সদস্যৰে গঠিত। আয়োগৰ নিযুক্ত সদস্যৰ আধা সংখ্যকে ভাৰত চৰকাৰৰ অধীনত অথবা কোনো ৰাজ্যৰ চৰকাৰৰ অধীনত কমেও দহ বছৰ কার্যভাৰ গ্রহণ কৰিব লাগে। সংবিধানত আয়োগৰ ক্ষমতাৰ বিষয়ে উল্লেখ কৰা হোৱা নাই। আয়োগৰ সদস্যৰ লগতে কর্মচাৰীৰ সংখ্যা আৰু তেওঁলোকৰ সেৱাৰ চর্ত নির্ধাৰণ কৰাৰ ক্ষমতা ৰাজ্যপালক দিয়া হৈছে।

১) ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগৰ গঠন কেন্দ্রীয় লোকসেৱা আয়োগৰ দৰেই।

২) ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগৰ সদস্যসকলক ৰাজ্যপালৰ দ্বাৰা মনোনীত কৰা হয়।

ৰাজ্যপালে এছ পি এছ চিৰ এজন সদস্যক ভাৰপ্রাপ্ত অধ্যক্ষ হিচাপে নিযুক্তি দিব পাৰে যদিহে ঃ

(ক) আয়োগৰ অধ্যক্ষৰ কার্যালয় খালী হৈ পৰে; অথবা

(খ) অনুপস্থিতিৰ বাবে বা আন কোনো কাৰণত আয়োগৰ অধ্যক্ষই নিজৰ কার্যালয়ৰ কর্তব্য পালন কৰিব নোৱাৰে।

এনে সদস্যই স্থায়ী অধ্যক্ষ হিচাপে নিযুক্তি পোৱা ব্যক্তিয়ে কার্যালয়ৰ দায়িত্ব গ্রহণ নকৰালৈকে বা অধ্যক্ষই নিজৰ কর্তব্য পুনৰ আৰম্ভ নকৰালৈকে ভাৰপ্রাপ্ত অধ্যক্ষ হিচাপে কাম কৰে।

কার্যকাল ঃ

এছ পি এছ চিৰ অধ্যক্ষ আৰু সদস্যসকলক ৬২ বছৰ বয়সলৈ অথবা সর্বাধিক ছয় বছৰৰ বাবে নিযুক্তি প্রদান কৰা হয়। সদস্যসকলে কার্যকালৰ মাজত পদত্যাগ-পত্র ৰাজ্যপালক প্রদান কৰি পদত্যাগ কৰিব পাৰে।

এছ পি এছ চি ৰ স্বাধীনতাৰ বাবে সেৱাৰ চর্ত ঃ

ইউ পি এছ চিৰ দৰে সংবিধানত এছ পি এছ চিৰ স্বাধীনতা আৰু নিৰপেক্ষ কাম-কাজ সুৰক্ষিত কৰাৰ বাবেও কিছুমান ব্যৱস্থা কৰা হৈছে। সেই বিধানসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

১) সংবিধানত উল্লেখ কৰা পদ্ধতি আৰু ভিত্তিতহে অধ্যক্ষ বা এছ পি এছ চিৰ যিকোনো সদস্যক সভাপতিয়ে পদৰ পৰা অপসাৰণ কৰিব পাৰিব। সেয়েহে তেওঁলোকে কার্যকালৰ নিৰাপত্তা উপভোগ কৰে।

২) অধ্যক্ষ বা কোনো সদস্যৰ সেৱাৰ চর্ত ৰাজ্যপালে নির্ধাৰণ কৰে যদিও নিযুক্তিৰ পিছত নিজে সন্মুখীন হোৱা অসুবিধাৰ দোহাই দি সেয়া সলনি কৰিব নোৱাৰে।

৩) এছ পি এছ চিৰ অধ্যক্ষ আৰু সদস্যসকলৰ দৰমহা, ভাট্টা আৰু পেঞ্চনকে ধৰি সমগ্ৰ খৰচ ৰাজ্যৰ একত্ৰিত পুঁজিৰ পৰা প্ৰদান কৰা হয়। এইদৰে তেওঁলোক ৰাজ্যৰ বিধায়িনী দলৰ অধীনস্থ হৈ নাথাকে।

৪) এছ পি এছ চিৰ অধ্যক্ষই ইউ পি এছ চিৰ অধ্যক্ষ বা সদস্য হিচাপে বা আন কোনো এছ পি এছ চিৰ অধ্যক্ষ হিচাপে নিযুক্তিৰ বাবে যোগ্য, কিন্তু ভাৰত চৰকাৰ বা কোনো ৰাজ্যৰ অধীনত আন কোনো পদত নিযুক্তি লাভ কৰিব নোৱাৰে। সেইদৰে এছ পি এছ চিৰ এজন সদস্য সেই এছ পি এছ চিৰ অধ্যক্ষ হিচাপে নিযুক্তিৰ বাবে যোগ্য হিচাপে বিবেচিত যদিও, ভাৰত চৰকাৰ বা কোনো ৰাজ্যৰ অধীনত আন কোনো নিযুক্তিৰ বাবে যোগ্য নহয়।

৫) এছ পি এছ চিৰ অধ্যক্ষ বা সদস্য সেই কার্যালয়ত পুনৰ নিযুক্তিৰ বাবে যোগ্য হিচাপে বিবেচিত নহয়।

ওপৰৰ বিধানসমূহ এছ পি এছ চিৰ কার্যকলাপক পক্ষপাতহীন আৰু স্বায়ত্তশাসিত কৰি তুলিবলৈ প্ৰদান কৰা হৈছে। এই বিধানসমূহে এছ পি এছ চিক মুক্ত পৰিৱেশত আৰু স্বতন্ত্ৰভাৱে কাম কৰিবলৈ অনুমতি দিয়ে।

এছ পি এছ চিৰ কর্তব্য আৰু কার্য ঃ

ইউ পি এছ চিৰ দৰে এছ পি এছ চি-সমূহেও বিভিন্ন দায়িত্ব পালন কৰে। ইয়াৰ ভিতৰত গুৰুত্বপূৰ্ণ কার্যসমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

এছ পি এছ চি আৰু ইউ পি এছ চি উভয়ৰে কার্যাৱলী প্ৰায় একে। কেৱল ইউ পি এছ চিৰ অধিকাৰক্ষেত্ৰ এছ পি এছ চিতকৈ বহল। ইউ পি এছ চি কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ অসামৰিক সেৱাৰ সৈতে জড়িত হোৱাৰ বাবে ইয়াৰ কার্যাৱলী দেশতে বিস্তৃত। আনহাতে এখন ৰাজ্যৰ ভিতৰতে এছ পি এছ চিৰ অধিকাৰ সীমিত। কেন্দ্ৰীয় সেৱাৰ সম্পর্কত ইউ পি এছ চিয়ে কৰা ধৰণে এছ পি এছ চিয়ে ৰাজ্যিক সেৱাৰ ক্ষেত্ৰত অনুৰূপ দায়িত্ব পালন কৰে ঃ

(i) ৰাজ্যৰ সেৱাসমূহত নিযুক্তিৰ বাবে পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰে।

(ii) নিম্নোক্ত বিষয়সমূহত ৰাজ্যিক আয়োগৰ পৰামর্শ লোৱা হয় ঃ

(ক) অসামৰিক সেৱা আৰু অসামৰিক পদৰ বাবে নিযুক্তিৰ পদ্ধতিৰ সৈতে জড়িত সকলো বিষয়।

(খ) অসামৰিক সেৱা আৰু পদত নিযুক্তি দিয়াৰ ক্ষেত্ৰত আৰু এটা সেৱাৰ পৰা আন এটা সেৱালৈ পদোন্নতি আৰু বদলি কৰাৰ ক্ষেত্ৰত আৰু এনে নিযুক্তি, পদোন্নতি বা বদলিৰ বাবে প্ৰার্থীৰ উপযুক্তাৰ ওপৰত মানি চলিবলগীয়া নীতিসমূহৰ ক্ষেত্ৰত;

(গ) ভাৰত চৰকাৰৰ অধীনত নাগৰিক পদত সেৱা আগবঢ়োৱা ব্যক্তিক প্ৰভাৱিত কৰা সকলো অনুশাসনমূলক বিষয় তথা তেনে বিষয়ৰ সৈতে জড়িত স্মৃতি বা আৱেদনকে ধৰি সকলো দিশ,

(ঘ) চৰকাৰী কৰ্তব্য পালনত কৰা বা কৰা বুলি কোৱা কাৰ্যৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁৰ বিৰুদ্ধে আৰম্ভ কৰা আইনী কাৰ্যবিধি ৰক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত চৰকাৰী কৰ্মচাৰীয়ে কৰা খৰচৰ যিকোনো দাবী,

(ঙ) ভাৰত চৰকাৰৰ অধীনত সেৱা আগবঢ়োৱাৰ সময়ত কোনো ব্যক্তিয়ে, দুৰ্ঘটনা হোৱাৰ সন্দৰ্ভত পেঞ্চন প্ৰদানৰ বাবে যিকোনো দাবী আৰু এনে কোনো বঁটাৰ পৰিমাণ সম্পৰ্কে যিকোনো প্ৰশ্ন,

(চ) বিষয়া পৰিচালনাৰ সৈতে জড়িত যিকোনো বিষয়,

(ছ) আয়োগে প্ৰত্যেক বছৰে ৰাজ্যপালৰ ওচৰত আয়োগে কৰা কামৰ প্ৰতিৱেদন দাখিল কৰিব লাগে। ৰাজ্যৰ বিধায়িনী দলে এছ পি এছ চিক ৰাজ্যৰ সেৱাৰ সৈতে জড়িত অতিৰিক্ত কাম-কাজ অৰ্পণ কৰিব পাৰে। ইয়াৰ উপৰি আইনৰ দ্বাৰা গঠিত যিকোনো স্থানীয় কৰ্তৃপক্ষ বা অন্য কৰ্পৰেট সংস্থা বা যিকোনো ৰাজহুৱা প্ৰতিষ্ঠানৰ ব্যৱস্থাক ইয়াৰ অধীনত ৰাখি এছ পি এছ চিৰ কাৰ্য সম্প্ৰসাৰণ কৰিব পাৰে।

এছ পি এছ চিৰ কাম-কাজ সম্পৰ্কীয় বাৰ্ষিক প্ৰতিৱেদন ৰাজ্যপালৰ ওচৰত দাখিল কৰা হয়। তাৰ পিছত ৰাজ্যপালে ইয়াক বিধায়িনী দলৰ সন্মুখত দাখিল কৰি আয়োগৰ পৰামৰ্শ গ্ৰহণ নকৰাৰ অভিযোগ আৰু এনে অগ্ৰাহ্যৰ কাৰণ ব্যাখ্যা কৰে।

উচ্চতম ন্যায়ালয়ে ৰায় দিছে যে যদি চৰকাৰে এইবোৰ বিষয়ত ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগৰ পৰামৰ্শ গ্ৰহণ নকৰে তেন্তে এই প্ৰসংগত আদালতত কোনো প্ৰতিকাৰ নাই। অৰ্থাৎ আদালতে ৰায় দিছিল যে ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগৰ সৈতে আলোচনা কৰি বা আলোচনা অবিহনে কাম কৰা যিকোনো অনিয়মে চৰকাৰৰ সিদ্ধান্ত বাতিল নকৰে। এইদৰে, সমগ্ৰ ব্যৱস্থাটোক পৰামৰ্শমূলক কৰি তোলা হৈছে আৰু বাধ্যতামূলক কৰা নাই।

৩.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ইউ পি এছ চি হৈছে ভাৰতৰ ভিতৰতে সৰ্বাধিক নিযুক্তি দিয়া সাংবিধানিক সংস্থা। অসামৰিক সেৱাৰ বাবে উপযোগী শ্ৰেষ্ঠ, উপযুক্ত আৰু যোগ্য প্ৰাৰ্থীক নিযুক্তি দিবলৈ ইউ পি এছ চিয়ে পৰীক্ষা অনুষ্ঠিত কৰে।
- ইউ পি এছ চিৰ গঠন আৰু কাম-কাজ ভাৰতৰ সংবিধানত উল্লেখ কৰা নীতি অনুসৰি কৰা হয়। সংবিধানত ইউ পি এছ চিৰ সদস্যসকলক অপসাৰণৰ চৰ্তসমূহো সন্নিৰিষ্ট হৈছে। কঠোৰ অপসাৰণ ব্যৱস্থা অনুসৰণ কৰি সংবিধানে আয়োগক নিৰপেক্ষভাৱে কৰ্তব্য পালন কৰিবলৈ এক স্বতন্ত্ৰ আৰু সুস্থ কৰ্ম পৰিৱেশ প্ৰদান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে।

- ইউ পি এছ চিৰ কাম-কাজক প্ৰধানকৈ দুটা ভাগত ভাগ কৰিব পাৰি ঃ প্ৰশাসনিক আৰু পৰামৰ্শদাতা। কিন্তু আয়োগসমূহৰ পৰামৰ্শ চৰকাৰে গ্ৰহণ কৰাটো সদায় বাধ্যতামূলক নহয়। অৱশ্যে ইউ পি এছ চিৰ পৰামৰ্শ সাধাৰণতে গ্ৰহণ কৰা হয় আৰু ইয়াক আওকাণ কৰাটো খুব কমেইহে দেখা যায়।
- সংবিধানত ইউ পি এছ চিৰ বাবে কিছুমান সেৱাৰ চর্ত নির্ধাৰণ কৰা হৈছে যিবোৰ নিযুক্তিৰ পিছত সলনি কৰিব নোৱাৰি।
- ইউ পি এছ চি / এছ পি এছ চিয়ে নিজৰ কামৰ প্ৰতিৱেদন ৰাষ্ট্ৰপতি বা ৰাজ্যপালক দাখিল কৰে আৰু পৰৱর্তী সময়ত এই পতিৱেদন সংসদত অথবা বিধানসভাত উত্থাপন কৰা হয়। আয়োগৰ পৰামৰ্শ আৰু তাৰ বাবে দেখুওৱা কাৰণসমূহ গ্ৰহণ নকৰাটোও প্ৰতিৱেদনসমূহত অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে।
- পৰীক্ষা আৰু নির্বাচন প্ৰক্ৰিয়াত তিনিটা পদক্ষেপ থাকে — প্ৰাথমিক, মূল আৰু সাক্ষাৎকাৰ। নির্বাচন প্ৰক্ৰিয়াটো আটাইতকৈ কঠিন প্ৰক্ৰিয়াটোৰ ভিতৰত এটা হিচাপে কৰা হয় যাতে শ্ৰেষ্ঠ প্ৰার্থীসকল নির্বাচিত হয়। কিন্তু বাছনি প্ৰক্ৰিয়াটো দোষ আৰু সমালোচনাৰ পৰা মুক্ত নহয়।

৩.১০ অধিক জানিবলৈ

1) Singh, Hoshiar. (1998). Indian Administration, Ptana: Kitab Mahhal.

2) Sachdeva and Dua. (1999). Indian Administration, Delhi: Ajanta Publication

৩.১১ অগ্ৰগতিৰ খতয়ন

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১ অক্টোবৰ ১৯২৬।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ লি কমিচন, ১৯২৪।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৩১৭ নং অনুচ্ছেদ অনুসৰি কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগৰ অধ্যক্ষ আৰু অন্যান্য সদস্যসকলৰ সেৱাৰ সময়সীমা ভাৰত চৰকাৰৰ কার্যবাহী বিভাগৰ দ্বাৰা নির্ধাৰিত নহয় আৰু সেইবাবেই তেওঁলোকক নিজৰ পদৰ পৰা সহজে আঁতৰ কৰিব নোৱাৰি। অনুচ্ছেদ নং ৩১৭ (১) ৰ অধীনত দুর্নীতি আৰু অসৎ আচৰণৰ বিশেষ অভিযোগত ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতিয়েহে বিশেষ ব্যৱস্থাৰে এই সদস্যসকলক তেওঁলোকৰ কার্যালয়ৰ পৰা অপসাৰণ কৰিব পাৰে। যেতিয়া কেন্দ্ৰীয় লোকসেৱা আয়োগৰ যিকোনো সদস্যৰ বিৰুদ্ধে ভাৰতৰ

ৰাষ্ট্রপতি সন্মুখত দুর্নীতি আৰু অসততাৰ বিষয়ে বিশেষ অভিযোগ উত্থাপন কৰা হয় তেতিয়া ৰাষ্ট্রপতিয়ে ভাৰতৰ উচ্চতম ন্যায়ালয়ক ইয়াৰ ওপৰত তদন্ত কৰিবলৈ নির্দেশ দিয়ে আৰু তদন্ত কৰাৰ পিছত তাৰ প্রতিৱেদন উচ্চতম ন্যায়ালয়ে ৰাষ্ট্রপতিৰ হাতত জমা দিয়ে। যদিহে অভিযোগটো সদস্য বা আয়োগৰ অধ্যক্ষৰ বিৰুদ্ধে সত্য বুলি প্রমাণিত হয় তেন্তে ৰাষ্ট্রপতিয়ে তেওঁক নিজৰ কার্যালয়ৰ পৰা অপসাৰণ কৰিব পাৰে। অনুচ্ছেদ নং ৩১৭ (২) ত এইটোও কোৱা হৈছে যে যদি কোনো সদস্য ঋণগ্রস্ত অথবা মানসিক আৰু শাৰীৰিকভাৱে অযোগ্য বুলি ধৰা পৰে তেতিয়াও ৰাষ্ট্রপতিয়েও তেওঁক সদস্য পদৰ পৰা অপসাৰণ কৰিব পাৰে।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অনুচ্ছেদ ৩২০।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) প্রশাসনিক আৰু খ) পৰামর্শমূলক।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) যদি দুখন বা তাতকৈ অধিক ৰাজ্য চৰকাৰে ইউ পি এছ চি বিশেষ অর্হতাসম্পন্ন প্রার্থীৰ প্রয়োজন থকা যিকোনো সেৱাৰ বাবে যৌথ নিযুক্তিৰ আঁচনি আৰু পৰিচালনাত সহায় কৰিবলৈ অনুৰোধ কৰে।

খ) আয়োগে অসামৰিক সেৱাত আৰু অসামৰিক পদৰ বাবে নিযুক্তিৰ পদ্ধতিৰ সৈতে জড়িত সকলো বিষয়ত ৰাষ্ট্রপতিক পৰামর্শ প্রদান কৰে।

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) মূল পৰীক্ষাৰ প্রশ্নবোৰ অতি বিষয়ভিত্তিক প্রকৃতিৰ হোৱা বাবে উত্তৰত কি অন্তর্ভুক্ত কৰিব লাগে আৰু কি বাদ দিব লাগে সেই কথা জনাটো কঠিন হৈ পৰে।

খ) প্রশ্নকাকত আৰু অন্যান্য গুৰুত্বপূর্ণ নথি ফাদিলৰ দৰে ঘটনায়ো ইউ পি এছ চিৰ পৰীক্ষা ব্যৱস্থাত প্রশ্নৰ উত্থাপন কৰিছে।

৩.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন নং ১ ঃ ভাৰতত কেন্দ্রীয় লোকসেৱা আয়োগৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ ভাৰতত কেন্দ্রীয় লোকসেৱা আয়োগৰ গঠন, ক্ষমতা আৰু কার্যৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ৰাজ্য এখনৰ প্রশাসনত ৰাজ্যিক লোকসেৱা আয়োগৰ ভূমিকা সম্পর্কে এটা টোকা লিখক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ ভাৰতত কেন্দ্রীয় লোকসেৱা আয়োগৰ পৰামর্শদাতা কার্যৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰক।

****

অধ্যায় ৪ ঃ ভাৰতৰ নিয়ন্ত্রক আৰু মহানিৰীক্ষক

অধ্যায় গাঁথনি

৪.১ উদ্দেশ্য
৪.২ পৰিচয়
৪.৩ সাংবিধানিক বিধান
৪.৪ কেগৰ নিযুক্তিৰ পদ্ধতি
৪.৫ ভাৰতৰ নিয়ন্ত্রক আৰু মহানিৰীক্ষক (কেগ) ৰ ক্ষমতা আৰু কার্য
৪.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৪.৭ অধিক জানিবলৈ
৪.৮ অগ্রগতিৰ খতিয়ন
৪.৯ আৰ্হি প্রশ্ন

৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- ভাৰতৰ কেগৰ কার্যালয়ৰ অর্থ বুজিব পাৰিব।
- কেগৰ কার্যালয়ৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে অনুধাৱন কৰিব পাৰিব।
- নিযুক্তিৰ পদ্ধতি আৰু কার্যকাল সম্পর্কে জানিব পাৰিব।
- কেগৰ ক্ষমতা আৰু কার্যসমূহৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰিব পাৰিব।
- কেগৰ কার্যালয়ৰ স্বাধীনতা সম্পর্কে বুজিব পাৰিব।

৪.২ পৰিচয়

বিত্ত হৈছে প্রশাসন এখনৰ মূল চালিকাশক্তি বা ইন্ধন। আনকি এবাৰ লয়ড জর্জে মন্তব্য কৰিছে যে চৰকাৰ নিজেই বিত্ত; আৰু এই কথা সত্য, যে চৰকাৰৰ প্রতিটো কামতে ধনৰ প্রয়োজন হয়। যদিহে ব্যক্তিৰ ধন পৰিশোধ কৰিবলৈ আৰু নীতিসমূহ সফল ৰূপায়ণৰ বাবে তথা প্রয়োজনীয় সঁজুলি আৰু সামগ্রী ক্রয় কৰিবলৈ ধন নাথাকে, তেন্তে কল্পনা কৰা নীতিসমূহো অসাৰ হৈ পৰিব আৰু ভয়ংকৰভাৱে বিফল হ'ব। মুঠতে ইয়াক এনে এক প্রক্রিয়া হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিব পাৰি যাৰ জৰিয়তে বিত্তীয় উৎপাদনৰ সর্বোচ্চকৰণৰ লগতে বিত্তীয় সম্পদৰ অনুকূলন পর্যাপ্তভাৱে সুৰক্ষিত কৰিব পৰা যায়।

বিত্তীয় প্রশাসনে চৰকাৰী কার্যকলাপ সম্পন্ন কৰাৰ বাবে ধন উপলব্ধ কৰিবলৈ আৰু ধন আইনগতভাৱে কার্যক্ষম ৰূপত আৰু ফলপ্রসূভাৱে ব্যৱহাৰ কৰাটো নিশ্চিত কৰিবলৈ ৰাজহুৱা ব্যয়ৰ পৰিকল্পনা তৈয়াৰ কৰে। ভাৰতৰ দৰে গণতান্ত্রিক চৰকাৰত বিধায়িনী দলে জনসাধাৰণৰ

ওপৰত অধিক কৰৰ বোজা জাপি নিদিয়ে। এইদৰে বিত্তীয় প্ৰশাসনে ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ নিৰ্মাণ কৰে। অৰ্থাৎ ৰাজহুৱা নীতিৰ বিকাশ আৰু প্ৰসাৰৰ বাবে বিত্তীয় কাৰ্যকলাপ চলোৱা হয়। গতিকে প্ৰশাসনিক যন্ত্ৰটো ভালদৰে চলাই ৰাখিবলৈ হ'লে সঠিক বিত্তীয় পৰিকল্পনা কৰাৰ লগতে আৰু সময়মতে হিচাপ-নিকাচ/ নিৰীক্ষণ (অডিট) হ'ব লাগে। এখন ৰাজ্যৰ বিত্তীয় প্ৰশাসনত অডিটৰ ভূমিকা অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ। ই জাতিৰ বিত্তৰ ৰক্ষক। ইয়াৰ বাবে ভাৰতৰ সংবিধানত ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকৰ কাৰ্যালয়ৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে যি চৰকাৰৰ বিত্তীয় কাম-কাজৰ সৰ্বোচ্চ পৰ্যবেক্ষক। ই সংসদৰ হৈ কাম কৰে। ভাৰতৰ দৰে এখন দেশত য'ত প্ৰতিদিনে ৰাজহুৱা ব্যয় বাঢ়িছে, তাত নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকে ৰাজ্যৰ আৰ্থিক স্থিতিশীলতা বজাই ৰখাত ডাঙৰ ভূমিকা পালন কৰে। গতিকে কেগৰ অধিকাৰক্ষেত্ৰৰ পৰিসৰ যিমান পাৰি সিমান ব্যাপক কৰি তুলিব লাগে।

ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকৰ কাৰ্যালয়ৰ আৰম্ভণি ১৮৫৮ চনৰ পৰাই হৈছে। ১৯১৯ চনৰ ভাৰত চৰকাৰ আইনখন এই ক্ষেত্ৰত তাৎপৰ্যপূৰ্ণ। কিয়নো ইয়াত ৰাজহৰ পৰা হোৱা ব্যয়ৰ হিচাপ-নিকাচৰ বাবে দায়বদ্ধ 'মহানিৰীক্ষক' (Auditor General in India) ৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছিল। এই আইনখন নিৰীক্ষণ বিভাগৰ ইতিহাসৰ এক মাইলৰ খুঁটি; কাৰণ মহানিৰীক্ষকজনে বিধিগতভাৱে স্বীকৃতি লাভ কৰি আহিছিল। ভাৰতৰ প্ৰথম মহানিৰীক্ষক আছিল শ্ৰী ভি নৰহাৰী ৰাও।

ভাৰতৰ সংবিধানৰ বিভিন্ন বিধান ভাৰতত ব্ৰিটিছ শাসন ব্যৱস্থাৰ দ্বাৰা প্ৰভাৱিত হৈছিল। এই ব্যৱস্থাৰ এটা বৈশিষ্ট্য হ'ল যে কাৰ্যবাহী অৰ্থাৎ প্ৰধানমন্ত্ৰী আৰু মন্ত্ৰীসভা নিজৰ সকলো কামৰ বাবে নিৰ্বাচিত সদনৰ ওচৰত জবাবদিহি হৈ থাকে। যদিহে চৰকাৰৰ আৰ্থিক কাম-কাজ সংসদীয় তদন্তৰ আওতাত নপৰে তেন্তে তেওঁলোকৰ দায়িত্ব শূন্য হৈ পৰিব। ইয়াৰ বাবে চৰকাৰৰ বিত্তীয় লেন-দেন পৰীক্ষা আৰু নিৰীক্ষণৰ বাবে এটা স্বতন্ত্ৰ কৰ্তৃপক্ষ থকাটো অতি প্ৰয়োজনীয়। এই উদ্দেশ্যৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি ১৯৩৫ চনৰ ভাৰত চৰকাৰ আইনখনে, ভাৰতৰ মহানিৰীক্ষকৰ কাৰ্যালয় স্থাপন কৰে। নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকৰ কাৰ্যালয় ১৯৩৫ চনৰ আইন অনুসৰি মহানিৰীক্ষকৰ কাৰ্যালয়ৰ অভিযোজন।

স্বাধীন ভাৰতৰ সংবিধানৰ অধীনত চাৰিটা প্ৰধান অনুচ্ছেদ অৰ্থাৎ ১৪৮, ১৪৯, ১৫০ আৰু ১৫১ নং অনুচ্ছেদে ভাৰতৰ কেগৰ প্ৰতিষ্ঠানৰ মৌলিক গাঁথনি নিৰ্ধাৰণ কৰিছিল। এই অনুচ্ছেদসমূহৰ অধীনত কেগক এটা স্বতন্ত্ৰ সাংবিধানিক কৰ্তৃপক্ষ হিচাপে ব্যাখ্যা কৰা হৈছে। প্ৰধানমন্ত্ৰীৰ পৰামৰ্শ অনুসৰি ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে নিযুক্তি দিলেও ই বিধায়িনী দল বা কাৰ্যবাহীৰ অংশ নহয় আৰু মহাঅভিযোগনামা দাখিল প্ৰস্তাৱৰ জৰিয়তেহে কেগক আঁতৰাব পাৰি। কেগ হৈছে কেন্দ্ৰৰ লগতে ৰাজ্যসমূহৰ উভয়ৰ বাবে অডিট আৰু একাউণ্টিং কৰ্তৃপক্ষ।

৪.৩ সাংবিধানিক বিধান

১) অনুচ্ছেদ ১৪৮ ঃ এই অনুচ্ছেদত বহলভাৱে কেগ, কেগৰ নিযুক্তি, শপত আৰু সেৱাৰ চৰ্তৰ কথা উল্লেখ আছে।

২) অনুচ্ছেদ ১৪৯ ঃ এই অনুচ্ছেদত বহলভাৱে কেগৰ কৰ্তব্য আৰু ক্ষমতাৰ কথা উল্লেখ আছে।

৩) অনুচ্ছেদ ১৫০ ঃ এই অনুচ্ছেদ অনুসৰি কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্যসমূহৰ হিচাপ ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে কেগৰ পৰামৰ্শ অনুসৰি নিৰ্ধাৰণ কৰিব পৰা ৰূপত ৰখা হ'ব।

৪) অনুচ্ছেদ ১৫১ ঃ নিৰীক্ষণ প্ৰতিৱেদন: নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষক (কেগ) ৰ কেন্দ্ৰৰ হিচাপ সম্পৰ্কীয় প্ৰতিৱেদন ৰাষ্ট্ৰপতিৰ ওচৰত দাখিল কৰা হ'ব। ই সদনৰ আগত চৰকাৰক জবাবদিহি কৰি ৰাখিব।

৪.৪ কেগৰ নিযুক্তিৰ প্ৰক্ৰিয়া

ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষক হৈছে ভাৰতৰ সংবিধানে ১৪৮নং অনুচ্ছেদৰ অধীনত প্ৰতিষ্ঠা কৰা কৰ্তৃপক্ষ। প্ৰধানমন্ত্ৰীৰ পৰামৰ্শ অনুসৰি ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে ভাৰতৰ কেগ নিযুক্তি দিয়ে। ছয় (৬) বছৰ বা ৬৫ বছৰ বয়সলৈকে তেওঁক নিযুক্তি দিয়া হয়। এই পদত নিযুক্তি পোৱা প্ৰতিজন ব্যক্তিয়ে ৰাষ্ট্ৰপতিৰ আগত ভাৰতৰ সাৰ্বভৌমত্ব আৰু অখণ্ডতা ৰক্ষাৰ বাবে আইনৰ দ্বাৰা প্ৰতিষ্ঠিত ভাৰতীয় সংবিধানৰ প্ৰতি তেওঁৰ প্ৰকৃত বিশ্বাস আৰু আনুগত্য বহন কৰিব বুলি শপত গ্ৰহণ কৰে। ভাৰতৰ উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ ন্যায়াধীশৰ দৰে একে মৰ্যাদা কেগে লাভ কৰে আৰু ভাৰতৰ উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ ন্যায়াধীশৰ দৰে অনুৰূপ কাৰণত তথা একে প্ৰক্ৰিয়াতহে তেওঁক পদৰ পৰা অপসাৰণ কৰিব পাৰি। কোনো অসৎ আচৰণ বা অক্ষমতা প্ৰমাণিত হ'লেহে সংসদ উভয় সদনৰ সন্মিলিত প্ৰস্তাৱৰ ভিত্তিতহে কেগক অপসাৰণ কৰিব পাৰি।

৪.৫ ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকৰ ক্ষমতা আৰু কাৰ্য

ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষক হৈছে এটা কৰ্তৃপক্ষ, যিয়ে ভাৰত চৰকাৰ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ সকলো ৰছিদ আৰু ব্যয় নিৰীক্ষণ কৰে। ইয়াৰ উপৰি চৰকাৰৰ দ্বাৰা যথেষ্ট পৰিমাণে বিত্তীয় সাহায্য প্ৰদান কৰা সংস্থাসমূহৰ অডিতো কেগে কৰে। সংবিধানে একপ্ৰকাৰে নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকক ৰাজহুৱা ধনৰ ৰক্ষক কৰি তুলিছে। কেগৰ প্ৰাথমিক কৰ্তব্য হ'ল কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰ বা কোনো ৰাজ্য চৰকাৰে যাতে আইনগত ব্যয়ৰ বাহিৰে একত্ৰিত পুঁজিৰ পৰা অন্য কোনো ধৰণৰ ধন খৰচ নকৰে সেয়া নিশ্চিত কৰা। যিহেতু তেওঁ ভাৰতৰ অডিট আৰু হিচাপ ব্যৱস্থাৰ নিৰপেক্ষ মুৰব্বী, সেয়েহে তেওঁ কাৰ্যবাহী নিয়ন্ত্ৰণৰ পৰা স্বাধীন হোৱাটো অতি প্ৰয়োজনীয়।

ভাৰতীয় অডিট আৰু একাউণ্ট বিভাগৰ মুৰব্বী হ'ল কেগ। ভাৰতীয় সংবিধানৰ ১৪৯-

১৫১ অনুচ্ছেদত কেগৰ ক্ষমতা আৰু কাম সম্পৰ্কীয় সকলো বিধান সন্নিৱিষ্ট কৰা হৈছে। সংবিধানৰ বিধান অনুসৰি কেগৰ কৰ্তব্য, ক্ষমতা আৰু সেৱা আইন, ১৯৭১ প্ৰণয়ন কৰা হয়। বিভিন্ন বিধান অনুসৰি কেগে নিম্নোক্ত দিশসমূহ অডিট/হিচাপ কৰে —

ক) কেন্দ্ৰ, বিধানসভা থকা ৰাজ্য আৰু কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চলৰ সমন্বিত পুঁজিৰ পৰা পোৱা লাভ আৰু ব্যয়।

খ) আকস্মিক পুঁজি আৰু ৰাজহুৱা একাউণ্টৰ সৈতে জড়িত লেন-দেন।

গ) যিকোনো চৰকাৰী বিভাগৰ ব্যৱসায়, উৎপাদন, লাভ আৰু লোকচানৰ একাউণ্ট, বেলেন্স শ্বীট আৰু অন্যান্য সহযোগী একাউণ্ট।

ঘ) চৰকাৰী সংস্থা, চৰকাৰী কোম্পানি আৰু চৰকাৰী নিগমত ৰখা ষ্ট'ৰ আৰু ষ্টকৰ হিচাপ।

ঙ) সংঘ আৰু ৰাজ্যসমূহৰ একত্ৰিত পুঁজিৰ পৰা যথেষ্ট পৰিমাণে বিত্তীয় সাহায্য লাভ কৰা কৰ্তৃপক্ষ আৰু সংস্থাসমূহ।

চ) ৰাষ্ট্ৰপতি বা ৰাজ্যপালৰ অনুৰোধত একত্ৰিত পুঁজিৰ পৰা যথেষ্ট পৰিমাণে বিত্তীয় সাহায্য লাভ নকৰা অন্য যিকোনো সংস্থা বা কৰ্তৃপক্ষ।

ছ) চৰকাৰৰ পৰা নিৰ্দিষ্ট উদ্দেশ্যৰ বাবে ঋণ আৰু অনুদান লাভ কৰা সংস্থা আৰু কৰ্তৃপক্ষৰ হিচাপ।

জ) নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকে কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ হিচাপ নিৰীক্ষণ কৰি ৰাষ্ট্ৰপতিক প্ৰতিৱেদন দিয়ে। কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ হিচাপ সম্পৰ্কীয় বাৰ্ষিক প্ৰতিৱেদন ৰাষ্ট্ৰপতিৰ ওচৰত দাখিল কৰা হয়। ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে সংসদৰ উভয় সদনৰ সন্মুখত এই প্ৰতিৱেদন বিবেচনাৰ বাবে উত্থাপন কৰে।

ঝ) ভাৰতৰ সমন্বিত পুঁজিৰ পৰা ৰাজহুৱা ধন ব্যয় কৰাৰ পূৰ্বে সংসদৰ সঠিক অনুমোদন লোৱাৰ প্ৰক্ৰিয়াটো নিশ্চিত কৰাৰ কৰ্তব্য কেগৰ।

ঞ) ঋণ, ডুব যোৱা পুঁজি, জমা ধন আদি সম্পৰ্কীয় কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ সকলো লেন-দেন কেগে অডিট কৰে।

ট) ৰাষ্ট্ৰপতি বা ৰাজ্যপালৰ অনুৰোধত কেগে আন যিকোনো কৰ্তৃপক্ষৰ হিচাপ নিৰীক্ষণ কৰিব পাৰে। যেনে — স্থানীয় সংস্থা।

ঠ) কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্যসমূহৰ হিচাপ কি প্ৰকাৰত ৰখা হ'ব তাৰ নিৰ্ধাৰণৰ ক্ষেত্ৰত তেওঁ ৰাষ্ট্ৰপতিক পৰামৰ্শ দিয়ে।

ড) তেওঁ কোনো ৰাজ্যৰ হিচাপৰ সৈতে জড়িত নিজৰ নিৰীক্ষণ প্ৰতিৱেদন ৰাজ্যপালৰ ওচৰত দাখিল কৰে। পাছলৈ ৰাজ্যপালে বিধায়িনী দলৰ সন্মুখতেই হিচাপ ৰাখে।

ঢ) তেওঁ যিকোনো কৰ বা শুল্কৰ মূল লাভ নিৰ্ণয় আৰু প্ৰমাণীকৰণ কৰে। তেওঁৰ প্ৰমাণপত্ৰক এই ক্ষেত্ৰত চূড়ান্ত হিচাপে গণ্য কৰা হয়।

ণ) তেওঁ সংসদৰ ৰাজহুৱা হিচাপ সমিতিৰ পথ প্ৰদৰ্শক, বন্ধু আৰু দাৰ্শনিক হিচাপে দায়িত্ব পালন কৰে।

প) তেওঁ ৰাজ্য চৰকাৰৰ হিচাপ সংকলন কৰাৰ লগতে আৰু উচিত সংৰক্ষণৰ ব্যৱস্থা কৰে।

ফ) তেওঁ ৰাষ্ট্ৰপতিৰ ওচৰত ৩ ধৰণৰ নিৰীক্ষণ প্ৰতিৱেদন দাখিল কৰে — ব্যয় একাউণ্টৰ নিৰীক্ষণ প্ৰতিৱেদন, বিত্তীয় একাউণ্টৰ নিৰীক্ষণ প্ৰতিৱেদন আৰু ৰাজহুৱা উদ্যোগৰ নিৰীক্ষণ প্ৰতিৱেদন।

ভাৰতত নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকৰ কাম-কাজ বহু সময়ত সমালোচনৰো সন্মুখীন হৈছে। ভাৰতত ব্যয় নিয়ন্ত্ৰণৰ পৰিৱৰ্তে কেৱল অডিটৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। ভাৰতত নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষক নিৰীক্ষণ পৰ্যায়ত অৰ্থাৎ ইতিমধ্যে ব্যয় হোৱাৰ পিছতহে সক্ৰিয় হয়। বৰঞ্চ কেগৰ কামে চৰকাৰী ধন উপযুক্তভাৱে ব্যয় কৰা হৈছে নেকি সেই প্ৰশ্নৰ ঊৰ্ধ্বলৈ গৈ চৰকাৰৰ কাৰ্যসূচী আৰু নীতিয়ে লক্ষ্য আৰু সমাজৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰিছেনে, তাৰ ওপৰতহে অধিক গুৰুত্ব আৰোপ কৰিব লাগে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ কোনটো অনুচ্ছেদৰ অধীনত কেগৰ প্ৰতিষ্ঠানটো নিযুক্তি দিয়া হৈছিল?

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকক কোনে নিযুক্তি দিয়ে?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ ভাৰতত কেগৰ কাৰ্যকাল কিমান?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৪ ঃ কেগক ইয়াৰ কাৰ্যালয়ৰ পৰা অপসাৰণৰ পদ্ধতি কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৫ ঃ কেগৰ কাৰ্যালয়ৰ প্ৰধান কৰ্তব্য কি?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৬ ঃ কেগৰ ক্ষমতা আৰু কাম-কাজ বৰ্ণনা কৰা ভাৰতীয় সংবিধানৰ অনুচ্ছেদসমূহ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৭ ঃ কেগে তেওঁৰ অডিট ৰিপ'ৰ্ট কাৰ ওচৰত দাখিল কৰে?

.....

.....

৪.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

ক) ১৯৩৫ চনৰ ভাৰত চৰকাৰ আইনখনে, ভাৰতৰ মহানিৰীক্ষকৰ কার্যালয় স্থাপন কৰে। নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকৰ কার্যালয় ১৯৩৫ চনৰ আইন অনুসৰি মহানিৰীক্ষকৰ কার্যালয়ৰ অভিযোজন।

খ) ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকৰ কার্যালয়ৰ আৰম্ভণি হৈছে ১৮৫৮ চনত। ১৯১৯ চনৰ ভাৰত চৰকাৰ আইনখনৰ এই ক্ষেত্ৰত তাৎপর্য আছে কাৰণ ইয়াত ভাৰতত ব্যয়ৰ হিচাপ পৰীক্ষাৰ বাবে দায়বদ্ধ 'ভাৰতত মহানিৰীক্ষক' ৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছিল।

গ) ভাৰতৰ প্ৰথম মহানিৰীক্ষক আছিল শ্ৰী ভি নৰহাৰী ৰাও।

ঘ) মুক্ত ভাৰতৰ সংবিধানৰ অধীনত চাৰিটা প্ৰধান অনুচ্ছেদ অর্থাৎ ১৪৮, ১৪৯, ১৫০ আৰু ১৫১ নং অনুচ্ছেদে ভাৰতৰ কেগৰ প্ৰতিষ্ঠানৰ মৌলিক গাঁথনিৰ সংজ্ঞা দিছিল।

ঙ) ভাৰত চৰকাৰ আৰু চৰকাৰৰ সকলো ৰছিদ আৰু ব্যয়ৰ নিৰীক্ষণ কৰে ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকে।

চ) সংবিধানে নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকক ৰাজহুৱা ধনৰ ৰক্ষক কৰি তুলিছে।

ছ) তেওঁৰ প্ৰধান কর্তব্য হ'ল কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰ বা কোনো ৰাজ্যৰ চৰকাৰে যাতে আইনগত ব্যয়ৰ বাহিৰে একত্ৰিত পুঁজিৰ পৰা অন্য কোনো ধৰণৰ ধন খৰচ নকৰে।

জ) তেওঁ ভাৰতৰ অডিট আৰু একাউণ্ট ব্যৱস্থাৰ নিৰপেক্ষ মুৰব্বী।

ঝ) তেওঁ কার্যবাহী নিয়ন্ত্ৰণৰ পৰা স্বাধীনভাৱে কাম কৰে।

ঞ) ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকে ভাৰত আৰু ৰাজ্যৰ একত্ৰিত পুঁজিৰ লাভ আৰু ব্যয়ৰ অডিট কৰে।

ট) চৰকাৰী সংস্থা, চৰকাৰী কোম্পানি আৰু চৰকাৰী নিগমত ৰখা ষ্ট'ৰ আৰু ষ্টকৰ একাউণ্টৰ হিচাপ ৰাখে কেগে।

ঠ) প্ৰধানমন্ত্ৰীৰ পৰামর্শৰ পিছত ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে ভাৰতৰ CAG নিযুক্তি দিয়ে।

ড) তেওঁক ছয় (৬) বছৰ বা ৬৫ বছৰ বয়সলৈকে নিযুক্তি দিয়া হয়। এই পদত নিযুক্তি পোৱাৰ পিছত প্ৰতিজন ব্যক্তিয়ে ৰাষ্ট্ৰপতিৰ আগত শপত গ্ৰহণ কৰে।

ঢ) প্ৰমাণিত অসৎ আচৰণ বা অক্ষমতাৰ দোহাই দি সংসদৰ দুয়োটা সদনৰ সন্মিলিত প্ৰস্তাৱৰ ভিত্তিতহে CAG আঁতৰাব পাৰি।

ণ) শেহতীয়াকৈ কেগ কাম-কাজৰ বাবে বিভিন্ন সমালোচনা আৰু বিতৰ্কৰ সন্মুখীন হৈছে। এনে উত্থাপিত এটা বিষয় অনুসৰি কেগৰ ভূমিকা ব্যক্তিগত কোম্পানিসমূহৰ জৰিয়তে চৰকাৰে আগবঢ়োৱা বাণিজ্যিক আৰু ঔদ্যোগিক দিশসমূহলৈও বিস্তৃত হ'ব লাগে।

প) ভাৰতত ব্যয় নিয়ন্ত্ৰণৰ পৰিৱৰ্তে প্ৰায় একপক্ষীয়ভাৱে অডিটৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়। কাৰণ ইতিমধ্যে ব্যয় হোৱাৰ পিছতহে কেগৰ অডিট আৰম্ভ হয়।

৪.৭ অধিক জানিবলৈ

1) Fadia, B.L & Fadia Kuldeep (2008), Public Administration : Administrative theories and concepts, Sixth edition, Sahitya Bhawan Publication.

2) Lakshminath M. Indian polity,

3) Arora K Ramesh & Goyal Rajni, Indian Public Administration : Institutions and issues, New age international publishers, Third edition.

4) Basu, Durga Das (2005), Introduction to the Constitution of India, LexisNexis.

5) Paylee, M.V., India's Constitution, S. Chand & Company.

৪.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ন

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৪৮ নং অনুচ্ছেদ।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে প্ৰধানমন্ত্ৰীৰ পৰামৰ্শ ক্ৰমে CAG ক নিযুক্তি দিয়ে।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৬ বছৰ বা ৬৫ বছৰলৈকে।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্ৰমাণিত অসৎ আচৰণ বা অক্ষমতাৰ দোহাই দি সংসদৰ দুয়োখন সদনৰ সন্মিলিত প্ৰস্তাৱৰ ভিত্তিতহে ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকক অপসাৰণ কৰিব পাৰিব।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কেগৰ প্ৰাথমিক কৰ্তব্য হ'ল কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰ বা কোনো ৰাজ্যৰ চৰকাৰে যাতে আইনগত ব্যয়ৰ বাহিৰে একত্ৰিত পুঁজিৰ পৰা অন্য কোনো ধৰণৰ ধন খৰচ নকৰে।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৪৯ ৰ পৰা ১৫১ নং অনুচ্ছেদ।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকে নিজৰ নিৰীক্ষণ প্ৰতিৱেদন ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতিৰ ওচৰত দাখিল কৰে।

৪.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষক সম্পৰ্কীয় সাংবিধানিক বিধানসমূহৰ ওপৰত এটা টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকৰ নিযুক্তি আৰু অপসাৰণৰ পদ্ধতি ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকৰ ক্ষমতা আৰু কাৰ্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

****

অধ্যায় ৫ ঃ ভাৰতৰ আমোলাতন্ত্ৰ

অধ্যায় গাঁথনি

৫.১ উদ্দেশ্য

৫.২ পৰিচয়

৫.৩ আমোলাতন্ত্ৰৰ অর্থ

৫.৪ অসামৰিক সেৱাৰ শ্ৰেণীবিভাজন

৫.৫ স্বাধীনোত্তৰ ভাৰতত আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকা

৫.৬ সাধাৰণবাদী আৰু বিশেষজ্ঞ আমোলাতন্ত্ৰৰ অর্থ

৫.৭ ভাৰতীয় প্ৰশাসনত সাধাৰণবাদী বনাম বিশেষজ্ঞ বিতর্ক

৫.৮ ভাৰতত নিৰপেক্ষ আৰু প্ৰতিশ্ৰুতিবদ্ধ আমোলাতন্ত্ৰ

৫.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৫.১০ অধিক জানিবলৈ

৫.১১ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ন

৫.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৫.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- আমোলাতন্ত্ৰৰ অর্থ জানিব পাৰিব,
- স্বাধীনোত্তৰ ভাৰতত আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকা সম্পর্কে বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব,
- সাধাৰণ আৰু বিশেষজ্ঞ আমোলাতন্ত্ৰৰ অর্থ চিনাক্তকৰণ আৰু উভয়ৰে মাজত চলি থকা সংঘাত আৰু বিতর্কসমূহৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব,
- ভাৰতবর্ষৰ নিৰপেক্ষ আৰু দায়বদ্ধ আমোলাতন্ত্ৰৰ বিষয়ে বর্ণনা কৰিব পাৰিব।

৫.২ পৰিচয়

এখন দেশৰ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাত আমোলাতন্ত্ৰই গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে। আন যিকোনো ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাৰ দৰে ভাৰততো এক সুসংগঠিত সুশিক্ষিত, সু-প্ৰশিক্ষিত, পেছাদাৰী, বিশেষজ্ঞ আৰু ৰাজনৈতিকভাৱে নিৰপেক্ষ অসামৰিক সেৱা বা আমোলাতন্ত্ৰ আছে। অসামৰিক সেৱাই পালন কৰা কর্তব্য আৰু দায়িত্বই আমাৰ দেশৰ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা গঠন কৰে। এই অধ্যায়ত আমি সাধাৰণবাদী বনাম বিশেষজ্ঞ বিতর্ক আৰু নিৰপেক্ষ আৰু প্ৰতিশ্ৰুতিবদ্ধ আমোলাতন্ত্ৰৰ লগতে ভাৰতত আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকা সম্পর্কে আলোচনা কৰিম।

৫.৩ আমোলাতন্ত্ৰৰ অর্থ

অতি সহজ ভাষাত আমোলাতন্ত্ৰ শব্দটোৰ অর্থ হ'ল চৰকাৰী বিভাগ আৰু কার্যালয় চলোৱা বিষয়া, কর্মচাৰী আৰু লোক, বা বৃহৎ ব্যৱসায় চলোৱাৰ সবিশেষ পৰিচালনা কৰা অনুৰূপ বিষয়া আৰু কর্মচাৰী। আমোলাতান্ত্ৰিক প্রতিষ্ঠানটোৰ উৎপত্তি প্রাচীন কালত হৈছে আৰু ই ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত উভয় ক্ষেত্রতে বৃহৎ সংগঠনলৈ পৰিণত হৈছে। পশ্চিম ইউৰোপত ১৮ শতিকাৰ আৰম্ভণিৰ পৰা কার্যালয় অর্থাৎ কর্মস্থলীক বুজাবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা 'ব্যুৰ' শব্দটোৰ পৰা 'ব্যুৰ'ক্রেচি' শব্দটো উদ্ভৱ হৈছে। আমোলাতন্ত্ৰৰ কেইবাটাও অর্থ আছে। সাধাৰণতে ই এনে সংগঠিত নীতিক বুজায় যিবোৰৰ উদ্দেশ্য বৃহৎ সংস্থাত কামৰ সমন্বয় সাধন কৰা। আমোলাতন্ত্ৰ বুলিলে এখন চৰকাৰৰ সমগ্র ৰাজহুৱা বিষয়াক বুজোৱা হয়। তেওঁলোকে উচ্চ, নিম্ন, নির্বাচিত আৰু নিযুক্তিপ্রাপ্ত আমোলা দুয়োটাকে গঠন কৰিব পাৰে। আমোলাতন্ত্ৰ হৈছে সমাজবিজ্ঞানী আৰু সাংগঠনিক ডিজাইন পেছাদাৰীসকলে ব্যৱহাৰ কৰা এটা সাংগঠনিক ৰূপৰ নাম।

মন কৰিবলগীয়া যে ১৯৩০ চনত জার্মান সমাজবিজ্ঞানী মেক্স ৱেবাৰে আমোলাতান্ত্ৰিক ৰূপটোক চৰকাৰী সংস্থাসমূহক সংগঠিত কৰাৰ আদর্শ উপায় বুলি বর্ণনা কৰিছিল। মেক্স ৱেৰাৰৰ নীতিসমূহ ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত খণ্ড দুয়োটাতে বিয়পি পৰিছিল। ৱেবাৰে আমোলাতন্ত্ৰৰ ছটা প্রধান নীতি লক্ষ্য কৰিছিল। এইবোৰ তলত দিয়া ধৰণৰ ঃ

১. **এক আনুষ্ঠানিক শ্রেণীবদ্ধ গাঁথনি ঃ** প্রতিটো স্তৰে নিম্ন স্তৰ নিয়ন্ত্রণ কৰে আৰু ওপৰৰ স্তৰৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্রণ কৰা হয়। এক আনুষ্ঠানিক পদানুক্রম হৈছে কেন্দ্রীয় পৰিকল্পনা আৰু কেন্দ্রীভূত সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ আধাৰ।

২. **নিয়ম অনুসৰি পৰিচালনা ঃ** আমোলাতন্ত্রই নিয়ম অনুসৰি কাম কৰে। এই নিয়মবোৰ কেৱল চৰকাৰী কামৰ ক্ষেত্রতহে প্রয়োগ হয়। নিয়মবোৰৰ যুক্তিসংগত প্রয়োগৰ বাবে বিশেষ প্রশিক্ষণৰ প্রয়োজন।

৩. **শ্রম বিভাজন ঃ** সংস্থাটোৰ মুঠ কামক কেইবাটাও বিশেষ ভাগত ভাগ কৰা হয়। প্রতিজন কর্মচাৰীয়ে বিশেষ কাম কৰে আৰু সেই কামত দক্ষ হৈ উঠে।

৪. **মাহিলী দৰমহা আৰু পেঞ্চনৰ অধিকাৰ ঃ** বিষয়াসকলে নিযুক্তিৰ দ্বাৰা কার্যালয় গ্রহণ কৰে। তাৰ পিছত নির্দিষ্ট দৰমহা আছে যিবোৰ চাকৰিৰ প্রকৃতি আৰু দায়িত্বৰ লগতে সামাজিক মর্যাদা অনুসৰি দিয়া হয়। ইয়াৰ বাহিৰেও জ্যেষ্ঠতা আৰু যোগ্যতাৰ ভিত্তিত পদোন্নতি আৰু কর্মক্ষেত্রত উন্নতিৰ সম্ভৱনা আছে।

৫. **ব্যক্তিত্ব ঃ** আমোলাতান্ত্ৰিক সংগঠনে অযৌক্তিক অনুভূতি গ্রহণ নকৰে। এইটো আশা কৰা হয় যে বিষয়াসকলে তেওঁলোকৰ ব্যক্তিগত ৰুচি আৰু ঘৃণাৰ দ্বাৰা নিজকে প্রভাৱিত নকৰাকৈ তেওঁলোকৰ দায়িত্ব পালন কৰিব।

৬. **চৰকাৰী অভিলেখ ঃ** প্রশাসনিক আইন, সিদ্ধান্ত আৰু নিয়ম প্রণয়ন কৰি লিখিতভাৱে লিপিবদ্ধ কৰা হয়। নথি-পত্রই প্রশাসনক মানুহৰ প্রতি জবাবদিহি কৰি তোলে আৰু

ভৱিষ্যতে ব্যৱস্থা গ্ৰহণৰ বাবেও প্ৰসংগ প্ৰদান কৰে।

৫.৪ অসামৰিক সেৱাৰ শ্ৰেণীবিভাজন

এই শব্দটোৱে সাধাৰণতে ধনৰ বিনিময়ত চৰকাৰৰ নীতি ৰূপায়ণৰ বাবে কাম কৰা প্ৰশাসকক বুজায়। এই শব্দটোৰ উৎপত্তি ব্ৰিটিছ প্ৰশাসন ব্যৱস্থাৰ পৰাই লাভ কৰিব পাৰি। অসামৰিক সেৱাৰ সদস্যসকলে তেওঁলোকৰ দৰমহা আৰু অন্যান্য আৰ্থিক সুবিধাসমূহ ৰাজ্যিক পুঁজিৰ পৰা আহৰণ কৰে। অসামৰিক সেৱাৰ সদস্যসকলে ৰাজ্য প্ৰশাসনৰ বাবে কাম কৰে আৰু সেই কাৰণে তেওঁলোকক চৰকাৰী কৰ্মচাৰী বা চৰকাৰী বিষয়া বুলি কোৱা হয়। চৰকাৰী কৰ্মচাৰীসকলক আমোলা বুলিও কোৱা হয় আৰু সাধাৰণভাৱে ইয়াক আমোলাতন্ত্ৰ বুলি কোৱা হয়। ১৯ শতিকাৰ আৰম্ভণিতে সংঘটিত হোৱা ঔদ্যোগিক বিপ্লৱৰ পিছত জাৰ্মান সমাজবিজ্ঞানী মেক্স ৱেবাৰে এই ধাৰণাটোত বহুখিনি অৱিহণা যোগাইছিল য'ত ঔদ্যোগিক সমাজ পৰিচালনাৰ বাবে বিশেষভাৱে প্ৰশিক্ষণপ্ৰাপ্ত বিষয়াৰ বিশেষ শ্ৰেণীৰ প্ৰয়োজন হৈছিল আৰু তাৰ পিছত সেই প্ৰশিক্ষিত বিষয়াসকলক সামূহিকভাৱে আমোলাতন্ত্ৰ বুলি জনা গৈছিল।

ভাৰতৰ সংবিধানৰ চুৰ্দশ খণ্ডত ভাৰতৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণৰ শ্ৰেণীৰ সেৱাৰ ব্যৱস্থা কৰা গৈছে। ক'ব পাৰি যে কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ অধীনত থকা অসামৰিক সেৱা আৰু পদসমূহ বৰ্তমান তলত দিয়া ধৰণে চাৰিটা (৪) গোটত ভাগ কৰিব পাৰি—

- কেন্দ্ৰীয় সেৱা — গোট- ক
- কেন্দ্ৰীয় সেৱা — গোট- খ
- কেন্দ্ৰীয় সেৱা — গোট- গ
- কেন্দ্ৰীয় সেৱা — গোট- ঘ

গোট- ক ৰ অসামৰিক সেৱা কেৱল কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ নিয়ন্ত্ৰণত। ইয়াৰে কিছুমান হ'ল ভাৰতীয় বিদেশ সেৱা, ভাৰতীয় নিৰীক্ষণ আৰু একাউণ্ট সেৱা, ভাৰতীয় পৰিসংখ্যা সেৱা, ভাৰতীয় অৰ্থনৈতিক সেৱা, ভাৰতীয় তথ্য সেৱা, ভাৰতীয় ৰে'ল সেৱা আদি। এই কেন্দ্ৰীয় সেৱাসমূহ ব্যাপকভাৱে— (ক) কাৰিকৰী সেৱা আৰু (খ) অকাৰিকৰী সেৱাত বিভক্ত।

গোট- খ ত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা শ্ৰেণীসমূহ হৈছে— কেন্দ্ৰীয় সচিবালয় সেৱা, ভাৰতৰ ভৌগোলিক জৰীপ, ভাৰতৰ প্ৰাণীবিজ্ঞান জৰীপ, কেন্দ্ৰীয় সচিবালয় ষ্টেনোগ্ৰাফাৰ সেৱা। কেন্দ্ৰীয় অসামৰিক সেৱাৰ বহল শ্ৰেণীসমূহৰ ভিতৰত তেওঁলোক দ্বিতীয় স্তৰৰ কমাণ্ড ষ্ট্ৰাকচাৰ। সাধাৰণতে, তেওঁলোকে গোট- ক ৰ দৰে একে ধৰণৰ কাম সম্পাদন কৰে, কিন্তু তেওঁলোকৰ দৰমহা আৰু মৰ্যাদা কম।

গোট- গ ত আমি নিম্নলিখিত প্ৰকাৰসমূহ পাওঁ। কেন্দ্ৰীয় সচিবালয়ৰ চৰকাৰী সেৱা আৰু টেলিগ্ৰাফ সেৱাৰ সদস্যসকল। গোট- গ ৰ সেৱাসমূহ ৰাজপত্ৰিত নহয়। গোট- গ ৰ কৰ্মচাৰীসকলক ব্যক্তিগত বাছনি সমিতিৰ দ্বাৰা মুকলি প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাৰ জৰিয়তে

নিযুক্তি দিয়া হয়। ব্যক্তিগত নিৰ্বাচন সমিতিয়ে সফল প্ৰাৰ্থীৰ তালিকা কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ বিভিন্ন বিভাগলৈ প্ৰেৰণ কৰে আৰু তেওঁলোকক প্ৰাৰ্থী তালিকাৰ পৰা নিযুক্তি দিয়ে।

গোট-ঘ ৰ সেৱাত বৃহৎ সংখ্যক কৰ্মচাৰী অন্তৰ্ভুক্ত থাকে যি সাধাৰণ শ্ৰেণীৰ অন্তৰ্গত যেনে— পিয়ন, চকিদাৰ, ছুইপাৰ, মেছেঞ্জাৰ, মজদুৰ ইত্যাদি। কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ উচ্চ বিষয়াসকলে তেওঁলোকৰ ব্যৱহাৰৰ বাবে এজন চকিদাৰ, ছুইপাৰ আৰু মালী মনোনীত কৰে।

সৰ্বভা�ৰতীয় সেৱা (AIS) ৰ ইতিহাস বহু পুৰণি। ২০ শতিকাৰ প্ৰথম দশকত AIS ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছিল। কেইবাবিধো AIS আছিল আৰু আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ আছিল ভাৰতীয় অসামৰিক সেৱা আৰু ইম্পেৰিয়েল পুলিচ সেৱা। AIS ৰ উপৰি আন দুটা সেৱা আছে— ৰাজ্যিক সেৱা আৰু স্থানীয় সেৱা। স্থানীয় সেৱাক পৌৰসভা সেৱা বুলিও কোৱা হয়। কিছুমান বিশেষ বিষয় আছে যিবোৰ ৰাজ্যৰ অধিকাৰক্ষেত্ৰৰ ভিতৰত পৰে। ইয়াৰে কিছুমান হ'ল স্বাস্থ্য, আৰক্ষী, কৃষি, বন আদি। ৰাজ্যিক সেৱাৰ পদৰ বাবে নিযুক্তিৰ বাবে ৰাজ্যিক বিধায়িনী দলে প্ৰণয়ন কৰা আইন আছে। স্থানীয় সেৱাসমূহৰ ভিতৰত পৌৰসভা সেৱা আৰু পঞ্চায়তী ৰাজ। বৰ্তমান সময়ত স্থানীয় স্বায়ত্ত-শাসনে সৰ্বাধিক গুৰুত্ব লাভ কৰিছে।

৫.৫ স্বাধীনোত্তৰ ভাৰতত আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকা

বিদেশী বিট্ৰিছ শাসনৰ পৰা বৰ্তমান গণতান্ত্ৰিক শাসনলৈকে আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকা সলনি হৈ আহিছে। সময়ৰ লগে লগে প্ৰশাসনিক পৰিৱৰ্তন হ'ল, জনসাধাৰণ ৰাজ্যৰ সৰ্বোচ্চ কৰ্তৃত্ব হৈ পৰিল আৰু জনসাধাৰণৰ দ্বাৰা, জনসাধাৰণৰ বাবে, জনসাধাৰণৰ চৰকাৰ গঠন কৰা হ'ল। সংসদীয় চৰকাৰ স্থাপন কৰা হ'ল, য'ত ৰাজনৈতিক কাৰ্যপালিকাই ৰাষ্ট্ৰৰ কাম-কাজৰ দায়িত্ব লয়। এই ব্যৱস্থাত বিধানসভাৰ অনুমোদন সাপেক্ষে মন্ত্ৰীসকলে সকলো নীতি প্ৰণয়ন কৰে। কিন্তু ইয়াক কাৰ্যকৰী কৰে অসামৰিক সেৱাৰ বিষয়াসকলে।

আন এক বৃহৎ পৰিৱৰ্তন ঘটিল যিটো চৰকাৰী কৰ্মচাৰীৰ ক্ষমতা আৰু প্ৰতিপত্তি। বিষয়াসকলক কৰ্তৃত্বৰ স্তৰ অনুসৰি সংগঠিত কৰা হয়, যাতে প্ৰতিটো নিম্ন কাৰ্যালয় উচ্চ কাৰ্যালয়ৰ তত্ত্বাৱধান আৰু নিয়ন্ত্ৰণত থাকে। নিযুক্তি সদায় যোগ্যতাৰ ভিত্তিত দিয়া হয়, আৰু যোগ্যতা বিচাৰ কৰা হয় চৰকাৰে পৰিচালনা কৰা পৰীক্ষাৰ দ্বাৰা।

সকলো ধৰণৰ প্ৰশাসনত অসামৰিক সেৱাৰ বিষয়াসকলৰ ভূমিকা গুৰুত্বপূৰ্ণ। তেওঁলোকৰ প্ৰথম আৰু প্ৰধান কৰ্তব্য হ'ল বিধায়িনী দলে প্ৰণয়ন কৰা আইনসমূহ বলৱৎ কৰা। এইদৰে প্ৰশাসন চলোৱাৰ ক্ষেত্ৰত এই বিষয়াসকলে ভালেমান ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰিব পাৰে। অৱশ্যে আমোলাসকলৰ কামৰ ওপৰত মন্ত্ৰী বা ৰাজনৈতিক কাৰ্যপালিকাৰ নিয়ন্ত্ৰণ আৰু তত্ত্বাৱধান থাকে।

বিধানসভাৰ ক্ষেত্ৰত আমালাতন্ত্ৰই বিধেয়কসমূহ প্ৰস্তুত কৰা আৰু সংসদে প্ৰণয়ন কৰা আইনসমূহৰ বিশদ বিৱৰণ প্ৰদান কৰাত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। সংসদীয় চৰকাৰ ব্যৱস্থাৰ অধীনত চৰকাৰী কৰ্মচাৰীসকলে বিধেয়কসমূহ গঠনত গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে আৰু লগতে

এই বিধেয়কসমূহ বিধান মণ্ডলত অনুমোদন লাভ কৰিবলৈ মন্ত্ৰীসকলক প্ৰয়োজনীয় যুক্তি আগবঢ়ায়।

বিত্তীয় ক্ষেত্ৰতো আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকা গুৰুত্বপূৰ্ণ। চৰকাৰৰ আনুমানিক ৰাজহ আৰু ব্যয়ৰ সবিশেষ অসামৰিক বিষয়াসকলে প্ৰস্তুত কৰে। বাজেটখন বিধানমণ্ডলে অনুমোদন কৰাৰ পিছত বিত্তীয় ব্যয় নিয়ন্ত্ৰণৰ দায়িত্ব এই বিষয়াসকলৰ ওপৰত পৰে।

শেহতীয়া বছৰবোৰত আমোলাতন্ত্ৰই ন্যায়িক ক্ষেত্ৰতো এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰিছে। চৰকাৰৰ বিভিন্ন বিভাগে অৰ্ধ-ন্যায়িক প্ৰকৃতিৰ বহুতো সিদ্ধান্ত লয় যিবোৰ চূড়ান্ত আৰু এই সিদ্ধান্তসমূহৰ বিৰুদ্ধে ন্যায়াধিকৰণৰ আগত আপীল কৰিব নোৱাৰি। এইদৰে বিশেষকৈ গণতান্ত্ৰিক দেশসমূহত আমোলাতন্ত্ৰৰ ন্যায়িক ক্ষমতা আছে।

৫.৬ সাধাৰণবাদী আৰু বিশেষজ্ঞ আমোলাতন্ত্ৰৰ অৰ্থ

ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ ক্ষেত্ৰত আমোলাতন্ত্ৰৰ সাধাৰণ আৰু বিশেষজ্ঞসকলৰ নিজ নিজ ভূমিকা নিৰ্ধাৰণ কৰাৰ সমস্যাবোৰ চৰকাৰৰ সম্প্ৰসাৰিত কাম-কাজৰ লগতে বৃদ্ধি পাইছে। পদানুক্ৰমৰ শীৰ্ষত ই অধিক গুৰুত্বপূৰ্ণ হৈ পৰে। এইটো ক'ব পাৰি যে এজন সাধাৰণবিদ হ'ল এনে এজন ব্যক্তি যাৰ কাৰখানা, কাৰিকৰী উদ্যোগ বা প্ৰশাসনৰ সৈতে জড়িত প্ৰক্ৰিয়াৰ কৌশলৰ জ্ঞান আছে, কিন্তু তেওঁ বিশেষজ্ঞ নহয়। আনহাতে, বিশেষজ্ঞ হৈছে এনে এজন ব্যক্তি যাৰ বিশেষ প্ৰশিক্ষণে তেওঁক এটা নিৰ্দিষ্ট ক্ষেত্ৰত কৰ্তৃত্ব প্ৰদান কৰে। বিশেষজ্ঞজন জ্ঞান আৰু কাৰ্যৰ বিশেষজ্ঞ; প্ৰশাসকজন জ্ঞান আৰু কাৰ্যৰ ক্ষেত্ৰত এজন সাধাৰণবাদী হ'ব লাগিব।

অসামৰিক সেৱাত প্ৰৱেশ কৰা এজন সাধাৰণবিদে সাহিত্য বা ইতিহাস বা সমাজ বিজ্ঞান, বা শাৰীৰিক বা জৈৱ বিজ্ঞান বা গণিত, বা বাণিজ্য বা একাউণ্টিং, বা অভিযান্ত্ৰিক চিকিৎসা বিজ্ঞানৰ দৰে কাৰিকৰী বিষয়ত স্নাতক ডিগ্ৰী থকা হ'ব লাগিব। এজন সাধাৰণবিদে সাধাৰণতে POSDCORB (পৰিকল্পনা, সংগঠন, নিৰীক্ষণ, নিৰ্দেশনা, সমন্বয়, প্ৰতিৱেদন আৰু বাজেট) ৰ কাৰ্যসমূহ সম্পন্ন কৰে।

বিশেষজ্ঞ হৈছে এনে এজন লোক, যি কোনো বিশেষ ক্ষেত্ৰ বা বিভাগৰ ভিতৰত সীমাবদ্ধ আৰু প্ৰশাসনিক পদানুক্ৰমত কাৰিকৰী পদত অধিষ্ঠিত। তেওঁলোকক সাধাৰণবিদ প্ৰশাসকক কাৰিকৰী পৰামৰ্শ প্ৰদান কৰাৰ দায়িত্ব দিয়া হয়।

বিট্ৰিছ প্ৰশাসনিক শ্ৰেণীয়ে প্ৰকৃততে চৰকাৰী প্ৰশাসনত সাধাৰণবাদীৰ নীতি প্ৰকাশ কৰিছে। বিশেষজ্ঞসকলক মূলতঃ আমেৰিকান অসামৰিক সেৱাৰ চৰকাৰত ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

৫.৭ ভাৰতৰ প্ৰশাসনত সাধাৰণবাদী বনাম বিশেষজ্ঞ বিতৰ্ক

ভাৰতৰ আমোলাতন্ত্ৰিক ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত সাধাৰণ আৰু বিশেষজ্ঞসকলৰ মাজত বা ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক সেৱা বা IAS আৰু অন্যান্য সেৱাৰ মাজত হোৱা বিতৰ্কৰ বিষয়টো সংশোধন কৰাৰ প্ৰয়োজন আছে। বৰ্তমানৰ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা হৈছে ব্ৰিটিছসকলৰ উত্তৰাধিকাৰ। ভাৰতত

উচ্চ অসামৰিক বিষয়াসকলক UPSC ৰ দ্বাৰা পৰিচালিত এক সাধাৰণ প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাৰ জৰিয়তে নিযুক্তি দিয়া হয়। এই প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষাবোৰে প্ৰাৰ্থীগৰাকীৰ সাধাৰণ জ্ঞানৰ মূল্যায়ন কৰে, যিয়ে সকলো কথাৰে কিবা এটা জানিব লাগে। বিভাগীয় কাৰ্যালয় যেনে স্বাস্থ্য, কৃষি, পৰিবহণ, ৰাজহুৱা কাম, জলসিঞ্চন ইত্যাদিৰ বাবে বিশেষ জ্ঞান পৰীক্ষা কৰা হয়। কিন্তু এই বিভাগবোৰ সাধাৰণতে এজন চৰকাৰী AIS সাধাৰণবিদৰ দ্বাৰাই নিৰ্দেশিত হয়। ই আমোলাতন্ত্ৰৰ দুটা শ্ৰেণী সৃষ্টি কৰিছে— সাধাৰণবাদী আৰু বিশেষজ্ঞ, আৰু লগতে দুয়োৰে মাজত একপ্ৰকাৰৰ অসন্তুষ্টিৰ সৃষ্টি কৰিছে। উল্লেখ্য যে IAS এ সন্মুখীন হোৱা প্ৰধান সমস্যাটো হ'ল ইয়াৰ বিশেষজ্ঞৰ অভাৱ। IAS ৰ ঔপনিৱেশিক যুগৰ ভাৰতীয় অসামৰিক সেৱা অনুসৰি ৰাজ্যখনৰ মূল কাৰ্যসমূহ ঃ কৰ সংগ্ৰহ কৰা ৰাজহুৱা শৃংখলা বজাই ৰখাৰ বাবে এক সাধাৰণ সেৱা হিচাপে প্ৰস্তুত কৰা হৈছিল।

৫.৮ ভাৰতত নিৰপেক্ষ আৰু প্ৰতিশ্ৰুতিবদ্ধ আমোলাতন্ত্ৰ

আধুনিক গণতান্ত্ৰিক ৰাজ্যত আমোলতন্ত্ৰৰ নিৰপেক্ষতা প্ৰশাসনৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ। আমোলাতন্ত্ৰই নীতি প্ৰস্তুত কৰা আৰু সেইবোৰৰ ৰূপায়ণ দুয়োটাতে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে। স্থায়ী সদস্য হিচাপে আমোলাতন্ত্ৰই সমাজৰ উন্নয়নৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় বিভিন্ন তথ্য প্ৰদান কৰি মন্ত্ৰীসকলক সহায় কৰে। তেওঁলোকে বহুতো গোপনীয় তথ্য লাভ কৰিব পাৰে, যিবোৰ মন্ত্ৰীসকলৰ ওচৰত প্ৰায়ে নাথাকে কিয়নো তেওঁলোকৰ সকলো চৰকাৰী নথি-পত্ৰ পঢ়িবলৈ সময় নাথাকে। এই কাৰণসমূহৰ বাবে সকলো দেশতে আমোলাতন্ত্ৰৰ ওপৰত যথেষ্ট নিৰ্ভৰশীলতা আছে। প্ৰশাসনৰ সকলো দিশতে তেওঁলোক নিৰপেক্ষ হ'ব লাগে। প্ৰতিখন সমাজ বিভিন্ন শ্ৰেণী আৰু গোটৰে গঠিত আৰু প্ৰত্যেকেই নিজৰ স্বাৰ্থ সুৰক্ষিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে। বিভিন্ন স্বাৰ্থত প্ৰায়ে ইজনে সিজনৰ সৈতে সংঘাতত লিপ্ত হৈ পৰে। এই সংঘাতক সীমাৰ ভিতৰত ৰাখি শান্তি বজাই ৰখাটো চৰকাৰৰ কাম। এই উদ্দেশ্য প্ৰাপ্তিৰ বাবে চৰকাৰে আমোলাতন্ত্ৰৰ দ্বাৰা প্ৰস্তুত কৰা বিভিন্ন নীতিৰ সহায়ত প্ৰতিটো শ্ৰেণীৰ ন্যায্য দাবী পূৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে, যিয়ে মন্ত্ৰীসকলক বিকল্প নীতিৰ প্ৰস্তাৱৰ সুবিধা আৰু বিপৰীতৰ বিষয়ে পৰামৰ্শ দিয়ে আৰু প্ৰতিৱেদন, প্ৰস্তাৱ আৰু আইনী ব্যৱস্থাৰ খচৰা প্ৰস্তুত কৰে। নীতি প্ৰস্তুত কৰা আৰু ইয়াৰ ৰূপায়ণত আমোলাতন্ত্ৰৰ এনে অংশগ্ৰহণৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি, আমোলাতন্ত্ৰ বিভিন্ন শ্ৰেণীৰ মাজত নিৰপেক্ষ হোৱাটো গুৰুত্বপূৰ্ণ। নিৰপেক্ষ আমোলাতন্ত্ৰ বা আমোলা (অসামৰিক কৰ্মচাৰী) হৈছে চৰকাৰৰ পূৰ্ণকালীন, স্থায়ী অৰাজনৈতিক কৰ্মচাৰী। সেয়েহে তেওঁলোকে যিকোনো চৰকাৰক উৎসাহ, সততা, নিৰপেক্ষতা আৰু নিস্বাৰ্থতাৰে সেৱা আগবঢ়োৱা উচিত।

একে সময়তে, সেইবোৰ প্ৰতিশ্ৰুতিবদ্ধ হ'ব লাগিব, যাৰ অৰ্থ হৈছে এটা কাৰ্যৰ প্ৰতি নৈতিক সমৰ্পণ। আমোলাতন্ত্ৰ মানৰীয় আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় মূল্যবোধ, জনসাধাৰণৰ সেৱা আৰু পেছাদাৰী নিয়মৰ প্ৰতি দায়বদ্ধ হ'ব লাগিব। ইয়াৰ বাবে আনৰ সুবিধাৰ বাবে ক্ষমতা প্ৰয়োগৰ বাবে যথেষ্ট

প্ৰতিশ্ৰুতিৰ প্ৰয়োজন। প্ৰতিশ্ৰুতিবদ্ধ মানে এটা নিৰ্দিষ্ট কাৰণ বা কামৰ বাবে সমৰ্পিত। গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাত, সাংসদসকল নাগৰিকৰ দ্বাৰা নিৰ্বাচিত হয় আৰু আইন আৰু নীতি প্ৰস্তুত কৰাৰ বাবে দায়বদ্ধ; আনহাতে আমোলাতন্ত্ৰ একে আইন আৰু নীতি ৰূপায়ণৰ বাবে দায়বদ্ধ। ভাৰতৰ আমোলাতন্ত্ৰ বিট্ৰিছ ৰেবেৰিয়ান আমোলাতন্ত্ৰৰ পৰা উত্তৰাধিকাৰ হিচাপে লাভ কৰা হৈছিল, যাৰ গাঁথনি এই শেষৰটোৰ সৈতে একে। শেহতীয়া বছৰবোৰত, সাধাৰণবাদীৰ লগতে, উন্নয়নৰ বিভিন্ন কাৰ্যকলাপ পূৰণ কৰিবলৈ বিশষজ্ঞকো নিযুক্তি দিয়া হৈছে। আমোলাতন্ত্ৰৰ বিশেষ বৈশিষ্ট্য হ'ব তেওঁলোকৰ ক্ষমতা আৰু সমাজত প্ৰাধান্য। এজন আমোলা তেওঁৰ আচৰণত নৈৰ্ব্যক্তিক আৰু ৰাজনৈতিকভাৱে নিৰপেক্ষ হয়, একে সময়তে তেওঁ চৰকাৰৰ নীতিৰ প্ৰতি দায়বদ্ধ। তেওঁলোকে ক্ষমতাৰ ৰাজনীতিত প্ৰত্যক্ষ ভূমিকা পালন নকৰাকৈ এক স্বাধীন ব্যক্তিত্ব আৰু বিবেক বিকাশ কৰিব লাগে। কোনটো দলে মন্ত্ৰী পদ দখল কৰে সেইটো নিৰ্বিশেষে এজন আমোলাতন্ত্ৰই সম্পূৰ্ণ আগ্ৰহেৰে, নিষ্ঠা আৰু আনুগত্যৰে চৰকাৰৰ সেৱা আগবঢ়ায়। তেওঁলোকে বিশেষজ্ঞতা প্ৰদান কৰে আৰু প্ৰশাসনৰ ধাৰাবাহিকতা নিশ্চিত কৰে, যিটো ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক অভিজাত শ্ৰেণীৰ গাঁথনি আৰু বৈশিষ্ট্য।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ আমোলাতন্ত্ৰ শব্দটোৰে কি বুজায়?

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ মেক্স ৰেবাৰৰ মতে আমোলাতন্ত্ৰৰ দুটা নীতি ব্যাখ্যা কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ আমোলাতন্ত্ৰ শব্দটো কি শব্দৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৪ ঃ ভাৰতীয় সংবিধানৰ কোনটো অংশ শ্ৰেণীবিভাজনৰ সৈতে সম্পৰ্কিত?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৫ ঃ অসামৰিক সেৱাৰ চাৰিটা শ্ৰেণী কি কি?

.....

.....

৫.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- আমোলাতন্ত্ৰ শব্দটোৰ অৰ্থ হ'ল চৰকাৰী বিভাগ আৰু কাৰ্যালয় চলোৱা বিষয়া, কৰ্মচাৰী আৰু লোক বা বৃহৎ ব্যৱসায় চলোৱাৰ সবিশেষ পৰিচালনা কৰা অনুৰূপ বিষয়া আৰু কৰ্মচাৰী।
- ৱেবাৰে আমোলাতন্ত্ৰৰ ছটা প্ৰধান নীতি লক্ষ্য কৰিছিল।
- ভাৰতীয় সংবিধানৰ চতুৰ্দশ খণ্ডত ভাৰতৰ বাবে বিভিন্ন ধৰণৰ বা শ্ৰেণীৰ সেৱাৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে।
- ভাৰতৰ আমোলাতন্ত্ৰিক ব্যৱস্থাৰ ভিতৰত সাধাৰণ আৰু বিশেষজ্ঞসকলৰ মাজত বা ভাৰতীয় প্ৰশাসনিক সেৱা বা IAS আৰু অন্যান্য সেৱাৰ মাজত হোৱা বিতৰ্কৰ বিষয়টো সংশোধন কৰাৰ প্ৰয়োজন আছে।
- প্ৰশাসনত সাধাৰণবাদী আৰু বিশেষজ্ঞসকলৰ অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা আছে আৰু তেওঁলোকৰ অৱদানক স্বীকৃতি দিয়া উচিত।
- আধুনিক গণতান্ত্ৰিক ৰাষ্ট্ৰত আমোলাতন্ত্ৰৰ নিৰপেক্ষতা প্ৰশাসনৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ।

৫.১০ অধিক জানিবলৈ

1) Bhattacharjya Mohit. (2007). Public administration. Kolkatta: The world press private Ltd.
2) Peter B. Gay. (1978). The politics of Bureaucracy: the comparative perspective. New York: Longman.
3) Perrow Charles. (1986). complex organisations Newyork : Random House.
4) Basu, Durga Das (2005), Introduction to the Constitution of India, LexisNexis. Paylee, M. V., India's Constitution, S. Chand & Company.

৫.১১ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ন

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ আমোলাতন্ত্ৰৰ অৰ্থ হ'ল চৰকাৰী বিভাগ আৰু কাৰ্যালয় চলোৱা বিষয়া, কৰ্মচাৰী আৰু লোক, বা বৃহৎ ব্যৱসায় চলোৱাৰ সবিশেষ পৰিচালনা কৰা

অনুৰূপ বিষয়া আৰু কৰ্মচাৰী।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ মেক্স ৱেবাৰৰ মতে আমোলাতন্ত্ৰৰ দুটা নীতি হ'ল—

(ক) এটা আনুষ্ঠানিক স্তৰভিত্তিক গঠন ঃ প্ৰতিটো স্তৰে তলৰ স্তৰটো নিয়ন্ত্ৰণ কৰে আৰু ওপৰৰ স্তৰটোৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত হয়। আনুষ্ঠানিক স্তৰবৃত্ত হৈছে কেন্দ্ৰীয় পৰিকল্পনা আৰু কেন্দ্ৰীভূত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ ভিত্তি।

(খ) নিয়মৰ দ্বাৰা পৰিচালনা ঃ আমোলাতন্ত্ৰই নিয়ম অনুসৰি কাম কৰে। এই নিয়মসমূহ কেৱল এজন কাৰ্যালয়ধাৰীৰ চৰকাৰী চাকৰিৰ সম্পৰ্কতহে কাম কৰে। নিয়মৰ যুক্তিসংগত প্ৰয়োগৰ বাবে বিশেষ প্ৰশিক্ষণৰ প্ৰয়োজন।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ কাৰ্যালয়।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ চতুৰ্দশ খণ্ড।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতত অসামৰিক সেৱাৰ চাৰিটা শ্ৰেণী হ'ল—

- কেন্দ্ৰীয় সেৱা— গোট- ক
- কেন্দ্ৰীয় সেৱা— গোট- খ
- কেন্দ্ৰীয় সেৱা— গোট- গ
- কেন্দ্ৰীয় সেৱা— গোট- ঘ

৫.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ভাৰতীয় ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থাত আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ সাধাৰণবিদ আৰু বিশেষজ্ঞৰ মাজৰ বিতৰ্ক সমালোচনাত্মকভাৱে পৰীক্ষা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ ভাৰতৰ নিৰপেক্ষ আৰু দায়বদ্ধ আমোলাতন্ত্ৰৰ ওপৰত এটা টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ ভাৰতত আমোলাতন্ত্ৰৰ দায়বদ্ধ আৰু নিৰপেক্ষ ভূমিকাৰ সমস্যা আৰু সম্ভৱনাৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰক।

****

অধ্যায় ৬ ঃ ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসন

অধ্যায় গাঁথনি

৬.১ উদ্দেশ্য

৬.২ পৰিচয়

৬.৩ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ উত্থান

৬.৪ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ অৰ্থ আৰু উদ্দেশ্য

৬.৫ ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ মূল উদ্দেশ্য

৬.৬ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ বৈশিষ্ট্য

৬.৭ উন্নয়নৰ ৰিগছ্না মডেলৰ চমু উল্লেখ

৬.৮ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ নিৰ্দিষ্টতা আৰু উন্নয়নশীল দেশসমূহত আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকা

৬.৯ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ সমালোচনা

৬.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৬.১১ অধিক জানিবলৈ

৬.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ন

৬.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৬.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ অৰ্থ আৰু উত্থানৰ কাৰণসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ উদ্দেশ্যসমূহ জানিব পাৰিব
- ভাৰতৰ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ মূল ধাৰণাসমূহৰ মূল্যায়ন কৰিব পাৰিব
- উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- উন্নয়নৰ ৰিগছ্না মডেলৰ বৰ্ণনা কৰিব পাৰিব
- উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ নিৰ্দিষ্টতা আৰু সমালোচনাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব। লগতে ভাৰতকে ধৰি উন্নয়নশীল দেশসমূহত আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকাৰ মূল্যায়ন কৰিব পাৰিব।

৬.২ পৰিচয়

উন্নয়ন প্ৰশাসনক উন্নয়নৰ লক্ষ্য অৰ্থাৎ আধুনিকীকৰণ, ঔদ্যোগীকৰণ, সামাজিক ন্যায়ৰ লগতে অৰ্থনৈতিক বৃদ্ধিৰ লক্ষ্যসমূহ লাভ কৰিব পৰা উপায় হিচাপে ক'ব পাৰি। ইয়াত মূলতঃ সংহত, সংগঠিত আৰু সু-পৰিচালিত চৰকাৰী ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে পৰিৱৰ্তন অনাৰ বিষয়টোৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছে।

শেহতীয়াকৈ দেখা গৈছে যে, ভাৰতকে ধৰি বহু উন্নয়নশীল দেশৰ চৰকাৰে পৰিকল্পিত পৰিৱৰ্তনৰ জৰিয়তে আৰু মানুহৰ অংশগ্ৰহণৰ দ্বাৰা উন্নয়নৰ প্ৰতি মনোযোগ দিবলৈ আৰম্ভ কৰিছে। উন্নয়নমূলক লক্ষ্যৰ প্ৰতি প্ৰশাসনিক চিন্তাৰ এই পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে ভাৰতৰ ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ গৱেষকসকলে উন্নয়নমূলক পৰিস্থিতিৰ ধাৰণা ৰূপায়ণ কৰিছে আৰু প্ৰশাসনিক তত্ত্বত যি ব্যৱধান আছে সেই ব্যৱধান দূৰ কৰিবলৈও চেষ্টা কৰিছে। উল্লেখযোগ্য যে চৰকাৰৰ ক্ৰমবৰ্ধমান কল্যাণমূলক কাৰ্যই প্ৰশাসনৰ পৰম্পৰাগত তত্ত্বৰ অভাৱ-অভিযোগসমূহো দৃষ্টিগোচৰ কৰিছে।

উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ সাৰমৰ্ম নিহিত হৈ আছে বিভিন্ন প্ৰশাসনিক প্ৰতিষ্ঠানৰ গাঁথনি আৰু আচৰণৰ পৰিৱৰ্তন আনিব পৰা ক্ষমতাৰ ওপৰত। ই পৰিৱৰ্তন প্ৰক্ৰিয়া বজাই ৰাখিব পাৰে আৰু সমাজৰ কল্যাণৰ বাবে প্ৰতিষ্ঠানিক ক্ষমতাৰ যোগাত্মক পৰিৱৰ্তন সাধন কৰিব পাৰে।

৬.৩ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ উত্থান

'উন্নয়ন প্ৰশাসন' (development administration) শব্দটোৰ উৎপত্তি শেহতীয়াভাৱে হোৱা। ১৯৫৫ চনত ভাৰতীয় পণ্ডিত আৰু জ্যেষ্ঠ আমোলা ইউ. এল. গোস্বামীয়ে 'The Structure of Development Administration' প্ৰবন্ধত পোনপ্ৰথমবাৰলৈ উল্লেখ কৰে। পিছলৈ ফ্ৰেড ডব্লিউ ৰিগছ, এলবাৰ্ট ৰাটাৰছন, জোচেফ লা পলম্বাৰা, এডৱাৰ্ড ৰেইডনাৰৰ দৰে বিখ্যাত ব্যক্তিয়ে এই শব্দটোক আৰু অধিক জনপ্ৰিয় কৰি তুলিছিল। কিন্তু মন কৰিবলগীয়া যে ৰেইডনাৰেই আছিল সেইগৰাকী ব্যক্তি, যিয়ে প্ৰথমবাৰৰ বাবে উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ ধাৰণাটো প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল।

উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ উত্থানৰ সন্দৰ্ভত দেখা যায় যে ইয়াত দুটা ভিন্ন কিন্তু আন্তঃসংলগ্ন পৰম্পৰা একত্ৰিত হৈ থকা যেন বোধ হয়। ইয়াৰে এটা ধাৰা হৈছে শতিকাৰ পৰিৱৰ্তনৰ সময়ত প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ আন্দোলনৰ পৰা আৰম্ভ হোৱা বৈজ্ঞানিক ব্যৱস্থাপনাৰ বিৱৰ্তনশীল ধাৰণাটোৰ ফল। ইয়াৰ অধীনত অৰ্থনীতি আৰু দক্ষতাই একত্ৰিতভাৱে উদ্দেশ্য আৰু উপায় হিচাপে কাম কৰিছিল। ফলত উভয়ৰে মাজৰ পাৰ্থক্য ম্লান হৈ পৰিছিল। উদ্দেশ্য আৰু ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ অধ্যয়নৰ ওপৰত বিশেষ গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছিল। এই পটভূমিত প্ৰশাসনিক তত্ত্বত যি শূন্যতাৰ সৃষ্টি হৈছিল, সেই শূন্যতা পূৰণ কৰিবলৈ ৰেইডনাৰে উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ ধাৰণাৰ প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল।

দ্বিতীয় ধাৰাটোৱে ৰাষ্ট্ৰীয় পৰিকল্পনা আৰু চৰকাৰী হস্তক্ষেপৰ দিশত অগ্ৰসৰ হোৱাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল। ই ১৯২০ চনৰ শেষ ফালে আৰু ১৯৩০ চনৰ আৰম্ভণিতে হোৱা বৃহৎ হতাশা, দ্বিতীয় বিশ্বযুদ্ধ, যুদ্ধৰ পিছৰ পুনৰ্গঠন আৰু অন্যান্য উন্নয়নৰ ফলত প্ৰাধান্য লাভ কৰিছিল। এই আৰ্হিটোক আৰ.বি জৈন আৰু অ.পি. দ্বিবেদীয়ে সংকট ব্যৱস্থাপনা আৰু পুনৰ্গঠন প্ৰশাসন বুলি অভিহিত কৰিছিল।

কিন্তু আগতে আৰম্ভ কৰা অনুসৰি উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ দৃষ্টিভংগীটোৰ ধাৰণা আৰু বিশদ বিৱৰণ মূলতঃ পশ্চিমীয়া পণ্ডিতে প্ৰদান কৰিছিল। এই ক্ষেত্ৰত আটাইতকৈ উল্লেখযোগ্য অৱদান আছিল আমেৰিকাৰ তুলনামূলক প্ৰশাসন গোট (Comparative Administrative Group-

CAG) ৰ। এই গোটটো ১৯৬০-৬১ চনত ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ বাবে আমেৰিকান সমাজৰ উদ্যোগত গঠিত হৈছিল। প্ৰশাসনৰ অধীনত উন্নয়নশীল দেশসমূহত প্ৰগতিৰ বাবে CAG ৰ সদস্যসকলে তৃতীয় বিশ্বৰ দেশসমূহৰ প্ৰশাসনিক শিথিলতা আৰু সমস্যাসমূহৰ ওপৰত উদ্ধাৰ ব্যৱস্থাপনা আৰু আলোচনা চক্ৰৰ পৃষ্ঠপোষকতা কৰে।

উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ ভিতৰত অন্যতম ভাৰতবৰ্ষই সামাজিক স্থবিৰতা, নিৰক্ষৰতা, জনজাতীয় বা জনগোষ্ঠীয় সমস্যা, স্বাস্থ্য খণ্ডত সুবিধাৰ অনুপস্থিতি, অনুন্নত ৰাজনৈতিক তথা প্ৰশাসনিক প্ৰতিষ্ঠান আৰু পৰিচালনা আৰু কাৰিকৰী দক্ষতাৰ অভাৱৰ দৰে গুৰুতৰ সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছে। ভাৰতৰ সন্মুখত অৰ্থনৈতিক, সামাজিক আৰু ৰাজনৈতিক উন্নয়ন আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় একত্ৰীকৰণ ত্বৰান্বিত কৰা আদি বিষয় সৰ্বাধিক অগ্ৰাধিকাৰ পাবলগীয়া বিষয় হিচাপে চিহ্নিত হৈছিল। মন কৰিবলগীয়া যে ১৯৬০ চনৰ আৰম্ভণিতে ভাৰতত উন্নয়নে এক গুৰুত্বপূৰ্ণ স্থান লাভ কৰিছিল আৰু এই ক্ষেত্ৰত প্ৰথম পদক্ষেপ আছিল উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ ধাৰণাটোৰ বিকাশ।

৬.৪ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ অৰ্থ আৰু উদ্দেশ্য

এই কথা বৰ্তমান বহুলভাৱে মানি লোৱা হৈছে যে উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ মাজত পাৰ্থক্য আছে। ইয়াৰ মূল গুৰুত্ব হৈছে প্ৰগতিশীল ৰাজনৈতিক, সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ দিশত চৰকাৰে পৰিৱৰ্তন সাধন কৰা।

তলত উল্লেখ কৰা সংজ্ঞাসমূহে আমাক উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ অৰ্থ অধিক স্পষ্টভাৱে বুজিবলৈ সহায় কৰিব ঃ

এডৱাৰ্ড ৱেইডনাৱে প্ৰশাসনক 'কাৰ্যমুখী, লক্ষ্যমুখী প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা' হিচাপে গঢ়ি তুলিছিল।

মাৰ্লে ফেইনছডৰ মতে উন্নয়ন প্ৰশাসন হৈছে "উদ্ভাৱনমূলক মূল্যবোধৰ কঢ়িয়াই নিয়া এক প্ৰক্ৰিয়া। ই আধুনিকীকৰণ আৰু ঔদ্যোগীকৰণৰ পথত আগবাঢ়ি যোৱা উন্নয়নশীল দেশসমূহে গ্ৰহণ কৰা নতুন কাৰ্যপ্ৰণালীসমূহক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। উন্নয়ন প্ৰশাসনত সাধাৰণতে পৰিকল্পনা, অৰ্থনৈতিক বৃদ্ধি আৰু ৰাষ্ট্ৰীয় আয় সম্প্ৰসাৰণৰ বাবে তথা সম্পদ সংগঠিত আৰু আবণ্টনৰ উদ্দেশ্যে বিশেষ প্ৰক্ৰিয়া নিৰূপণ কৰাৰ দিশটো নিহিত হৈ থাকে।"

ৰিগছৰ মত অনুসৰি, "সাধাৰণতে প্ৰশাসনৰ ফলপ্ৰসূতাত বাধাৰ সৃষ্টি কৰা ব্যৱস্থাৰ (আন্তঃগাঁথনি) ৰ পৰিৱৰ্তন অবিহনে এই ব্যৱস্থাৰ বিশেষ উন্নতি সাধন কৰিব নোৱাৰি, আৰু উন্নয়ন কাৰ্যসূচীৰ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাটো শক্তিশালী নকৰালৈকে পৰিৱেশৰো পৰিৱৰ্তন কৰিব নোৱাৰি।"

ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ উদ্দেশ্য ঃ

(ক) উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ প্ৰধান উদ্দেশ্য হৈছে উন্নয়নৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ উদ্ভাৱনীমূলক কৌশল আৰু পৰিকল্পনা প্ৰয়োগ কৰা।

(খ) উন্নয়ন প্ৰশাসনেও তৃণমূল পৰ্যায়ত উন্নয়নৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। ইয়াৰ মূল লক্ষ্য হৈছে উন্নয়নক প্ৰয়োজনভিত্তিক আৰু স্বাৱলম্বী প্ৰক্ৰিয়া হিচাপে গঢ়ি তোলা।

(গ) উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ আন এটা উদ্দেশ্য হ'ল সামাজিক উন্নয়নৰ বিষয়টোৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া আৰু মানৱ সম্পদক প্ৰধান সম্পদ হিচাপে ব্যৱহাৰ কৰা।

(ঘ) উন্নয়ন প্ৰশাসনে এই ক্ষেত্ৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে যে উন্নয়ন কেৱল প্ৰযুক্তিগত সমস্যা হিচাপেই নহয়, মতাদৰ্শগত নীতি হিচাপেও চিনাক্ত কৰিব লাগিব।

(ঙ) উন্নয়ন প্ৰশাসনে মূলতঃ ন্যায়সংগত আৰু সুকীয়া সামাজিক ব্যৱস্থা স্থাপনৰ বাবে দ্ৰুত আৰু গভীৰ পৰিৱৰ্তনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

(চ) উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ আন এটা মূল উদ্দেশ্য হ'ল ৰাজনীতি আৰু প্ৰশাসনৰ মাজত ঐক্যই প্ৰাধান্য পাব লাগে বুলি স্বীকৃতি দিয়া আৰু বিশেষ কৰি তোলা।

(ছ) উন্নয়ন প্ৰশাসনেও দুৰ্লভ সম্পদৰ ফলপ্ৰসূতা আৰু কাৰ্যক্ষম ব্যৱহাৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

(জ) উন্নয়ন প্ৰশাসনে এনে এক পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰিবলৈ বিচাৰে, য'ত ৰাজনীতি- প্ৰশাসনিক গঠন জনসাধাৰণৰ মৌলিক প্ৰয়োজন পূৰণৰ দিশত পৰিচালত হয়।

(ঝ) উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ কেন্দ্ৰবিন্দু প্ৰশাসনিক যন্ত্ৰৰ মূল উদ্দেশ্য হ'ল মূল্যবোধ, ধাৰণা আৰু বিশ্বাস প্ৰকাশৰ বাবে স্বাধীনতা নিশ্চিত কৰা।

অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ ধাৰণাটোৰ পৰা আপুনি কি বুজি পালে?

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ ভাৰতৰ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ যিকোনো দুটা গুৰুত্বপূৰ্ণ উদ্দেশ্য উল্লেখ কৰক?

.....

.....

৬.৫ ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ মূল উদ্দেশ্য

ভাৰত এখন উন্নয়নশীল দেশ আৰু এইক্ষেত্ৰত ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ কিছুমান মূল সমস্যা বা উদ্বেগ আছে। তাৰে কিছুমানৰ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল —

(ক) ভাৰতৰ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ এটা মূল দিশ হৈছে পৰিৱেশৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণৰ বাবে আৰু বৃহত্তৰ ৰাজনৈতিক আৰু আৰ্থ-সামাজিক উদ্দেশ্য সাধনৰ লক্ষ্যৰে সঠিক পদ্ধতিৰে

সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ কৰিব পৰা এটা প্ৰশাসনিক যন্ত্ৰৰ ক্ষমতা।

(খ) ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ আন এটা মূল উদ্দেশ্য হ'ল আকাৰ বৃদ্ধি, কাৰ্যসমূহৰ বিশেষীকৰণ আৰু ইয়াৰ কৰ্মীসকলৰ পেছাদাৰীকৰণত গুৰুত্ব দিয়া।

(গ) ভাৰতৰ উন্নয়ন প্ৰশাসনে উপলব্ধ সম্পদৰ অনুকূল ব্যৱহাৰৰ ক্ষেত্ৰত ফলপ্ৰসূতা বৃদ্ধিৰ আৰ্হি সৃষ্টি কৰাত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছে আৰু প্ৰয়োজন হ'লে সম্পদ অধিক বৃদ্ধি কৰা উচিত।

(ঘ) ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ আন এটা উদ্দেশ্য হৈছে প্ৰশাসনিক ক্ষমতা আৰু সামৰ্থ্য বৃদ্ধি আৰু বিকাশ।

(ঙ) ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ আন এটা উদ্দেশ্য হৈছে বাহ্যিক প্ৰৰোচনা, উপযুক্ত প্ৰযুক্তিৰ হস্তান্তৰ আৰু ফলপ্ৰসূ প্ৰশিক্ষণৰ দ্বাৰা আমোলাতন্ত্ৰৰ আধুনিকীকৰণৰ জৰিয়তে বৰ্তমানৰ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাটোক নতুন ৰূপত ৰূপান্তৰ কৰা।

(চ) ভাৰতৰ উন্নয়ন প্ৰশাসনে বিদেশী বিশেষজ্ঞৰ ওপৰত অত্যাধিক নিৰ্ভৰশীলতা হ্ৰাস কৰাৰ লগতে ভাৰতৰ ভিতৰতে ফলপ্ৰসূ আৰু কাৰ্যক্ষম প্ৰশিক্ষিত জনশক্তি তৈয়াৰ কৰাৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিব লাগে।

(ছ) ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসনে প্ৰশাসনৰ যুক্তিসংগতকৰণ আৰু পুনৰ্গঠনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

(জ) ভাৰতৰ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ আন এটা প্ৰধান উদ্দেশ্য হৈছে আধুনিকীকৰণক সাংস্কৃতিকভাৱে সম্পৰ্কিত কৰা।

(ঝ) ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ এটা প্ৰধান উদ্দেশ্য হৈছে ব্যস্থাটোৰ পৰা আমোলাতন্ত্ৰিক নিশ্চলতা আৰু ব্যাপক দুৰ্নীতি দূৰ কৰা।

(ঞ) ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ আন এটা প্ৰধান দিশ হৈছে প্ৰতিষ্ঠিত সংস্থাসমূহৰ পুনৰ দিশ নিৰ্ধাৰণ আৰু প্ৰশাসনিক দায়িত্ব আৰু কাৰ্যসমূহ তেওঁলোকৰ ওপৰত অৰ্পণ কৰা।

(ট) উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ উদ্দেশ্য হৈছে এনে প্ৰশাসক সৃষ্টি কৰা যিয়ে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক সবলীকৰণ আৰু উন্নতিৰ কাৰ্যসূচীক উদ্দীপিত আৰু সমৰ্থন কৰাত নেতৃত্ব প্ৰদান কৰিব পাৰিব।

৬.৬ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ বৈশিষ্ট্য

উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ কিছুমান বৈশিষ্ট্য তলত দিয়া ধৰণে উল্লেখ কৰিব পাৰি। এইবোৰ হ'ল —

(ক) **পৰিৱৰ্তনমুখী ঃ** উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ প্ৰথম উপাদান হৈছে, পৰিৱৰ্তনমুখী। উন্নয়ন প্ৰশাসনে নতুন সামাজিক ব্যৱস্থা স্থাপনত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে, য'ত বৃদ্ধি আৰু বিতৰণমূলক ন্যায়ৰ সহ-অস্তিত্ব থাকিব। বিশিষ্ট পণ্ডিত পাই পানন ডিকাৰে যুক্তি আগবঢ়াইছিল যে

উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ কেন্দ্ৰীয় বিষয়বস্তু হৈছে সামাজিক, অৰ্থনৈতিক আৰু ৰাজনৈতিক মাত্ৰাত পৰিৱৰ্তন অনা। উন্নয়ন প্ৰশাসনে যথাৰ্থ অৱস্থাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিব নোৱাৰে, বৰঞ্চ ই গতিশীল হ'ব লাগে। প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাত ইতিবাচক পৰিৱৰ্তন হ'ব লাগে। প্ৰশাসনৰ গাঁথনিগত পুনৰ্গঠন কৰা, দৰিদ্ৰতা-নিবনুৱা সমস্যা দূৰ কৰাৰ বাবে উদ্ভাৱনীমূলক ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰা আৰু উৎপাদন বৃদ্ধিৰ পদক্ষেপ লোৱা দৰে পৰিৱৰ্তন সাধন হ'ব লাগে। নিয়োগকৰ্তা-কৰ্মচাৰীৰ সম্পৰ্ক উন্নত কৰাৰ ক্ষেত্ৰতো গুৰুত্ব দিব লাগে আৰু উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ ধাৰা গঠন কৰিব লাগিব।

(খ) **লক্ষ্য-অভিমুখীতা ঃ** মন কৰিবলগীয়া যে উন্নয়নশীল দেশসমূহে দৰিদ্ৰতা, অন্যায়, একপক্ষীয় কৃষি বৃদ্ধি, সম্পদৰ অসমান বিতৰণ আৰু দুৰ্বল প্ৰযুক্তিগত ব্যৱস্থাপনাৰ সৈতে জড়িত সমস্যাৰ সন্মুখীন হৈছে। এই গুৰুতৰ বিষয়সমূহ সেই অনুসৰি অগ্ৰাধিকাৰ নিৰ্ধাৰণ কৰি পদ্ধতিগতভাৱে মোকাবিলা কৰিব লাগে। উন্নয়নৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'ব পৰা পথটোৱেই হৈছে উন্নয়ন প্ৰশাসন।

(গ) **উদ্ভাৱনীমূলক প্ৰশাসন ঃ** উন্নয়ন প্ৰশাসনে যুগ যুগ ধৰি চলি অহা শাসন গাঁথনি উন্নত কৰি তাৰ ঠাইত পৰিৱৰ্তিত ৰাজনৈতিক আৰু সামাজিক পৰিৱেশৰ লগত খাপ খোৱা নতুন গাঁথনি স্থাপন কৰাত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে ভাৰতে বহুতো নতুন প্ৰতিষ্ঠান আৰু পদ্ধতিৰ সৈতে পৰীক্ষা-নিৰীক্ষা কৰিছে যিবোৰক উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ চিহ্ন বুলি ক'ব পাৰি। ভাৰতত IRDP (Integrated Rural Development Programme) NREP (National Rural Employment Programme), TRYSEM (Training Rural Youth for Self Employment) আদি বহুতো উন্নয়নমূলক কাৰ্যসূচী প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছে। এই কাৰ্যসূচীসমূহৰ মূল লক্ষ্য হৈছে কৰ্মসংস্থাপন দূৰ কৰা, দৰিদ্ৰতা হ্ৰাস কৰা আৰু চাকৰিৰ সুযোগ সৃষ্টি কৰা। উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়াত সহায় কৰিবলৈ আৰু লক্ষ্যসমূহ ক্ষিপ্ৰতাৰে বাস্তৱায়িত হোৱাটো নিশ্চিত কৰিবলৈ এই কাৰ্যসূচীসমূহৰ লগত আমাৰ জিলা পৰিকল্পনা ব'ৰ্ড, ৰাজ্যিক পৰিকল্পনা ব'ৰ্ড, সমবায় সমিতি আদি জড়িত হৈ আছে।

(ঘ) **গ্ৰাহকমুখী প্ৰশাসন ঃ** উন্নয়ন প্ৰশাসনে ভাৰতৰ ক্ষুদ্ৰ আৰু প্ৰান্তীয় কৃষক আৰু গ্ৰাম্য শিপিনীৰ দৰে কিছুমান নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্য গোটৰ প্ৰয়োজনীয়তা পূৰণ কৰিবলৈ চেষ্টা কৰে।

সামাজিক, অৰ্থনৈতিক, ৰাজনৈতিক আৰু সাংস্কৃতিক উন্নতিয়ে প্ৰশাসকৰ কৰ্মক্ষমতাৰ মূল্যায়নৰ এক অপৰিহাৰ্য মূল কথা গঠন কৰে। উন্নয়ন প্ৰশাসন মূলতঃ জনমুখী প্ৰশাসন আৰু ই মানুহৰ প্ৰয়োজনীয়তাক সৰ্বোচ্চ অগ্ৰাধিকাৰ দিয়ে আৰু সেই অনুসৰি জনসাধাৰণৰ প্ৰয়োজন পূৰণৰ লক্ষ্যৰে ৰাজনীতি আৰু প্ৰকল্প প্ৰস্তুত আৰু পৰ্যালোচনা কৰে। দুৰ্বল শ্ৰেণীৰ কল্যাণ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ কেন্দ্ৰবিন্দুত নিহিত হৈ আছে। ব্যক্তিগত ফলপ্ৰসূ প্ৰশিক্ষণ পৰিকল্পনা প্ৰণয়নৰ লগতে ইয়াক এনেদৰে নিৰীক্ষণ কৰাৰ

অন্যতম প্ৰধান পদক্ষেপ হ'ব পাৰে যাতে মানুহ বহু পৰিমাণে উপকৃত হয়।

(ঙ) **অংশগ্ৰহণমুখী প্ৰশাসন ঃ** উন্নয়ন প্ৰশাসনে প্ৰশাসনৰ সংগতিশীল আৰু অংশগ্ৰহণমূলক নীতিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়ে। এই প্ৰশাসন ব্যৱস্থাত উন্নয়ন পৰিকল্পনা আৰু কাৰ্যসূচী প্ৰণয়ন তথা কাৰ্যকৰীকৰণত মানুহক সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণকাৰী হিচাপে লোৱা হয়। স্থানীয় লোকৰ ফলপ্ৰসূ অংশগ্ৰহণ এতিয়া প্ৰশাসনৰ এক স্বীকৃতিপ্ৰাপ্ত নীতি। চৰকাৰৰ উন্নয়নমূলক কাম-কাজৰ শাসন আৰু পৰিচালনাত মানুহৰ অংশ আছে। ভাৰতবৰ্ষত পঞ্চায়তীৰাজ প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ প্ৰশাসনৰ সৈতে জড়িত হোৱাটো ভাৰতৰ কৌশলৰ এক বৃহৎ আৰু নব্য পদক্ষেপ।

(চ) **ফলপ্ৰসূ সমন্বয় ঃ** সৰ্বোচ্চ পৰ্যায়লৈকে লাভ আহৰণ কৰিবলৈ বিভিন্ন প্ৰশাসনিক গোটৰ মাজৰ সমন্বয়ক সৰ্বোচ্চ অগ্ৰাধিকাৰ প্ৰদান কৰা হয়। সময়, সম্পদ আৰু খৰচৰ অপচয় পূৰ্ণ পৰ্যায়লৈ হ্ৰাস কৰিব লাগিব। উন্নয়ন প্ৰশাসনে উন্নয়নৰ লক্ষ্যসমূহ বাস্তৱায়িত কৰাৰ বাবে বিভিন্ন সংগঠনৰ কাৰ্যকলাপৰ সমন্বয় সাধন কৰিব লাগিব। ফলপ্ৰসূ সমন্বয়ৰ ফলত কাৰ্যৰ পুনৰাবৃত্তি, অপ্ৰাসংগিক কাম-কাজত অপ্ৰয়োজনীয় মনোনিৱেশ আদি হ্ৰাস কৰিব পৰা যায় আৰু এনেদৰে প্ৰশাসনিক কাম-কাজত হ'ব পৰা বিলম্ব আঁতৰ কৰিব পাৰি।

(ছ) **পৰিৱেশ সচেতন দৃষ্টিভংগী ঃ** উন্নয়ন প্ৰশাসনে ৰাজনৈতিক, সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক পৰিৱেশ গঢ় দিয়ে আৰু পাছলৈ ইয়াৰ দ্বাৰাও প্ৰভাৱিতও হয়। ইয়াৰ সৈতে প্ৰশাসন আৰু পৰিৱেশৰ মাজত ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক জড়িত হৈ আছে।

অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৩ ঃ ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ দুটা উদ্দেশ্য উল্লেখ কৰক ?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৪ ঃ ভাৰতত প্ৰৱৰ্তন কৰা তিনিটা উন্নয়ন কাৰ্যসূচীৰ নাম উল্লেখ কৰক ?

.....

.....

৬.৭ উন্নয়নৰ ৰিগছ্ৱ মডেলৰ চমু উল্লেখ

ফ্ৰেড ৰিগছ্ৱ ভাষাত প্ৰশাসনিক গাঁথনি, আচৰণ আৰু কাৰ্যকলাপ সমগ্ৰ সমাজৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংগ। ইয়াৰ সঠিক জ্ঞান কেৱল সামাজিক সম্পৰ্কৰ প্ৰেক্ষাপটতহে লাভ কৰিব পাৰি, যাৰ সৈতে ৰাজহুৱা প্ৰশাসন গতিশীল ৰূপত এখন মঞ্চ হিচাপে জড়িত হৈ থাকে।

ৰিগছ্ৱ ধাৰণাৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ পৰিৱেশগত দৃষ্টিভংগীয়ে সামাজিক

ব্যৱস্থা আৰু প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ গুৰুত্বৰ কথা উনিকিয়াই। এই প্ৰক্ৰিয়াৰ ভিতৰত ৰাজহুৱা প্ৰশাসন নিহিত হৈ আছে। ৰিগছে প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা আৰু ইয়াৰ 'পৰিৱেশৰ মাজৰ উল্লেখযোগ্য পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰিছিল।

মূলতঃ সামগ্ৰিকভাৱে এইটো ক'ব পাৰি যে ফ্ৰেড ৰিগছে প্ৰণয়ন কৰা পৰিৱেশগত আৰ্হিটোৱেই হৈছে উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ প্ৰেক্ষাপটত আটাইতকৈ সৃষ্টিশীল আৰু একে সময়তে বিতৰ্কিত আৰ্হি। ৰিগছে গাঁথনিগত-কাৰ্যকৰী পদ্ধতিও (Structural-functional approach) আৰম্ভ কৰিছিল, যিটোৱে শেহতীয়াকৈ ব্যাপক জনপ্ৰিয়তাও লাভ কৰিছে। এই দৃষ্টিভংগী অনুসৰি প্ৰতিখন সমাজৰ ধৰ্মীয়, প্ৰশাসনিক আৰু অৰ্থনৈতিক আদি বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ কাম-কাজ সম্পাদন কৰাৰ ভূমিকা থাকে।

৬.৮ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ নিৰ্দিষ্টতা আৰু উন্নয়নশীল দেশসমূহত আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকা

'উন্নয়ন' পৰিচালনাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া কাৰ্যটো উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ এক সুকীয়া দিশ, যিয়ে ইয়াক নিৰ্দিষ্ট কৰি তোলে। ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ এটা উপযুক্ত শাখা হিচাপে ইয়াৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে উপযুক্ত কাৰ্যসূচী, নীতি আৰু প্ৰকল্প প্ৰণয়ন কৰি উন্নয়নৰ নিৰ্দিষ্ট লক্ষ্যসমূহ সম্পন্ন কৰা আৰু ইয়াৰ কাৰ্যক্ষম তথা ফলপ্ৰসূ ৰূপায়ণ কৰা। উল্লেখযোগ্য যে সঁহাৰিজনক, অংশগ্ৰহণমূলক আৰু জবাবদিহি ব্যৱস্থাপনাই উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ ভেটি তৈয়াৰ কৰে।

জৰ্জ গাণ্টেৰ মত অনুসৰি, "উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ উদ্দেশ্য হৈছে সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক প্ৰগতিৰ নিৰ্ধাৰিত কাৰ্যসূচীক উদ্দীপিত তথা সুবিধা প্ৰদান কৰা। কেৱল স্থিতি বজাই ৰখাৰ বিপৰীতে ইয়াৰ মূল উদ্দেশ্য হ'ব লাগে পৰিৱৰ্তন আৰু উদ্ভাৱন তথা আন্দোলন।" ইয়াৰ উপৰি আমোলাতন্ত্ৰই জনসাধাৰণৰ প্ৰতি জবাবদিহি হোৱাটো প্ৰয়োজন; যিদৰে যিকোনো ন্যস্ত প্ৰতিষ্ঠানিক স্বাৰ্থৰ উন্নয়ন প্ৰশাসনে আমোলাতন্ত্ৰৰ পৰা ইতিবাচক, ব্যাখ্যা কৰিব পৰা কৰিব পৰা আৰু উদ্ভাৱনীমূলক স্থিতিৰ সঁহাৰি বিচাৰে। উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ দৃষ্টিভংগী বাহ্যিকভাৱে প্ৰসাৰিত আৰু ই আভ্যন্তৰীণ নহয়।

পাই পানাণ্ডিকাৰ আৰু কোগিৰছাগনে উন্নয়নৰ প্ৰশাসনিক আচৰণৰ অধ্যয়নত চাৰিটা প্ৰধান আচৰণৰ পৰিমাপণ উল্লেখ কৰিছে —

(ক) লক্ষ্য সলনি কৰা।

(খ) ফলাফল অভিমুখী।

(গ) নাগৰিকৰ অংশগ্ৰহণ অভিমুখী।

(ঘ) কামৰ প্ৰতি দায়বদ্ধতা।

বিশেষজ্ঞ দুগৰাকীয়ে ওপৰত উল্লেখ কৰা পৰিমাপসমূহৰ ভিত্তিত ক'ব পাৰি যে উন্নয়নৰ পৰিস্থিতিত প্ৰশাসকৰ সুনিৰ্দিষ্ট মনোভাব পোষকতা কৰা হয়।

উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ আমোলাতন্ত্ৰৰ বৈশিষ্টসমূহ ঃ

(ক) উন্নয়নশীল দেশত আমোলাতন্ত্ৰৰ প্ৰথম বৈশিষ্ট্য হ'ল প্ৰশাসনৰ মৌলিক আৰ্হি পৰম্পৰাগত বা স্থানীয়তকৈ ঔদ্যোগিক প্ৰকৃতিৰ।

(খ) উন্নয়নমূলক কাৰ্যসূচীৰ বাবে আমোলাতন্ত্ৰত প্ৰয়োজনীয় দক্ষ মানুহৰ অভাৱ উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ আমোলাতন্ত্ৰৰ আন এটা উল্লেখযোগ্য বৈশিষ্ট্য।

(গ) উন্নয়নশীল দেশত বিশেষকৈ ভাৰতত আমোলাতন্ত্ৰৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য হ'ল ৰূপ আৰু বাস্তৱৰ মাজত ব্যাপক পাৰ্থক্য বা অমিল।

উন্নয়নশীল দেশসমূহত আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকা ঃ

(ক) ভাৰতত আমোলাতন্ত্ৰৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা উচ্চ পৰ্যায়ৰ অৰ্থনৈতিক বিকাশ আৰু ৰাষ্ট্ৰ নিৰ্মাণ প্ৰক্ৰিয়াৰ লগত জড়িত।

(খ) আমোলাতন্ত্ৰই গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা গ্ৰহণ কৰা আন এটা উল্লেখযোগ্য ক্ষেত্ৰ হ'ল গণতন্ত্ৰ প্ৰতিষ্ঠা। ইয়াৰ লগতে আমোলাতন্ত্ৰই ৰাজনৈতিক সামাজিকৰণৰ কাৰ্যও পালন কৰে।

(গ) ভাৰতত আমোলাতন্ত্ৰক ৰাজনৈতিক সংগ্ৰামৰ অন্যতম মূল মাধ্যম বুলিও চিহ্নিত কৰা হয় যাৰ জৰিয়তে বৈচিত্ৰ্যপূৰ্ণ স্বাৰ্থ নিয়ন্ত্ৰিত আৰু একত্ৰিত কৰা হয়।

(ঘ) ভাৰতত আমোলাতন্ত্ৰ সামাজিক পৰিৱৰ্তন অনাৰ এক প্ৰধান আহিলা।

৬.৯ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ সমালোচনা

উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ সমগ্ৰ ব্যৱস্থাটোৱো কিছুমান সুৰুঙা আছে।

কোৱা হৈছে যে উন্নয়ন প্ৰশাসনে আমোলাতন্ত্ৰৰ ভূমিকাক বৃদ্ধি কৰাৰ পোষকতা কৰিছে। এই ক্ষেত্ৰত ভাৰতীয় প্ৰশাসন পৰম্পৰাগতভাৱে প্ৰধান বাধা হিচাপে চিহ্নিত হৈ আহিছে।

উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ আন এটা সমালোচনা হ'ল যে ই মূলতঃ এনে এটা ধাৰণা যিয়ে উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ অসমতা আৰু অন্যায়ক ঢাকি ৰখাৰ চেষ্টা কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৫ ঃ ভাৰতীয় আমোলাতন্ত্ৰই কৰা দুটা কামৰ কথা উল্লেখ কৰক ?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৬ ঃ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ কোনো সমালোচনা পৰিলক্ষিত হয় নেকি ?

.....

.....

চিন্তা-চৰ্চা কৰক ৬.১

(ক) ইণ্টাৰনেট গুৰুত্বপূৰ্ণ তথা জনপ্ৰিয় ৰাজনৈতিক সাপ্তাহিক কেইখনমান বিচাৰি ভাৰতৰ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ গাঁথনিৰ ওপৰত চমু টোকা প্ৰস্তুত কৰক।

(খ) উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ দুৰ্বলতা সম্পৰ্কে আলোচনা দাঙি ধৰক।

৬.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

ক) উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ উন্নয়নৰ লক্ষ্য অৰ্থাৎ আধুনিকীকৰণ, ঔদ্যোগীকৰণ, সামাজিক ন্যায়ৰ লগতে অৰ্থনৈতিক বৃদ্ধিৰ লক্ষ্যসমূহ লাভ কৰিব পৰা উপায় হিচাপে ক'ব পাৰি।

খ) উন্নয়ন প্ৰশাসন শব্দটোৰ প্ৰথম উৎপত্তি হৈছিল ১৯৫৫ চনত।

গ) উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে উন্নয়নৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ উদ্ভাৱনী কৌশল প্ৰয়োগ কৰা।

ঘ) ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ আন এটা উদ্দেশ্য হৈছে প্ৰশাসনিক ক্ষমতা আৰু সামৰ্থ্য বৃদ্ধি আৰু বিকাশ।

ঙ) উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ কিছুমান মূল বৈশিষ্ট্য হ'ল পৰিৱৰ্তনমুখী প্ৰশাসন, লক্ষ্য অভিমুখীতা, গ্ৰাহকমুখী প্ৰশাসন আৰু অংশগ্ৰহণমুখী প্ৰশাসন।

চ) ভাৰতত আৰম্ভ কৰা কিছুমান উন্নয়নমূলক কাৰ্যসূচী হ'ল IRDP, NREP আৰু TRYSEM।

ছ) ফ্ৰেড ৰিগছে উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ আৰ্হি প্ৰস্তুত কৰিছে। তেওঁৰেই ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ ক্ষেত্ৰত গাঁথনিগত কাৰ্যকৰী পদ্ধতিৰ সূচনা কৰিছিল।

জ) সামাজিক পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰক্ৰিয়াত ভাৰতত আমোলাতন্ত্ৰৰ মুখ্য ভূমিকা আছে।

৬.১১ অধিক জানিবলৈ

1) Bhattacharjya Mohit. (2007). Public administration. Kolkatta: The world press private Ltd.

2) Peter B. Gay. (1978). The politics of Bureaucracy: the comparative perspective. New York: Longman.

3) Perrow Charles. (1986). complex organisations Newyork : Random

House.

৬.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ন

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ উন্নয়ন প্ৰশাসনক উন্নয়ন আধুনিকীকৰণ, ঔদ্যোগীকৰণ, সামাজিক ন্যায় আৰু অৰ্থনৈতিক বৃদ্ধিৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'ব পৰা উপায় হিচাপে ক'ব পাৰি।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে উন্নয়নৰ লক্ষ্যত উপনীত হ'বলৈ উদ্ভাৱনী কৌশল প্ৰয়োগ কৰা। ইয়াৰ আন এটা উদ্দেশ্য হৈছে দুৰ্লভ সম্পদৰ ফলপ্ৰসূ আৰু কাৰ্যক্ষম ব্যৱহাৰৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতৰ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ অন্যতম প্ৰধান উদ্দেশ্য হৈছে প্ৰশাসনিক ক্ষমতা আৰু সামৰ্থ্য বৃদ্ধি কৰা। ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ আন এটা উদ্দেশ্য হ'ল ইয়াৰ প্ৰশাসনৰ যুক্তিসংগতকৰণ আৰু পুনৰ্গঠনৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতত প্ৰৱৰ্তন কৰা তিনিটা উন্নয়ন কাৰ্যসূচী হ'ল — IRDP, NREP আৰু TRYSEM।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতৰ আমোলাতন্ত্ৰই অৰ্থনৈতিক বিকাশ লাভৰ ক্ষেত্ৰত আৰু ৰাষ্ট্ৰ নিৰ্মাণ প্ৰক্ৰিয়াত মুখ্য ভূমিকা পালন কৰে। সামাজিক পৰিৱৰ্তন অনাতো আমোলাতন্ত্ৰই মুখ্য ভূমিকা পালন কৰে।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ হয়, উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ বিৰুদ্ধে কিছুমান সমালোচনা নিহিত হৈ আছে।

৬.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প

এশ্ন ১ ঃ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ উত্থানৰ সূচনা কৰা কিছুমান ডাঙৰ পদক্ষেপৰ কথা উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ ভাৰতত প্ৰৱৰ্তন কৰা দুটা উন্নয়ন কাৰ্যসূচীৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ ভাৰতত উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ উদ্দেশ্যৰ বিশদ বিৱৰণ দিয়ক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ মূল চিন্তাৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৬ ঃ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ বৈশিষ্ট্য কি কি? আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৭ ঃ ভাৰতীয় আমোলাতন্ত্ৰৰ বৈশিষ্ট্য আৰু ভূমিকা পৰীক্ষা কৰক।

প্ৰশ্ন ৮ ঃ উন্নয়ন প্ৰশাসনৰ ধাৰণাটো সমালোচনাত্মকভাৱে আলোচনা কৰক।

****

অধ্যায় ৭ ঃ বিত্তীয় প্রশাসন

অধ্যায় গাঁথনি

৭.১ উদ্দেশ্য

৭.২ পৰিচয়

৭.৩ বিত্তীয় প্রশাসনৰ অর্থ আৰু গুৰুত্ব

৭.৪ বিত্তীয় প্রশাসনৰ প্রকৃতি আৰু পৰিসৰ

৭.৫ বিত্তীয় প্রশাসনৰ দিশসমূহ

৭.৬ ভাৰতত বাজেট আৰু বাজেট প্রক্রিয়াৰ ধাৰণা

৭.৭ কর্মক্ষমতাৰ বাজেট প্রস্তুত কৰা

৭.৮ শূন্যভিত্তি বাজেট

৭.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৭.১০ অধিক জানিবলৈ

৭.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ন

৭.১২ আৰ্হি প্রশ্ন

৭.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- বিত্তীয় প্রশাসনৰ অর্থ আৰু গুৰুত্ব জানিব পাৰিব
- বিত্তীয় প্রশাসনৰ প্রকৃতি আৰু পৰিসৰ বর্ণনা কৰিব পাৰিব
- বাজেটৰ অর্থ ব্যাখা কৰিব পাৰিব
- ভাৰতৰ বাজেট প্রক্রিয়াৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব
- বাজেট প্রস্তুতিৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- বাজেট প্রণয়নৰ বিভিন্ন পর্যায়ৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব
- পৰিৱেশন বাজেটৰ ধাৰণা আৰু বৈশিষ্ট্যসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- ভাৰতৰ বিশেষ উল্লেখ কৰি কর্মক্ষম বাজেটৰ ইতিহাসৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব
- শূন্য ভিত্তি বাজেটৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব।

৭.২ পৰিচয়

যিকোনো দেশৰ বিত্তীয় প্রশাসনৰ অন্যতম গুৰুত্বপূর্ণ দিশ হ'ল বাজেট প্রস্তুত আৰু গৃহীত কৰা। দৰাচলতে যিকোনো দেশৰ চৰকাৰ আৰু প্রশাসনৰ কার্যক্ষমতা নির্ভৰ কৰে এক কার্য পৰিকল্পনা প্রণয়ন আৰু সেই পৰিকল্পনা কার্যকৰী কৰিবলৈ প্রয়োজনীয় সম্পদ উপলব্ধ কৰাৰ

ওপৰত। এইখিনিতে বাজেট প্রস্তুত কৰাটো গুৰুত্বপূর্ণ হৈ পৰে। এই অধ্যায়ত ভাৰতৰ বাজেট প্রক্রিয়াৰ সৈতে জড়িত গুৰুত্বপূর্ণ দিশসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰাৰ লগতে কর্মক্ষম বাজেট আৰু শূন্য ভিত্তি বাজেটৰ ধাৰণাসমূহো ব্যাখ্যা কৰা হ'ব।

৭.৩ বিত্তীয় প্রশাসনৰ অর্থ আৰু গুৰুত্ব

বিত্তীয় প্রশাসনৰ অর্থ ঃ

বিত্তীয় প্রশাসন হৈছে ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ এটা শাখা যিয়ে এটা সংস্থাক স্পষ্ট নীতি আৰু যুক্তিযুক্ত কৌশল আৰু পদ্ধতিসমূহ পদ্ধতিগত আৰু বৈজ্ঞানিকভাৱে প্রয়োগ কৰি বিত্তীয় সম্পদ পৰিচালনাত সহায় কৰে। বিত্তীয় প্রশাসনৰ নীতি নির্ধাৰণ, সিদ্ধান্ত গ্রহণ, সমন্বয় নিশ্চিত কৰা আদিৰ কলা আৰু বিজ্ঞান বুলি ভালদৰে সংজ্ঞায়িত কৰিব পাৰি। মুঠতে ইয়াক এনে এক প্রক্রিয়া হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিব পাৰি যাৰ জৰিয়তে বিত্তীয় উৎপাদনৰ সর্বোচ্চকৰণৰ লগতে বিত্তীয় সম্পদৰ অনুকূল পর্যাপ্তভাৱে সুৰক্ষিত কৰিব পৰা যায়।

চৰকাৰী কার্যকলাপৰ ফলপ্রসূ প্রশাসনৰ বাবে সুস্থ আৰু দক্ষ বিত্তীয় প্রশাসনক সর্বনিম্ন আৰু আত্মা হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি। দৰাচলতে কৌটিল্যই তেওঁৰ অর্থশাস্ত্রত মন্তব্য কৰিছিল যে বিত্তীয় প্রশাসনৰ জৰিয়তে এখন দেশৰ সমগ্র প্রশাসন নিয়ন্ত্রণ আৰু পৰিচালনা কৰিব পাৰি আৰু এই কাৰণেই ভাৰতৰ প্রশাসকসকলে বিত্তীয় প্রশাসনক সর্বাধিক অগ্রাধিকাৰ দিয়া পৰিলক্ষিত হয়।

বিত্তীয় প্রশাসনে চৰকাৰী কার্যকলাপ পূৰণৰ বাবে ধন উপলব্ধ কৰিবলৈ আৰু ধন আইনগতভাৱে আৰু কার্যক্ষম আৰু ফলপ্রসূভাৱে ব্যৱহাৰ কৰাটো নিশ্চিত কৰিবলৈ ৰাজহুৱা ব্যয়ৰ পৰিকল্পনা গঠন কৰে। ভাৰতৰ দৰে গণতান্ত্রিক চৰকাৰত বিধায়িনী দলে জনসাধাৰণৰ ওপৰত অধিক কৰ বোজা জাপি নিদিয়ে। এইদৰে বিত্তীয় প্রশাসনে ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ দিশ গঠন কৰে। অর্থাৎ ৰাজহুৱা নীতিৰ বিকাশ আৰু প্রসাৰৰ বাবে বিত্তীয় কার্যকলাপ চলোৱা হ'ব পাৰে। এই অধ্যায়ত ভাৰতৰ বিত্তীয় প্রশাসন আৰু বাজেট প্রক্রিয়াৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হ'ব।

বিত্তীয় প্রশাসন হৈছে জ্ঞানৰ এটা বিশেষ শাখা যিয়ে অনুকূল পৰিৱেশৰ বাবে বিত্তীয় সম্পদ প্রশাসনত চকুত পৰা প্রভাৱ পেলাব পৰা কৌশলসমূহৰ সৈতে জড়িত। লক্ষ্যণীয় যে, বিত্তীয় প্রশাসনৰ সন্দর্ভত প্রশিক্ষণ দিবলৈ সকলো দেশতে বৃহৎ সংখ্যক প্রতিষ্ঠান ওলাই আহিছে। ইয়াক এতিয়ালৈকে এটা কলা হিচাপে গণ্য কৰিব পাৰি কিয়নো ই এটা প্রতিষ্ঠানৰ বিত্তীয় নীতিসমূহ দক্ষ আৰু পদ্ধতিগতভাৱে প্রণয়ন আৰু ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্রত প্রশাসকসকলক সঠিকভাৱে নির্দেশনা আৰু পথ প্রদর্শন কৰাত সহায় কৰিব পাৰে।

দক্ষ বিত্তীয় প্রশাসনে উন্নয়ন, গতিশীলতা আৰু আধুনিকীকৰণৰ সৃষ্টি কৰিব পাৰে আৰু চৰকাৰৰ বিত্তীয় ব্যৱহাৰক অনুকূল কৰি জাতি গঠন প্রক্রিয়াৰ সূচনা কৰিব। বিশ্বাস কৰা হয় যে বিত্তীয় প্রশাসকসকলে পৰিৱেশন বাজেট, খৰচ লাভ বিশ্লেষণ আদিৰ জৰিয়তে বিত্তীয় সম্পদৰ

কর্মক্ষমতা উন্নত আৰু বৃদ্ধি কৰিব পাৰে। এই দিশৰ পৰা বিত্তীয় প্রসাসনক ফলপ্রসূভাৱে অনুশীলন কৰিব পৰা এক কলা আখ্যা দিব পাৰি।

বিত্তীয় প্রশাসনৰ গুৰুত্ব ঃ

ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ ব্যৱস্থাটো চলাই নিয়াৰ বাবে বিত্ত হৈছে একপ্রকাৰৰ ইন্ধন। লয়ড জর্জে আনকি মন্তব্য কৰিছে যে চৰকাৰখনেই বিত্ত আৰু এই কথা এই অর্থত সত্য যে চৰকাৰৰ প্রতিটো কামত ধনৰ প্রয়োজন হয়। যদিহে কর্মীসকলক ধন দিবলৈ আৰু নীতিসমূহ সফল ৰূপয়ণৰ বাবে প্রয়োজনীয় সঁজুলি আৰু সামগ্রী ক্রয় কৰিবলৈ ধনৰ উপলব্ধতা নাথাকিলে আনকি উত্তম ধাৰণা কৰা নীতিসমূহো অসাৰ হৈ পৰিব আৰু ভয়ংকৰভাৱে বিফল হ'ব।

বিত্ত আৰু ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ মাজৰ ঘনিষ্ঠ সম্পর্ক তলত উল্লেখ কৰা তিনিটা কথাৰ সহায়ত বুজাব পাৰি —

প্রথমতে ক'ব পাৰি যে প্রায়বোৰ প্রশাসনিক আইনৰ আর্থিক প্রভাৱ আছে।

দ্বিতীয়তে, বিত্তীয় কার্যকলাপসমূহ কিছুমান ৰাজহুৱা নীতিৰ বিকাশ আৰু প্রসাৰৰ বাবেও প্রস্তুত কৰিব পাৰি।

তৃতীয়তে, বিত্তীয় প্রশাসনে প্রশাসনিক সংগঠন আৰু সম্পর্কৰ কিছুমান নির্দিষ্ট বিষয় উত্থাপন কৰে আৰু সন্মুখলৈ আনে।

৭.৬ ভাৰতত বাজেট আৰু বাজেট প্রক্রিয়াৰ ধাৰণা

ধাৰণা ঃ

'বাজেট' শব্দটো ফৰাছী শব্দ 'Bougette' ৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে যাৰ অর্থ হৈছে চামৰাৰ বেগ বা মানিবেগ। বাজেট হৈছে ৰাজহ আৰু ব্যয়ৰ আনুষ্ঠানিক বিৱৰণী। ইয়াত পূর্বৰ বিত্তীয় বর্ষত হোৱা ৰাজহ আৰু ব্যয়ৰ বিশদ বিৱৰণ দিয়া হয় যদিও পৰৱর্তী বিত্তীয় বর্ষৰ বাবে হ'বলগীয়া খৰচ আৰু বিভিন্ন উৎস আৰু কার্যকলাপৰ পৰা আহৰণ কৰিবলগীয়া ৰাজহৰ অনুমান প্রস্তাৱ কৰা হয়। ভাৰতত বিত্তীয় বর্ষ ১ এপ্রিলৰ পৰা আৰম্ভ হৈ ৩১ মার্চত শেষ হয়।

বাজেট প্রস্তুতৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ নীতি হ'ল —

(ক) সাধাৰণতে বাজেট সুষম হ'ব লাগিব বুলি ধৰা হয়।

(খ) ইয়াৰ অনুমান নগদ ধনৰ ভিত্তিত হ'ব লাগে।

(গ) ইয়াৰ ৰাজহ আৰু মূলধনৰ অংশ পৃথক কৰি ৰখাটো গুৰুত্বপূর্ণ।

(ঘ) বাজেট নির্ধাৰণ সীমিত নহয়, সামগ্রিক হ'ব লাগে।

(ঙ) আনুমানিক হিচাপ বন্ধ কৰি দিব লাগে।

(চ) অনুমানৰ ৰূপটো হিচাপৰ ৰূপৰ সৈতে মিল থকা উচিত।

(ছ) শেষৰ নীতিটো হ'ল ঘাটিৰ নিয়ম। ইয়াৰ অর্থ হ'ল বিত্তীয় বর্ষৰ ভিতৰত ব্যয় নকৰা অনুদানৰ যিকোনো অংশৰ ম্যাদ অডিট বন্ধ হৈ যায় আৰু ভৱিষ্যতৰ বাবে ৰাখিব নোৱাৰি।

ভাৰতত বাজেট প্রক্রিয়া ঃ

'বাজেট' শব্দটো প্রকৃততে ভাৰতৰ সংবিধানৰ কতো উল্লেখ নাই। ইয়াৰ পৰিৱর্তে সংবিধানত বার্ষিক বিত্তীয় বিৱৰণী ৰখাৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে যিটো মূলতঃ পৰৱর্তী বিত্তীয় বর্ষৰ বাবে ভাৰত চৰকাৰৰ আনুমানিক লাভ আৰু ব্যয়ৰ বিৱৰণী। বিবৃতিটোত আছে ঃ (ক) ৰাজহৰ বিৱৰণী (খ) ব্যয়ৰ বিৱৰণ আৰু (গ) ৰাজহ আৰু ব্যয়ৰ বিৱৰণীৰ ঘাটি বা উদ্বৃত্তৰ সামগ্রিক বিৱৰণ; আৰু ইয়াত ঋণ, ডাকঘৰৰ সঞ্চয় বেংক আৰু ৰাষ্ট্রীয় সঞ্চয়ৰ প্রমাণপত্রৰ পৰা পোৱা আয়ৰ বিৱৰণ।

বাজেট হৈছে এবছৰৰ ১ এপ্রিলৰ পৰা পিছৰ বছৰৰ ৩১ মার্চলৈকে চৰকাৰৰ ৰাজহ আৰু ব্যয়ৰ ব্লুপ্রিণ্ট। ভাৰতৰ সংবিধানৰ ১১২ নং অনুচ্ছেদত ইয়াৰ উল্লেখ আছে।

বাজেট দুটা ভাগত ভাগ কৰা হৈছে — ৰাজহ বাজেট আৰু মূলধনী বাজেট। ৰাজহ বাজেটক চৰকাৰৰ ৰাজহ লাভ আৰু ব্যয়ৰ তথ্য থাকে, আনহাতে মূলধনী বাজেটত চৰকাৰৰ মূলধনী লাভ আৰু ধন পৰিশোধৰ বিৱৰণ থাকে। উল্লেখযোগ্য যে ভাৰতৰ বাজেট প্রক্রিয়াৰ কিছু দিশত পৰিৱর্তন হৈছে। উদাহৰণ স্বৰূপে, বাজেট উপস্থাপনৰ তাৰিখ শেষৰ কর্মদিনৰ পৰা ফেব্রুৱাৰীৰ প্রথম কর্মদিনলৈ স্থানান্তৰ কৰা হৈছিল। ইয়াৰ উপৰি ৰে'ল বাজেট পৃথকে পৃথকে দাখিল কৰাৰ পুৰণি পৰম্পৰাও সলনি হৈছে আৰু ই কেন্দ্রীয় বাজেটৰ মৌলিক অংগ হৈ পৰিছে।

বাজেট প্রস্তুত কৰা

পৰৱর্তী বিত্তীয় বর্ষৰ বাজেট অনুমান প্রস্তুত কৰাত চাৰিটা ভিন্ন সংস্থা জড়িত হৈ থাকে ঃ (ক) বিত্ত মন্ত্রণালয় (খ) বিভিন্ন প্রশাসনিক বিভাগ/মন্ত্রণালয় (গ) পৰিকল্পনা আয়োগ আৰু, (ঘ) নিয়ন্ত্রক আৰু মহানিৰীক্ষক।

অৱশ্যে বাজেট প্রস্তুতৰ বিষয়ত সামগ্রিক দায়িত্ব বিত্ত মন্ত্রণালয়ৰ ওচৰত থাকে। বাজেট অনুমান প্রস্তুত কৰাৰ কাম পৰৱর্তী বিত্তীয় বর্ষ আৰম্ভ হোৱাৰ ৬ ৰ পৰা ৮ মাহৰ আগতে আৰম্ভ হয়।

বাজেট প্রণয়ন

বাজেট বা 'বার্ষিক বিত্তীয় বিৱৰণী' গৃহীত কৰাটো অতি তাৎপর্যপূর্ণ। কিয়নো সংসদৰ পূর্ব অনুমোদন অবিহনে কোনো ধৰণৰ কৰ আৰোপ কৰিব নোৱাৰি আৰু কোনো ব্যয় কৰিব নোৱাৰি। সংসদত বাজেট তলত দিয়া পর্যায়সমূহৰ মাজেৰে পাৰ হয়।

ক) লোকসভাৰ মজিয়াত বাজেট দাখিল কৰা।

খ) বাজেটৰ ওপৰত সাধাৰণ আলোচনা

গ) অনুদানৰ দাবীৰ ভোটদান

ঘ) ব্যয় বিধেয়ক আৰু ইয়াক গৃহীত কৰা

ঙ) বিত্ত বিধেয়ক আৰু ইয়াক গৃহীত কৰা

ক) বাজেটৰ উপস্থাপন

ভাৰতীয় সংসদৰ বাজেট অধিৱেশন ফেব্রুৱাৰী মাহৰ পৰা আৰম্ভ হয়। বাজেটখন সংসদত দাখিল কৰে বিত্তমন্ত্রীয়ে। বাজেটত ভাৰত চৰকাৰৰ সকলো বিভাগৰ হিচাপ-নিকাচৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা হয়। বিত্তমন্ত্রীয়ে বাজেট ভাষণ নামেৰে জনাজাত ভাষণৰ যোগেদি বাজেট দাখিল কৰে।

খ) সাধাৰণ আলোচনা

সংসদৰ ব্যৱসায়িক আচৰণৰ নিয়মৰ ১৩০ নং নিয়ম অনুসৰি, "যিদিনা বাজেটখন সংসদত দাখিল কৰা হ'ব, সেইদিনা বাজেটৰ কোনো আলোচনা নহ'ব।" লোকসভাৰ অধ্যক্ষই বাজেট সন্দর্ভত সাধাৰণ আলোচনা হ'বলগীয়া তাৰিখ নির্ধাৰণ কৰে। সাধাৰণতে বাজেট দাখিল কৰাৰ এসপ্তাহৰ পিছত এনে তাৰিখ নির্ধাণৰ কৰা হয়। ইয়াৰ বাবে প্রায় চাৰিদিন আবণ্টন দিয়া হৈছে। আলোচনা সামগ্রিকভাৱে বাজেটৰ ওপৰত আবদ্ধ বা ইয়াৰ লগত জড়িত নীতি সম্পর্কে যিকোনো প্রশ্নৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হয়। এই আলোচনাৰ জৰিয়তে বিৰোধীয়ে বছৰটোৰ চৰকাৰৰ কাম-কাজ পুনৰীক্ষণ কৰি অভিযোগসমূহ উত্থাপন কৰে। এই পর্যায়ত কোনো ধৰণৰ কাট মোচন (Cut Motions) ৰ অনুমতি দিয়া হোৱা নাই আৰু বাজেটখনো সংসদৰ ভোটত দাখিল কৰা হোৱা নাই। বাজেটৰ সাধাৰণ আলোচনা সংসদৰ দুয়োটা সদনত একেলগে হয়। বিতর্কৰ শেষত বিত্তমন্ত্রীয়ে সাধাৰণ উত্তৰ দিয়ে।

গ) অনুদানৰ দাবীৰ ভোটদান

সাধাৰণ আলোচনাৰ পিছত ভাৰতৰ সমন্বিত পুঁজিৰ পৰা নোলোৱা অনুদানৰ দাবীৰ বাবে ভোটদান কৰা হয়। অনুদানৰ দাবী মন্ত্রণালয় ভিত্তিক দাখিল কৰা হয়। দাবীৰ ভোটদান লোকসভাৰ একচেটিয়া বিশেষ সুবিধা। ৰাজ্যসভাই ইয়াত অংশ নলয়। ভাৰতত দাবীৰ ভোটদানৰ সময়সীমা হিচাপে ছয়কুৰি দিন। এই সময়ছোৱত লোকসভাই সকলো দাবী গৃহীত কৰিব লগা হয়। অধ্যক্ষই সদনৰ নেতাৰ সৈতে আলোচনা কৰি প্রতিটো চাহিদাৰ বাবে সময়সীমা নির্ধাৰণ কৰাৰ লগতে বাজেটৰ সমগ্র ব্যয় অংশৰ বাবেও এটা সময়সীমা নির্ধাৰণ কৰে যাৰ ভিতৰত প্রতিটো দাবী গৃহীত হ'ব লাগিব। দাবীৰ ভোটদানৰ বাবে নির্ধাৰণ কৰা শেষ দিনটোত সদনে একেখিনি আলোচনা নকৰিলেও বাকী থকা সকলো দাবী ভোটদানৰ আওতালৈ অনা হয়। যথাযথভাৱে ভোটদান কৰিলে এটা দাবী অনুদান হৈ পৰে। ইয়াত উল্লেখ কৰিব পাৰি যে সদনে কোনো দাবী নাকচ বা হ্রাসহে কৰিব পাৰে, কিন্তু বৃদ্ধি কৰিব নোৱাৰে। যদি ব্যয়ৰ বাবে অধিক ধনৰ প্রয়োজন হয়, তেন্তে চৰকাৰে যিকোনো অতিৰিক্ত ব্যয় পূৰণৰ বাবে অনুদানৰ বাবে বিবেচনা কৰিব পাৰে বা ভাৰতৰ আকস্মিক পুঁজিৰ বাহিৰত খৰচ কৰিব পাৰে।

জানি থোৱা ভাল

ভাৰতীয় সমন্বিত পুঁজি হৈছে এনে এটা পুঁজি যাৰ পৰা অভাৱনীয় ব্যয় পূৰণৰ উদ্দেশ্যে আগতীয়াকৈ প্ৰস্তাৱ দাখিল কৰিব লাগে। আয়কৰ, কেন্দ্ৰীয় আবকাৰী, শুল্ক আৰু আয়কৰৰ বাহিৰত অন্যান্য ৰাজহৰ চৰকাৰে লাভ কৰা সকলো ধন ভাৰতীয় সংবিধানৰ ২৬৬ (১) অনুচ্ছেদৰ অধীনত গঠিত ভাৰতীয় সমন্বিত পুঁজিত জমা হয়। একেদৰে ৰাজহুৱা অধিসূচনা, কোষাগাৰ বিল জাৰি কৰি চৰকাৰে সংগ্ৰহ কৰা সকলো ঋণ, বিদেশী চৰকাৰ আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় প্ৰতিষ্ঠানৰ পৰা লাভ কৰা ঋণ এই পুঁজিত জমা কৰা হয়। চৰকাৰৰ সকলো ব্যয় এই পুঁজিৰ পৰাই হয়। সংসদৰ অনুমোদন অবিহনে পুঁজিৰ পৰা কোনো ধৰণৰ ধন উলিয়াব নোৱাৰিব।

ভাৰতীয় সংবিধানত ২৬৭ নং অনুচ্ছেদৰ অধীনত ভাৰতৰ আকস্মিক পুঁজিৰ ব্যৱস্থা আছে, যাৰ পৰা অভাৱনীয় ব্যয় পূৰণৰ উদ্দেশ্যে আগতীয়া প্ৰস্তাৱ দিব লাগে। এই পুঁজিৰ নিম্নতম ৰাশি ৫০ কোটি টকা আৰু ইয়াক ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতিৰ হৈ ভাৰত চৰকাৰৰ সচিব, বিত্ত মন্ত্ৰণালয়, অৰ্থনৈতিক পৰিক্ৰমা বিভাগৰ দ্বাৰা ৰখা হয়।

ঘ) ব্যয় বিধেয়ক আৰু গৃহীত কৰা

পৰৱৰ্তী পৰ্যায়টো হ'ল বাৰ্ষিক ব্যয়ক বিধি হিচাপে গৃহীত কৰা। লোকসভাই ভোটদান কৰা অনুদানৰ সকলো দাবী আৰু ভাৰতৰ সমন্বিত পুঁজিৰ পৰা লোৱা ব্যয় বাৰ্ষিক ব্যয় বিধেয়ক নামৰ এখন বিধেয়কত অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে। এনে ব্যয় বিধেয়ক লোকসভাত উত্থাপন কৰা হয়। বিধেয়কখনৰ বিভিন্ন পৰ্যায়ৰ বাবে আবণ্টন দিবলগীয়া সময় অধ্যক্ষই নিৰ্ধাৰণ কৰে। এই বিতৰ্ক কেৱল সেইবোৰ কথাতে সীমাবদ্ধ হৈ আছে যিবোৰৰ বিষয়ে আগতে অনুমানৰ বিতৰ্কৰ সময়ত আলোচনা কৰা হোৱা নাই। বিধেয়কখনে সদনত আন যিকোনো বিধেয়কৰ দৰেই একে পদ্ধতি অনুসৰণ কৰে, মাথোঁ সদনে পূৰ্বে ভোটদান কৰা অনুদানৰ কোনো সংশোধন বা গন্তব্যস্থান বা সমন্বিত পুঁজি সলনি কৰা বিষয়ত কোনো এটা সদনত প্ৰস্তাৱ কৰিব নোৱাৰিব। লোকসভাত গৃহীত হোৱাৰ পিছত ব্যয় বিধেয়কখন মানি বিল (Money Bill) হিচাপে ৰাজ্যসভালৈ প্ৰেৰণ কৰা হয়। ৰাজ্যসভাৰ ব্যয় বিধেয়ক সংশোধন বা নাকচ কৰাৰ ক্ষমতা নাই। ই কেৱল ১৪ দিনৰ ভিতৰত লোকসভালৈ আলোচনা আৰু পৰামৰ্শ দিব পাৰিব। লোকসভাই সেইবোৰ মানি ল'ব পাৰে বা নল'বও পাৰে। ৰাজ্যসভাই দিয়া পৰামৰ্শ লোকসভাই নাকচ কৰিলেও বিধেয়কখন লোকসভাই গৃহীত কৰা ৰূপত দুয়োটা সদনে গৃহীত কৰা বুলি গণ্য কৰা হ'ব। তাৰ পিছত ব্যয় বিধেয়কখন ৰাষ্ট্ৰপতিৰ সন্মতিৰ বাবে প্ৰেৰণ কৰা হয়। ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে পুনৰ বিবেচনাৰ বাবে মানি বিল ঘূৰাই দিব নোৱৰাৰ বাবে ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে বিধেয়কখনত সন্মতি দিয়াটো বাধ্যতামূলক।

সংসদে ব্যয় বিধেয়কখন গৃহীত আৰু ৰাষ্ট্ৰপতিৰ সন্মতি লাভ কৰি চৰকাৰক ৰাজহুৱা পুঁজিৰ পৰা ধন উলিয়াই ব্যয় আইন অনুসৰি ব্যয় কৰিবলৈ কৰ্তৃত্ব প্ৰদান কৰে।

ঙ) বিত্ত বিধেয়ক আৰু ইয়াৰ গৃহীত কৰা ব্যৱস্থা

ব্যয় আইনখনে চৰকাৰক একত্রিত পুঁজিৰ পৰা ধন ব্যয় কৰিবলৈ কর্তৃত্ব প্রদান কৰে। কিন্তু ব্যয় পূৰণৰ উপায় এতিয়াও দিয়া হোৱা নাই। সেই অনুসৰি কৰ হিচাপে প্রয়োজনীয় ধন সংগ্রহৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে। ইয়াৰ বাবে সদনৰ সন্মুখত এখন বিত্ত বিধেয়ক ৰখা হয়। বিধেয়কখনত পৰৱর্তী বছৰৰ বাবে চৰকাৰৰ বিত্তীয় প্রস্তাৱ সন্নিৱিষ্ট কৰা হয়। বাজেটৰ সৈতে একে সময়তে ইয়াক সংসদৰ সন্মুখত ৰখা হয়। অনুসৰণ কৰা পদ্ধতিটো হ'ল 'মানি বিল'। বাজেট দাখিল কৰাৰ লগে লগে বিত্তীয় প্রস্তাৱসমূহ কার্যকৰী হয়। পৰৱর্তী বিত্তীয় বর্ষ আৰম্ভ হোৱাৰ পূর্বে বিত্ত বিধেয়কখন গৃহীত কৰিব লাগিব। বিধেয়কখন গৃহীত হোৱাৰ লগে লগে চৰকাৰে কৰ সংগ্রহৰ বাবে কর্তৃত্ব লাভ কৰে।

ব্যয় বিধেয়ক আৰু বিত্ত বিধেয়ক গৃহীত হোৱাৰ লগে লগে বাজেট প্রণয়নৰ প্রক্রিয়া সম্পূর্ণ হয়। উল্লেখ কৰিব পাৰি যে বিশেষ বা অসাধাৰণ পৰিস্থিতিত কিছুমান ব্যয় পূৰণৰ বাবে বাজেটৰ অনুমান যথেষ্ট নহ'বও পাৰে। সেই অনুসৰি এই পৰিস্থিতিসমূহ পূৰণৰ বাবে ইয়াত উল্লেখ কৰা ধৰণৰ অনুদানৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে ঃ পৰিপূৰক অনুদান, একাউণ্ট ভোট, ব্যতিক্রমী অনুদান, ঋণৰ ওপৰত ভোট, অতিৰিক্ত অনুদান আৰু টোকেন অনুদান। এইদৰে ভাৰতৰ সংসদত বাজেট গৃহীত হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ বিত্তীয় প্রশাসন বুলিলে কি বুজা ?

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ সংসদত বাজেটখন কি কি পাঁচটা পর্যায়ৰ মাজেৰে পাৰ হয় ?

.....

.....

৭.৭ কর্মক্ষমতাৰ বাজেট (performance budget) প্রস্তুত কৰা

বাজেটৰ গতানুগতিক ব্যয়ৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰাৰ বিপৰীতে, কর্মক্ষম বাজেটে ব্যয়ৰ পৰিৱর্তে ব্যয়ৰ উদ্দেশ্যৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে। ইয়াত কার্য, কার্যসূচী, কার্যকলাপ আৰু প্রকল্পৰ ক্ষেত্রত বাজেট উপস্থাপন কৰা হয়। ই প্রতিটো কার্যসূচী আৰু কার্যকলাপৰ শাৰীৰিক (ফলাফল বা আউটপুট) আৰু বিত্তীয় (আহৰণ বা ইনপুট) দিশৰ মাজত এক সম্পর্ক স্থাপন কৰে। সেয়েহে ইয়াৰ বাবে বাজেটৰ কার্যকৰী শ্রেণীবিভাজনৰ প্রয়োজন হয়।

বিত্তীয় প্রশাসনৰ সংস্কাৰৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংগ হৈছে কর্মক্ষম বাজেটিঙৰ ধাৰণা। কর্মক্ষম

বাজেটৰ ইতিহাস অনুসন্ধান কৰি থাকোঁতে আমি দেখিবলৈ পাওঁ যে দেশখনৰ বিত্তীয় প্রশাসনত কর্মক্ষম বাজেট গ্রহণৰ ক্ষেত্রত আমেৰিকাই অগ্রণী ভূমিকা পালন কৰিছিল। বাজেট আৰু একাউণ্টিঙৰ ওপৰত দিয়া প্রতিৱেদনত ফার্ষ্ট হুভাৰ কমিছনে কর্মক্ষম বাজেটৰ ধাৰণাটো প্রৱর্তন কৰিছিল য'ত পৰামর্শ দিয়া হৈছিল যে আমেৰিকাৰ ফেডাৰেল চৰকাৰে কার্য, কার্যকলাপ আৰু প্রকল্পৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি সমগ্র বাজেট ধাৰণাটোক নতুন ৰূপ দিব লাগে যাতে প্রতিটো কার্যসূচী শ্রেণীবিভাজনৰ অধীনত প্রয়োজনীয় মুঠ ধন আৰু লাভ কৰা লক্ষ্যসমূহৰ ওপৰত আলোকপাত কৰি বিভিন্ন চৰকাৰী কার্যকলাপৰ ভৌতিক আৰু বিত্তীয় দিশসমূহৰ সৈতে সম্পর্ক স্থাপন কৰিব পাৰে। ইয়াৰ পিছত এছিয়া, আফ্রিকা আৰু লেটিন আমেৰিকাৰ বহু দেশে কর্মক্ষম বাজেট গ্রহণ কৰে। ভাৰতত পঞ্চবার্ষিক পৰিকল্পনা আৰম্ভ হোৱাৰ পিছত বাজেট প্রক্রিয়াক নতুন ৰূপ দিয়াৰ প্রয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰা হৈছিল।

এইদৰে ১৯৪৯ চনত প্রথম হুভাৰ আয়োগে বাজেট আৰু হিচাপ-নিকাচৰ প্রতিৱেদনত কর্মক্ষম বাজেটৰ ধাৰণাটো প্রথমবাৰৰ বাবে প্রৱর্তন কৰিছিল। সাধাৰণভাৱে ক'বলৈ গ'লে ৰাজহুৱা ব্যয়ক কার্যসূচী, কার্য, কার্যকলাপ, প্রকল্প আদিৰ ক্ষেত্রত উপস্থাপনৰ ব্যৱস্থাই মূলতঃ চৰকাৰী উৎপাদন আৰু ইয়াৰ খৰচক প্রতিফলিত কৰে।

পৰম্পৰাগত বাজেট ব্যৱস্থাই চৰকাৰী কাম-কাজৰ আর্থিক দিশবোৰক অধিক গুৰুত্ব দিয়ে। কিন্তু সমাজৰ বাবে বিভিন্ন ব্যৱস্থাৰ তুলনাত চৰকাৰৰ হাতত থকা সম্পদবোৰ সদায় দুর্লভ হোৱা বাবে চৰকাৰ বিভিন্ন সমস্যাৰ সন্মুখীন হয়। ৰাষ্ট্রসংঘই সঠিক তথ্যৰ অভাৱ সন্দর্ভত মন্তব্য প্রদান কৰিছে যে, "বিধানমূলক পর্যালোচনা আৰু ব্যয়ৰ উদ্দেশ্যই বাজেট পদ্ধতিৰ উপযোগিতা হ্রাস কৰে আৰু সেয়েহে কর্মক্ষমতাৰ বাজেটৰ প্রয়োজনীয়তা আহি পৰে।"

"বর্তমানৰ বাজেটৰ সলনি এখন কর্মক্ষম বাজেট ব্যৱহাৰ কৰা উচিত, য'ত সীমিত পৰিসৰত আহৰণ কৰা বস্তুৰ ক্ষেত্রত সলনি সেৱা, কার্যকলাপ আৰু কর্ম প্রকল্পৰ ক্ষেত্রত চৰকাৰৰ ব্যয় নথি উপস্থাপন কৰা হয়।" (এ.ই. বাক)।

বার্কহেডৰ মতে, "কর্মক্ষম বাজেট হ'ল এনে বাজেট যিয়ে কি উদ্দেশ্যৰ বাবে ধন বিচৰা হয়, এই লক্ষ্যসমূহ লাভৰ বাবে প্রস্তাৱিত কার্যসূচীসমূহৰ খৰচ আৰু প্রতিটো কার্যসূচীৰ অধীনত সাফল্য আৰু কামৰ প্রদর্শন জুখিব পৰা পৰিমাণগত তথ্য উপস্থাপন কৰে।"

ভাৰতত প্রশাসনিক সংস্কাৰ আয়োগৰ অধ্যয়ন দলে কর্মক্ষম বাজেট গ্রহণ কৰাৰ পৰামর্শ দিছিল। প্রশাসনিক সংস্কাৰ আয়োগে ১৯৭০-৭১ চনত সকলো চৰকাৰী বিভাগতে কর্মক্ষম বাজেটৰ ধাৰণাটোৰ পৰামর্শ আগবঢ়াইছিল। আনহাতে চৰকাৰে বিভিন্ন পর্যায়ৰ ভিত্তিত পাৰফর্মেন্স বাজেট প্রস্তুতৰ কাম আৰম্ভ কৰিছিল। আমাৰ দেশে তলত উল্লেখ কৰা ভিত্তিত কর্মক্ষম বাজেট গ্রহণ কৰিছে ঃ

ক) চৰকাৰৰ সকলো স্তৰতে সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ প্রক্রিয়াত প্রণয়ন আৰু সুবিধা বৃদ্ধি কৰাৰ বাবে।

খ) বাজেট নীতিৰ স্পষ্ট বুজা-বুজি আৰু সঠিক পর্যালোচনাৰ বাবে।

গ) অধিক কার্যক্ষম হিচাপ ব্যৱস্থা প্রদান কৰাৰ উদ্দেশ্যে।

ঘ) বিত্তীয় কার্যকলাপৰ ওপৰত নিয়ন্ত্রণ কৰা।

ঙ) পুঁজিৰ কাম-কাজ আৰু বস্তুনিষ্ঠতা স্পষ্টকৈ উল্লেখ কৰা।

কর্মক্ষম বাজেটিঙৰ সীমাবদ্ধতা

কর্মক্ষম বাজেটিং সীমাবদ্ধতাহীন নহয়। এই সীমাবদ্ধতাসমূহৰ কিছুমান হ'ল —

ক) ইয়াৰ সৈতে গুণগত মূল্যায়নৰ সম্পর্ক নাই।

খ) নির্দিষ্ট কার্যকলাপ আৰু কার্যসূচীসমূহৰ মূল্যায়ন আৰু চিনাক্তকৰণৰ বাবে সুসংগঠিত বিভাগ আৰু বিভিন্ন সংস্থা থাকিলেহে এই ব্যৱস্থাই ভাল প্রদর্শন কৰিব পাৰে।

গ) কোনো সার্বজনীন প্রযোজ্যতা প্রচলিত নহয়।

ঘ) আইন-শৃংখলা, প্রতিৰক্ষা, আন্তঃৰাষ্ট্রীয় সম্পর্ক ইত্যাদি হিচাপে চৰকাৰৰ বস্তুনিষ্ঠভাৱে জুখি উলিওৱা কার্যকলাপৰ সন্দর্ভত ইয়াৰ পৰিসৰ সীমিত।

ঙ) পাৰফর্মেন্স বাজেটৰ লক্ষ্য হৈছে চৰকাৰী কামক কার্য, কার্যসূচী আৰু কার্যকলাপত শ্রেণীভুক্ত কৰা। কিন্তু প্রকৃত কার্যক্ষেত্রত এনে সুসংগঠিত শ্রেণীবিভাজন সদায় সম্ভৱ নহ'বও পাৰে।

চ) পৰিৱেশন বাজেটৰ কৌশলে গুণগত শ্রেণীবিভাজনৰ পৰিৱর্তে পৰিমাণগত শ্রেণীবিভাজনৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰে।

ছ) কার্যসূচীৰ উপাদানসমূহৰ ওপৰত খৰচৰ অনুমান আবণ্টনৰ প্রক্রিয়াটো কঠিন। এই অনুমানবোৰ হয়তো প্রায়ে যিমান অর্থপূর্ণ হ'ব লাগে সিমান অর্থপূর্ণ নহ'বও পাৰে।

জ) খৰচ লাভ বিশ্লেষণৰ দ্বাৰা সমর্থিত নোহোৱালৈকে পৰিৱেশন বাজেটত প্রকল্পপ আৰু কার্যকলাপৰ তুলনামূলক মূল্যায়নৰ অনুমতি দিয়া নহয়।

কিন্তু ওপৰৰ সীমাবদ্ধতাসমূহৰ মাজতো কর্মক্ষম বাজেট গুৰুত্বপূর্ণ হিচাপে বিবেচিত হৈ আহিছে কাৰণ ই বিত্তীয় অনুশাসনক উন্নয়নমূলক লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ সৈতে সংযোগ কৰে। ই ব্যৱহাৰ কৰিবলগীয়া আহৰণ আৰু সংশ্লিষ্ট ফলাফলৰ মাজত সঠিক সহযোগিতা স্থাপন কৰি প্রতিটো কার্যসূচী আৰু কার্যকলাপৰ আর্থিক আৰু শাৰীৰিক দিশসমূহৰ সম্পর্ক স্থাপন কৰাত সহায় কৰে। ই ৰাজহুৱা বিত্তৰ ওপৰত ফলপ্রসূ আইনগত নিয়ন্ত্রণৰ সুবিধা প্রদান কৰে। উন্নয়ন কার্যসূচী ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্রত প্রশাসনিক আৰু বিত্তীয় নিয়ন্ত্রণৰ বাবে আৰু ইয়াৰ কর্মক্ষমতাৰ মূল্যায়নৰ বাবে এটা ফলপ্রসূ পৰিচালনাৰ আহিলা হৈছে কর্মক্ষম বাজেট।

৭.৮ শূন্য ভিত্তি বাজেট (Zero Base Budgeting - ZBB)

জেডবিবি-ৰ উৎপত্তি আৰু বিকাশ আমেৰিকাতো হৈছিল। ১৯৬৯ চনত ব্যক্তিগত উদ্যোগৰ পৰিচালক পিটাৰ এ ফাইৰে ইয়াক সৃষ্টি কৰিছিল। ১৯৭৮ চনত ৰাষ্ট্রপতি জিমি কার্টাৰে আমেৰিকাত ইয়াক প্রৱর্তন কৰিছিল। কর্মক্ষম বাজেটিঙৰ দৰেই জেডবিবিও বাজেটৰ এক যুক্তিসংগত ব্যৱস্থা। এই ব্যৱস্থাৰ অধীনত প্রতিখন আঁচনি বাজেটত অন্তর্ভুক্ত কৰাৰ আগতে সমালোচনাত্মকভাৱে পর্যালোচনা কৰি শূন্যৰ পৰা সম্পূর্ণৰূপে পুনৰ ন্যায্যতা প্রদান কৰিব লাগে।

এইদৰে জেডবিবিত চলিত ব্যয়ৰ অনুমানৰ পৰা আৰম্ভ হোৱা বাজেটৰ বৃদ্ধি পোৱা পদ্ধতি অনুসৰণ কৰাৰ পৰিৱর্তে সকলো আঁচনিৰ সম্পূর্ণ পুনৰ পৰীক্ষা কৰাটো জড়িত হৈ থাকে। এই পদ্ধতিত প্রতি বছৰক নতুন বছৰ হিচাপে লোৱা হয় আৰু পূর্বৰ বছৰটোক ভিত্তি হিচাপে লোৱা নহয়। এই পদ্ধতিৰ বাজেটত বর্তমানৰ পৰিস্থিতিৰ প্রতি লক্ষ্য ৰখাটো প্রয়োজন।

শূন্য ভিত্তিক বাজেটক পৰিচালনাৰ আহিলা হিচাপে বাজেটৰ শেহতীয়া কৌশল বুলি গণ্য কৰা হয়। ইয়াত পৰিচালকে কিয় খৰচ কৰিব বিচাৰে তাৰ ন্যায্যতা প্রদান কৰিব লাগে আৰু বিভিন্ন কার্যকলাপৰ বাবে ব্যয় নির্ভৰ কৰিব তেওঁলোকৰ ন্যায্যতা আৰু সেই পৰিকল্পনাৰ বাবে অগ্রাধিকাৰৰ ওপৰত। অর্থাৎ এখন সমাজৰ উন্নয়নৰ বাবে ই কিমান অপৰিহার্য আৰু আবণ্টিত ধনৰাশি এই কার্যকলাপ চলাবলৈ যথেষ্ট সেয়া এই ক্ষেত্রত বিচার্য বিষয়।

শূন্য ভিত্তক বাজেটৰ বৈশিষ্ট্যসমূহ ঃ

শূন্য ভিত্তিক বাজেটৰ মূল বৈশিষ্ট্যসমূহ তলত দিয়া হ'ল ঃ

ক) ই এক মূল্যায়ন প্রক্রিয়া, য'ত কার্যসূচী আৰু কার্যকলাপসমূহৰ মূল্যায়ন কৰা হৈছে।

খ) ই সিদ্ধান্তৰ গোট চিনাক্তকৰণত সহায় কৰে। য'ত সিদ্ধান্ত গোটৰ আবণ্টন কার্যকৰী কৰাৰ দায়িত্ব থাকে।

গ) ই ৰেংকিঙত সহায় কৰে যিটো এজন ব্যক্তিগত পৰিচালকে অগ্রাধিকাৰৰ ক্রমত কৰে।

ঘ) ইয়াক সিদ্ধান্তৰ পেকেজ বুলি গণ্য কৰা হয়। সিদ্ধান্ত পেকেজে বাজেটৰ ধাৰণাত বৈপ্লৱিক পৰিৱর্তন আনিছে। ই প্রতিটো সিদ্ধান্ত গোট চিনাক্ত আৰু বর্ণনা কৰাত সহায় কৰে যাতে পৰিচালনা সমিতিয়ে কার্যকলাপসমূহৰ মূল্যায়ন আৰু ৰেংকিং কৰিব পাৰে।

ঙ) ই কার্যসূচীবোৰ পুনৰ পৰীক্ষা কৰাত সহায় কৰে। ই কেতিয়াও পূর্বৰ বছৰৰ তুলনাত বৃদ্ধি বা হ্রাস নহয়।

শূন্য ভিত্তিক বাজেটৰ সুবিধাসমূহ ঃ

শূন্য ভিত্তিক বাজেট হৈছে কার্যকলাপৰ পৰিকল্পনা আৰু নিয়ন্ত্রণৰ বাবে সম্পূর্ণ নতুন আহিলা। সংস্থাসমূহৰ সকলো স্তৰতে ব্যক্তিসকল জড়িত হৈ থাকে। জেডবিবিৰ কিছুমান সুবিধা হ'ল—

ক) উপযোগিতা নির্ধাৰণ কৰা ঃ ব্যৱসায়ৰ প্রতিটো কার্যকলাপৰ উপযোগিতা নির্ধাৰণৰ বাবে ই অতি প্রয়োজনীয়। যিবোৰ ক্ষেত্রত ফলাফল উৎপাদনৰ সৈতে জড়িত নহয়, সেইবোৰ ক্ষেত্রত ই উপযুক্ত।

খ) সাংগঠনিক লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ বাবে অপৰিহার্য ঃ বাজেট প্রস্তুতৰ কার্যকলাপসমূহ লক্ষ্যৰ সৈতে জড়িত হ'ব। কার্যকলাপসমূহত পূর্বতে কৰা অনুৰোধৰ কথা বিবেচনা কৰা নহয়।

গ) চিনাক্তকৰণত সহায় কৰে ঃ অর্থনৈতিক আৰু অপচয়কাৰী অঞ্চল চিনাক্তকৰণৰ বাবে শূন্য ভিত্তিক বাজেট প্রস্তুত কৰাটো অতি প্রয়োজনীয়। সমাজৰ অর্থনৈতিক আৰু কল্যাণমূলক কাম-কাজৰ ওপৰত পূর্বৰ গুৰুত্ব দিয়া হয়।

ঘ) দক্ষতা বৃদ্ধি কৰে ঃ ই পৰিচালকৰ দক্ষতা বৃদ্ধিত সহায় কৰে। যিবোৰ কার্যকলাপৰ পূর্বৰ

ন্যায্যতা থাকে আৰু ব্যৱসায়িক কার্যকলাপৰ বাবে অপৰিহার্য হয়, সেই কার্যকলাপসমূহ বিবেচনা কৰা হয়।

ঙ) ধন আৰু সম্পদৰ আবণ্টন ঃ কার্যসূচীৰ অধিকাৰক্ষেত্র অনুসৰি ই পৰিচালনাক ধন আবণ্টন কৰিবলৈ সক্ষম কৰে। সেয়েহে পৰিচালনা সমিতিয়ে সম্পদৰ সর্বোত্তম ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ সক্ষম হয়।

শূন্য ভিত্তিক বাজেটৰ অসুবিধাসমূহ ঃ

শূন্য ভিত্তিক বাজেটৰ কিছুমান সীমাবদ্ধতা তলত দিয়া ধৰণৰ ঃ

ক) শূন্য ভিত্তিক বাজেটৰ বাবে অপৰিহার্য খৰচৰ সুবিধা বিশ্লেষণৰ গণনা অবিত্তীয় কার্যকলাপত সম্ভৱ নহয়।

খ) বিশেষজ্ঞতাৰ অভাৱৰ বাবে সিদ্ধান্ত পেকেজ প্রণয়ন আৰু ৰেংকিঙৰ ক্ষেত্রত অসুবিধা প্রধান।

গ) ই অধিক খৰচী আৰু সময়সাপেক্ষ।

ঘ) বাজেটৰ নমনীয়তা সম্ভৱ নহয় কাৰণ জেডবিবিৰ ব্যৱস্থাটোৰ পৰিৱর্তনৰ বাবে সামঞ্জস্য স্থাপন কৰাৰ কোনো পৰিসৰ নাই।

ইয়াৰ সীমাবদ্ধতা সত্ত্বেও ক'ব পাৰি যে শূন্য ভিত্তি বাজেট এক গুৰুত্বপূর্ণ প্রক্রিয়া যাৰ জৰিয়তে এটা বিভাগে প্রকৃত খৰচ বহন কৰে। ই বাজেট প্রস্তুতৰ এক উপযুক্ত পদ্ধতি য'ত বাজেট প্রস্তাৱৰ সার্বাংগীন বিশ্লেষণ অন্তর্ভুক্ত কৰা হয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৩ ঃ ১৯৪৯ চনত প্রথম হুভাৰ কমিছনে বাজেট আৰু একাউণ্টিঙৰ প্রতিৱেদনত কর্মক্ষম বাজেটৰ ধাৰণাটো প্রথম প্রৱর্তন কৰিছিল। (সঁচা / মিছা)

প্রশ্ন ৪ ঃ ৰাষ্ট্রপতি জিমি কার্টাৰে কোন বছৰত আমেৰিকাৰ শূন্য ভিত্তিক বাজেট (ZBB) প্রৱর্তন কৰিছিল?

প্রশ্ন ৫ ঃ কর্মক্ষম বাজেটৰ এটা সংজ্ঞা উল্লেখ কৰক?

প্রশ্ন ৬ ঃ জেডবিবি ব্যয়বহুল আৰু সময়সাপেক্ষ। (সঁচা / মিছা)

প্রশ্ন ৭ ঃ কার্যকলাপৰ পৰিকল্পনা আৰু নিয়ন্ত্রণৰ বাবে জেডবিবি সম্পূর্ণ নতুন আহিলা। (সঁচা / মিছা)

প্রশ্ন ৮ ঃ .....ক পৰিচালনাৰ আহিলা হিচাপে বাজেটৰ শেহতীয়া কৌশল বুলি গণ্য কৰা হয়। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্রশ্ন ৯ ঃ শূন্য ভিত্তিক বাজেট কি?

৭.৯ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

ক) চৰকাৰী কার্যকলাপ পূৰণৰ বাবে ধন উপলব্ধ কৰিবলৈ আৰু ধন আইনগতভাৱে আৰু কার্যক্ষমভাৱে ব্যৱহাৰ কৰাটো নিশ্চিত কৰিবলৈ বিত্তীয় প্রশাসনে ৰাজহুৱা ব্যয়ৰ পৰিকল্পনা গঠন কৰে।

খ) বিত্ত আৰু ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ মাজত এক ঘনিষ্ঠ সম্পর্ক আছে।

গ) বাজেট হৈছে এক কার্য পৰিকল্পনা। ই বিত্তীয় বর্ষ নিশ্চিত কৰাৰ বাবে মুখ্য কার্যবাহীৰ কার্যসূচী প্রকাশ কৰে।

ঘ) ভাৰতৰ সংবিধানত ২৬৭ নং অনুচ্ছেদৰ অধীনত ভাৰতৰ আকস্মিক পুঁজিৰ ব্যৱস্থা আছে, যাৰ পৰা অগ্রিম ধন অভাৱনীয় ব্যয় পূৰণৰ উদ্দেশ্যে দিব লাগে।

ঙ) বাজেট শব্দটো ফৰাছী শব্দ 'bougette' ৰ পৰা উদ্ভৱ হৈছে যাৰ অর্থ হৈছে চামৰাৰ বেগ বা মানিবেগ।

চ) বাজেট হৈছে চৰকাৰী প্রয়োজন আৰু সম্পদৰ বিবৃতি।

ছ) বিত্তীয় প্রশাসনত বাজেটৰ ভূমিকা অতি গুৰুত্বপূর্ণ।

জ) বাজেটক চৰকাৰৰ আনুমানিক লাভ (ৰাজহ বা আয়) আৰু ব্যয়ৰ বিৱৰণী হিচাপে বিবেচনা কৰিব পাৰি।

ঝ) হাৰলড আৰ ব্রুচনৰ মতে, "বাজেট হৈছে বিত্তীয় বর্ষ মুকলিৰ আগতেই প্রস্তুত কৰা, আগন্তুক বিত্তীয় বর্ষৰ বাবে কোনো এটা সংস্থাৰ আনুমানিক ৰাজহ আৰু প্রস্তাৱিত ব্যয়ৰ বিত্তীয় বিৱৰণী।"

ঞ) ডিমকৰ মতে, "বাজেট হৈছে অতীতৰ বিত্তীয় অভিজ্ঞতাৰ সাৰাংশ, বর্তমানৰ পৰিকল্পনা উল্লেখ কৰা আৰু ভৱিষ্যতৰ নির্দিষ্ট সময়ৰ ভিতৰত প্রক্ষেপ কৰা বিত্তীয় পৰিকল্পনা।"

ট) মুনৰোৰ মতে, "বাজেট হৈছে পৰৱর্তী বিত্তীয় বর্ষৰ বাবে বিত্তীয় সাহায্যৰ পৰিকল্পনা। ইয়াৰ লগত এফালে সকলো ৰাজহ আৰু আনফালে সকলো ব্যয়ৰ বস্তুভিত্তিক অনুমান জড়িত হৈ থাকে।"

ঠ) টাইলাৰৰ মতে, "বাজেট হৈছে চৰকাৰৰ এটা নির্দিষ্ট সময়ৰ বাবে বিত্তীয় পৰিকল্পনা।"

ড) বাজেটৰ প্রকৃত তাৎপর্য নিহিত হৈ আছে বিভিন্ন সম্পদৰ পদ্ধতিগত আৰু শৃংখলাবদ্ধ প্রশাসন আৰু সঠিক বিত্তীয় ব্যৱস্থাপনা।

ঢ) উইলোবাইৰ মতে, "বাজেট ৰাজহ আৰু ব্যয়ৰ কেৱল অনুমানতকৈ বহু বেছি কিবা এটা। ই একেলগে এটা প্রতিৱেদন, এটা অনুমান আৰু এটা প্রস্তাৱ হ'ব লাগে।"

ণ) জেডবিবিৰ বাবে অপৰিহার্য খৰচৰ সুবিধা বিশ্লেষণৰ গণনা অবিত্তীয় কার্যকলাপত সম্ভৱ নহয়।

ত) ZBB ব্যয়বহুল আৰু সময়সাপেক্ষ।

থ) বাজেটৰ নমনীয়তা সম্ভৱ নহয় কাৰণ জেডবিবিৰ ব্যৱস্থাটোৱে পৰিৱৰ্তনৰ বাবে সামঞ্জস্য স্থাপন কৰাৰ কোনো পৰিসৰ নাই।

দ) কৰ্মক্ষম বাজেটৰ ধাৰণাটো প্ৰথমবাৰৰ বাবে ১৯৪৯ চনত বাজেট আৰু একাউণ্টিঙৰ প্ৰতিৱেদনত হুভাৰ কমিছনে প্ৰৱৰ্তন কৰিছিল।

ধ) সাধাৰণ বুজা-বুজিত চৰকাৰী উৎপাদন আৰু ইয়াৰ ব্যয়ক মূলতঃ প্ৰতিফলিত কৰা কাৰ্যসূচী, কাৰ্য, কাৰ্য্যকলাপ, প্ৰকল্প আদিৰ ক্ষেত্ৰত ৰাজহুৱা ব্যয়ৰ উপস্থাপনৰ ব্যৱস্থা।

ন) বাৰ্কহেডৰ মতে, কৰ্মক্ষম বাজেট হ'ল এনে বাজেট যিয়ে কি উদ্দেশ্যৰ বাবে ধন বিচৰা হয়, এই লক্ষ্যসমূহ লাভৰ বাবে প্ৰস্তাৱিত কাৰ্যসূচীসমূহৰ বাবে খৰচ আৰু প্ৰতিটো কাৰ্যসূচীৰ অধীনত সাফল্য আৰু কৰ্ম প্ৰদৰ্শন জুখিব পৰা পৰিমাণগত তথ্য উপস্থাপন কৰে।

প) অৰ্থনৈতিক আৰু অপচয়কাৰী অঞ্চল চিনাক্তকৰণৰ বাবে জেডবিবি অতি প্ৰয়োজনীয়। সমাজৰ অৰ্থনৈতিক আৰু কল্যাণমূলক কাম-কাজৰ ওপৰত পূৰ্বৰ গুৰুত্ব দিয়া হয়।

ফ) জেডবিবিত বাজেটৰ বৃদ্ধিশীল পদ্ধতি অনুসৰণ কৰাৰ পৰিৱৰ্তে সকলো আঁচনিৰ সম্পূৰ্ণ পুনৰ পৰীক্ষা (ভিত্তি শূন্যৰ পৰা) জড়িত হৈ থাকে যিটো বৰ্তমানৰ ব্যয়ৰ অনুমানৰ পৰা আৰম্ভ হয়।

ব) ১৮ বা ১৯ শতিকাত গতানুগতিক বাজেট বা লাইন আইটেম বাজেটৰ বিকাশ হৈছিল।

ভ) কৰ্মক্ষম বাজেটিঙৰ দৰেই প্ৰগ্ৰেম বাজেট (প্লেনিং প্ৰগ্ৰেমিং-বাজেটিং ছিষ্টেম- পিপিবিএছ বুলিও জনা যায়) ৰ উৎপত্তিত আমেৰিকাত হৈছিল।

ম) ১৯৭৮ চনত ৰাষ্ট্ৰপতি জিমি কাৰ্টাৰে আমেৰিকাত জিৰ'-বেছ বাজেটিং (ZBB) প্ৰৱৰ্তন কৰে।

৭.১০ অধিক জানিবলৈ

1) Avasthi, Amreswar, & Avasthi, Anand Prakash (1999). Indian Administration. Agra: Lakshmi Narain Agarwal.

2) Bhagwan, Vishnoo, & Bhushan, Vidya. (2007). Public Administration. New Delhi: S. Chand & Company Ltd.

3) Maheshwari, S.R. (2003). Indian Administration. New Delhi: Orient Longman.

4) Sharma, Dr. M.P. , & Sadana, Dr.B.L. (2000). Public Administration in Theory and Practice. Allahabad: Kitab Mahal.

5) Lakshmikant. M. (2012). Public Administration. Tata Mcgraw Hills Edu-

cation Pvt. Ltd., New Delhi.

6) Bhattacharya Mohit. (2010). Public Administration. The World Press Private Ltd. Kolkata.

7) Fadia and Fadia. (2008). Public Administration- Administrative Theories And Concepts. Sahitya bhawan publications, Agra.

৭.১১ অগ্রগতিৰ খতিয়ন

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বিত্তীয় প্রশাসন হৈছে ৰাজহুৱা প্রশাসনৰ এটা শাখা, যিয়ে বৈজ্ঞানিকভাৱে সাংগঠনিক উদ্দেশ্য সাধন কৰিবলৈ বিত্তীয় সম্পদ ব্যৱহাৰৰ বাবে সুচিন্তিত নীতি আৰু ৰাষ্ট্রীয়কৃত কৌশল প্রয়োগ কৰি এটা সংস্থাক বিত্তীয় সম্পদ পৰিচালনাত সহায় কৰে।

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ক) লোকসভাৰ মজিয়াত বাজেট দাখিল কৰা।

খ) বাজেটৰ ওপৰত সাধাৰণ আলোচনা কৰা।

গ) অনুদানৰ দাবীৰ ভোটদান কৰা।

ঘ) ব্যয় বিধেয়ক আৰু ইয়াৰ গৃহীত কৰা ব্যৱস্থা।

ঙ) বিত্ত বিধেয়ক আৰু ইয়াৰ গৃহীত কৰা ব্যৱস্থা।

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সঁচা

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৯৭৮

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ বার্কহেডৰ মতে, "কর্মক্ষম বাজেট হ'ল এনে বাজেট যিয়ে কি উদ্দেশ্যৰ বাবে ধন বিচৰা হয়, এই লক্ষ্যসমূহ লাভৰ বাবে প্রস্তাৱিত কার্যসূচীসমূহৰ খৰচ আৰু প্রতিটো কার্যসূচীৰ অধীনত সাফল্য আৰু কামৰ প্রদর্শন জুখিব পৰা পৰিমাণগত তথ্য উপস্থাপন কৰে।"

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সঁচা

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শূন্য ভিত্তিক বাজেট।

৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ শূন্য ভিত্তিক বাজেটক বিভিন্ন কার্যকৰী ফলপ্রসূতাৰ লগতে দক্ষতা উন্নত কৰিবলৈ সম্পদ পুনৰ আবণ্টনৰ উদ্দেশ্যে সাংগঠনিক কার্যকলাপৰ সকলো বা নির্বাচিত সংখ্যক ক্ষেত্রৰ পর্যালোচনা কৰাৰ এক পদ্ধতিগত পদ্ধতি হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰিব পাৰি।

৭.১২ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্রশ্ন নং ১ ঃ বিত্তীয় প্রশাসনৰ অর্থ বুজাই লিখক।

প্রশ্ন নং ২ ঃ বিত্তীয় প্রশাসনৰ গুৰুত্বৰ বিষয়ে লিখক।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ ভাৰতত বাজেট প্রণয়নৰ প্রক্রিয়াৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ কর্মক্ষমতাৰ বাজেট সংজ্ঞায়িত কৰক।

প্রশ্ন নং ৫ ঃ শূন্য ভিত্তিক বাজেটৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্রশ্ন নং ৬ ঃ বাজেট কি? পৰিৱেশন বাজেটিঙৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

****

অধ্যায় ৮ ঃ সুশাসন ঃ দায়বদ্ধতা আৰু প্ৰতিশ্ৰুতি

অধ্যায় গাঁথন

৮.১ উদ্দেশ্য
৮.২ পৰিচয়
৮.৩ সুশাসন ঃ অৰ্থ আৰু বৈশিষ্ট্য
৮.৪ দায়বদ্ধতা
৮.৫ প্ৰতিশ্ৰুতি
৮.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
৮.৭ অধিক জানিবলৈ
৮.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ন
৮.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

৮.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- সুশাসনৰ অৰ্থ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ
- দায়িত্ব শব্দটোৰ সংজ্ঞা দিবলৈ
- প্ৰতিশ্ৰুতি পৰিসৰ আলোচনা কৰিবলৈ
- ভাৰতৰ প্ৰশাসন দায়িত্ব আৰু দায়বদ্ধতাক বিশ্লেষণ কৰিবলৈ

৮.২ পৰিচয়

শীতল যুদ্ধৰ পিছৰ যুগত তৃতীয় বিশ্বৰ দেশসমূহক উন্নয়নমূলক সাহায্য প্ৰদান কৰাটো নতুন ৰাজনীতি 'সুশাসন'ৰ অধীনত হৈছে। ১৯৮৯ চনত উপ-চাহাৰা আফ্ৰিকাৰ (Sub Saharan African) ওপৰত বিশ্ব বেংকৰ এখন নথিত প্ৰথমবাৰৰ বাবে 'শাসন'ৰ ধাৰণাটোক আলোকপাত কৰা হৈছিল। সুশান বুলি ক'লে ই সুস্থ উন্নয়ন ব্যৱস্থাপনাক বুজাইছিল। সেই প্ৰসংগত চিনাক্ত কৰা চাৰিটা মূল মাত্ৰা আছিল —

- ৰাজহুৱা খণ্ডৰ ব্যৱস্থাপনা
- দায়বদ্ধতা
- উন্নয়নৰ বাবে আইনী কাঠামো; আৰু
- তথ্য আৰু স্বচ্ছতা।

উপ-চাহাৰা আফ্ৰিকাৰ ওপৰত বেংকৰ নথিখনত এইদৰে কোৱা হৈছিল—

শেষ ব্যৱস্থাৰ উন্নতিৰ আৰম্ভণি হ'ব প্ৰতিষ্ঠানিক পৰিৱেশৰ মূলায়নৰ পৰা (দায়বদ্ধতা,

আইনৰ শাসন, মুকলি আৰু স্বচ্ছতাৰ মূল শাসন উপাদানসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব আৰোপ কৰি) যিয়ে দেশৰ পৈতৃক প্ৰফাইল নিৰ্ধাৰণ কৰে ঃ যেতিয়া আন সকলো কাৰক অনুপস্থিত থাকে তেতিয়া উচ্চবোৰ উপস্থিত থাকিলে ই কম হয়।

The Webster's Encyclopedic Unabridged Dictionary of the English Language এ শাসন ব্যৱস্থাক চৰকাৰ বা পৰিচালনাৰ এক পদ্ধতি বা ব্যৱস্থা হিচাপে সংজ্ঞায়িত কৰে। শাসন শব্দটো এটা গুণগত প্ৰকাশ, এটা নীতিগত ধাৰণা আৰু ই 'চৰকাৰ' ৰ পৰা পৃথক।

শাসনৰ অধিক বিস্তৃত সংজ্ঞাৰ বাবে গ্লবেল গভৰ্নেন্স আয়োগৰ Our Global Neighbourhood শীৰ্ষক প্ৰতিৱেদন চাব পাৰি। এই আয়োগৰ উদ্ধৃতি দি ক'বলৈ গ'লে, "শাসন হৈছে ব্যক্তি আৰু প্ৰতিষ্ঠানে, ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত, তেওঁলোকৰ উমেহতীয়া কাম-কাজ পৰিচালনা কৰা বহু উপায়ৰ যোগফল। ই এক নিৰন্তৰ প্ৰক্ৰিয়া যাৰ জৰিয়তে বিৰোধী বা বৈচিত্ৰ্যময় স্বাৰ্থক গ্ৰহণ কৰিব পাৰি আৰু সহযোগিতামূলক ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব পাৰি। ইয়াত আনুষ্ঠানিক প্ৰতিষ্ঠান আৰু শাসন ব্যৱস্থাসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে যিবোৰক অনুসৰণ বলৰৎ কৰিবলৈ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে, লগতে এনে অনানুষ্ঠানিক ব্যৱস্থাসমূহো অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে যিবোৰৰ বাবে মানুহ আৰু প্ৰতিষ্ঠানসমূহে হয় সন্মতি দিছে বা তেওঁলোকৰ স্বাৰ্থত থকা বুলি অনুভৱ কৰে।

বিশ্ব বেংকৰ গভৰ্নেন্স এণ্ড ডেভেলপমেণ্ট (১৯৯২) শীৰ্ষক নথিখনে কোৱাৰ দৰে "গভৰ্নেন্স বা শাসনৰ সংজ্ঞা হ'ল উন্নয়নৰ বাবে দেশ এখনৰ অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক সম্পদ পৰিচালনাৰ ক্ষেত্ৰত ক্ষমতাৰ ব্যৱহাৰৰ ধৰণ।" বহু উন্নয়নশীল দেশত ঋণ দিয়াৰ অভিজ্ঞতাৰ পৰা বেংকে উপলব্ধি কৰিলে যে "শক্তিশালী আৰু সমতাপূৰ্ণ উন্নয়নক লাভান্বিত কৰা পৰিৱেশ সৃষ্টি আৰু বজাই ৰখাৰ ক্ষেত্ৰত সুশাসন মৌলিক আৰু ই সুস্থ অৰ্থনৈতিক নীতিৰ এক অপৰিহাৰ্য পৰিপূৰক।" শাসনৰ ধাৰণাত তিনিটা পৃথক দিশ চিনাক্ত কৰা হৈছে ঃ

ক) ৰাজনৈতিক শাসনৰ ৰূপ (সংসদীয় বা ৰাষ্ট্ৰপতি, সামৰিক বা অসামৰিক আৰু স্বৈৰতন্ত্ৰ বা গণতান্ত্ৰিক)

খ) এখন দেশৰ অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক সম্পদৰ ব্যৱস্থাপনাৰ ক্ষেত্ৰত কৰ্তৃত্ব ব্যৱহাৰ কৰা প্ৰক্ৰিয়া।

গ) চৰকাৰৰ নীতি প্ৰস্তুত কৰা আৰু ৰূপায়ণ কৰাৰ ক্ষমতা আৰু সাধাৰণতে চৰকাৰী কাম-কাজ সম্পাদন কৰাৰ ক্ষমতা।

এইটো স্বীকাৰ কৰা হয় যে প্ৰথম দিশটো বেংকৰ আদেশৰ বাহিৰত। সেয়েহে 'শাসন'ৰ দৃষ্টিভংগী মূলতঃ দ্বিতীয় আৰু তৃতীয় দিশৰ ওপৰত কেন্দ্ৰীভূত।

শাসন ব্যৱস্থা এটা গুণগত ধাৰণা আনহাতে চৰকাৰ হৈছে এটা ভৌতিক সত্তা। ভাৰতত চৰকাৰ কম কিন্তু শাসন ব্যৱস্থা বেছি হ'ব লাগে বুলি পৰ্যবেক্ষণ কৰিলে দুয়োটাৰে মাজৰ পাৰ্থক্য অধিক তীব্ৰভাৱে প্ৰকাশ কৰিব পাৰি। আল গোৰৰ ৰাষ্ট্ৰীয় পৰিৱেশন পৰ্যালোচনাৰ প্ৰতিৱেদনত (১৯৯৩) 'সুশাসন'তকৈ 'গণতান্ত্ৰিক শাসন' শব্দটো পছন্দ কৰা হৈছে আৰু ইয়াৰ পৃথক বৈশিষ্ট্যসমূহ কিছুমান বিশেষ মূল্যবোধ যেনে— সম সুযোগ, ন্যায়, বৈচিত্ৰ্য আৰু গণতন্ত্ৰত নিহিত হৈ আছে।

৮.৩ সুশাসন ঃ অৰ্থ আৰু বৈশিষ্ট্য

সুশাসন এটা বিশেষণ অভিব্যক্তি হোৱাৰ বাবে ই কিছুমান মূল্য-ধাৰণাক বুজায়, আনহাতে প্ৰক্ৰিয়া হিচাপে শাসনে মূল্যবোধমুক্ত ব্যৱস্থাক বুজায়। সুশাসন গণতান্ত্ৰিক কাঠামোত দক্ষ আৰু ফলপ্ৰসূ প্ৰশাসনৰ সৈতে জড়িত। ই উদ্দেশ্য প্ৰণোদিত আৰু উন্নয়নমুখী প্ৰশাসনৰ সমতুল্য যিয়ে জনসাধাৰণৰ জীৱনৰ মান উন্নত কৰাৰ বাব প্ৰতিশ্ৰুতিবদ্ধ। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে উচ্চ পৰ্যায়ৰ সাংগঠনিক ফলপ্ৰসূতা। সমাজৰ নতুন নতুন প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ ৰাজনৈতিক আৰু প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ ক্ষমতাৰ কেন্দ্ৰৰ .ক্ষমতাৰ সৈতেও ইয়াৰ সম্পৰ্ক আছে। ইয়াৰ অৰ্থ হৈছে ব্যৱস্থাটোৰ অধিক দক্ষতা, বৈধতা আৰু বিশ্বাসযোগত্য প্ৰতিষ্ঠাৰ বাবে শাসনৰ মূল্যবোধ গ্ৰহণ কৰা।

সেয়েহে, সুশাসন হৈছে প্ৰশাসনৰ ইতিবাচক গুণাগুণ স্থাপন আৰু নিষ্ক্ৰিয়তাৰ কুফলবোৰ আঁতৰ কৰাৰ এক কাৰ্য। সংক্ষেপে, ইয়াত এক ফলপ্ৰসূ, বিশ্বাসযোগ্য আৰু বৈধ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ বৈশিষ্ট্য থাকিব লাগিব যি নাগৰিকৰ সৈতে বন্ধুত্বপূৰ্ণ আৰু জনসাধাৰণৰ সৈতে মূল্যবোধ আৰু ভাগ-বতৰা কৰে। 'সুশাসন'ৰ ধাৰণাটোৱে বেয়া প্ৰশাসনৰ সন্দৰ্ভত ইয়াৰ প্ৰাসংগিকতা আহৰণ কৰে, যাৰ ভিতৰত আছে নিষ্ক্ৰিয়তা, অত্যাধিক সক্ৰিয়তা আৰু বেয়া কাৰ্য।

সুশাসনে এখন সংহত আৰু দায়িত্বশীল গণতান্ত্ৰিক সমাজৰ নীতি-নিয়মৰ অংশীদাৰ। সুশাসনে চৰকাৰৰ লক্ষ্য আৰু আহিলাসমূহৰ সাংবিধানিক বৈধতা আৰু কৃতিত্বৰ বাহিৰেও নৈতিক বৈধতা প্ৰদান কৰে। সুশাসনে নিজৰ ভিতৰতে শাসনৰ সকলো শ্ৰেণী আৰু অঞ্চল সামৰি লয়।

পল ষ্ট্ৰিটেনে কোৱাৰ দৰে, আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সমাজ বিজ্ঞান বিশ্বকোষত 'শাসন'ৰ ওপৰত কোনো প্ৰৱেশ নাই। সমাজ বিজ্ঞানৰ আলোচনাত এই শব্দটোৰ নতুন প্ৰৱেশৰ এইটো এটা স্পষ্ট প্ৰমাণ। নব্য-উদাৰবাদী দৃষ্টিভংগীয়ে ৰাজ্যখনৰ গুৰুত্ব পুনৰুদ্ধাৰ কৰিবলৈ আৰু 'বজাৰ' ক অতিৰিক্ত মূল্যায়ন কৰিবলৈ আৰম্ভ কৰাৰ লগে লগে আৰু সামাজিক নিয়ন্ত্ৰণত ইয়াৰ একচেটিয়া স্থিতিৰ অৱস্থাক বিকেন্দ্ৰীকৰণ কৰাৰ প্ৰৱণতা প্ৰতিষ্ঠা হোৱাৰ লগে লগে, 'প্ৰশাসন'ৰ ধাৰণাটোৱে গুৰুত্ব লাভ কৰিছিল, যি ৰাজ্যখনৰ একচেটিয়া শাসনক প্ৰতিস্থাপন কৰা 'নায়ক'ৰ বহুত্ব বুজায়। 'চৰকা' তত্ত্বৰ পৰিৱৰ্তনে 'শাসন' তত্ত্বলৈ ৰাজনীতি আৰু ৰাষ্ট্ৰৰ এক অধিক পদ্ধতিগত দৃষ্টিভংগীক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে ঃ সমাজক সামগ্ৰিকভাৱে নিৰীক্ষণ কৰিবলৈ সক্ষম এক পদানুক্ৰমিক গাঁথনিৰ ধাৰণা, 'চৰকাৰ'ৰ দৃষ্টিকোণত কিবা অন্তৰ্নিহিত, পৰিত্যাগ কৰা হৈছে। নতুন ৰাজহুৱা ব্যৱস্থাপনা হিচাপে 'চৰকাৰে' এটা সৰল সংজ্ঞাক প্ৰত্যাহ্বান জনায় আৰু এটা চমু সংজ্ঞা প্ৰদান কৰাৰ যিকোনো প্ৰচেষ্টাই সম্ভৱতঃ ইয়াৰ বহু অৰ্থ আৰু আভ্যন্তৰীণ পৰিসৰ হেৰুৱাব। শেহতীয়া সময়ত এই ধাৰণাটোৰ উত্থানে অধিক বহুত্বপূৰ্ণ ৰাজনৈতিক জগতৰ উত্থানৰ ইংগিত দিয়ে আৰু সামাজিক আৰু বিশ্বজনীন সমস্যাৰ অতি জটিল গোটৰ মাজত বহুত বেছি প্ৰতিযোগিতামূলক সামাজিক নিয়ন্ত্ৰণ পৰিস্থিতিত জাতি-ৰাষ্ট্ৰৰ ভূমিকা পোৱাৰ ইংগিত দিয়ে।

গতিকে, সুশাসনৰ মূল উপাদান বা বৈশিষ্ট্যসমূহ মূলতঃ আইনৰ শাসন, জবাবদিহিতা,

বিকেন্দ্ৰীকৰণ, ৰাজহুৱা কাম-কাজত সততা বা ন্যায়পালিকাৰ স্বাধীনতা, মানৱ অধিকাৰ, মানুহৰ অংশগ্ৰহণ, বহুত্ববাদী সমাজত প্ৰয়োজন অনুসৰি সমব্যৱহাৰ, ৰং, জাতি, ভাষা, বিশ্বাস, লিংগ, অঞ্চল আদিৰ ভিত্তিত বৈষম্যৰ অনুপস্থিতি, প্ৰশাসনিক সঁহাৰি, সামাজিক সংবেদনশীলতা, নৈতিক দৃষ্টিভংগী বা আচৰণ, ফলপ্ৰসূতা, শিকিবলৈ ইচ্ছা আৰু উন্নতিৰ আগ্ৰহ থকা আৰু লগতে সময়ে সময়ে উদ্ভৱ হোৱা প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰকৃতি আৰু দিশৰ আগতীয়া অনুমান কৰাৰ সামৰ্থ বিকশিত কৰা।

শাসনক প্ৰায়ে সমাজৰ ভাল চৰকাৰ হিচাপে বৰ্ণনা কৰা হয়। সুশাসন নিজেই কেইবাটাও কাৰকৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰে, যাৰ ভিতৰত আছে প্ৰশাসনিক ক্ষমতা, দেশৰ উন্নয়নৰ স্তৰ, ই সন্মুখীন হোৱা বাহ্যিক পৰিস্থিতি আৰু সিদ্ধান্ত গ্ৰহণৰ বাবে উপলব্ধ তথ্য প্ৰযুক্তিৰ অৱস্থা। সুশাসনৰ কাৰ্যসূচীৰ বিষয়সমূহ তলত উল্লেখ কৰা হ'ল ঃ

- ফলপ্ৰসূ আৰু দক্ষ প্ৰশাসন বৃদ্ধি কৰা;
- নাগৰিকৰ জীৱনৰ মান উন্নত কৰা;
- প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ বৈধতা আৰু বিশ্বাসযোগ্যতা স্থাপন কৰা;
- প্ৰশাসনক সঁহাৰিজনক, নাগৰিক-বন্ধুত্বপূৰ্ণ আৰু নাগৰিক-যত্নশীল কৰি তোলা;
- জবাবদিহিতা নিশ্চিত কৰা; তথ্য আৰু মত প্ৰকাশৰ স্বাধীনতা সুৰক্ষিত কৰা;
- শাসন ব্যৱস্থাৰ খৰচ হ্ৰাস কৰা;
- প্ৰতিটো বিভাগক ফলাফলমুখী কৰি তোলা;
- ৰাজহুৱা সেৱাৰ মান উন্নত কৰা;
- চৰকাৰৰ বিশ্বাসযোগ্যতা পুনৰ প্ৰতিষ্ঠা কৰিবলৈ দুৰ্নীতি নিৰ্মূল;
- কৰ্তৃত্ব প্ৰয়োগত স্বেচ্ছাচাৰিতা আঁতৰোৱা; আৰু
- প্ৰক্ৰিয়াসমূহক ৰহস্যমুক্ত কৰিবলৈ আৰু নাগৰিক-চৰকাৰৰ আন্তঃপৃষ্ঠ উন্নত কৰিবলৈ আই টি ভিত্তিক সেৱাৰ ব্যৱহাৰ।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ 'শাসন' শব্দটো এটা গুণগত অভিব্যক্তি। (সঁচা/মিছা)

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ ..... ৰ ধাৰণাটোৱে বেয়া শাসনৰ সন্দৰ্ভত ইয়াৰ প্ৰাসংগিকতা আহৰণ কৰে, যাৰ ভিতৰত আছে নিষ্ক্ৰীয়তা, অত্যাধিক কাৰ্য আৰু বেয়া কাৰ্য। (খালী ঠাইখিনি পূৰণ কৰক)

.....

প্ৰশ্ন ৩ ঃ সুশাসন, এইদৰে, ইতিবাচক স্থাপনৰ এটা কাৰ্য প্ৰশাসনৰ গুণ আৰু কু-অভ্যাস দূৰ কৰা ..... (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

৮.৪ দায়বদ্ধতা

১৫৮৩ চনত ইংৰাজী ভাষাত 'দায়বদ্ধ' শব্দটো প্ৰচলিত হয়। অক্সফ'ৰ্ড অভিধানে ইয়াক "জবাবদিহি হ'বলৈ দায়বদ্ধ", বুলি সংজ্ঞায়িত কৰিছে। একেদৰে ৱেবষ্টাৰৰ অভিধানত ইয়াক "কোনো কামৰ বাবে দায়বদ্ধ হ'বলৈ কোৱা" বুলি সংজ্ঞা দিছে। এইদৰে দায়বদ্ধতাতাৰ ধাৰণাটোৱে প্ৰশাসকসকলে তেওঁলোকৰ কাম-কাজৰ সন্তোষজনক হিচাপ দিয়াৰ বাধ্যবাধকতাক বুজায়, আৰু তেওঁলোকক প্ৰদান কৰা ক্ষমতাসমূহ কেনেদৰে ব্যৱহাৰ কৰিছে তাৰ উচিত উত্তৰ দিয়াক বুজায়। ইয়াৰ মূল উদ্দেশ্য হৈছে ভুল আৰু স্বেচ্ছাচাৰী প্ৰশাসনিক পদক্ষেপবোৰ নিয়ন্ত্ৰণ কৰা আৰু প্ৰশাসনিক প্ৰক্ৰিয়াৰ দক্ষতা আৰু কাৰ্যকৰিতা বৃদ্ধি কৰা।

দায়িত্বৰ নীতিয়ে বিভিন্ন কৰ্তব্য পালন কৰাৰ বাধ্যবাধকতাক বুজায়। দায়িত্বৰ অৰ্থ হ'ল সংগঠনৰ প্ৰতিজন ব্যক্তিয়ে নিজৰ কাৰ্যৰ বাবে নিজৰ নিকট ঊৰ্ধ্বতন বিষয়াৰ ওচৰত দায়বদ্ধ আৰু জবাবদিহি। নিৰ্ধাৰিত কামবোৰ সম্পাদন কৰা আৰু নিজৰ কৰ্মৰ দায়িত্ব প্ৰতিজন ব্যক্তিৰ আছে।

'প্ৰশাসনিক জবাবদিহিতা' আৰু 'প্ৰশাসনিকভাৱে দায়বদ্ধতা' শব্দ দুটা অতি সঘনাই বিনিময়ত ব্যৱহাৰ কৰা হয়। এইদৰে এল ডি হোৱাইটে কৈছিল, "প্ৰশাসনিকভাৱে সাংবিধানিক, বিধিগত, প্ৰশাসনিক আৰু ন্যায়িক নিয়ম আৰু নজিৰসমূহৰ যোগফলৰ দায়িত্ব আৰু প্ৰতিষ্ঠিত পদ্ধতিসমূহৰ দ্বাৰা গঠিত যাৰ দ্বাৰা ৰাজহুৱা বিষয়াসকলক তেওঁলোকৰ চৰকাৰী কাৰ্যৰ বাবে জবাবদিহি কৰিব পাৰি।" প্ৰশাসনিক দায়বদ্ধতা এটা সাংগঠনিক আৱশ্যকতা কাৰণ প্ৰথম আৰু প্ৰধান কথাটো হ'ল ইয়াৰ উদ্দেশ্য হৈছে লক্ষ্যৰ ক্ষেত্ৰত কৰ্মক্ষমতাৰ মূল্যায়ন কৰা। জবাবদিহিতা প্ৰশাসনিক দায়িত্বৰ সমান্তৰাল আৰু সেয়েহে ই এটা সংস্থাৰ অন্তৰ্নিহিত; স্তৰবৃত্ত, নিয়ন্ত্ৰণৰ পৰিসৰ, আদেশৰ ঐক্য, তত্ত্বাৱধান আদিৰ দৰে ধাৰণাসমূহেই হৈছে জবাবদিহিতাক প্ৰসাৰিত আৰু বলৱৎ কৰা ব্যৱস্থা। প্ৰশাসনিক জবাবদিহিতা কৃতিত্বমুখী যদিও ই অন্যান্য চৰ্তসমূহো আৰোপ কৰে।

কিন্তু ফিফনাৰে জবাবদিহিতা আৰু দায়িত্বৰ মাজত পাৰ্থক্য ৰাখিছিল। তেওঁৰ মতে জবাবদিহিতাই দায়িত্বৰ আনুষ্ঠানিক আৰু নিৰ্দিষ্ট স্থানক বুজায়, আনহাতে দায়িত্বৰ এক অতি ব্যক্তিগত আৰু নৈতিক গুণ আছে আৰু ই আনুষ্ঠানিক মৰ্যাদা বা ক্ষমতাৰ সৈতে জড়িত হ'বই লাগিব বুলি ক'ব নোৱাৰি। তেওঁ আৰু কয় যে দায়িত্বই ৰাজহুৱা ইচ্ছাৰ প্ৰতি ৰাজহুৱা সেৱকৰ সঁহাৰিক বুজায়, আনহাতে জবাবদিহিতাই ৰাজহুৱা সেৱকৰ দায়িত্ব বলৱৎ কৰাৰ নিৰ্দিষ্ট পদ্ধতি আৰু পদ্ধতিসমূহক বুজায়। গতিকে দায়িত্ব বিষয়ভিত্তিক আৰু ভিতৰৰ পৰা কাম কৰে, আনহাতে জবাবদিহিতা বস্তুনিষ্ঠ আৰু বাহিৰৰ পৰা কাম কৰে।

সাংবিধানিক আৰু গণতান্ত্ৰিক চৰকাৰৰ ব্যৱস্থাত, প্ৰশাসনিক দায়িত্ব কেৱল ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীসকলৰ ব্যক্তিগত দায়িত্বৰ ওপৰত নিৰ্ভৰ কৰিব নোৱাৰে। ইয়াক আইনী আৰু পদ্ধতিগত আনুষ্ঠানিক ভিত্তিত সমৰ্থন কৰিব লাগিব। দায়িত্ব পালনৰ এই আধাৰক দায়বদ্ধতা বুলি কোৱা হয়।

দায়বদ্ধতাৰ দুটা দিশ আছে, পৃথক কিন্তু আন্তঃসম্পৰ্কীয়। প্ৰথমটো মূলতঃ ৰাজনৈতিক

আৰু আমাৰ দৰে চৰকাৰৰ সংসদীয় প্ৰণালীত, কাৰ্যপালিকাই সংসদত ইয়াৰ কাৰ্যকলাপৰ হিচাপ দিবলৈ বাধ্য। দ্বিতীয় দিশটো হৈছে প্ৰাথমিকভাৱে প্ৰশাসনিক আৰু কাৰ্যপালিকাই ইয়াৰ ফলস্বৰূপে বিভাগ আৰু অন্যান্য সংস্থাৰ প্ৰশাসকসকলক তেওঁলোকৰ দায়িত্ব কৰে। এই দুয়োটা পৰিপূৰক আৰু ইহঁতে মিলি এখন দায়িত্বশীল চৰকাৰৰ ভেটি গঠন কৰে।

কিহৰ বাবে দায়বদ্ধ?

তলত উল্লেখ কৰা বিষয়সমূহৰ বাবে চৰকাৰী কৰ্মচাৰী আনুষ্ঠানিকভাৱে আৰু লিখিতভাৱে দায়বদ্ধ থাকিব লাগে—

- কোনো গোট বা ব্যক্তিৰ স্বাৰ্থ পূৰণৰ বাবে নহৈ ৰাষ্ট্ৰ আৰু জনস্বাৰ্থৰ হকে নীতি প্ৰণয়ন কৰা;
- প্ৰকল্প, কাৰ্যসূচী, আঁচনি, সুবিধা আৰু সেৱাসমূহ সম্পূৰ্ণ কৰাৰ বাবে লক্ষ্য নিৰ্ধাৰণ কৰা আৰু নিৰ্দিষ্ট সময়সীমাৰ ভিতৰত সেইবোৰ পূৰণ কৰা;
- কৰ্মক্ষমতাৰ মানদণ্ড নিৰ্ধাৰণ কৰা আৰু সেইবোৰত অটুত থকা;
- স্ববিচাৰধিন ক্ষমতা ন্যূনতম কৰি ৰখা আৰু যেতিয়া একেবাৰে প্ৰয়োজন হয়, এক মাৰ্জিত ন্যায়সমগত আৰু স্বচ্ছ পদ্ধতিৰে ক্ষমতা প্ৰয়োগ কৰা;
- এখন মুকলি চৰকাৰ বজাই ৰখা য'ত যিকোনো নাগৰিকে যিকোনো চৰকাৰী কাগজ-পত্ৰ পৰিদৰ্শন কৰি সিদ্ধান্তসমূহ কেনেকৈ লোৱা হৈছে চাব পাৰে।

কাৰ ওচৰত দায়বদ্ধ ?

আজিও কৰ্মচাৰীসকল বিভিন্ন প্ৰতিষ্ঠানৰ প্ৰতি দায়বদ্ধ, যাক তলত দিয়া ধৰণে শ্ৰেণীবদ্ধ কৰিব পাৰি ঃ

- জনসাধাৰণৰ নিৰ্বাচিত প্ৰতিনিধিসকলৰ প্ৰতি দায়বদ্ধতা
- অডিটৰ প্ৰতি দায়বদ্ধতা
- নিৰীক্ষণৰ প্ৰতি দায়বদ্ধতা
- গ্ৰাহকৰ প্ৰতি দায়বদ্ধতা
- ন্যায়পালিকাৰ প্ৰতি দায়বদ্ধতা
- সংবাদ মাধ্যমৰ প্ৰতি দায়বদ্ধতা

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৪ ঃ পিফনাৰে জবাবদিহিতা আৰু দায়িত্বৰ মাজত পাৰ্থক্য দেখুৱাইছিল। (সঁচা/মিছা)

.....

প্ৰশ্ন ৫ ঃ দায়িত্ব বস্তুনিষ্ঠ আৰু ই ভিতৰৰ পৰা কাম কৰে, আনহাতে জবাবদিহিতা বস্তুনিষ্ঠ আৰু বাহিৰৰ পৰা কাম কৰে। (সঁচা/মিছা)

.....

প্ৰশ্ন ৬ ঃ 'দায়বদ্ধতা' শব্দটো ইংৰাজী ভাষাত ব্যৱহৃত হ'ল .....

চনত (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

.....

৮.৫ প্ৰতিশ্ৰুতি

প্ৰতিশ্ৰুতি মানে কোনো কাম বা দায়িত্বৰ প্ৰতি উৎসৰ্গিত হোৱাৰ অৱস্থা বা গুণ। ইয়াৰ মূল অৰ্থ হৈছে নৈতিক সমৰ্পণ। আমোলাতন্ত্ৰত এনেধৰণৰ দায়বদ্ধতা অতি প্ৰয়োজনীয়। আমোলাতন্ত্ৰই দক্ষ আৰু সফল হ'বলৈ নৈতিক মূল্যবোধৰ প্ৰতি দায়বদ্ধ থাকিব লাগিব। লোকপ্ৰশাসনত প্ৰতিশ্ৰুতিৰ পৰিসৰৰ সৈতে জড়িত দুটা পৰ্যায়ৰ প্ৰভাৱ থাকে।

- ব্যক্তিগত পৰ্যায়ত প্ৰতিশ্ৰুতি বা ব্যক্তিগত প্ৰতিশ্ৰুতি
- সাংগঠনিক পৰ্যায়ত প্ৰতিশ্ৰুতি বা সাংগঠনিক প্ৰতিশ্ৰুতি

ব্যক্তিগত প্ৰতিশ্ৰুতিয়ে ব্যক্তি এজনৰ নিজৰ দায়িত্বৰ প্ৰতি, নিজৰ কৰ্মক্ষেত্ৰ বা সংস্থাৰ প্ৰতি দায়বদ্ধতাক বুজায় যিটো যিকোনো সংস্থাৰ দক্ষ আৰু মসৃণ কাৰ্যকলাপৰ বাবে প্ৰয়োজনীয়। সাংগঠনিক প্ৰতিশ্ৰুতিয়ে সংস্থাটোৰ প্ৰতি ব্যক্তিৰ মনস্তাত্ত্বিক সম্পৰ্কক বুজায়। সাংগঠনিক প্ৰতিশ্ৰুতি, প্ৰতিশ্ৰুতিৰ পৰা পৃথক কিয়নো ই এজন ব্যক্তিৰ ইয়াৰ সংগঠনৰ প্ৰতি থকা মনোভাব আৰু আসক্তিক বুজায়।

মেয়াৰ আৰু এলেন (১৯৯১) সাংগঠনিক প্ৰতিশ্ৰুতিৰ আটাইতকৈ জনপ্ৰিয় ধাৰণাসমূহৰ ওপৰত এটা ধাৰণা বিকশিত কৰিছিল। এই লেখকসকলে সাংগঠনিক প্ৰতিশ্ৰুতিৰ তিনিটা উপাদানৰ মাজত পাৰ্থক্য ৰাখিছে ঃ আৱেগিক প্ৰতিশ্ৰুতি (সংগঠনৰ প্ৰতি ইতিবাচক আৱেগিক মোহ), ধাৰাবাহিক প্ৰতিশ্ৰুতি (এটা সংস্থাত কাম কৰাৰ পৰা লাভৰ পদৰ লোকচান, যাক চাকৰি এৰি দিয়াৰ উদ্দেশ্য বুলিও গণ্য কৰা হয়), আৰু নীতিগত প্ৰতিশ্ৰুতি (কৰ্তব্যৰ অনুভৱ)।

যেতিয়া কৰ্মচাৰীসকলে তেওঁলোকৰ সংস্থাৰ পৰা প্ৰয়োজনীয় সম্পদ বা স্বীকৃতি লাভ কৰে তেতিয়া তেওঁলোকে সংস্থাটোৰ প্ৰতি অধিক প্ৰতিশ্ৰুতিপূৰ্ণ আৰু দায়বদ্ধতাৰে কাম কৰাৰ বাবে আকৰ্ষিত হয়। সংস্থা আৰু পৰিচালকে চাকৰিৰ নিয়োগ আৰু সাংগঠনিক দায়বদ্ধতাক প্ৰভাৱিত কৰে। যদি পৰিচালকে তেওঁলোকৰ কৰ্মচাৰীসকলক তেওঁলোকৰ সমৰ্থন দেখুৱায়, তেন্তে এইবোৰে তেওঁলোকৰ সাংগঠনিক প্ৰতিশ্ৰুতিৰ স্তৰ বৃদ্ধি কৰাৰ প্ৰৱণতা বঢ়াই (Eisenberger, 2002)। একেদৰে ই বিপৰীত দিশতো কাম কৰে ঃ পৰিচালনাৰ দুৰ্বল সমৰ্থনে সাংগঠনিক প্ৰতিশ্ৰুতিক নিম্ন স্তৰলৈ লৈ যায় (Shanock & Eisenberger, 2006)।

সাংগঠনিক ন্যায় হৈছে সংগঠন আৰু ইয়াৰ এজেণ্টসকলৰ দ্বাৰা ন্যায্য ব্যৱহাৰৰ বিষয়ে কৰ্মচাৰীসকলৰ ধাৰণা (বিতৰণমূলক ন্যায় আৰু পদ্ধতিগত ন্যায়)। সাংগঠনিক প্ৰক্ৰিয়াৰ সমতাৰ

ফলত সাংগঠনিক প্ৰতিশ্ৰুতিৰ ওপৰতো প্ৰভাৱ পৰিব পাৰে কাৰণ প্ৰক্ৰিয়াবোৰে কৰ্মচাৰীসকলক ন্যায্যভাৱে ব্যৱহাৰ কৰাৰ বাবে সংগঠনৰ ক্ষমতাক নিৰ্ধাৰণ কৰে।

দায়িত্ব পালনৰ বাবে প্ৰস্তুত কৰা প্ৰণালীবোৰ হৈছে এনে এক যুগৰ উৎপাদন য'ত লোকপ্ৰশাসন আকাৰত সৰু আছিল আৰু ইয়াৰ উপৰি, সৰল কামৰ বাবে সমৰ্পিত আছিল। আজি, লোকপ্ৰশাসনৰ আকাৰ আৰু জটিলতা অত্যাধিক বৃদ্ধি পাইছে আৰু বিভিন্ন তীব্ৰতাৰ একাধিক চাপৰ সন্মুখীন হৈছে, যাৰ ফলস্বৰূপে দায়িত্বৰ প্ৰয়োগৰ পৰম্পৰাগত সঁজুলিবোৰ ভয়ংকৰভাৱে দুৰ্বল আৰু নিষ্ক্ৰিয় বুলি প্ৰদৰ্শন কৰা হৈছে। বৰ্তমান গঠন হোৱা সংসদ কাৰ্যপালিকাৰ প্ৰতিদ্বন্দ্বী নহয়। কাৰ্যপালিকাক নিয়ন্ত্ৰণত ৰখাৰ উৎকৃষ্ট ব্যৱস্থাসমূহ পৰ্যাপ্ত নহয়। প্ৰকৃত কথাটো হ'ল যে কাৰ্যপালিকাৰ ক্ষমতা ব্যাপকভাৱে সম্প্ৰসাৰিত হৈছে। ইয়াৰ বাবে ন্যায়পালিকা, সংসদৰ সতৰ্কতা, সাহসী আৰু মনোযোগী সংবাদ মাধ্যম আৰু শক্তিশালী সংগঠনৰ প্ৰয়োজন। এই অ-কাৰ্যপালিকা প্ৰকৃতিৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহে নিজকে পুনৰ্গঠন, ব্যৱসায়িক পদ্ধতিসমূহ পুনৰ নিৰ্মাণ আৰু নিজকে শক্তিশালী কৰাৰ বাবে আগবাঢ়ি যোৱাটো অতি প্ৰয়োজনীয়। প্ৰশাসনিক পদ্ধতি আৰু মসৃণ পৰিচালনা বা যিকোনো সংস্থাৰ সঠিক কাৰ্যকলাপৰ বাবে দায়বদ্ধতা আৰু প্ৰতিশ্ৰুতি একেলগে চলিব লাগে।

অগ্ৰগতিৰ নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৭ ঃ সাংগঠনিক দায়বদ্ধতাই সংস্থাটোৰ প্ৰতি ব্যক্তিৰ মানসিক মোহক বুজায়। (সঁচা/মিছা)

.....

প্ৰশ্ন ৮ ঃ সাংগঠনিক প্ৰতিশ্ৰুতি নিয়োজিত হোৱাৰ পৰা পৃথক কাৰণ ই এজন ব্যক্তিৰ মনোভাব আৰু তেওঁলোকৰ প্ৰতি থকা মোহক বুজায়। (সঁচা/মিছা)

.....

প্ৰশ্ন ৯ ঃ সাংগঠনিক ন্যায় বোলে এটা সংস্থা আৰু ইয়াৰ এজেণ্টসকলৰ দ্বাৰা ন্যায্য ব্যৱহাৰৰ প্ৰতি কৰ্মচাৰীৰ ধাৰণাক বুজায়। (সঁচা/মিছা)

.....

৮.৬ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ১৯৮৯ চনত উপ-চাহাৰা আফ্ৰিকাৰ ওপৰত বিশ্ব বেংকৰ এখন দস্তাবেজত প্ৰথমবাৰৰ বাবে 'শাসন'ৰ ধাৰণাটোৰ ওপৰত আলোকপাত কৰা হৈছিল।
- শাসন শব্দটো হৈছে এক গুণগত অভিব্যক্তি, এক নিয়মাৱলীমূলক ধাৰণা আৰু 'চৰকাৰ'ৰ পৰা পৃথক।

- শাসনক প্ৰায়ে সমাজৰ সুশাসন হিচাপে বৰ্ণনা কৰা হয়।
- এল. ডি. হোৱাইটৰ মতে, "প্ৰশাসনিক ক্ষেত্ৰত মুঠ নিয়ম আৰু পূৰ্বৰ সাংবিধানিক, বিধিবদ্ধ, প্ৰশাসনিক আৰু প্ৰশাসনিক বিষয়সমূহৰ দায়িত্ব থাকে।
- ন্যায়িক নিয়ম আৰু দৃষ্টান্ত আৰু প্ৰতিষ্ঠিত প্ৰথা যাৰ দ্বাৰা ৰাজহুৱা বিষয়াসকলক তেওঁলোকৰ চৰকাৰী কাৰ্যৰ বাবে দায়বদ্ধ কৰিব পাৰি।
- দায়বদ্ধতাৰ নীতিয়ে বিভিন্ন কৰ্তব্য পালন কৰাৰ বাধ্যবাধকতাক বুজায় আনহাতে দায়িত্বৰ এক অতি ব্যক্তিগত, নৈতিক গুণ আছে আৰু ই স্থিতি বা আনুষ্ঠানিক ক্ষমতাৰ সৈতে সম্পৰ্কিত নহয়।
- প্ৰশাসনিক দায়বদ্ধতা এটা সাংগঠনিক আৱশ্যকতা কাৰণ প্ৰথম আৰু প্ৰধান কথাটো হ'ল ইয়াৰ উদ্দেশ্য হৈছে লক্ষ্যৰ ক্ষেত্ৰত কৰ্মক্ষমতাৰ মূল্যায়ন কৰা।
- জবাবদিহিতা প্ৰশাসনিক দায়বদ্ধতাৰ সমান্তৰাল আৰু সেয়েহে ই এটা সংস্থাৰ অন্তৰ্নিহিত।
- দায়বদ্ধতাৰ দুটা দিশ আছে, পৃথক কিন্তু আন্তঃসম্পৰ্কীয়।
- দায়বদ্ধতাৰ প্ৰথম দিশটো মূলতঃ ৰাজনৈতিক আৰু আমাৰ দৰে সংসদীয় চৰকাৰৰ প্ৰণালীত, কাৰ্যপালিকা সংসদত ইয়াৰ কাম-কাজৰ হিচাপ দিবলৈ বাধ্য
- দ্বিতীয় দিশটো হৈছে প্ৰাথমিকভাৱে প্ৰশাসনিক আৰু কাৰ্যপালিকাই ইয়াৰ ফলস্বৰূপে বিভাগ আৰু অন্যনান্য সংস্থাৰ প্ৰশাসকসকলক তেওঁলোকৰ দায়িত্ব পালনৰ বাবে দায়বদ্ধ কৰি তোলে।
- সাংগঠনিক ন্যায় হৈছে সংগঠন আৰু ইয়াৰ এজেণ্টসকলৰ দ্বাৰা ন্যায্য ব্যৱহাৰৰ বিষয়ে কৰ্মচাৰীসকলৰ ধাৰণা (বিতৰণমূলক ন্যায় আৰু পদ্ধতিগত ন্যায়)।
- প্ৰতিশ্ৰুতি মানে কোনো কাম বা দায়িত্বৰ প্ৰতি উৎসৰ্গিত হোৱাৰ অৱস্থা বা গুণ।
- সংস্থা আৰু পৰিচালকে চাকৰিৰ নিয়োগ আৰু সাংগঠনিক দায়বদ্ধতাক প্ৰভাৱিত কৰে।
- সাংগঠনিক দায়বদ্ধতাই সংস্থাটোৰ প্ৰতি ব্যক্তিৰ মানসিক আসক্তি বুজায়।

৮.৭ অধিক জানিবলৈ

1) Lakshmi Kant. M. (2012) Public Administration. New Delhi : Tata Mcgraw Hills Education Pvt. Ltd.

2) Bhattacharya, Mohit (2010) Public Administration. The World Press Private Ltd. Kolkata.

3) Fadia and Fadia (2008) Public Administration- Administrative Theories And Concepts. Sahitya Bhawan publications, Agra.

৮.৮ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ন

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সঁচা

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ 'সুশাসন'

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ অকাৰ্যকৰীতা

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সঁচা

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ মিছা

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৫৮৩

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সঁচা

৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সংগঠন

৯ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ সঁচা

৮.৯ আৰ্হি প্ৰশ্ন

(ক) বস্তুধৰ্মী প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ সুশাসনৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ দায়বদ্ধতা বুলিলে কি বুজোৱা হয়?

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ প্ৰতিশ্ৰুতি কি?

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ শাসন ব্যৱস্থা কি?

(খ) চুটি প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ প্ৰায় ১৫০ শব্দৰে দিয়ক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ সুশাসনৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ প্ৰশাসনিক দায়বদ্ধতা বুলিলে কি বুজোৱা হয়?

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ বিভিন্ন প্ৰকাৰৰ দায়বদ্ধতা কি কি?

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ প্ৰতিশ্ৰুতি কি?

(গ) ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন (প্ৰতিটো প্ৰশ্নৰ উত্তৰ প্ৰায় ৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত দিয়ক)

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ ৰাজহুৱা প্ৰশাসনত সুশাসনৰ বিষয়ে ব্যাপকভাৱে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ প্ৰশাসনত দায়বদ্ধতা আৰু প্ৰতিশ্ৰুতিৰ ভূমিকা সম্পৰ্কে আলোচনা কৰক।

****

অধ্যায় ৯ ঃ ই-প্রশাসন

অধ্যায় গাঁথনি

৯.১ উদ্দেশ্য

৯.২ পৰিচয়

৯.৩ ই-প্রশাসনৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি

৯.৪ ই-শাসনৰ মূল নীতিসমূহ

৯.৫ ই-প্রশাসনৰ প্রকাৰ

৯.৬ ই-প্রশাসনৰ পৰিসৰ

৯.৭ ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন পৰিকল্পনা (NeGP), 2006

৯.৮ ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন বিভাগ (NeGD)

৯.৯ ই-প্রশাসনৰ প্রভাৱ আৰু গুৰুত্ব

৯.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

৯.১১ অধিক জানিবলৈ

৯.১২ অগ্রগতিৰ খতিয়ন

৯.১৩ আৰ্হি প্রশ্ন

৯.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- ই-প্রশাসনৰ অর্থ আৰু প্রকৃতিৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- ই-প্রশাসনৰ মূল নীতিসমূহ ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব
- ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন পৰিকল্পনা, ২০০৬ ৰ বিষয়ে আলোচনা কৰিব পাৰিব
- ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন বিভাগৰ বর্ণনা কৰিব পাৰিব আৰু
- ই-প্রশাসন পৰিকল্পনাৰ প্রভাৱ আৰু গুৰুত্ব বিশ্লেষণ কৰিব পাৰিব।

৯.২ পৰিচয়

মানৰ সভ্যতা নিৰন্তৰভাৱে অগ্রসৰ হৈ আহিছে। কর্মৰ সকলো ক্ষেত্রতে নতুন উন্নয়ন ঘটিছে। প্রশাসনত তথ্য আৰু যোগাযোগ প্রযুক্তি (ICT) প্রৱর্তনৰ সৈতে উন্নয়নৰ গতি এক নতুন স্তৰত উপনীত হৈছে, যিয়ে সামগ্রী আৰু সেৱাসমূহ জনসাধাৰণক ন্যূনতম খৰচত আৰু কম সময়ত প্রদান কৰাৰ সুবিধা কৰি দিছে। ই-শাসন নামেৰে জনপ্রিয় এই প্রক্রিয়াটো প্রযুক্তিৰ উন্নয়নৰ দ্বাৰা নিৰন্তৰভাৱে প্রভাৱিত হৈ আহিছে। ই তথ্যৰ প্রক্রিয়াকৰণক অধিক সময়োপযোগী, উন্নত ধৰণৰ আৰু কম খৰচী কৰি তুলিছে। বর্তমান সময়ত ই-প্রশাসনৰ অর্থ স্বয়ংক্রিয় বুলি বহুলভাৱে

বিশ্বাস কৰা হয়। অৱশ্যে, ইয়াৰ অর্থ নতুন প্রযুক্তিৰ সহায়ত বিভিন্ন চৰকাৰী বিভাগসমূহক স্বয়ংক্রিয় কৰি তথ্য আৰু সেৱাৰ বিভিন্ন দ্বীপ হিচাপে গঢ় দিয়া নহয়; ই-**প্রশা**সনৰ অর্থ হৈছে নাগৰিকসকলক চৰকাৰী সেৱাসমূহ প্রদানৰ এক কেন্দ্রীয় স্থান প্রদান কৰা। ইয়াৰ বাবে ইলেকট্রনিক-কেন্দ্রিক মনোভাবৰ প্রয়োজন, য'ত ইণ্টাৰনেটৰ ব্যাপক ব্যৱহাৰ জড়িত হৈ থাকে।

৯.৩ ই-প্রশাসনৰ অর্থ আৰু প্রকৃতি

ইলেক্ট্রনিক শাসন বা ই-**প্রশা**সন হৈছে তথ্য আৰু যোগাযোগ প্রযুক্তি (ICT) ৰ প্রয়োগৰ জৰিয়তে চৰকাৰৰ পৰা গ্রাহক (G2C) আৰু চৰকাৰ আৰু ব্যৱসায় (G2B) মাজত চৰকাৰী সেৱাৰ সুবিধা প্রদান, তথ্যৰ আদান-প্রদান, যোগাযোগৰ লেনদেন আৰু বিভিন্ন প্রণালী আৰু সেৱাৰ একত্রীকৰণক বুজাই। সংক্ষেপতে ক'বলৈ গ'লে ই-**প্রশা**সন হৈছে তথ্য, লেনদেন আৰু সেৱাৰ বিনিময়ৰ মাধ্যম হিচাপে কাম কৰা সেৱাতকৈ বেছি একো নহয়।

ই-**প্রশা**সন হৈছে চৰকাৰ আৰু গ্রাহক উভয়ৰে সুবিধাৰ বাবে চৰকাৰৰ কাম কৰা, তথ্য প্রদান, নাগৰিকক জড়িতকৰণ আৰু বাহ্যিক আৰু আভ্যন্তৰীণ গ্রাহকলৈ সেৱা প্রদান কৰা পদ্ধতিৰ সংস্কাৰৰ প্রক্রিয়া। ICT ৰ যুগত প্রশাসনক পুনৰ সংজ্ঞায়িত কৰাৰ লক্ষ্য হৈছে 'স্মার্ট শাসন' প্রদান কৰা।

ৰাষ্ট্রসংঘৰ মতে, "ই হৈছে মানৰ আৰু সামাজিক বিকাশৰ দৃষ্টান্তত অন্তর্ভুক্ত এক ধাৰণাগত পৰিকাঠামো। সেই অর্থত, ইলেক্ট্রনিক শাসনে নাগৰিকক প্রদান কৰা সেৱাত জ্ঞান আৰু তথ্য উন্নত বা বর্ধিত কৰাৰ বাবে আইচিটি প্রয়োগ কৰিবলৈ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ সামর্থতা আৰু ইচ্ছাক সামৰি লয়।

বিশ্ব বেংকৰ মতে, " চৰকাৰী সংস্থাসমূহৰ তথ্য প্রযুক্তিৰ ব্যৱহাৰ (যেনে Wide Area Networks, ইণ্টাৰনেট আৰু ম'বাইল কম্পিউটিং) যাৰ নাগৰিক, ব্যৱসায় আৰু অন্যান্য চৰকাৰী সংস্থাৰ সৈতে সম্পর্ক সলনি কৰাৰ ক্ষমতা আছে। ই-**প্রশা**সনৰ প্রযুক্তিয়ে বিভিন্ন উদ্দেশ্য পূৰণ কৰিব পাৰে ঃ নাগৰিকলৈ চৰকাৰী সেৱাৰ উৎকৃষ্ট যোগান, কোম্পানী আৰু উদ্যোগৰ সৈতে উন্নত পাৰস্পৰিক সম্পর্ক, তথ্যৰ যোগানৰ জৰিয়তে নাগৰিকৰ সবলীকৰণ, বা অধিক দক্ষ চৰকাৰী ব্যৱস্থাপনা। ইয়াৰ ফলত কম দুর্নীতি, অধিক স্বচ্ছতা, অধিক সুবিধা, আয় বৃদ্ধি আৰু ব্যয় হ্রাস হ'ব।

বৈদ্যুতিন শাসন, ই-**প্রশা**সন ব্যৱস্থা সু-শাসন (Good Governance) ৰ লক্ষ্যত উপনীত হোৱাৰ ক্ষেত্রত এক মাইলৰ খুঁটি। বহুতো উন্নয়নশীল দেশত, ৰাজহুৱা সেৱাৰ ব্যৱস্থাত ICT ৰ প্রাৰম্ভিক প্রৱর্তনত প্রচলিত সেৱাসমূহৰ সৰল ডিজিটেল পদ্ধতিলৈ পৰিৱর্তন কৰা হৈছিল। ইয়াত প্রচলিত সেৱাসমূহৰ সামান্য পৰিৱর্তন কৰা হৈছিল আৰু কোনো অধিক পৰিৱর্তন কৰা হোৱা নাছিল। ইলেক্ট্রনিক প্রশাসনৰ প্রকৃতি এনেধৰণৰ যে, যি নাটকীয়ভাৱে বিকশিত হয়। ইয়াৰ ভিতৰত আছে ই-গণতন্ত্র, ই-চৰকাৰ আৰু ই-ব্যৱসায়। ই ক্রমান্বয়ে অধিক জটিল কার্য সম্পাদনৰ দিশে অগ্রসৰ

কৰিছে আৰু ই-লেনদেনৰ পৰা উচ্চ পৰ্যায়ৰ ৰাজহুৱা ব্যৱস্থাপনাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ কাৰ্যসমূহৰ সম্পাদনা, চৰকাৰৰ বিভিন্ন অংগৰ মাজত যোগাযোগ উন্নত কৰা আৰু বিভিন্ন অংশীদাৰৰ মাজত সম্পৰ্ক স্থাপনৰ সুবিধা প্ৰদান কৰাৰ দিশত বিকশিত হৈছে, যাৰ ফলত এক 'অন্তঃজাল চৰকাৰ' (Networked Government) ৰ সৃষ্টি হৈছে। এইদৰে গঠন কৰা চৰকাৰে চৰকাৰৰ বিভিন্ন অংশ আৰু সেৱা গ্ৰহণৰ মাজত একত্ৰিত কৰা কাৰ্যকৰী সম্পৰ্কৰ বাবে সুবিধা প্ৰদান কৰে। ইয়াৰ কাৰ্যসমূহৰ ভিতৰত আছে নীতি আৰু ৰাজহুৱা কাৰ্যসূচীসমূহৰ নক্সা প্ৰস্তুতকৰণ, ৰূপায়ণ, নিৰীক্ষণ আৰু মূল্যায়ন, আইন প্ৰণয়ন আৰু জটিল সামাজিক সমস্যাৰ ক্ষেত্ৰত সিদ্ধান্ত গ্ৰহণ। ইয়াৰ বাবে চৰকাৰৰ ভিতৰত আৰু বাহিৰত বিভিন্ন পক্ষৰ মাজত ঘনিষ্ঠ সহযোগিতাৰ প্ৰয়োজন।

ইয়াত এইটোও উল্লেখ কৰাটো গুৰুত্বপূৰ্ণ যে ইলেক্ট্ৰনিক চৰকাৰ আৰু ইলেক্ট্ৰনিক প্ৰশাসনৰ মাজত পাৰ্থক্য আছে। দুয়োটাৰ মাজত থকা পাৰ্থক্যটো বুজিব লাগিব। ইলেক্ট্ৰনিক চৰকাৰে দক্ষতা, স্বচ্ছতা আৰু নাগৰিকৰ অংশগ্ৰহণ বৃদ্ধিৰ লক্ষ্যৰে চৰকাৰী কাৰ্যকলাপ আৰু প্ৰক্ৰিয়া উন্নত কৰিবলৈ ইণ্টাৰনেটৰ দৰে তথ্য আৰু যোগাযোগ প্ৰযুক্তিৰ ৰূপায়ণক জড়িত কৰে। আনহাতে, ই-প্ৰশাসনৰ অৰ্থ হৈছে তথ্য আৰু যোগাযোগ প্ৰযুক্তিৰ সহায়ত এখন দেশ, ৰাজ্য বা সংগঠন পৰিচালনা কৰাক বুজাই।

তুলনাৰ ভিত্তি	ই-চৰকাৰ	ই-প্ৰশাসন
অৰ্থ	চৰকাৰী কাৰ্যকলাপত সহায় কৰা, নাগৰিকক সচেতন কৰা আৰু সেৱা প্ৰদান কৰাৰ লক্ষ্যৰে ICT ৰ প্ৰয়োগক ই-চৰকাৰ বুলি কোৱা হয়।	ই-প্ৰশাসন বুলিলে জনসাধাৰণক প্ৰদান কৰা তথ্য আৰু সেৱাৰ পৰিসৰ আৰু মান বৃদ্ধিত ICT ৰ ব্যৱহাৰক বুজোৱা হয়।
এইটো কি?	ব্যৱস্থা	কাৰ্যকৰীতা
যোগাযোগৰ প্ৰট'কল	একমুখী যোগাযোগৰ নিয়ম	দ্বি-মুখী যোগাযোগৰ নিয়ম

জানি থোৱা ভাল

ভাৰতৰ প্ৰাক্তন ৰাষ্ট্ৰপতি ড° এ পি জে আব্দুল কালামে ভাৰতীয় কাঠামোত ই-শাসনক এক স্বচ্ছ স্মাৰ্ট 'ই-শাসন' হিচাপে কল্পনা কৰিছে যি আন্তঃবিভাগীয় বাধা অতিক্ৰম কৰি নাগৰিকসকলক নিৰবচ্ছিন্ন, সুৰক্ষিত আৰু প্ৰামাণিক তথ্যৰ প্ৰদানৰ ক্ষেত্ৰত এক ন্যায্য আৰু নিৰপেক্ষ সেৱা প্ৰদান কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ ই-**প্রশাসন** মূলতঃ শাসনত আইচিটিৰ ব্যৱহাৰ। (সঁচা/মিছা)

.....

প্রশ্ন ২ ঃ ই-**প্রশাসনৰ** এক নাটকীয়..... প্রকৃতি আছে। (পূৰণ কৰক)

.....

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ ৰাষ্ট্রসংঘই আগবঢ়োৱা ই-**প্রশাসনৰ** সংজ্ঞা কি?

.....

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ ই-**প্রশাসন** আৰু ই-চৰকাৰৰ মাজত থকা মৌলিক পার্থক্যসমূহ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

৯.৪ ই-প্রশাসনৰ মূল নীতিসমূহ

ই-**প্রশাসনৰ** সফলতাৰ বাবে প্রয়োজনীয় মৌলিক নীতি প্রস্তুত কৰাটোও প্রয়োজনীয়। ইয়াক তলত উল্লেখ কৰা হৈছে ঃ

- উদ্দেশ্যৰ স্পষ্টতা,
- পৰিৱেশৰ নির্মাণ,
- প্রশাসনৰ সংস্কাৰৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংশ হিচাপে ই-শাসন,
- কাম কৰাৰ শৃংলাবদ্ধ পদ্ধতি,
- নিৰীক্ষণ আৰু মূল্যায়ন,
- সুৰক্ষিত, বিফলতা প্রতিৰোধী আৰু দুর্যোগ পুনৰুদ্ধাৰ ব্যৱস্থাৰ বিকাশ,
- স্থায়িত্ব,
- আনুভূমিক ব্যৱহাৰযোগ্যতা
- স্থানীয় ভাষাৰ বিকাশ,
- ই-**প্রশাসন**- এক অবিৰত প্রক্রিয়া।

১. উদ্দেশ্যৰ স্পষ্টতা ঃ

ই-**প্রশাসনৰ** জৰিয়তে প্রাপ্ত কৰিব লগা উদ্দেশ্য আৰু উদ্দেশ্যসমূহৰ এক স্পষ্ট বোধগম্যতা

থকাটো প্রয়োজনীয়। অতীতত, বৃহৎ সংখ্যক প্রকল্প নাগৰিকৰ প্রয়োজনৰ পৰিৱর্তে প্রযুক্তিৰ সহায়ত কি প্রাপ্তি কৰিব পাৰে তাৰ ওপৰত আধাৰিত আছিল। ইয়াৰ বিপৰীতে পৰিমাপকসমূহৰ এক সঠিক সংজ্ঞা প্রদান কৰা প্রয়োজন যাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি ভৱিষ্যতৰ যিকোনো মূল্যায়ন সম্পন্ন কৰা সম্ভৱ হ'ব। ই-**প্রশাসন** কেৱল বিদ্যমান প্রযুক্তিৰ সামর্থ্য প্রদর্শন কৰিবলৈ গ্রহণ কৰা উচিত নহয়, বৰঞ্চ ইতিমধ্যে বিদ্যমান সমস্যাটো সমাধান কৰিবলৈ প্রযুক্তিটো গ্রহণ কৰিব লাগিব। নাগৰিকৰ কেন্দ্রীক ভাবধাৰা ই-প্রশাসন সকলো পদক্ষেপৰ কেন্দ্রত থাকিব লাগিব।

২. পৰিৱেশ সৃষ্টি

ই-**প্রশাসনৰ** লগত জড়িত ৰাজনীতিবিদ, চৰকাৰী বিষয়া আৰু নাগৰিক সমাজ সকলো লোকৰে মানসিকতা সলনি কৰাটো প্রয়োজনীয়। ইয়াৰ বাবে শাসন ব্যৱস্থাৰ বিভিন্ন পক্ষৰ মাজত পৰিৱর্তনৰ বাবে এক শক্তিশালী ইচ্ছাশক্তিৰ প্রয়োজন। যিহেতু ই-শাসনে বিভিন্ন স্তৰত চৰকাৰী প্রক্রিয়াৰ পুনৰ গঠনক বুজায়, সেয়েহে ই-শাসন ৰূপায়ণৰ বাবে সকলো স্তৰতে ৰাজনৈতিক সমর্থনৰ প্রয়োজন হ'ব। আনহাতে, চৰকাৰী কর্মচাৰীসকলক পুৰণি অভ্যাস সলনি কৰিবলৈ আৰু নতুন দক্ষতা আহৰণ কৰিবলৈ উৎসাহিত কৰিব লাগিব। জনসাধাৰণৰ মাজত সজাগতা সৃষ্টি কৰাটো প্রয়োজনীয় যাতে ই-শাসন ৰূপায়ণৰ জৰিয়তে প্রচলিত শাসন ব্যৱস্থাত সংস্কাৰ কৰাৰ বাবে দাবীৰ সৃষ্টি হয়।

৩. প্রশাসন সংস্কাৰৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংশ হিচাপে ইলেক্ট্রনিক প্রশাসন

ই-শাসনক সম্পূর্ণৰূপে প্রশাসনৰ পৰা পৃথক কৰিব নোৱাৰি। তদুপৰি, ইয়াক প্রশাসনৰ পৰিপূৰক হিচাপে গণ্য কৰিব নোৱাৰি। ই -**প্রশাসন** ব্যৱস্থাৰ গাঁথনি আৰু প্রক্রিয়াৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংশ হ'ব লাগিব। সেয়েহে, ই-প্রশাসনৰ মডিউলসমূহক শেষ মুহূর্তৰ উপায় বা পৰিপূৰক হিচাপে প্রৱর্তন কৰাৰ পৰিৱর্তে প্রতিটো চৰকাৰী সংস্থা, প্রতিটো চৰকাৰী কার্যসূচী বা নীতি আৰু প্রতিটো আইন আৰু নিয়মাৱলীৰ লগত জড়িত কৰিব লাগিব। ই-**প্রশাসনত** 'প্রশাসন' আৰু তথ্য আৰু যোগাযোগ প্রযুক্তিৰ দ্বাৰা প্রদান কৰা কেইবাটাও প্রযুক্তিগত সঁজুলি ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া হয়, যি নাগৰিক আৰু সংস্থাৰ প্রয়োজনীয়তাৰ কথা বিবেচনা কৰি পৰিৱর্তন আনিবলৈ ব্যৱহাৰ কৰা হয়।

৪. কাম কৰাৰ শৃংখলাবদ্ধ পদ্ধতি

ই-**প্রশাসনৰ** বাবে সংগঠনসমূহত একপ্রকাৰৰ শৃংখলাবদ্ধ আৰু প্রণালীবদ্ধ কামকৰাৰ পদ্ধতিৰ প্রয়োজন। বেছিভাগ প্রযুক্তিয়ে ব্যৱহাৰকাৰীৰ ফালৰ পৰা যুক্তিসংগত আচৰণৰ অনুমান কৰে। প্রশিক্ষণৰ সময়ত, লগতে প্রকল্পটোৰ জীৱন চক্রত এই উপাদানটোৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিয়া উচিত।

৫. নিৰীক্ষণ আৰু মূল্যায়ন

ই-**প্রশাসন** প্রকল্পসমূহৰ পাইলট পর্যায়ত আৰু প্রকৃত কার্যকলাপৰ সময়ত দুয়োটাতে সূক্ষ্ম নিৰীক্ষণ অনুসৰণৰ প্রয়োজন। ই সমস্যাবোৰ সোনকালে চিনাক্ত কৰাত সহায় কৰে আৰু সেই বাবে দ্রুত সংশোধনমূলক পদক্ষেপত সহায় কৰে। অৱশ্যে, কার্যকৰীকৰণৰ পৰৱর্তী পর্যায়ত

ই-প্রশাসনৰ পদক্ষেপসমূহৰ সাময়িক নিৰীক্ষণৰ উপৰি, স্বতন্ত্ৰ সংস্থাসমূহৰ জৰিয়তে এনে পদক্ষেপসমূহৰ প্ৰভাৱৰ মূল্যায়ন কৰাটোও প্ৰয়োজনীয় হ'ব যিয়ে নিৰ্ধাৰণ কৰা লক্ষ্যসমূহ প্ৰাপ্ত হৈছে নে নাই সেয়া নিৰ্ধাৰণ কৰিব।

৬. সুৰক্ষিত,বিফলতা প্ৰতিৰোধী আৰু দুৰ্যোগ পুনৰুদ্ধাৰ ব্যৱস্থাৰ বিকাশ

দেশত ই-প্রশাসনৰ সম্ভাব্য প্ৰয়োগৰ পৰিসৰ আৰু ইয়াৰ লগত জড়িত তথ্যৰ সম্ভাব্য ব্যাপক প্ৰৱাহৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি, যি প্ৰযুক্তিগত গাঁথনিৰ ওপৰত প্ৰয়োগ ব্যৱহাৰ কৰা হয় সেয়া কেৱল সুৰক্ষিত নহয়, বিফলতা ৰোধক হ'ব লাগিব। সংকটৰ সময়ত ব্যৱস্থাবোৰক 'সুৰক্ষিত অৱস্থাত' ৰখা প্ৰণালীবোৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰিব লাগিব। ইয়াৰ উপৰি, তথ্যৰ ক্ষতি আৰু ব্যৱস্থাটোৰ পতন প্ৰতিৰোধ কৰিবলৈ দুৰ্যোগৰ পৰা উদ্ধাৰৰ উপযুক্ত মডিউল আৰু পৰ্যাপ্ত সুৰক্ষা বৈশিষ্ট্য থকা ভঁৰাল (depositories) থকা আৰু 'mirrors' সৃষ্টি কৰাটো প্ৰয়োজনীয় হ'ব।

৭. স্থায়িত্ব

ইলেক্ট্ৰনিক শাসনৰ পদক্ষেপবোৰো বহনক্ষম হ'ব লাগিব। জনসাধাৰণক সেৱা বা তথ্য প্ৰদান কৰা বা চৰকাৰৰ কাম-কাজ সম্পাদন কৰাৰ বাবে যিকোনো বিশেষ পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰাটো উৎকৃষ্ট উপায় বুলি প্ৰমাণিত হোৱাৰ পিছত, সুবিধাজনক কাৰণত ইয়াক আঁতৰ কৰিবলৈ অনুমতি দিয়া উচিত নহয়। সংস্কাৰবোৰ কাৰ্যকৰী কৰা আৰু ৰক্ষণাবেক্ষণ কৰাটো সদায় অধিক কঠিন, কিন্তু এবাৰ থিতাপি লোৱাৰ পিছত সেইবোৰে সৰ্বশ্ৰেষ্ঠ ফলাফল প্ৰদান কৰে। যদি প্ৰকল্পসমূহে এই উদ্দেশ্যসমূহৰ যিকোনো এটা প্ৰাপ্ত কৰিছে, তেওঁলোকে অন্য কাৰণত তেওঁলোকৰ স্থায়িত্বৰ সৈতে আপোচ কৰিবলৈ অনুমতি দিব নালাগে।

৮. আনুভূমিক প্ৰয়োগ-যোগ্যতাৰ সমৰ্থন

আগতে সমাধান কৰা সমস্যাবোৰৰ পুনৰ সমাধানৰ চেষ্টা কৰি যাতে সময় আৰু পৰিশ্ৰম নষ্ট নহয় তাৰ বাবে এটা সমন্বয় ব্যৱস্থাৰ প্ৰয়োজন। ভাৰতৰ বিভিন্ন ৰাজ্যই একে ধৰণৰ প্ৰত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হয়। অতীতৰ অভিজ্ঞতাই দেখুৱাইছে যে কেইবাখনো ৰাজ্যই একে ধৰণৰ সমস্যা সমাধানৰ বাবে ই-প্রশাসন প্ৰকল্প হাতত লৈছে। ই-প্রশাসনক অধিক লাভজনক আৰু সফল কৰি তুলিবলৈ, সফল হোৱা পদক্ষেপসমূহ সমগ্ৰ দেশ আৰু সংগঠনসমূহত গ্ৰহণ কৰাটো প্ৰয়োজনীয় ।

৯. স্থানীয় ভাষাৰ বিকাশ

ভাৰত এখন বহুভাষিক সমাজ আৰু ই-প্রশাসনৰ পদক্ষেপসমূহে নাগৰিকসকলৰ বাবে তেওঁলোকৰ নিজ নিজ স্থানীয় ভাষাত আন্তঃসংযোগ প্ৰদান কৰা উচিত। সেয়েহে, স্ক্ৰীণ আৰু কি-ব'ৰ্ডবোৰ স্থানীয় আন্তঃপৃষ্ঠৰ ওপৰত আধাৰিত হ'ব লাগে আৰু গ্ৰাম্য অঞ্চলত আন্তঃপৃষ্ঠটো সুগম কৰিবলৈ সাধাৰণতে মাল্টিমিডিয়া নিৰ্দেশনা ব্যৱহাৰ কৰিব লাগে, য'ত নিম্ন সাক্ষৰতাৰ হাৰ এক বাধা হ'ব পাৰে।

১০. ই-প্রশাসন-এক অবিৰত প্ৰক্ৰিয়া

ই-প্রশাসনে প্ৰশাসন সংস্কাৰৰ ক্ষেত্ৰত দৃষ্টান্তৰ পৰিৱৰ্তনক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে। ইয়াক প্ৰাপ্ত

কৰাটো এক অবিৰত প্রক্রিয়া হ'ব লাগিব যাৰ বাবে বহুতো সালসলনিৰ প্রয়োজন হ'ব। এইটো সঠিকভাৱে কোৱা হৈছে যে ই-প্রশাসন হৈছে এক যাত্রা— গন্তব্য স্থান নহয়।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৫ ঃ 'বহনক্ষমতা' ই-শাসনৰ অন্যতম মৌলিক নীতি। (সঁচা/মিছা)

.....

প্রশ্ন ৬ ঃ ই-প্রশাসন ..... শাসন ব্যৱস্থাত এক অবিচ্ছেদ্য অংশ (খালী ঠাইখিনি পূৰণ কৰক)

.....

প্রশ্ন ৭ ঃ ধাৰাবাহিক প্রক্রিয়া হিচাপে ই-প্রশাসনৰ অর্থ কি?

.....

.....

৯.৫ ই-প্রশাসনৰ প্রকাৰ

ই-প্রশাসন হৈছে চৰকাৰ আৰু নাগৰিক, নাগৰিকৰ পৰা চৰকাৰ, চৰকাৰৰ আৰু চৰকাৰ, চৰকাৰ আৰু ব্যৱসায়ৰ মাজত তথ্যৰ প্রৱাহ। ইলেক্ট্রনিক শাসনে সম্পর্কৰ নিম্নলিখিত সংমিশ্রণক সামৰি লয়;

চৰকাৰৰ পৰা নাগৰিক (G2C)

নাগৰিকৰ পৰা চৰকাৰ (C2G)

চৰকাৰৰ আৰু চৰকাৰ (G2G)

চৰকাৰৰ পৰা ব্যৱসায় (G2B)

চৰকাৰৰ পৰা নাগৰিক ঃ

চৰকাৰ আৰু নাগৰিকৰ মাজৰ সম্পর্ক হৈছে ইলেক্ট্রনিক শাসনৰ আটাইতকৈ মৌলিক দিশ। আধুনিক সময়ত, চৰকাৰে নাগৰিকৰ জীৱনৰ বহুতো দিশৰ যত্ন লয়। চৰকাৰৰ সৈতে নাগৰিকৰ সম্পর্ক জন্মৰ সৈতে আৰম্ভ হয় আৰু নাগৰিকৰ মৃত্যুৰ সৈতে শেষ হয়। এজন ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ জীৱনৰ প্রতিটো ক্ষেত্রত চৰকাৰৰ সৈতে সম্পর্কিত হৈ থাকে। ই জন্ম, বিবাহ, বিবাহ বিচ্ছেদ বা মৃত্যুৰ পঞ্জীয়ন হ'ব পাৰে। সেয়েহে, G2C সম্পর্কত ইলেক্ট্রনিক শাসনে তথ্য আৰু যোগাযোগ প্রযুক্তি (Communication Technology) ৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে চৰকাৰৰ পৰা নাগৰিকলৈ আগবঢ়োৱা সেৱাসমূহৰ সুবিধা প্রদান কৰিব।

১. **ই-নাগৰিকত্ব ঃ** ই-নাগৰিকত্বই এজন ব্যক্তিৰ নাগৰিকত্ব সম্পর্কীয় চৰকাৰী সেৱাৰ সুবিধাৰ

বাবে ICT ৰূপায়ণক বুজাই। ইয়াত ৰেছনকার্ড, পাছপোর্ট, নির্বাচন কার্ড, পৰিচয়-পত্র আদিৰ দৰে নথিপত্র জাৰী আৰু পুনঃজাৰী/নৱীকৰনৰ (renewal) সৈতে জড়িত অনলাইন লেনদেনসমূহ অন্তর্ভুক্ত থাকে। ইয়াৰ বাবে চৰকাৰে প্রতিজন নাগৰিকৰ এক ভার্ছুৱেল পৰিচয় সৃষ্টি কৰিব লাগে, যাতে তেওঁলোকে অনলাইন চৰকাৰী সেৱাসমূহ লাভ কৰিব পাৰে। এইটো কৰিবলৈ, চৰকাৰে নাগৰিকৰ এটা তথ্যকোষ (database) সৃষ্টি কৰিব লাগিব, যিটো এক বৃহৎ কাম।

২. **ই-পঞ্জীয়ন ঃ** ই-পঞ্জীয়নে বিভিন্ন চুক্তিৰ অনলাইন পঞ্জীয়ন সামৰি ল'ব। এজন ব্যক্তিয়ে তেওঁৰ জীৱনকালত বিভিন্ন চুক্তি সম্পন্ন কৰে। ইয়াৰে বহুতো চুক্তি আৰু লেনদেনৰ বৈধতা আৰু কার্যকৰীকৰণৰ বাবে পঞ্জীয়নৰ প্রয়োজন হয়। এই পঞ্জীয়নৰ ICT ৰ দ্বাৰাও সম্পন্ন কৰিব পাৰি। ই-পঞ্জীয়নে যথেষ্ট পৰিমাণৰ কাগজ-পত্রৰ কামো হ্রাস কৰাত সহায় কৰে।

৩. **ই-পৰিবহন ঃ** ই-পৰিবহনে পথ, ৰে'ল, জল বা আকাশ মার্গৰ পৰিবহণৰ সৈতে জড়িত চৰকাৰৰ সেৱাসমূহৰ বাবে ICT ৰ সুবিধা অন্তর্ভুক্ত কৰে। ইয়াত তলত উল্লেখিত বিষয়সমূহৰ বাবে অনলাইন সেৱা অন্তর্ভুক্ত কৰে—

- টিকট সংৰক্ষণ আৰু বাতিলকৰণ
- বাহন, ৰে'ল, জাহাজ আৰু বিমানৰ অৱস্থান ,
- চালকৰ অনুজ্ঞাপত্র জাৰী আৰু নৱীকৰণ বা পুনঃজাৰী,
- বাহনৰ পঞ্জীয়ন আৰু নৱীকৰণ,
- বাহনৰ মালিকিস্বত্বৰ স্থানান্তৰ,
- অনুজ্ঞাপত্রৰ মাচুল পৰিশোধ
- বাহনৰ পঞ্জীয়নৰ মাচুল আৰু কৰ পৰিশোধ।

৪. **ই-স্বাস্থ্য ঃ** ই-স্বাস্থ্য ব্যৱস্থাত চৰকাৰৰ স্বাস্থ্য সেৱাৰ বাবে ICT ক সক্ষম কৰি তোলা হয়। এই ব্যৱস্থাত সকলো চিকিৎসালয়ৰ আন্তঃসংযোগ গঢ়ি উঠে। ইয়াৰ জৰিয়তে ৰোগীৰ এটা তথ্যকোষ (data base) সৃষ্টি কৰিব পাৰি। এই ব্যৱস্থাৰ জৰিয়তে স্থানীয় ফার্মাচী তথ্যকোষো সৃষ্টি কৰিব পাৰে।

৫. **ই-শিক্ষা ঃ** ই-শিক্ষাই শিক্ষাদানত ICT ৰ ৰূপায়ণ আৰু পাঠ্যক্রমসমূহৰ উপলব্ধতাক সামৰি লয়। ICT ৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে দূৰ শিক্ষাৰ লগতে শ্রেণীকোঠাত শিক্ষাৰ সুবিধা প্রদান কৰা হয়। ইণ্টাৰনেটৰ ব্যৱহাৰে দূৰ শিক্ষাৰ ক্ষেত্রত প্রয়োজনীয় যোগাযোগৰ সময় হ্রাস কৰিব পাৰে। ইণ্টাৰনেটে অনলাইন পাঠদান বাস্তৱায়িত কৰাত সহায় কৰিব পাৰে।

৬. **ই-সহায় ঃ** ই-সহায় হৈছে ICT ব্যৱহাৰ কৰি দুর্যোগ আৰু সংকট ব্যৱস্থাপনাৰ সুবিধা প্রদান কৰা। দুর্যোগৰ প্রতি চৰকাৰী সংস্থাসমূহৰ সঁহাৰিৰ সময় হ্রাস কৰাৰ উদ্দেশ্যৰেই

ইণ্টাৰনেট, এছ. এম. এছ আদিৰ দৰে প্ৰযুক্তিৰ অন্তৰ্ভুক্ত কৰে। দুৰ্যোগৰ সময়ত সহায় আগবঢ়াবলৈ বেচৰকাৰী সংগঠনসমূহে চৰকাৰক সহায় কৰে। দুৰ্যোগ, সতৰ্কবাণী আৰু সহায়ৰ বাবে আহ্বান সম্পৰ্কীয় অনলাইন তথ্যই চৰকাৰ আৰু বেচৰকাৰী সংগঠনসমূহক তেওঁলোকৰ কামৰ সমন্বয় সাধন আৰু উদ্ধাৰ প্ৰচেষ্টা ত্বৰান্বিত কৰাত সহায় কৰিব পাৰে।

৭. **ই-কৰ ঃ** ই-কৰ প্ৰক্ৰিয়াত ICT ৰূপায়ণৰ জৰিয়তে কৰ প্ৰক্ৰিয়াটো সহজ কৰি তোলা হয়। অনলাইনত কৰ পৰিশোধৰ সতৰ্কবাণী আৰু অনলাইন কৰ পৰিশোধে সোনকালে লেনদেন সম্পন্ন কৰাত সহায় কৰে।

নাগৰিক পৰা চৰকাৰ

নাগৰিক আৰু চৰকাৰৰ মাজৰ সম্পৰ্কই গণতান্ত্ৰিক প্ৰক্ৰিয়াত নাগৰিকৰ চৰকাৰৰ সৈতে হোৱা যোগাযোগ যেনে ভোটদান, প্ৰচাৰ, মতামত আদি সামৰি লয়।

১. **ই-গণতন্ত্ৰ ঃ** গণতন্ত্ৰৰ প্ৰকৃত ধাৰণাত গণতান্ত্ৰিক আৰু শাসন প্ৰক্ৰিয়াত নাগৰিকৰ অংশগ্ৰহণ অন্তৰ্ভুক্ত থাকে। বৰ্তমান সময়ত জনসংখ্যা বৃদ্ধিৰ বাবে, শাসন প্ৰক্ৰিয়াত নাগৰিকৰ সক্ৰিয় অংশগ্ৰহণ সম্ভৱ নহয়। ICT য়ে প্ৰকৃত গণতান্ত্ৰিক প্ৰক্ৰিয়াটো সক্ষম কৰাত সহায় কৰিব পাৰে, যিয়ে ভোটদান, জনমত, মতামত আৰু চৰকাৰী দায়বদ্ধতা আদি সামৰি ল'ব।

২. **ই-মতামত ঃ** ই-মতামতে ICT ৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে চৰকাৰী কাম-কাজৰ ওপৰত জনসাধাৰণৰ মতামতক বুজাই। জনমতে চৰকাৰক কোনো এটা সিদ্ধান্ত ল'বলৈ সহায় কৰিব পাৰে। ICT ৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে জনসাধাৰণে চৰকাৰক অনলাইন মতামত দিব পাৰে, চৰকাৰৰ সেৱাৰ বিষয়ে অনলাইন তৰ্ক কৰিব পাৰে।

চৰকাৰৰ পৰা চৰকাৰ

G2G সম্পৰ্কই কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰ আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ মাজৰ সম্পৰ্ক আৰু দুটা বা ততোধিক চৰকাৰী বিভাগৰ মাজৰ সম্পৰ্ক অন্তৰ্ভুক্ত কৰে।

১. **ই-প্ৰশাসন ঃ** ই-শাসনে চৰকাৰৰ আভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক উভয় ক্ষেত্ৰতে কাম-কাজত ICT ৰ ৰূপায়ণক বুজাই। ICT ৰূপায়ণৰ ফলত চৰকাৰী বিভাগবোৰ আৰু চৰকাৰৰ মাজত যোগাযোগৰ সময় হ্ৰাস হ'ব। ICT সঠিক ব্যৱহাৰে কাগজ-পত্ৰৰ কাম যথেষ্ট পৰিমাণে হ্ৰাস কৰিব পাৰে। ই-প্ৰশাসনে চৰকাৰৰ বিভাগসমূহৰ প্ৰশাসনত নৈতিকতা আৰু স্বচ্ছতা আনিব পাৰে।

২. **ই-পুলিচ ঃ** ই-পুলিচৰ ধাৰণাটো চাইবাৰ-পুলিচতকৈ অলপ বেলেগ। চাইবাৰ পুলিচ ব্যৱস্থাত ইলেক্ট্ৰনিক/চাইবাৰ অপৰাধৰ বিৰুদ্ধে যুঁজ দিবলৈ প্ৰযুক্তিৰ বিশেষজ্ঞৰ প্ৰয়োজন। ই-পুলিচে তদন্ত আৰু প্ৰশাসনত আৰক্ষী বিভাগৰ কাম সহজ কৰি তুলিবলৈ ICT ৰ ব্যৱহাৰক বুজায়। ই-পুলিচৰ ধাৰণাত আৰক্ষী বিষয়াৰ তথ্যকোষ, তেওঁলোকৰ কামৰ

পাৰদর্শিতা, অপৰাধমূলক তথ্য— যেনে বিচাৰি থকা (wanted) আৰু জিম্মাত থকা লোকৰ তালিকা, অপৰাধৰ প্ৰৱণতাৰ হাৰ আৰু বহুতো। ICT য়ে আৰক্ষী বিভাগৰ সঁহাৰিৰ সময় হ্ৰাস কৰাত সহায় কৰিব পাৰে আৰু লগতে কাগজ-পত্ৰৰ কাম হ্ৰাস কৰিব পাৰে।

৩. **ই-আদালত ঃ** ই-আদালতৰ ধাৰণাত ন্যায়িক প্ৰক্ৰিয়াত ICT সক্ষম কৰি তোলাটোক বুজাই। প্ৰযুক্তিয়ে নিলগৰ শুনানি, অনলাইন চমন আৰু ৰাৰেণ্ট আৰু ৰায় আৰু ডিক্ৰীৰ অনলাইন প্ৰকাশত সহায় কৰিব কৰে।

চৰকাৰৰ পৰা ব্যৱসায়

১. **ই-কৰ ঃ** ক'পৰেট খণ্ডই চৰকাৰক বহু ধৰনৰ কৰ আৰু শুল্ক আদায় দিয়ে। ই-কৰৰ জৰিয়তে কৰ আৰু শুল্ক পৰিশোধ কৰাটো সহজ সাধ্য হৈ পৰিছে। অনলাইন কৰ সংগ্ৰহ আৰু পৰিশোধে খৰচ আৰু সময় হ্ৰাস কৰাত সহায় কৰিব পাৰে। ICT য়ে ধন পৰিশোধৰ ক্ষেত্ৰত থকা জালিয়াতি আৰু অসুবিধাসমূহ মূল্যায়ন কৰাত সহায় কৰিব পাৰে, যিয়ে চৰকাৰক সঠিকতাৰ অগ্ৰসৰ হোৱাত আৰু ৰাজহ বৃদ্ধিত অৰিহণা যোগাব পাৰে।

২. **ই-অনুজ্ঞাপত্ৰ ঃ** কোম্পানীসমূহে চৰকাৰৰ পৰা বিভিন্ন অনুজ্ঞাপত্ৰ লাভ কৰিব লাগে, ঠিক সেইদৰে, কোম্পানীসমূহে বিভিন্ন পঞ্জীয়ন লাভ কৰিব লাগে। ICT ৰ জৰিয়তে অনুজ্ঞাপত্ৰ আৰু পঞ্জীয়নৰ অনুমোদনত সময় আৰু ব্যয় হ্ৰাস কৰিব পাৰি।

৩. **ই- নিবিদা ঃ** ই-নিবিদাত অনলাইন নিবিদা আৰু অধিগ্ৰহণৰ সুবিধা অন্তৰ্ভুক্ত থাকিব। ই চৰকাৰৰ সৈতে নতুন ব্যৱসায়িক সুযোগৰ বিষয়ে অনলাইন সতৰ্কবাণী বা জাননী প্ৰদান কৰাৰ লগতে অনলাইন আৱেদন দাখিল আৰু কামৰ দায়িত্ব প্ৰদান কৰিব। ই ব্যক্তিগত সাক্ষাৎ প্ৰণালীৰ লগত জড়িত সময় আৰু ব্যয় হ্ৰাস কৰিব।

চিন্তা-চৰ্চা কৰক ৯.১

আপোনাৰ ৰাজ্যত বৰ্তমান প্ৰচলিত শাসন ব্যৱস্থাৰ সৈতে তুলনা কৰি ই-শাসনৰ নীতিসমূহ তালিকাভুক্ত কৰিবলৈ আৰু সম্পৰ্কিত কৰিবলৈ চেষ্টা কৰক। আপোনাৰ ৰাজ্যৰ ই-শাসন ব্যৱস্থাত সকলো ব্যৱস্থা উপলব্ধ নেকি?

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৮ ঃ শাসন ব্যৱস্থা চৰকাৰ আৰু নাগৰিকৰ মাজত তথ্যৰ প্ৰৱাহৰ ওপৰত নিৰ্ভৰশীল। (সঁচা/মিছা)

প্ৰশ্ন ৯ ঃ ই-পঞ্জীয়নে বিভিন্ন চুক্তিৰ ..... সামৰি ল'য়। (খালী ঠাই পূৰণ

কৰক)

প্রশ্ন ১০ ঃ ই-ক'র্টৰ ধাৰণাটো কিয় ফলপ্রসূ?

৯.৬ ই-প্রশাসনৰ পৰিসৰ

ই-প্রশাসনে সেৱাৰ আগবঢ়োৱা বর্তমানৰ ব্যৱস্থাটো সলনি কৰিব পাৰে। সাধাৰণতে চৰকাৰে নাগৰিকসকলক সেৱা লাভৰ বাবে এক কর্তৃত্বৰ ব্যৱস্থা নকৰে। উদাহৰণ স্বৰূপে, X সেৱাৰ সুবিধা লাভ কৰিবলৈ এজন নাগৰিকে A বিভাগলৈ যাব লাগিব। Y সেৱা লাভ কৰিবলৈ নাগৰিকে B বিভাগলৈ যাব লাগিব। ইয়াৰ উপৰি, বিভাগ B-ৰ বাবে নাগৰিকে সেৱা লাভৰ প্রক্রিয়া সম্পূর্ণ কৰিবলৈ বিভাগ A বা C ৰ দ্বাৰা জাৰী কৰা প্রমাণ-পত্রসমূহ দাখিল কৰিব লাগিব।

নাগৰিকসকলক সেৱা প্রদানৰ ক্ষেত্রত চৰকাৰৰ ভিতৰৰ প্রক্রিয়াবোৰ ইমান জটিল হৈ পৰিছে যে যদিওবা প্রয়োজনীয় প্রমাণৰ নথি-পত্রবোৰ চৰকাৰে নিজে জাৰী কৰে, নাগৰিকসকলে সেৱা লাভ কৰিবলৈ এটা বিভাগৰ পৰা আন এটা বিভাগলৈ যোৱাৰ এক জটিল প্রক্রিয়াৰ মাজেৰে পাৰ হ'ব লগা হয়। নাগৰিকে নিজৰ কামৰ মাজৰ পৰা সময় উলিয়াব লাগিব, প্রক্রিয়াটো বুজিব লাগিব আৰু সেৱাসমূহ লাভ কৰিবলৈ চৰকাৰী বিষয়াসকলৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰিব লাগিব। যদি ই-প্রশাসনক সফলতাৰে ৰূপায়ণ কৰা হয়, ই চৰকাৰক একক সত্তা হিচাপে কাম কৰিবলৈ সুযোগ প্রদান কৰিব । পৰম্পৰাগত বিভাগীয় পদ্ধতিৰ পৰিৱর্তে 'এক চৰকাৰ'ৰ পদ্ধতি অনুসৰণ কৰা হ'ব। নাগৰিকে কেৱল এটা আৱেদন দাখিল কৰিব লাগিব আৰু প্রক্রিয়াটো সম্পূর্ণ কৰাৰ বাবে প্রয়োজনীয় মাচুল পৰিশোধ কৰিব লাগিব।

ই-প্রশাসনৰ পৰিসৰ ওপৰত উল্লেখ কৰা ধাৰণাসমূহতে সীমাবদ্ধ নহয়। ই-প্রশাসনে সমাধান কৰিব পৰা একাধিক সমস্যা আছে, ই-প্রশাসনে আমি চৰকাৰক কেনেদৰে কৰাতো বিচাৰো তেনেকুৱা অৱস্থালৈ ৰূপান্তৰিত কৰাৰ সম্ভাৱনা আছে। এই ব্যৱস্থাত 'কাগজ বিহীন শাসন' ৰ ধাৰণাটোৱে প্রাধান্য লাভ কৰিব। কম শব্দত ক'বলৈ গ'লে, ই-শাসন ব্যৱস্থাই নিম্নলিখিত ধৰণে প্রশাসনক প্রভাৱিত কৰি আহিছে ঃ

- **দ্রুততা ঃ** প্রযুক্তিয়ে যোগাযোগক দ্রুত কৰি তোলে। ইণ্টাৰনেট, ফোন, মোবাইল ফোনৰ ফলত স্বাভাৱিক যোগাযোগৰ সময় হ্রাস পাইছে।
- **ব্যয় হ্রাস ঃ** চৰকাৰী ব্যয়ৰ অধিকাংশই ষ্টেচনেৰীৰ খৰচৰ দিশত ব্যয় কৰা হয়। কাগজভিত্তিক যোগাযোগৰ বাবে বহুত ষ্টেচনেৰী, প্রিণ্টাৰ, কম্পিউটাৰ আদিৰ প্রয়োজন হয় যাৰ বাবে যথেষ্ট খৰচৰ প্রয়োজন হয়। ইণ্টাৰনেট আৰু ফোনসমূহে চৰকাৰৰ বাবে মূল্যৱান ধন ৰাহী কৰি যোগাযোগ সস্তা কৰি তোলে।
- **স্বচ্ছতা ঃ** আইচিটিৰ ব্যৱহাৰে প্রশাসন প্রক্রিয়া অধিক স্বচ্ছ কৰি তোলে। চৰকাৰৰ সকলো তথ্য ইণ্টাৰনেটত উপলব্ধ হ'ব, যাক ই-স্বচ্ছতা বুলি ক'ব পাৰি। নাগৰিকসকলে যেতিয়াই বিচাৰে তথ্যটো চাব পাৰে। তথ্য লুকুৱাই ৰখাৰ সকলো সম্ভাৱনা আঁতৰ কৰি তথ্য অনলাইনত

উপলব্ধ কৰাত আই. চি. টি.-য়ে সহায় কৰে।

- **দায়বদ্ধতা ঃ** প্রশাসন প্রক্রিয়া এবাৰ স্বচ্ছ হ'লে চৰকাৰ স্বয়ংক্রিয়ভাৱে দায়বদ্ধ হৈ পৰে। উত্তৰদায়িত্ব হৈছে জনসাধাৰণৰ প্রতি চৰকাৰৰ দায়িত্ব। চৰকাৰৰ আইনসমূহৰ দায়বদ্ধ। এখন দায়বদ্ধ চৰকাৰ হ'ল দায়িত্বশীল চৰকাৰ।
- **সুবিধাজনক ঃ** ইলেক্ট্রনিক চৰকাৰে নাগৰিকসকলক সময় মতে আৰু তেওঁলোকৰ স্থানত ৰাজহুৱা সেৱা আগবঢ়ায়।
- **উন্নত গ্রাহক সেৱা ঃ** ই- চৰকাৰে সেৱাবোৰ গ্রাহকৰ অসুবিধা নোহোৱাকৈ সহজতে উপলব্ধ হোৱাকৈ বিতৰণ কৰাত গুৰুত্ব দিয়ে।
- **তথ্য লাভৰ অধিকাৰ বৃদ্ধি ঃ** ইলেক্ট্রনিক চৰকাৰে নাগৰিকসকলৰ বাবে চৰকাৰী তথ্যৰ উপলব্ধতা উন্নত কৰে, যাৰ ফলত ই সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়াৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ সম্পদ হৈ পৰে। যি নাগৰিকৰ দৈনন্দিন জীৱনত প্রভাৱ পেলায় আৰু সবলীকৰণত সহায় কৰে।

জানি থোৱা ভাল

ইয়াৰ উপৰি ই-প্রশাসনে ব্যক্তিগতকৃত শাসন ব্যৱস্থাৰ সুবিধা কৰিব পাৰে। ইয়াৰ অর্থ হ'ল নাগৰিকে বিচৰাৰ আগতেই প্রক্রিয়াসমূহ নিজাববীয়াকৈ আৰম্ভ কৰা হ'ব। আপোনাৰ লিংগ, বয়স, লিংগ, পৰিয়ালৰ আয়, জাতি, বাসস্থানৰ ভিত্তিত আপোনাৰ প্রাপ্যৰ বিষয়ে আপোনাক অৱগত কৰা হ'ব।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১১ ঃ ই-প্রশাসনে ..... প্রদানৰ বর্তমানৰ আর্হিক ৰূপান্তৰিত কৰিব পাৰে। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

প্রশ্ন ১২ ঃ ই-প্রশাসনে স্বচ্ছতা/ ৰঙা ফিটাৰ মেৰপাক/ দুর্নীতিৰ দ্বাৰা শাসন ব্যৱস্থাক প্রভাৱিত কৰি আহিছে (শুদ্ধটো বাছক)

প্রশ্ন ১৩ ঃ 'এক চৰকাৰ'ৰ দৃষ্টিভংগীৰে আপুনি কি বুজি পায়?

৯.৭ ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন পৰিকল্পনা (NeGP), ২০০৬

ভাৰতত ই-শাসন ক্রমান্বয়ে চৰকাৰী বিভাগসমূহৰ কম্পিউটাৰীকৰণৰ পৰা নাগৰিক কেন্দ্রিকতা, সেৱা দিশ আৰু স্বচ্ছতাৰ দৰে প্রশাসনৰ সূক্ষ্ম দিশবোৰ সামৰি লোৱা পদক্ষেপলৈ বিকশিত হৈছে। পূর্বৰ ই-প্রশাসন প্রকল্পসমূহৰ পৰা লাভ কৰা অভিজ্ঞতাই দেশৰ বাবে এক উন্নত

আৰু অধিক প্ৰগতিশীল ই-প্ৰশাসন ৰণনীতি সৃষ্টি কৰাত সহায় কৰিছে। এইটো স্বীকাৰ কৰা হৈছে যে চৰকাৰৰ ৰাষ্ট্ৰীয়, ৰাজ্যিক আৰু স্থানীয় পৰ্যায়ত ই-প্ৰশাসনৰ গতি বৃদ্ধি কৰিবলৈ, এক উমৈহতীয়া দৃষ্টিভংগী আৰু কৌশলৰ দ্বাৰা নিৰ্দেশিত এক কাৰ্যসূচী আধাৰিত দৃষ্টিভংগীৰ প্ৰয়োজন। ইয়াৰ ফলত ২০০৬ চনত ভাৰত চৰকাৰে দেশত ই-প্ৰশাসন উন্নত কৰাৰ লক্ষ্যৰে ৰাষ্ট্ৰীয় ই- প্ৰশাসন পৰিকল্পনা (NeGP) নামৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ পদক্ষেপ আৰম্ভ কৰিছিল।

চৰকাৰে ২০০৬ চনৰ ১৮ মে' ত ২৭ টা মিচন মোড প্ৰকল্প (Mission Mode Projects) আৰু ৮ টা উপাদানৰে গঠিত ৰাষ্ট্ৰীয় ই-প্ৰশাসন পৰিকল্পনা (NeGP) অনুমোদন কৰিছিল। NeGP য়ে সমগ্ৰ দেশতে সকলো ই-শাসন প্ৰচেষ্টাক এটা উমৈহতীয়া দৃষ্টিভংগী আৰু অংশীদাৰী লক্ষ্যৰ অধীনত একত্ৰিত কৰে। বিশাল দেশজোৰা এক ব্যৱস্থা নিৰ্মাণ কৰা হৈছে, আনকি আটাইতকৈ দূৰৱৰ্তী গাঁওবোৰতো উপনীত হৈছে, আৰু ইণ্টাৰনেটৰ জৰিয়তে সহজ আৰু নিৰ্ভৰযোগ্য প্ৰৱেশাধিকাৰ প্ৰদান কৰিবলৈ বৃহৎ পৰিসৰত ৰেকৰ্ডসমূহ ডিজিটেলাইজ কৰা হৈছে। NeGP-ৰ লক্ষ্যৰ বিবৃতিত উল্লেখ কৰা অনুসৰি ৰাজহুৱা সেৱাসমূহক নাগৰিকৰ ঘৰৰ ওচৰলৈ অনাটোৱেই হৈছে ইয়াৰ চূড়ান্ত উদ্দেশ্য।

NeGP-ৰ তিনিটা (৩) স্তৰ

- কমন ছাৰ্ভিচ চেণ্টাৰসমূহ (CSC) হৈছে বিভিন্ন নাগৰিক সেৱাৰ বাবে প্ৰাথমিক যোগাকাৰী কেন্দ্ৰ। সাধাৰণ মানুহে যেতিয়া স্বচ্ছভাৱে, সুবিধাজনক স্থানত আৰু সুলভ মূল্যত সেৱা লাভ কৰিবলৈ সক্ষম হয় তেতিয়া তেওঁ সবল যেন অনুভৱ কৰে। বিত্তীয় অন্তৰ্ভুক্তি, তথ্যৰ হিচাপ, বীমা আৰু তথ্য প্ৰযুক্তি শিক্ষাৰ দৰে সকলো ধৰণৰ চৰকাৰী আঁচনি ৰূপায়ণত উপযোগী হোৱাৰ উপৰি এই কেন্দ্ৰসমূহে সেইবোৰ পৰিচালনা কৰা লোকসকলৰ বাবে উপাৰ্জনৰ পথ প্ৰদান কৰে।
- দ্বিতীয় স্তৰটো হৈছে উমৈহতীয়া আৰু প্ৰয়োজনীয় আন্তঃগাঁথনি যি চৰকাৰৰ বিভিন্ন সংস্থা আৰু নাগৰিকসকলৰ মাজত ইলেক্ট্ৰনিকভাৱে তথ্য ভাগ-বতৰা কৰাৰ সুবিধা প্ৰদান কৰিব পাৰে। ইয়াৰ ভিতৰত আছে ষ্টেট ৰাইড এৰিয়া নেটৱৰ্ক (SWANs) যি সমগ্ৰ ৰাজ্য/কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চলত তথ্য, অডিঅ' আৰু ভিডিঅ'ৰ মুখ্য নেটৱৰ্ক হিচাপে কাম কৰে, আৰু ৰাজ্যিক তথ্য কেন্দ্ৰ (SDCs) যি ৰাজ্যিক পৰ্যায়ৰ ই-চৰকাৰী এপ্লিকেচন আৰু তথ্য সংৰক্ষণ আৰু পৰিচালনাৰ বাবে এক সুৰক্ষিত তথ্য প্ৰযুক্তিৰ আন্তঃগাঁথনি প্ৰদান কৰে।
- তৃতীয় স্তৰটোত ২৭ টা মিছন মোড প্ৰকল্প (Mission Mode Projects) (MMP) অন্তৰ্ভুক্ত আছে যিয়ে উচ্চ অগ্ৰাধিকাৰৰ নাগৰিক সেৱাসমূহক তেওঁলোকৰ বৰ্তমানৰ হস্তচালিত যোগানৰ পৰা ই-যোগানলৈ ৰূপান্তৰিত কৰিব। প্ৰতিটো MMP ৰাষ্ট্ৰীয় চৰকাৰৰ প্ৰাসংগিক মন্ত্ৰণালয়/সংস্থা বা ৰাজ্য চৰকাৰৰ নেতৃত্বত আছে, আৰু ইয়াক 'মিছন মোড' বুলি কোৱা হয় কিয়নো ইয়াৰ নিৰ্দিষ্ট সময়সূচী, সেৱাৰ স্তৰ, প্ৰকল্প ৰূপায়ণ দল আৰু

প্রক্রিয়া পুনৰ অভিযান্ত্রিক পৰিকল্পনা আছে।

জানি থোৱা ভাল

NEGP-ৰ মূল দৃষ্টিভংগী হৈছে, "উমৈহতীয়া সেৱা প্রদান কেন্দ্রৰ জৰিয়তে নিজৰ অঞ্চলৰ সাধাৰণ মানুহৰ বাবে সকলো চৰকাৰী সেৱা সুলভ কৰি তোলা, আৰু সাধাৰণ মানুহৰ মৌলিক প্রয়োজনীয়তা উপলব্ধি কৰিবলৈ সুলভ মূল্যত এনে সেৱাৰ দক্ষতা, স্বচ্ছতা আৰু নির্ভৰযোগ্যতা নিশ্চিত কৰা"।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১৪ ঃ NEGP-ৰ সম্পূর্ণ অর্থ হ'ল .....। (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)

.....

প্রশ্ন ১৫ ঃ ২০০৬ চনত ভাৰত চৰকাৰে NEGP আৰম্ভ কৰিছিল। (সঁচা/মিছা)

.....

প্রশ্ন ১৬ ঃ ভাৰত চৰকাৰে NEGP প্রৱর্তন কৰাৰ মূল কাৰণ কি?

.....

.....

৯.৮ ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন বিভাগ National E-Governance Division (NEGD)

NEGP ৰ অনুমোদনৰ অংশ হিচাপে, কেন্দ্রীয় কেবিনেটে NEGP-ৰ কার্যসূচী ব্যৱস্থাপনাৰ সৈতে সম্পর্কিত কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ কাম ইলেক্ট্রনিকছ আৰু তথ্য-প্রযুক্তি মন্ত্রণালয় (MeitY) ক যেনে NEGP-ৰ ৰূপায়ণ, নিৰীক্ষণ আৰু সমন্বয়ৰ ব্যৱস্থা, মানদণ্ড আৰু নীতি নির্দেশনা বিকশিত কৰা, কাৰিকৰী আৰু হেণ্ডহোল্ডিং সমর্থন প্রদান কৰা, ক্ষমতা নির্মাণ, গৱেষণা আৰু উন্নয়ন আদিৰ দায়িত্ব প্রদান কৰে।

ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন পৰিকল্পনা (NeGP) ৰ অধীনত ক্ষমতা নির্মাণ আঁচনিখনে ৰাজ্য আৰু কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলসমূহক কাৰিকৰী আৰু পেছাদাৰী সহায় প্রদান কৰিবলৈ প্রাসংগিক দক্ষতা

আৰু অভিজ্ঞতা থকা ৰাজ্যিক ই-মিছন দল (SeMTs) স্থাপনকে ধৰি ৰাজ্যিক পর্যায়ৰ সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ বাবে এক প্রতিষ্ঠানিক পৰিকাঠামো স্থাপনৰো পৰিকল্পনা কৰিছিল।

যিহেতু NEGP-য়ে MeitY-ক অধিক দায়িত্ব প্রদান কৰিছিল, সেয়েহে MeitY ক মুকলি বজাৰৰ পৰা আৰু চৰকাৰৰ ভিতৰৰ দক্ষ লোক নিয়োগ কৰিবলৈ অনুমতি দিয়া এক সঠিক ব্যৱস্থা সৃষ্টি কৰাৰ পৰামর্শ দিয়া হৈছিল।

ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন বিভাগ (NeGD) ২০০৯ চনত MeitY ৰ দ্বাৰা মিডিয়া লেব এছিয়া (MLAsia) (যি হৈছে ইলেক্ট্রনিকছ আৰু তথ্য প্রযুক্তি মন্ত্রণালয়ৰ অধীনত থকা শাখা ৮টা কোম্পানী) ৰ ভিতৰত এক স্বতন্ত্র ব্যৱসায়িক বিভাগ (IBD) হিচাপে স্থাপন কৰা হৈছিল

এন. ই. জি. ডি.-ৰ তাৎক্ষণিক কামবোৰৰ ভিতৰত নিম্নলিখিতবোৰ অন্তর্ভুক্ত আছে—

- NEGP-ৰ কার্যসূচী ব্যৱস্থাপনাত মূলতঃ NEGP-ৰ অধীনত MeitY ক দিয়া কাম আৰু দায়িত্ব পালন কৰাত DIT ক সহায় আৰু সমর্থন কৰা হয়।
- বিভিন্ন মন্ত্রণালয় আৰু ৰাজ্য চৰকাৰৰ দ্বাৰা NEGP ৰ ৰূপায়ণত সহায় কৰা।
- কেন্দ্রীয় মন্ত্রালয় আৰু ৰাজ্যিক বিভাগসমূহক কাৰিকৰী সহায় আগবঢ়োৱা।
- এপেক্স কমিটি (Apex Committee) ৰ সচিবালয় হিচাপে সেৱা আগবঢ়োৱা।
- সামগ্রিক প্রযুক্তি পৰিকল্পনা, পৰিকাঠামো, মানদণ্ড, সুৰক্ষা নীতি, সেৱা প্রদান ব্যৱস্থা, সাধাৰণ আন্তঃগাঁথনিৰ ভাগ-বতৰা আদি বিষয় পৰীক্ষা কৰিবলৈ সকলো NeGP প্রকল্পৰ কাৰিকৰী মূল্যায়ন কৰা।
- মানৱ সম্পদ উন্নয়ন, প্রশিক্ষণ আৰু সজাগতা সৃষ্টি কৰা।
- মূল নীতি, কাৰিকৰী সহায়, গৱেষণা আৰু উন্নয়ন, সজাগতা আৰু মূল্যায়ন আৰু সংগঠনৰ গাঁথনি সৃষ্টি কৰা।
- ক্ষমতা নির্মাণ আঁচনিৰ ফলপ্রসূ ৰূপায়ণৰ বাবে কেন্দ্রীয় সংস্থা হিচাপে কাম কৰাৰ লগতে ৰাজ্য/কেন্দ্রীয় শাসিত অঞ্চলসমূহৰ বিভিন্ন এছইএমটি-ত মানৱশক্তিৰ ব্যৱস্থা কৰা।
- প্রশিক্ষণ, মানৱ সম্পদ নীতি স্থাপনকে ধৰি অন্যান্য আঁচনিৰ কার্যকলাপৰ ব্যৱস্থাপনাৰ সৈতে SeMTs সমূহত মানৱশক্তিৰ ফলপ্রসূ ব্যৱস্থাপনাৰ বাবে ক্ষমতা নির্মাণ ব্যৱস্থাপনা কোষ স্থাপন কৰা।

NeGD ৰ বর্তমানৰ স্থিতি ঃ

NeGD হৈছে NeGP ৰ কার্যসূচী পৰিচালনাৰ বাবে MeitY ৰ দ্বাৰা MLAsis ৰ ভিতৰত স্থাপিত এক স্বতন্ত্র ব্যৱসায়িক বিভাগ (IBD), বৈশিষ্ট্য সমূহ হ'ল—

- এই বিভাগে MLAsis ৰ পৰা সম্পূর্ণ বিত্তীয় আৰু মানৱ সম্পদৰ স্বতন্ত্রতা লাভ কৰে।
- NeGD ৰ চৰকাৰী কর্মচাৰীসকলক MLAsia লৈ প্রতিনিধি হিচাপে লৈ যোৱা হয়।
- সভাপতি আৰু মুখ্য কার্যবাহী বিষয়া হিচাপে NEGD ৰ নিজস্ব মুৰব্বী আছে।
- কর্মচাৰীসকলৰ একেধৰণৰ মানদণ্ড আৰু উপযুক্ততা নিশ্চিত কৰাৰ বাবে চৰকাৰী আৰু

ব্যক্তিগত খণ্ডৰ কর্মচাৰীসকলৰ বাবে একেধৰণৰ বাছনি প্রক্রিয়াৰ ব্যৱস্থা কৰা।

- MeitY ৰ দ্বাৰা চিনাক্ত কৰা নির্দিষ্ট ই-প্রশাসন প্রকল্প বা কার্যসূচী পৰিচালনাৰ বাবে চৰকাৰৰ পৰা পুঁজি প্রযোজ্য নিয়ম অনুসৰি প্রত্যক্ষভাবে বিভাগলৈ প্রেৰণ কৰা হয়।

জানি থোৱা ভাল

NeGD য়ে মিছন মোড প্রকল্প অধীনত এক গুৰুত্বপূর্ণ অনুঘটক আৰু সমন্বয়ক আৰু NeGD ২.০ ৰ অধীনত সমগ্র দেশতে সমর্থন উপাদান হিচাপে কাম কৰে। NeGD য়ে কেন্দ্রীয় মন্ত্রণালয়/বিভাগ/ৰাজ্য চৰকাৰসমূহক তেওঁলোকৰ ই-প্রশাসন পদক্ষেপৰ প্রচাৰত সক্রিয়ভাবে সহায় কৰিব বুলি আশা কৰা হৈছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১৭ ঃ NeGD ৰ অর্থ হ'ল ..... (খালী ঠাই পূৰ কৰা)

.....

প্রশ্ন ১৮ ঃ NeGD ২০০৯ চনত চৰকাৰে আৰম্ভ কৰিছিল (সঁচা **য** মিছা)

.....

৯.৯ ইলেক্ট্রনিক শাসনৰ প্রভাৱ আৰু গুৰুত্ব

- শাসন ব্যৱস্থাৰ প্রধান উদ্দেশ্য হৈছে নাগৰিকৰ কল্যাণ সাধন কৰা। শাসন ব্যৱস্থাৰ এটা দিশ সকলো নাগৰিকৰ আইনী অধিকাৰ সুৰক্ষিত কৰাৰ সৈতে জড়িত কিন্তু আন এটা সমানেই গুৰুত্বপূর্ণ দিশ হ'ল ৰাজহুৱা সেৱাৰ ন্যায্য প্রাপ্তি নিশ্চিত কৰা আৰু সকলোৰে বাবে অর্থনৈতিক উন্নতি সুবিধা নিশ্চিত কৰা ।
- এইটো আশা কৰা হয় যে ই-প্রশাসনে চৰকাৰক নিজৰ কাম-কাজ অধিক ফলপ্রসূভাৱে সম্পন্ন কৰিবলৈ সক্ষম কৰে। কিন্তু ইয়াৰ বাবে চৰকাৰে নিজৰ কাম কৰাৰ প্রক্রিয়া, দৃষ্টিভংগী, আইন, নিয়ম-নীতি আৰু লগতে জনসম্পর্ক স্থাপনৰ ধৰণ আদিও সলনি কৰিব লাগিব। ইয়াৰ বাবে চৰকাৰৰ সামর্থ্য বৃদ্ধি আৰু নাগৰিকৰ মাজত ই-প্রশাসনৰ বিষয়ে সাধাৰণ সজাগতা

সৃষ্টিৰ প্ৰয়োজন হ'ব।

- ভাৰতীয় পৰিস্থিতিত ই-প্ৰশাসনৰ ধাৰণাটো কেনেদৰে বিকশিত হৈছে আমি দেখিব পাইছোঁ। স্বচ্ছতা আৰু জবাবদিহিতাৰ বাবে ইয়াৰ কিমান প্ৰয়োজনীয়তা আছিল আমি দেখিছোঁ আৰু একে সময়তে সঠিক সময়ত সঠিক তথ্যৰে জনসাধাৰণক সবলীকৰণ কৰি নীতি নিৰ্ধাৰণৰ ক্ষেত্ৰত অংশগ্ৰহণ বৃদ্ধি কৰাটোও ইয়াৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ দিশ।
- যোৱা দশকত ভাৰততে ইণ্টাৰনেট, দূৰসংযোগ সেৱাৰ ব্যৱহাৰ বাঢ়িছে আৰু ইয়ে ভাৰতৰ নাগৰিকসকলক দীৰ্ঘদিন ধৰি চলি থকা দৰিদ্ৰতা, দুৰ্নীতি, আঞ্চলিক বৈষম্য আৰু নিবনুৱা সমস্যাৰ সৈতে যুঁজিবলৈ আশাৰ ৰেঙণি যোগাইছে।
- কিন্তু একে সময়তে, প্ৰকল্পসমূহ সম্পূৰ্ণকৰণত থকা মন্থৰ গতি, ৰঙা ফিটাৰ মেৰপাক আৰু চৰকাৰী কৰ্মচাৰী আৰু নাগৰিকসকলৰ প্ৰতিৰোধ আদিৰ বাবে আকাংক্ষিত ফলাফল প্ৰদান কৰা নাই।

ইলেক্ট্ৰনিক-শাসন ব্যৱস্থাৰ গুৰুত্ব সংক্ষেপে তলত উল্লেখ কৰা ধৰণে আলোচনা কৰিব পাৰি ঃ

১) এক শক্তিশালী আৰু ফলপ্ৰসূ নাগৰিক তথ্য শৃংখলৰ নিৰ্মাণ ঃ

নাগৰিকসকলে কাৰ্যকৰী আৰু অতি সহজ উপায়েৰে তথ্য লাভ কৰিবলৈ ইলেক্ট্ৰনিক প্ৰশাসনৰ পৰা লাভান্বিত হ'ব পাৰে। ই-প্ৰশাসন প্ৰকল্প ব্যৱহাৰ কৰি তথ্য শৃংখল অতি ফলপ্ৰসূ কৰিব পাৰি। বেছিভাগ তথ্য, যেনে পৰিসংখ্যা, ব্যক্তিগত পঞ্জীয়ন আৰু যিকোনো চহৰৰ বিষয়ে সাধাৰণ তথ্য, ইণ্টাৰনেট/ৰেবছাইটৰ জৰিয়তে অনুৰোধ দাখিল কৰি সহজে বিচাৰি পাব পাৰি। নাগৰিকসকলক তেওঁলোকৰ স্বাৰ্থ অনুসৰি সেৱা প্ৰদান কৰিৱলৈ আৰু শেহতীয়া তথ্য প্ৰদান কৰিবলৈ চৰকাৰে এই তথ্যসমূহৰ অনুসৰণ কৰিব পাৰে। সেয়েহে, ইলেক্ট্ৰনিক শাসনৰ সুবিধা ব্যৱহাৰ কৰি, কোনোৱে অনলাইন প্ৰক্ৰিয়াৰ সুবিধা ল'ব পাৰে আৰু ই-মেইল, গ্ৰুপমেইল, conference আদিৰ দৰে ইলেক্ট্ৰনিক নেটৱৰ্কৰ জৰিয়তে তথ্য প্ৰচাৰ কৰিব পাৰে।

২) নাগৰিকসকলৰ বাবে দ্ৰুত আৰু সুবিধাজনক সেৱা

ইলেক্ট্ৰনিক শাসন হৈছে দেশৰ নাগৰিকসকলক অতি দ্ৰুত আৰু ফলপ্ৰসূভাৱে তথ্য প্ৰদান কৰাৰ উপায়। সেয়েহে, নাগৰিকে অনলাইন এপ্লিকেচন ব্যৱহাৰ কৰি ই-মেইল বা চৰকাৰে বিকশিত কৰা ৰেব প'ৰ্টেলৰ জৰিয়তে তথ্য লাভ কৰিব পাৰে। নাগৰিকে অপেক্ষা নকৰাকৈ অনুৰোধ অনুসৰি ইলেক্ট্ৰনিক ফৰ্মেটত বা কাগজত (hard copy) সহজে নথি-পত্ৰ লাভ কৰিব পাৰে। আনহাতে, আমি ৰেবছাইট বা প'ৰ্টেল ব্যৱহাৰ কৰি আন বহুতো অনলাইন সেৱাৰ সুবিধা ল'ব পাৰোঁ।

৩) সম্পদৰ ফলপ্ৰসূ ব্যৱহাৰ

ই-প্ৰশাসনত সম্পদৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰেই প্ৰধান হ'ব কাৰণ আমি কম্পিউটাৰ ব্যৱহাৰ কৰি কেইবাটাও গণনা একেলগে কৰিব পাৰোঁ বা অনলাইন প্ৰণালীৰ জৰিয়তে বিভিন্ন ধৰণৰ তথ্য

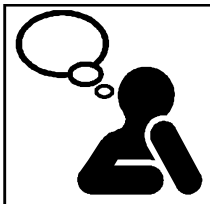
প্রদান কৰিব পাৰি। এই ধৰণৰ ব্যৱহাৰ কাগজত হাতেৰে কৰা কাম আৰু চৰকাৰী কার্যালয়ৰ দ্বাৰা প্রদান কৰা কাগজৰ নথিপত্রৰ ক্ষেত্রত সম্ভৱ নহয়।

৪) একত্রীকৰণ

ই-প্রশাসন ব্যৱহাৰ কৰি, আমি প্রতিটো বিভাগ পৰস্পৰৰ সৈতে একত্রিত কৰিব পাৰোঁ আৰু একত্রীকৰণৰ সুবিধা ল'ব পাৰোঁ। এই ধৰণৰ একত্রীকৰণ ERP প্রণালীত ৰূপায়ণ কৰা হয়, আৰু আমি সকলোৱে জানো যে ERP প্রণালীয়ে বহুতো বিশ্লেষণ আৰু প্রতিৱেদন প্রদান কৰে যাৰ ভিত্তিত আমি ভৱিষ্যতৰ বাবে সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰোঁ। গতিকে ইলেক্ট্রনিক প্রশাসন ব্যৱস্থাৰ দৰে বৃহৎ ব্যৱস্থাৰ বাবে একত্রীকৰণ অতি উপযোগী হ'ব পাৰে।

৫) বিলম্ব, ৰঙা ফিটাৰ মেৰপাক আৰু দুর্নীতি হ্রাস

ই-প্রশাসনে ৰাজহুৱা সেৱা প্রদানৰ উন্নতিৰ সুযোগ প্রদান কৰে আৰু বেছিভাগ প্রশাসনিক উত্তম পদ্ধতিয়ে ই-প্রশাসনৰ প্রক্রিয়াৰ দ্বাৰা কৰা পুনৰ নির্মাণ আৰু অভিসৰণৰ ওপৰত প্রতিষ্ঠিত। ই-প্রশাসনে কার্য প্রক্রিয়া আৰু সেৱা প্রদানৰ পৰিৱর্তন ঘটায়, স্বচ্ছতা আৰু জবাবদিহিতাৰ উন্নতিৰ জৰিয়তে লেনদেনৰ খৰচ কমায়। ই-প্রশাসনে দুর্নীতি হ্রাস কৰাত সহায় কৰিব পাৰে আৰু ডাঙৰ ৰাজহুৱা প্রকল্পৰ বাজেট আৰু অগ্রগতিৰ প্রতিৱেদন উপলব্ধ কৰি চৰকাৰক দায়বদ্ধ কৰি তুলিব পাৰে। ই কেৱল কাৰিকৰী পৰিৱর্তনৰ পৰিৱর্তে ৰূপান্তৰনমূলক পৰিৱর্তন সম্ভৱ কৰি তোলে। গতিকে ই-প্রশাসনে বিলম্ব হ্রাস কৰে, প্রক্রিয়াসমূহ দ্রুত কৰে আৰু স্বচ্ছতাৰ জৰিয়তে দুর্নীতি হ্রাস কৰে।

চিন্তা-চর্চা কৰক ৯.২

ই-প্রশাসনৰ কিছু সমসাময়িক প্রাসংগিকতা বিচাৰি উলিয়াওক

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১৯ ঃ ই-প্রশাসনে সম্পদৰ ফলপ্রসূ ব্যৱহাৰক প্রসাৰিত কৰে। (সঁচা/মিছা)

.....

প্রশ্ন ২০ ঃ দেশ এখনত ই-প্রশাসন প্রৱর্তন কৰিলে পলম কৰা, ৰঙা ফিটাৰ মেৰপাক আৰু দুর্নীতি হ্রাস কৰাটো এৰাই চলিব পাৰি/এৰাই চলিব নোৱাৰি। (শুদ্ধটো বাছক)

.....

প্রশ্ন ২১ ঃ ই-প্রশাসনৰ যিকোনো দুটা গুৰুত্বৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

.....

.....

.....

৯.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ই-প্রশাসন হৈছে চৰকাৰ আৰু গ্ৰাহক উভয়ৰে সুবিধাৰ বাবে চৰকাৰৰ কাম কৰা, তথ্য প্রদান, নাগৰিকক জড়িতকৰণ আৰু বাহ্যিক আৰু আভ্যন্তৰীণ গ্ৰাহকলৈ সেৱা প্রদান কৰা পদ্ধতিৰ সংস্কাৰৰ প্রক্রিয়া। ICT ৰ যুগত প্রশাসনক পুনৰ সংজ্ঞায়িত কৰাৰ লক্ষ্য হৈছে 'স্মার্ট শাসন' প্রদান কৰা।
- ই-প্রশাসনৰ মৌলিক নীতি হৈছে, উদ্দেশ্যৰ স্পষ্টতা, পৰিৱেশৰ নির্মাণ, প্রশাসন সংস্কাৰৰ এক অবিচ্ছেদ্য অংশ হিচাপে ইলেক্ট্রনিক প্রশাসন, কামৰ শৃংখলাবদ্ধতা, নিৰীক্ষণ আৰু মূল্যায়ন, সুৰক্ষিত ব্যৱস্থাৰ বিকাশ, বিফলতাৰ প্রমাণ আৰু দুর্যোগ পুনৰুদ্ধাৰ ব্যৱস্থা, স্থায়িত্ব, আনুভূমিক এপ্লিকেচন সামর্থৱান কৰা হৈছে, স্থানীয় ভাষাৰ বিকাশ, ই-প্রশাসন এক অবিৰত প্রক্রিয়া।
- চৰকাৰে ২০০৬ চনৰ ১৮ মে' ত ২৭ টা মিছন মোড প্রকল্প (Mission Mode Projects) আৰু ৮ টা উপাদানৰে গঠিত ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন পৰিকল্পনা (NeGP) অনুমোদন কৰিছিল। NeGP য়ে সমগ্র দেশতে সকলো ই-প্রশাসন প্রচেষ্টাক এটা উমৈহতীয়া দৃষ্টিভংগী আৰু অংশীদাৰী লক্ষ্যৰ অধীনত একত্রিত কৰে। বিশাল দেশজোৰা এক ব্যৱস্থা নির্মাণ কৰা হৈছে, আনকি আটাইতকৈ দূৰৱর্তী গাঁওবোৰতো উপনীত হৈছে, আৰু ইণ্টাৰনেটৰ জৰিয়তে সহজ আৰু নির্ভৰযোগ্য প্রৱেশাধিকাৰ প্রদান কৰিবলৈ বৃহৎ পৰিসৰত ৰেকর্ডসমূহ ডিজিটেলাইজ কৰা হৈছে।

- যিহেতু NEGP-য়ে MeitY-ক অধিক দায়িত্ব প্রদান কৰিছিল, সেয়েহে MeitY ক মুকলি বজাৰৰ পৰা আৰু চৰকাৰৰ ভিতৰৰ দক্ষ লোক নিয়োগ কৰিবলৈ অনুমতি দিয়া এক সঠিক ব্যৱস্থা সৃষ্টি কৰাৰ পৰামর্শ দিয়া হৈছিল। ৰাষ্ট্রীয় ই-প্রশাসন বিভাগ (NeGD) ২০০৯ চনত MeitY ৰ দ্বাৰা মিডিয়া লেব এছিয়া (MLAsia) (যি হৈছে ইলেক্ট্রনিকছ আৰু তথ্য প্রযুক্তি মন্ত্রণালয়ৰ অধীনত থকা শাখা ৮ টা কোম্পানী) ৰ ভিতৰত এক স্বতন্ত্র ব্যৱসায়িক বিভাগ (IBD) হিচাপে স্থাপন কৰা হৈছিল।

৯.১১ অধিক জানিবলৈ

1) Taneja, V. (2011). E-Governance. New Delhi: Alfa Publications.
2) Tripathi, V. (2007): E-Governance in India. New Delhi: Anmol Publications Pvt. Limited.
3) Bose, J (2006). E-Governance in India: Issues and Cases. Tripura S Icfai Books.

৯.১২ অগ্রগতিৰ খতিয়ন

১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সত্য

২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ পৰিৱর্তনশীল

৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্রসংঘৰ মতে, "ই-প্রশাসন হৈছে মানৱ আৰু সামাজিক বিকাশৰ দৃষ্টান্তত অন্তর্ভুক্ত এক ধাৰণাগত পৰিকাঠামো। সেই অর্থত, ইলেক্ট্রনিক শাসনে নাগৰিকক প্রদান কৰা সেৱাত জ্ঞান আৰু তথ্য উন্নত বা বর্ধিত কৰাৰ বাবে আইচিটি প্রয়োগ কৰিবলৈ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ সামর্থতা আৰু ইচ্ছাক সামৰি লয়।

৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ চৰকাৰী কার্যকলাপত সহায় কৰা, নাগৰিকক সচেতন কৰা আৰু সেৱা প্রদান কৰাৰ লক্ষ্যৰে ICT ৰ প্রয়োগক ই-চৰকাৰ বুলি কোৱা হয়। ই-প্রশাসন বুলিলে জনসাধাৰণক প্রদান কৰা তথ্য আৰু সেৱাৰ পৰিসৰ আৰু মান বৃদ্ধিত ICT ৰ ব্যৱহাৰক বুজোৱা হয়।

৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সঁচা।

৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অবিচ্ছেদ্য।

৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ই-প্রশাসনে প্রশাসন সংস্কাৰৰ ক্ষেত্রত দৃষ্টান্তৰ পৰিৱর্তনক প্রতিনিধিত্ব কৰে। ইয়াক প্রাপ্ত কৰাটো এক অবিৰত প্রক্রিয়া হ'ব লাগিব যাৰ বাবে বহুতো সালসলনিৰ প্রয়োজন হ'ব। এইটো সঠিকভাৱে কোৱা হৈছে যে ই-শাসন হৈছে এক যাত্রা, গন্তব্য স্থান নহয়।

৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সত্য

৯ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ অনলাইন পঞ্জীয়ন।

১০ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ই-আদালতৰ ধাৰণাত ন্যায়িক প্রক্রিয়াত ICT সক্ষম কৰি তোলাটোক বুজাই। প্রযুক্তিয়ে নিলগৰ শুনানি, অনলাইন চমন আৰু ৰাৰেণ্ট আৰু ৰায় আৰু ডিক্রীৰ অনলাইন

প্রকাশত সহায় কৰিব পাৰে।

১১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সেৱা।

১২ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ স্বচ্ছতা।

১৩ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ইয়াৰ অর্থ হৈছে, যে নাগৰিকসকলক জড়িত নকৰাকৈ বিভাগসমূহৰ ভিতৰত তথ্যৰ আদান-প্রদান নিজেই হ'ব। নাগৰিকে কেৱল এটা আৱেদন দাখিল কৰিব লাগিব আৰু প্রক্রিয়াটো সম্পূর্ণ কৰাৰ বাবে প্রয়োজনীয় মাচুল পৰিশোধ কৰিব লাগিব।

১৪ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ National E- Governance Plan

১৫ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সত্য

১৬ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ দেশত এক ফলপ্রসূ ইলেক্ট্রনিক প্রশাসন ৰূপায়ণৰ বাবে ভাৰত চৰকাৰৰ দ্বাৰা National E-Governance Plan (NeGP), ২০০৬ প্রৱর্তন কৰা হৈছে।

১৭ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ৰাষ্ট্রীয় ইলেক্ট্রনিক প্রশাসন বিভাগ।

১৮ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সত্য।

১৯ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ সত্য।

২০ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ ইয়াক প্রতিৰোধ কৰিব পাৰি।

২১ নং প্রশ্নৰ উত্তৰ ঃ **সম্পদৰ ফলপ্রসূ ব্যৱহাৰ ঃ** ই-প্রশাসনত সম্পদৰ উপযুক্ত ব্যৱহাৰেই প্রধান হ'ব কাৰণ আমি কম্পিউটাৰ ব্যৱহাৰ কৰি কেইবাটাও গণনা একেলগে কৰিব পাৰোঁ বা অনলাইন প্রণালীৰ জৰিয়তে বিভিন্ন ধৰণৰ তথ্য প্রদান কৰিব পাৰি। এই ধৰণৰ ব্যৱহাৰ কাগজত হাতেৰে কৰা কাম আৰু চৰকাৰী কার্যালয়ৰ দ্বাৰা প্রদান কৰা কাগজৰ নথিপত্রৰ ক্ষেত্রত সম্ভৱ নহয়।

একত্রীকৰণ ঃ ই-প্রশাসন ব্যৱহাৰ কৰি, আমি প্রতিটো বিভাগ পৰস্পৰৰ াতে একত্রিত কৰিব পাৰোঁ আৰু একত্রীকৰণৰ সুবিধা ল'ব পাৰোঁ। এই ধৰণৰ কত্রীকৰণ ERP প্রণালীত ৰূপায়ণ কৰা হয়, আৰু আমি সকলোৱে জানো যে ERP ণালীয়ে বহুতো বিশ্লেষণ আৰু প্রতিৱেদন প্রদান কৰে যাৰ ভিত্তিত আমি ভৱিষ্যতৰ বাবে সিদ্ধান্ত ল'ব পাৰোঁ। গতিকে ইলেক্ট্রনিক প্রশাসন ব্যৱস্থাৰ দৰে বৃহৎ ব্যৱস্থাৰ বাবে একত্রীকৰণ অতি উপযোগী হ'ব পাৰে।

৯.১৩ আৰ্হি প্রশ্ন

ক) বস্তুধর্মী প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ .....প্রৱর্তনৰ সৈতে উন্নয়নৰ গতি এক নতুন স্তৰত উপনীত হৈছে (খালী ঠাই পূৰণ কৰক)।

প্রশ্ন ২ ঃ চৰকাৰ আৰু নাগৰিকৰ মাজৰ সম্পৰ্ক হৈছে ই-প্রশাসনৰ আটাইতকৈ মৌলিক দিশ। (সঁচা/মিছা)

প্রশ্ন ৩ ঃ NeGP আৰু NeGD ৰ মাজৰ পার্থক্য কি?

খ) চুটি প্রশ্ন (১৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ ই-প্রশাসনৰ যিকোনো চাৰিটা মৌলিক নীতি সংক্ষেপে বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ ই-প্রশাসনৰ পৰিসৰ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ৩ ঃ ই-প্রশাসন আৰু ই-চৰকাৰৰ মাজত পার্থক্য দেখুওৱাক।

প্রশ্ন ৪ ঃ ভাৰতত ই-প্রশাসনৰ সমসাময়িক সমস্যাবোৰ আপোনাৰ নিজৰ ভাষাত বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন ৫ ঃ ই-প্রশাসনৰ সংজ্ঞা দিয়ক। ই-শাসনৰ প্রকৃতি ব্যাখ্যা কৰা।

গ) ৰচনাধর্মী প্রশ্ন (৩০০-৫০০ শব্দৰ ভিতৰত উত্তৰ লিখক)

প্রশ্ন ১ ঃ চৰকাৰৰ পৰা চৰকাৰৰ মাজৰ সম্পৰ্ক সহজ কৰি তোলা ই-প্রশাসন প্রক্রিয়াটো ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন ২ ঃ ভাৰত চৰকাৰৰ NeGD পদক্ষেপৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক। এই বিভাগৰ বর্তমানৰ অৱস্থা কি?

****

অধ্যায় ১০ ঃ দুর্নীতি: বিষয় আৰু প্রত্যাহ্বান

অধ্যায় গাঁথনি

১০.১ পৰিচয়
১০.২ দুর্নীতিৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা
১০.৩ ভাৰতত দুর্নীতিৰ পৰিসৰ
১০.৪ দুর্নীতিৰ কাৰণ
১০.৫ দুর্নীতিৰ বিৰুদ্ধে যুঁজ দিয়াৰ বিষয়সমূহ
১০.৬ কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগ
১০.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১০.৮ অধিক জানিবলৈ
১০.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ন
১০.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

১০.১ পৰিচয়

বর্তমান সময়ত দুর্নীতি এটা সর্বব্যাপী বিষয়। মানৱ সমাজত ই কোনোবা নহয় কোনোবা ৰূপত বিদ্যমান হৈ আহিছে। বিশ্বজুৰি দুর্নীতি বৃদ্ধি পাই আহিছে। বিভিন্ন সংবাদ সংস্থাত প্রকাশ পোৱা বাতৰি অনুসৰি চীনত দুর্নীতি প্রায় চীনৰ মহান প্রাচীৰৰ দৰে বিশাল। পাকিস্তানত ২০১৭ চনৰ জুলাই মাহত দুর্নীতিৰ অভিযোগত নৱাজ শ্ৰীফে প্রধানমন্ত্রীৰ পদ ত্যাগ কৰিবলৈ লৈছিল, ফ্রান্সৰ প্রাক্তন ৰাষ্ট্রপতি নিকোলাছ ছার্কোজীক দুর্নীতিৰ অভিযোগত গ্রেপ্তাৰ কৰা হৈছিল, ৰাছিয়াত মাফিয়া চৰকাৰ হোৱাৰ অৱস্থাপ্রায় হৈছে আৰু আনকি ২০০৯ চনত সংসদৰ বিত্তীয় কেলেংকাৰীয়ে ব্রিটেইনকো জোকাৰি গৈছিল। এই সকলোবোৰ ঘটনাই প্রমাণ কৰে যে বিশ্বজুৰি দুর্নীতি বিদ্যমান। সভ্য সমাজত দুর্নীতি কেন্সাৰৰ দৰে, যি সময়ত ধৰা নপৰিলে এখন দেশৰ ৰাজনীতিক কুৎসিত কৰি বিপর্যয়জনক পৰিণতিলৈ লৈ যায়। পৃথিৱীৰ কোনো অঞ্চল বা দেশ এই সমস্যাৰ পৰা মুক্ত নহয়।

১০.২ দুর্নীতিৰ অর্থ আৰু সংজ্ঞা

দুর্নীতি শব্দটোৰ সঠিক সংজ্ঞা দিয়াটো অতি কঠিন। ভাৰতত ইয়াৰ সৈতে জড়িত মূল আইনখন হৈছে দুর্নীতি প্রতিৰোধ আইন, ১৯৪৭,এই আইনৰ অধীনত নিম্নলিখিত কার্যবোৰ দুর্নীতিৰ অন্তর্গত আৰু শাস্তিযোগ্য—

ক) এজন চৰকাৰী কর্মচাৰীয়ে নিজৰ চৰকাৰী কর্তব্য পালন কৰাৰ সময়ত নিয়মিতভাৱে অবৈধ ধন লাভ কৰা, নিজৰ বা অন্য কোনো ব্যক্তিৰ বাবে ধন আত্মসাৎ কৰা বা চৰকাৰী সম্পত্তি

বেয়াভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা, অথবা আনজনক তেনে কৰিবলৈ অনুমতি দিয়া; নিজৰ বা অন্য কোনো ব্যক্তিৰ বাবে ধনলাভ কৰা।

খ) অবৈধ ধন নিয়মিতভাৱে গ্রহণ কৰি কোনো চৰকাৰী কর্মচাৰীৰ ওপৰত প্রভাৱ বিস্তাৰ কৰা।

গ) নিজৰ আয়ৰ উৎসৰ তুলনাত অধিক সম্পত্তি ৰখা।

ঘ) চৰকাৰী সম্পত্তি আত্মসাৎ কৰাৰ চেষ্টা কৰা বা ধনলাভৰ উদ্দেশ্যে তেনেকুৱা কাম কৰাৰ চেষ্টা কৰা।

ডেভিড এইচ. বেইলিয়ে কয় যে— "দুর্নীতি হৈছে ব্যক্তিগত লাভৰ কাৰণে ক্ষমতাৰ অপব্যৱহাৰ, যি অর্থনৈতিক নহ'বও পাৰে।"

Vocabulary.com শব্দকোষ অনুসৰি— "দুর্নীতি হৈছে অসৎ কার্য যিয়ে মানুহৰ বিশ্বাস নষ্ট কৰে।"

আন্তঃৰাষ্ট্রীয় স্বচ্ছতাৰ মতে — "দুর্নীতি হৈছে ব্যক্তিগত লাভৰ কাৰণে ন্যস্ত কৰা ক্ষমতাৰ অপব্যৱহাৰ। ইয়াক মুঠতে বৃহৎ, ক্ষুদ্র বা ৰাজনৈতিক ৰূপত বিভক্ত কৰিব পাৰি, যি ধন-সম্পত্তি ক্ষতিৰ পৰিমাণ আৰু ক্ষেত্রৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে।"

উপৰোক্ত সংজ্ঞাৰ ভিত্তিত দুর্নীতিৰ মূল বৈশিষ্ট্যবোৰ হ'ল—

১. ই উদ্দেশ্যমূলকভাৱে বা ইচ্ছাকৃতভাৱে কোনো ব্যক্তিৰ পদ, মান-সম্মান বা সম্পদৰ শোষণ।

২. ই প্রত্যক্ষ বা পৰোক্ষভাৱে কৰা হ'ব পাৰে।

৩ ই ব্যক্তিগত লাভৰ বাবে কৰা হয়— সেয়া ধনলাভ, ক্ষমতা, মর্যাদাৰ বৃদ্ধি অথবা প্রভাৱ যিয়েই নহওক।

৪. ই বৈধ বা অমুমোদিত বা সাধাৰণতে গৃহীত ব্যৱহাৰৰ নিয়ম উলংঘন কৰি কৰা হয়।

৫. ই সমাজ বা আন ব্যক্তিৰ স্বার্থৰ বিৰুদ্ধে কৰা হয়।

১০.৩ ভাৰতত দুর্নীতিৰ পৰিসৰ

দুর্নীতি বর্তমান আমাৰ সমাজৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ সমস্যা। ই দেশৰ অর্থনীতি আৰু কেন্দ্রীয়, ৰাজ্যিক আৰু স্থানীয় চৰকাৰী সংস্থাসমূহৰ বিশ্বাসযোগ্যতাত বিৰূপ প্রভাৱ পেলায়। কেৱল অর্থনীতিক নতুন উচ্চতাত উপনীত হোৱাৰ পথ বোধ কৰাই নহয়, ভাৰতৰ উন্নয়ন স্তব্ধ কৰি তুলিছে। আন্তর্জাতিক স্বচ্ছতাই ২০০৫ চনত কৰা এটা অধ্যয়নত লিপিবদ্ধ কৰা হৈছিল যে ৯২ শতাংশতকৈও অধিক ভাৰতীয়ই কোনোবা নহয় কোনোবা সময়ত চৰকাৰী কার্যালয়ত কাম কৰিবলৈ উৎকোচ দিছিল। ২০০৮ চনৰ অধ্যয়নত আন্তঃৰাষ্ট্রীয় স্বচ্ছতাইয়ে কৰা এক অধ্যয়ণত প্রকাশ কৰিছে যে, প্রায় ৫০ শতাংশ ভাৰতীয়ই চৰকাৰী কার্যালয়ৰ দ্বাৰা সেৱা আগবঢ়োৱাৰ বাবে উৎকোচ দিয়াৰ বা যোগাযোগ ব্যৱহাৰ কৰাৰ প্রত্যক্ষ অভিজ্ঞতা আছে।

দুর্নীতিৰ ধাৰণা সূচকাংকৰ ২০১৬ চনৰ ফলাফল অনুসৰি ভাৰত ১৭৬ খন দেশৰ ভিতৰত ৭৯ তম স্থানত আছিল। ভাৰতৰ প্রথম তথ্য প্রতিৱেদন (এফ আই আৰ) পদ্ধতিৰ

অধীনত, য'ত যিকোনো এজন ব্যক্তিয়ে আন এজনক অপৰাধ সংঘটিত কৰাৰ অভিযোগ উত্থাপন কৰিব পাৰে ২০০৯ চনৰ ডিচেম্বৰ মাহলৈকে ভাৰতৰ ৫২৪ জন সংসদ সদস্যৰ ভিতৰত ১২০ জনৰ ওপৰত বিভিন্ন অপৰাধৰ অভিযোগ উত্থাপন হৈছিল। ২০১০ চনৰ পিছৰ বহু বৃহৎ কেলেংকাৰীত কেবিনেট মন্ত্রী আৰু মুখ্যমন্ত্রীকে ধৰি উচ্চপদস্থ চৰকাৰী বিষয়াসকল জড়িত হৈ আছে , যেনে ২ জি স্পেকট্রাম কেলেংকাৰী (১.৭ লাখ কোটি), ২০১০ কমনৱেলথ্ গেমছ কেলেংকাৰী (৭০,০০০ কোটি), আদর্শ হাউছিং ছ'চাইটি কেলেংকাৰী, কয়লা খনি কেলেংকাৰী (১.৮৬ লাখ কোটি), কর্ণাটকৰ খনি কেলেংকাৰী, কেচ ফৰ ভোট কেলেংকাৰী আদি।

ছুইছ বেংক একাউণ্ট আৰু মৰিছাছ আৰু কেমেন দ্বীপৰ দৰে ঠাইত অবৈধ পার্কিং ফাণ্ড ক'লা ধনৰ সৈতে জড়িত ইমানবোৰ গোচৰ আছে যিয়ে কৰ ফাঁকি সহজ কৰি তুলে, কিন্তু যিহেতু বেছিভাগ সময়তে প্রভাৱশালী লোকসকল এনে গোচৰত প্রধান অভিযুক্ত, সেয়ে তেওঁলোকক অতি সহজেই এৰি দিয়া হয়। ক'লা ধনৰ এই সমস্যাৰ সমাধানৰ বাবে ২০১৬ চনত কেন্দ্রীয় চৰকাৰে বিমুদ্রাকৰণ নীতি অৱলম্বন কৰিছিল। (৮ নৱেম্বৰ, ২০১৬ ত নোট নিষেধাজ্ঞা ঘোষণা কৰিছিল)।

প্রতিৰক্ষা ক্ষেত্রতো, কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগৰ তদন্তত সীমান্ত পথসংস্থাৰ প্রকল্প দীপকত অন্তর্গত কেইবাটাও অনিয়মৰ কথা পোহৰলৈ আহিছে।

পক্ষপাতিত্ব আৰু পদৰ অপব্যৱহাৰৰ দৰে দুর্নীতিগ্রস্ত প্রথা আমাৰ দেশত সাধাৰণ কথা হৈ পৰিছে। আনকি সঠিক যোগাযোগ থাকিলে চাকৰি বা ডিগ্রী পোৱাটোও সহজ হৈ পৰে। যোগ্যতাৰ মূল্য দ্রুতগতিত হ্রাস পাইছে আৰু কিছুমান ক্ষেত্রত প্রায় মূল্যহীন হোৱাৰ দৰেই।

ভাৰতীয় সংবাদ মাধ্যমক বহুলাংশে নিয়ন্ত্রিত অত্যন্ত দুর্নীতিগ্রস্ত ৰাজনীতিবিদ আৰু উদ্যোগপতি যিয়ে ভুল তথ্যৰে জনসাধাৰণক বিপথে পৰিচালিত কৰি ডাঙৰ ভূমিকা পালন কৰে আৰু সংবাদ মাধ্যমক ৰাজনৈতিক আৰু ব্যৱসায়িক বিৰোধীক কলংকিত কৰাৰ বাবে ব্যৱহাৰ কৰে।

১০.৪ দুর্নীতিৰ কাৰণ

১৯৬২ চনত ভাৰত চৰকাৰে নিযুক্তি দিয়া সন্থানাম কমিটিয়ে ১৯৬৪ চনত দুর্নীতিৰ বিষয়ে বিতংভাৱে অধ্যয়ন কৰি প্রতিৱেদন দাখিল কৰিছিল। ইয়াত প্রায়বোৰ বিভাগ, আৰক্ষী আনকি ন্যায়পালিকাতো দুর্নীতিৰ প্রচলন পোৱা গৈছিল। ইয়াত মূল্যবোধৰ সংকটক সম্ভাব্য কাৰণ হিচাপে উল্লেখ কৰা হৈছে। ইয়াত লিখা আছিল, "সৰল সমাজৰ সামাজিক আচাৰ-ব্যৱহাৰ দুর্বল হোৱাৰ সমান্তৰালভাৱে অর্থনৈতিক শক্তিৰ গুৰুত্ব আৰু সামাজিক নৈতিকতাৰ পৰা বিচ্যুত বস্তুবাদৰ চিন দেখা যায়।" ইয়াত দুর্নীতি মূলতঃ দুটা স্তৰত পোৱা গৈছিল— ১) য'ত বস্তুনিষ্ঠ সিদ্ধান্ত লোৱা হয় আৰু ২) এই সিদ্ধান্তসমূহ কার্যকৰী কৰা নির্দিষ্ট বিষয়সমূহ।

স্বাধীনতাৰ পিছত ভাৰতে সমাজতান্ত্রিক ধাৰণাক নিজৰ লক্ষ্য হিচাপে গ্রহণ কৰিছিল আৰু ৰাষ্ট্রীয় অর্থনীতিত চৰকাৰী ক্ষেত্রক সর্বোচ্চ স্থান দিব বিচাৰিছিল। ইয়াৰ ফলত একাধিপত্য প্রতিৰোধৰ নামত ব্যক্তিগত উদ্যম আৰু উদ্যোগৰ ওপৰত একাধিক ধৰণৰ সীমাবদ্ধতা আৰোপ কৰা হৈছিল। এইদৰে বৃহৎ চৰকাৰ আৰু অনুজ্ঞাপত্র, অনুমতি, কোটা আদিৰ ওপৰত পৰিদর্শক ৰাজ ব্যৱস্থাৰ প্রচলন হ'ল। ইয়ে ৰাজনৈতিক আৰু আমোলাতান্ত্রিক দুর্নীতিৰ অবাধ ধাৰা মুকলি হ'ল।

ভাৰতত দুর্নীতিৰ কাৰণসমূহৰ ভিতৰত আছে— অত্যধিক নিয়মাৱলী, জটিল কৰ আৰু অনুজ্ঞাপত্র প্রণালী, অস্বচ্ছ আমোলাতান্ত্রিক ব্যৱস্থা আৰু বিবেচনাধীন ক্ষমতা থকা অসংখ্য চৰকাৰী বিভাগ, কিছুমান সামগ্রী আৰু সেৱা প্রদানৰ ক্ষেত্রত চৰকাৰী নিয়ন্ত্রিত প্রতিষ্ঠানৰ একচেটিয়া অধিকাৰ, স্বচ্ছ আইন আৰু প্রক্রিয়াৰ অভাৱ আদি। ভাৰতত দুর্নীতিৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কাৰকটো হ'ল এটা স্বতন্ত্র ভোগবাদী সংস্কৃতিৰ উদয়, বিশেষকৈ ভাৰতীয় অর্থনীতিৰ বিশ্বায়ন আৰু উদাৰীকৰণ। সাধাৰণতে মানুহৰ বিলাসীতা আৰু আৰামৰ প্রতি তৃষ্ণা অধিক আৰু তাৰ ফলত তেওঁলোকে নিজকে সকলো অসাধু কামত জড়িত কৰে যাৰ ফলস্বৰূপে আর্থিক বা সামগ্রীক লাভ হয়। শিক্ষা ব্যৱস্থাত নৈতিক আৰু আধ্যাত্মিক মূল্যবোধক সর্বোচ্চ গুৰুত্ব নিদিয়াটো সমাজৰ অৰক্ষয়ৰ বাবে অত্যন্ত দায়ী । অপৰাধীক দিয়া শাস্তি অপর্যাপ্ত নহয়। ৰাজনৈতিক নেতা, আমোলাকে ধৰি শক্তিশালী বা প্রভাৱশালী ব্যক্তিসকলে দুর্নীতিৰ গোচৰত গোচৰ ৰুজু হ'লেও বহু সময়ত আইনী শাস্তিৰ পৰা মুক্তি পায়। এই লোকসকলেই নিজৰ অবৈধ উপার্জনৰ জৰিয়তে সমাজখনক গুৰুত্ব নিদিয়াকৈ বিলাসী জীৱন যাপন কৰি সামাজিক মূল্যবোধ নষ্ট কৰি পেলাইছে। নেতা, আমোলা আৰু ব্যৱসায়ীসকলৰ মাজত কিছুমান দুষ্ট চক্র আছে। সিহঁতে নিজৰ অবৈধ কামত ইজনে সিজনক সুৰক্ষা দিয়ে।

দুর্নীতিৰ আন কিছুমান কাৰণ হ'ল—

১. **সামাজিক পৰিৱেশ** ঃ প্রশাসনিক আৰু ৰাজনৈতিক ব্যৱস্থা এটা বৃহত্তৰ সামাজিক ব্যৱস্থাৰ অংশ। সেয়েহে সমাজ সংস্কৃতি আৰু সমাজৰ পৰিৱেশে দেশৰ ৰাজনীতি আৰু প্রশাসনত প্রভাৱ পেলায়। ভাৰতীয় সমাজখন বর্তমান এক সংক্রমণৰ মাজেদি অতিবাহিত কৰিছে য'ত নতুন আৰু পুৰণিৰ মিশ্রণ ঘটিছে। এতিয়াও ই বহুলাংশে পৰম্পৰাগত আৰু মূলতঃ সামন্তীয়। ইয়াত পৰিয়াল, জাতি, জনজাতি, সম্প্রদায়, ধর্ম, ভাষা আৰু ধর্মৰ সম্পর্ক এতিয়াও শক্তিশালী। চৰকাৰী কর্মচাৰীয়ে সেয়েহে জাতিৰ প্রতি থকা আনুগত্যৰ স্বার্থত নিজৰ গোটৰ আনুগত্যতাক ত্যাগ কৰিবলৈ অক্ষম। ইয়াৰ ফলস্বৰূপে আত্মীয়ক প্রাধান্য দিয়া, পক্ষপাতিত্ব আদিৰ দৰে দুর্নীতিপৰায়ণ প্রথাৰ সৃষ্টি হয়। ইয়াৰ সমান্তৰালভাৱে ভাৰতীয় সমাজত আধুনিকীকৰণৰ প্রক্রিয়া চলি আছে, য'ত ঔদ্যোগীকৰণ, নগৰীকৰণ আদি অন্তর্ভুক্ত কৰা হৈছে। ইয়াত পুৰণি সমাজৰ মূল্যবোধবোৰ ছিন্ন-ভিন্ন হৈ পৰিছে আৰু বস্তুবাদী উচ্চাকাংক্ষাই প্রধান স্থান লৈছে। যি উপায়েৰেই নহওক কিয়, ধন সংগ্রহেই মূল উদ্দেশ্য হৈ পৰিছে। সংগ্রাহক সমাজে দুর্নীতিৰ জন্ম দিয়ে। দুর্ভাগ্যবশতঃ দুর্নীতি আমাৰ সামাজিক মনোজগৎ আৰু আচৰণত পৰিলক্ষিত হৈছে। উৎকোচ, আত্মীয়ৰ

প্রতি পক্ষপাত, পক্ষপাতিত্বৰ দৰে দু বৃত্তি সমাজত স্বীকৃত হৈ পৰিছে। মানুহে প্রায়ে এনে উপকাৰৰ বাবে কাৰোবাৰ কাষ চাপে যিটো তেওঁলোকে জানে যে তেওঁলোকৰ বাবে আইনগতভাৱে প্রাপ্য নহয়। আজিৰ সমাজত মানুহে অবৈধভাৱে সংগ্রহ কৰা ধন-সম্পত্তি বা উচ্চ পদবীৰ বাবে কোনো প্রশ্ন নকৰাকৈয়ে সন্মান লাভ কৰি আছে। অবৈধভাৱে হ'লেও আমাৰ আত্মীয় বা গোটৰ সদস্যসকলে যেতিয়া তেওঁলোকৰ নিজৰ মানুহ বুলি আগ্রহ দেখুৱাই আমি সুখ অনুভৱ কৰোঁ।

২) **চৰকাৰী কর্মচাৰীৰ নিম্নমানৰ বেতন ঃ** ভাৰতৰ চৰকাৰী কার্যালয়ত দুর্নীতিৰ অন্যতম কাৰক হৈছে চৰকাৰী কর্মচাৰীয়ে লাভ কৰা নিম্নমানৰ বেতন ব্যৱস্থা। সমাজৰ বিভিন্ন শ্রেণীৰ, বিশেষকৈ বেতনভোগী শ্রেণীৰ প্রকৃত আয়ৰ তীব্র অৱনতি ঘটিছে। যদিও পে-কমিচনে সময়ে সময়ে দৰমহাৰ স্কেল সংশোধন কৰি আহিছে, তথাপি বেতনভোগী চৰকাৰী কর্মচাৰীসকলৰ দুর্দশা অব্যাহত আছে। বহু লোকৰ মত অনুসৰি দুর্বল অর্থনৈতিক অৱস্থাই কর্মচাৰীসকলক অবৈধ উপায়েৰে অতিৰিক্ত ধন উপার্জনৰ সুযোগ বিচাৰিবলৈ প্রেৰণা দিয়ে। যদিও এই ব্যাখ্যাক আংশিকভাৱেহে শুদ্ধ বুলি মানি ল'ব পাৰি, কাৰণ বেছিভাগ দুর্নীতিগ্রস্ত কামত আয়ৰ পৰিপূৰক হিচাপে প্রয়োজনীয় সামান্য ধনৰ পৰিৱর্তে যথেষ্ট পৰিমাণৰ ধন জড়িত হৈ থাকে।

৩) **প্রশাসনিক বিলম্ব ঃ** ই ভাৰতত দুর্নীতিৰ আন এটা কাৰণ হ'ল প্রশাসনিক বিলম্ব। আমাৰ প্রশাসনিক পদ্ধতি আৰু প্রক্রিয়াবোৰ জটিল আৰু ধীৰগতিসম্পন্ন। কার্যালয়বোৰৰ ফাইলবোৰ অতি লাহে লাহে গতি কৰে। ইয়াৰ লগত যোগ হৈছে আমোলাতন্ত্রৰ নেতিবাচক মনোভাব আৰু ৰঙা ফিটাৰ মেৰ-পেঁচ। এখন টেবুলৰ পৰা আন এখন টেবুললৈ ফাইলবোৰ অন্তহীনভাৱে গতি কৰে কাৰণ সকলোৱে সিদ্ধান্ত লোৱাৰ দায়িত্বৰ পৰা আঁতৰি থাকিব বিচাৰে। ইয়াৰ ফলত সাধাৰণ নাগৰিকৰ অনুৰোধৰ প্রতি সঁহাৰি জনাই হওক বা বৃহৎ প্রকল্পৰ কামেই হওক প্রশাসনিক ব্যৱস্থাত পলম হয়। প্রকল্পসমূহ সচৰাচৰ সময়মতে সম্পূর্ণ নহয়, ফলত ব্যয় বৃদ্ধি হয়। এই অনাবশ্যক বিলম্বৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ দুর্নীতি আৰু অসৎ পদ্ধতি, যেনে— স্পিড-মানি (দ্রুত কাম কৰাৰ বাবে লোৱা অবৈধ ধন), চৰকাৰী কার্যালয়ত সাধাৰণ পৰিকল্পনাৰ ৰূপত গঢ়ি উঠিছে।

৪) **দুর্নীতিৰ গোচৰৰ অসতর্ক ব্যৱস্থা ঃ** ভাৰতত দুর্নীতি বিস্তাৰত অৰিহণা যোগোৱা আন এটা কাৰক হৈছে, দুর্নীতিৰ গোচৰৰ অদক্ষ ব্যৱস্থা। দায়িত্বশীলসকলে নিজৰ দায়িত্ব কর্তব্যৰ পৰা আঁতৰি থাকে আৰু এই ক্ষমতাসমূহ দুর্নীতিগ্রস্তৰ বিৰুদ্ধে ব্যৱহাৰ কৰিবলৈ অনিচ্ছা প্রকাশ কৰে। ইয়াৰ কাৰণ হ'ব পাৰে শ্রমিক সংঘৰ হেঁচা, ৰাজনৈতিক হস্তক্ষেপ বা ভৰিষ্যতে অপ্রীতিকৰ পৰিস্থিতিৰ পৰা হাত সাৰিবলৈ কৰা সাধাৰণ প্রচেষ্টা। ফলত দুর্নীতিগ্রস্ত ধৰা নপৰিবও পাৰে, বা ধৰা পৰিলেও পাছত শাস্তি নোহোৱাকৈ বা মাত্র সামান্য শাস্তিৰে এৰি দিয়া হয়।

৫) **ন্যায়িক কার্যবিধি পলম হোৱা ঃ** ভাৰতীয় ন্যায়িক ব্যৱস্থা লেহেমীয়া কার্যবিধিৰ বাবে জনাজাত। গোচৰবোৰৰ সিদ্ধান্ত ল'বলৈ বছৰ বছৰ লাগে। ফলত অভিযুক্তই প্রায়ে শাস্তিৰ পৰা ৰক্ষা পৰে কাৰণ দীঘলীয়া সময়ৰ বাবে গোচৰটোৰ প্রমাণৰ ওপৰত বিৰূপ প্রভাৰ পৰে। সময়ৰ লগে লগে সাক্ষীজন অনুপলব্ধ হৈ পৰিব পাৰে বা বহু আগতেই কি হৈছিল তেওঁলোকৰ মনত নাথাকিবও পাৰে। দুর্নীতিগ্রস্তক শেষত শাস্তি দিলেও সেইটোৱে আকাংক্ষিত লক্ষ্যত উপনীত

নহয়। ন্যায় পলম হোৱাটোৱেই হৈছে ন্যায় অস্বীকাৰ কৰা।

৬) **ৰাজনৈতিক কাৰণ** ঃ ভাৰতত দুর্নীতিৰ আটাইতকৈ ডাঙৰ কাৰণ হৈছে, ৰাজনৈতিক কাৰণ। আজি ভাৰতীয় ৰাজনীতিত এক নতুন প্রজন্মৰ ৰাজনীতিজ্ঞৰ উদ্ভৱ ঘটিছে, যি এক ভিন্ন ৰাজনৈতিক শ্রেণীৰূপে পৰিচিত। এই নেতাসকলে তৃণমূল ৰাজনীতিৰ পৰা আঞ্চলিক ৰাজনীতি বা আন্দোলনৰ ৰূপত উত্থাপন কৰিছে। ৰাজনীতি আৰু প্রশাসনৰ স্বভাৱ পৰিৱর্তন কৰিছে। অনৈতিক ৰাজনীতি, নিজ স্বার্থৰ প্রচাৰ, ক্ষমতা লাভৰ প্রচেষ্টাত গণতান্ত্রিক নীতিৰ অগ্রাহ্য, যিকোনো মূল্যৰ বিনিময়ত ৰাজনৈতিক অস্তিত্বক লৈ তেওঁলোকে খেল খেলে। তেওঁলোকে ন্যায়বিচাৰ. প্রশাসনত হস্তক্ষেপ কৰে আৰু আমোলাতান্ত্রিক ব্যৱস্থাক নিজৰ ইচ্ছা অনুযায়ী পৰিচালন কৰে। তেওঁলোকে ধৰি লয় যে তেওঁলোক 'জনপ্রতিনিধি' হোৱাৰ বাবেই তেওঁলোক আইনৰ ওপৰত। সেইবাবেই দুর্নীতি বহুত বেছি ব্যাপক হৈ পৰিছে। প্রশাসন আৰু তদন্তকাৰী সংস্থাসমূহৰ ৰাজনৈতিক হস্তক্ষেপে সৎ বিষয়াসকলৰ মনোবল হেৰুৱাই পেলাইছে। আমোলা আৰু ৰাজনীতিবিদৰ মাজত এটা গোপন সংযোগ আছে। আমোলা আৰু ৰাজনীতিবিদৰ মাজত এনে সম্পর্ক বিহাৰৰ পশুপালন কেলেংকাৰী, তামিলনাড়ুৰ কয়লা কেলেংকাৰী আদি কেলেংকাৰীয়ে স্পষ্টভাৱে প্রমাণিত কৰিছিল। এই ৰাজনৈতিক পৰিৱেশৰ বাবেই আমাৰ দেশত দুর্নীতি গভীৰভাৱে শিপাইছে। দুর্ভাগ্যজনকভাৱে দুর্নীতিগ্রস্ত ৰাজনৈতিক নেতাসকলে এনে ধাৰণা সৃষ্টি কৰাত সফল হৈছে যে যেতিয়া এজন ব্যক্তিক এবাৰ ৰাইজে নিজৰ প্রতিনিধি হিচাপে নির্বাচিত কৰে, তেতিয়া জনসাধাৰণে তেওঁৰ বিৰুদ্ধে উত্থাপিত গোচৰসমূহলৈ দৃষ্টিপাত নকৰে, বৰঞ্চ জনসাধাৰণে তেওঁক সকলো অভিযোগৰ পৰা মুক্ত কৰি তোলে আৰু সেয়েহে তেওঁ নির্দোষী। সেইবাবেই সন্দেহজনক ইতিহাস থকা অধিক সংখ্যক ব্যক্তিয়ে ৰাজনীতিৰ দিশে ধাৱমান হৈছে।

৭) **দুর্নীতিৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ আইনৰ অপর্যাপ্ততা** ঃ বর্তমান সময়ত দুর্নীতিৰ গোচৰসমূহ অসামৰিক সেৱা আচৰণ বিধি, দুর্নীতি প্রতিৰোধ আইন, ১৯৪৭ আৰু ভাৰতীয় দণ্ডবিধি আইনৰ অধীনত চোৱা-চিতা কৰা হয়। আমোলা আৰু ৰাজনীতিবিদসকলে আইনৰ কৱলৰ পৰা পলায়নৰ অতি কৌশলী উপায় বিচাৰি পায়। আদালতে দোষী সাব্যস্ত নোহোৱালৈকে দুর্নীতিগ্রস্ত আৰু অপৰাধীক বিধায়িনী দলত প্রৱেশ কৰাত বাধা দিব পৰা কোনো আইন নাই। আৰু ভাৰতত দোষীক গোচৰাধীন কৰিবলৈ আদালতে বছৰ বছৰ ধৰি সময় লয়। অৱশেষত সেয়াও সম্ভৱ নহ'ব পাৰে। একেদৰে দুর্নীতিগ্রস্ত ব্যক্তিসকলৰ অনৈতিকভাৱে লাভ কৰা সম্পত্তি বাজেয়াপ্ত কৰাৰ কোনো আইন নাই। আনকি বর্তমানৰ আইনসমূহৰ অধীনত প্রদান কৰা শাস্তিসমূহো লঘু আৰু প্রতিহতকাৰী নহয়।

৮) **ৰাজহুৱা সেৱাৰ বাবে সুৰক্ষা** ঃ ৰাজহুৱা সেৱা যথেষ্ট পৰিমাণে আচৰণ আৰু অনুশাসনমূলক নিয়মৰ দ্বাৰা সুৰক্ষিত। তেওঁলোকৰ বিৰুদ্ধে ব্যৱস্থা লোৱাটো সহজ নহয়। তেওঁলোকৰ বিৰুদ্ধে অনুশাসনমূলক ব্যৱস্থা ল'বলৈ যথেষ্ট প্রমাণৰ প্রয়োজন। সেয়েহে তেওঁলোকে নিজৰ দুর্নীতিগ্রস্ত কার্যকলাপ লুকুৱাই ৰাখিবলৈ সফল হয়।

৯) **দুর্নীতিৰ বিৰুদ্ধে শক্তিশালী জনমতৰ অনুপস্থিতি ঃ** প্রতিদিনে বাতৰিকাকত আৰু অন্যান্য সংবাদ মাধ্যমত দেশত দুর্নীতিৰ গোচৰৰ বাতৰি প্রকাশ পায়। ইয়াৰ বাবে দেশৰ প্রায় প্রতিজন ব্যক্তিয়েই ক্ষতিগ্রস্ত হৈছে। তথাপি ইয়াৰ বিৰুদ্ধে সবল জনমত বা প্রতিবাদৰ অনুপস্থিতি। দুর্নীতি আৰু অপৰাধমূলক কার্যত জড়িত ব্যক্তিসকলে দেশৰ সর্বোচ্চ আইন প্রণয়ন সংস্থালৈ নির্বাচিত হৈ চৰকাৰত অংশগ্রহণ কৰে। ৰাজনৈতিক নেতাসকলে কাৰাবন্দী হৈ থকাৰ সময়তো নির্বাচনত যুঁজি নির্বাচিত হোৱাৰ অভিলেখ আছে। এই সকলোবোৰৰ পৰা ক'ব পাৰি যে সাধাৰণ ভোটাৰসকল অত্যধিক ব্যক্তিবাদী আৰু তেওঁলোকে সামূহিক কার্যৰ সংস্কৃতি গঢ়ি তুলিব পৰা নাই।

১০.৫ দুর্নীতি প্রতিকাৰৰ উপায়সমূহ

ভাৰতত দুর্নীতিৰ বিষয়টোৰ ওপৰত এক অধ্যয়ন চলাবলৈ আৰু ইয়াৰ প্রতিকাৰৰ ব্যৱস্থাৰ পৰামর্শ দিবলৈ বিভিন্ন সমিতি নিযুক্ত কৰা হৈছে। এই ক্ষেত্রত বিভিন্ন সমিতিয়ে বহুবিধ পৰামর্শ আগবঢ়াইছে। ১৯৬২ চনত ভাৰতীয় সংসদে কে. সন্থানামৰ সভাপতিত্বত ৭ জন সদস্যৰ এখন সমিতি গঠন কৰিছিল, যিখন সন্থানাম সমিতি নামেৰে জনাজাত। ইয়াক দুর্নীতিৰ বিৰুদ্ধে যুঁজ দিয়া বর্তমান ব্যৱস্থাৰ পুনৰীক্ষণ আৰু দুর্নীতি-বিৰোধী পদক্ষেপ অধিক কার্যকৰী কৰাৰ বাবে ব্যৱহাৰিক পৰামর্শ প্রদানৰ দায়িত্ব দিয়া হৈছিল। এনেদৰে কমিটিখনে ভাৰত চৰকাৰৰ ভিজিনেন্স মেচিনৰ কার্যপদ্ধতি পর্যালোচনা কৰি ইয়াৰ উন্নতিৰ পৰামর্শ দিবলৈ দিয়া হৈছিল। লগতে, চৰকাৰী কর্মচাৰীৰ আচৰণ বিধি উন্নত কৰাৰ পৰামর্শ দিয়াল লগতে উৎকোচ, দুর্নীতি আৰু অপৰাধমূলক অসদাচৰণৰ গোচৰসমূহ ক্ষিপ্রতাৰে নিষ্পত্তি হোৱাৰ পথ দেখুৱাবলৈও কোৱা হৈছিল।

সমিতিৰ কিছুমান গুৰুত্বপূর্ণ পৰামর্শ হ'ল—

১. ভাৰতীয় সংবিধানৰ ৩১১ অনুচ্ছেদত সংশোধন আনি দুর্নীতি-সংক্রান্ত ন্যায়বিচাৰৰ প্রক্রিয়াক সহজ আৰু দ্রুত কৰিবলৈ ব্যৱস্থা গ্রহণ কৰা।

২. স্বায়ত্তশাসিত ক্ষমতা থকা কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগ গঠন কৰা।

৩. চৰকাৰী কর্মচাৰীৰ আচৰণ বিধিত সংশোধন আনি অবসৰৰ পিছত ব্যক্তিগত ব্যৱসায়ীৰ দ্বাৰা পুনৰ নিযুক্তি সীমিত কৰা।

ভাৰতত দুর্নীতিৰ প্রকোপ হ্রাস কৰিবলৈ বিভিন্ন বিশেষজ্ঞ সমিতিৰ আন কিছুমান পৰামর্শ—

১. চৰকাৰী কর্মচাৰীৰ স্থানান্তৰ আৰু বদলিৰ স্পষ্ট নীতি ঃ সাধাৰণতে এইবোৰ প্রশাসনৰ দক্ষতাৰ স্বার্থত কৰা হয়। যদিও নিয়ম আছে, কিন্তু সেই নিয়ম সঠিকভাৱে অনুসৰণ কৰা নহয়। প্রভাৱশালী নেতাসকলৰ ৰাজনৈতিক হস্তক্ষেপৰ ফলত বদলি-বিন্যাসত অনিয়ম দেখা যায়। সুবিধাজনক পদত নিজৰ অনুকূল কর্মচাৰী নিযুক্তি কৰা হয় যাতে তেওঁলোকে কাম সহজে সম্পন্ন কৰিব পাৰে; আৰু আনহাতে, সৎ কর্মচাৰীসকলক দুর্নীতিবিৰোধী অৱস্থানৰ বাবে শাস্তি স্বৰূপে সঘনাই স্থানান্তৰ কৰা হয়।

২. প্রশাসনত গোপনীয়তা এৰাই চলা— অধিক গোপনীয়তাই দুর্নীতিগ্রস্ত কার্যৰ আৱৰণ হিচাপে কাম কৰে। লগতে, গোপনীয়তাৰ নামেৰে বহুজনক ন্যায়ৰ পৰা বঞ্চিত কৰা হয়। সেয়েহে কাম কৰি দিয়াৰ পৰিপ্রেক্ষিতত মানুহে বিষয়াসকলক উৎকোচ দিয়ে যিহেতু তেওঁলোকক কামৰ প্রকৃত কার্যবিধিৰ বিষয়ে অৱগত কৰা নহয়। কিন্তু তথ্যৰ অধিকাৰ (আৰ টি আই) আইন, ২০০৫ গৃহীত হোৱাৰ পিছত পৰিস্থিতি সলনি হৈছে। এতিয়া আৰ টি আই পদ্ধতি ব্যৱহাৰ কৰি বহু বৃহৎ কেলেংকাৰী উন্মোচিত হৈছে। আজি প্রশাসনৰ স্বচ্ছতাক সুশাসন নিশ্চিত কৰাৰ বাবে এক গুৰুত্বপূর্ণ নীতি হিচাপে বিবেচিত কৰা হৈছে।

৩. তদন্তকাৰী সংস্থাসমূহৰ স্বায়ত্ত-শাসন ঃ ইয়াৰ জৰুৰী প্রয়োজন তদন্তকাৰী সংস্থাসমূহক স্বায়ত্তশাসিত (হস্তক্ষেপৰ পৰা মুক্ত) আৰু দুর্নীতি নিৰীক্ষণৰ বাবে ফলপ্রসূ কৰি তোলা। বর্তমানৰ নিয়ম অনুসৰি তদন্তকাৰী বিষয়াসকল মুখ্য কার্যবাহী বিষয়াসকলৰ দ্বাৰাই প্রভাৱিত হৈছে যিহেতু এই বিষয়াসকলৰ দ্বৰাই তেওঁলোকে নিযুক্তি লাভ কৰে। তদুপৰি অধিক সুবিধাৰ বাবে (ছার্ভিচ বা অৱসৰৰ পিছৰ সুবিধা) তদন্তকাৰী বিষয়াসকলে মন্ত্রণালয়ৰ সৈতে ভাল সম্পর্ক বজাই ৰাখে, আনকি শাসকীয় দলৰ সৈতেও। তদন্তকাৰী সংস্থাসমূহৰ পক্ষপাতমূলক ভূমিকাৰ বাবে তেওঁলোকে নিজৰ বিশ্বাসযোগ্যতাৰ ওপৰত জনবিশ্বাস হেৰুৱাই পেলোৱাৰ উপক্রম হৈছে।

৪. প্রশাসনিক পদ্ধতিত সৰলীকৰণ ঃ প্রশাসনিক পলম হোৱাটো দুর্নীতিৰ অন্যতম কাৰণ। কার্যালয়ৰ পদ্ধতিসমূহ সৰল কৰি স্তৰবৃত্তৰ স্তৰ হ্রাস কৰিব লাগে। বর্তমানৰ প্রথাত ফাইলবোৰ কেইবাখনো টেবুলৰ চাৰিওফালে ঘূৰি থাকে আৰু সিদ্ধান্ত ল'বলৈ অতি দীঘলীয়া সময় লাগে। ইয়াৰ ফলত বিষয়াসকলে আৱেদনকাৰীৰ পৰা স্পীড মানি লোৱাৰ সুযোগ পায় যাতে অপ্রয়োজনীয় পলম নহয়।

৫. দুর্নীতিৰ গোচৰৰ মোকাবিলা কৰিবলৈ পৃথক আদালত ঃ দ্রুত হ'বলৈ ইয়াৰ প্রয়োজন দোষী সাব্যস্ত কৰা আৰু দুর্নীতিৰ সৈতে জড়িত ৰাজহুৱা কর্মীসকলক শাস্তি প্রদান কৰা। দুর্নীতি ৰোধ কৰাৰ এটা ফলপ্রসূ উপায় হ'ল আনৰ ওপৰত প্রতিৰোধমূলক প্রভাৱ পেলাবলৈ দোষীক সোনকালে শাস্তি দিব লাগিব।

৬. শক্তিশালী নাগৰিক সমাজ ঃ আমাক এনে এখন শক্তিশালী নাগৰিক সমাজ লাগে যিয়ে ৰাজনীতিবিদ আৰু বিষয়াৰ ওপৰত অসহায়ভাৱে নির্ভৰ কৰাৰ পৰিৱর্তে স্বনির্ভৰ পদক্ষেপ গ্রহণ কৰে। এখন শক্তিশালী নাগৰিক সমাজ সামাজিক লক্ষ্যৰ বাবে একত্রিত হোৱা গোটেৰে ভৰি থাকে। যিয়ে দুর্নীতিৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰাৰ বাবে হেঁচা প্রয়োগ কৰে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১: ডেভিড এইচ. বেইলিৰ মতে দুর্নীতিৰ সংজ্ঞা লিখক।

প্রশ্ন ২: ভাৰত চৰকাৰে কোন চনত সন্থানাম সমিতি গঠন কৰিছিল?

প্রশ্ন ৩: ন্যায়বিচাৰৰ বিলম্বক দুর্নীতিৰ কাৰণ হিচাপে সংক্ষেপে লিখক।

প্রশ্ন ৪: দুর্নীতি প্রতিৰোধৰ দুটা উপায় সংক্ষেপে ব্যাখ্যা কৰক।

১০.৬ কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগ

কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগ (চিভিচি) হৈছে চৰকাৰী বিষয়া-কর্মচাৰীৰ দুর্নীতিৰ সমস্যাৰ সমাধান কৰিবলৈ ১৯৬৪ চনত গঠন কৰা এটা শীর্ষস্থানীয় চৰকাৰী প্রতিষ্ঠান। ইয়াক ১৯৬৪ চনত ভাৰত চৰকাৰে শ্রী কে. সন্থানামৰ নেতৃত্বত দুর্নীতি প্রতিৰোধ সমিতিৰ পৰামর্শমতে গঠণ কৰিছিল। ইয়াৰ স্বায়ত্তশাসিত প্রতিষ্ঠান হিচাপে মর্যাদা আছে, কোনো কার্যনির্বাহী কর্তৃপক্ষৰ নিয়ন্ত্রণহীন, ই কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ বিভাগসমূহৰ সকলো সতর্কতা কার্যকলাপ পর্যবেক্ষণ কৰিব পাৰে আৰু কেন্দ্রীয় চৰকাৰী সংস্থাসমূহৰ বিভিন্ন কর্তৃপক্ষক তেওঁলোকৰ সতর্কতা কামৰ পৰিকল্পনা, নিষ্পাদন, পর্যালোচনা আৰু সংস্কাৰৰ বিষয়ে পৰামর্শ দিব পাৰে।

সংগঠন ঃ কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগত থাকে—

ক) এজন কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়ুক্ত (চিভিচি)

খ) ইয়াত দুজনতকৈ অধিক ভিজিলেন্স কমিছনাৰ থকিব নোৱাৰে।

কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়ুক্ত (চিভিচি) আয়োগৰ অধ্যক্ষ। চি ভি চিৰ নিজা সচিবালয় আছে। মুখ্য কাৰিকৰী পৰীক্ষক শাখা আৰু বিভাগীয় তদন্তৰ আয়ুক্ত(চিডিআই) ৰ এটা শাখা আছে।

নিযুক্তি ঃ

কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়ুক্ত আৰু সতর্কতা আয়ুক্তসকলক প্রধানমন্ত্রী (অধ্যক্ষ), গৃহ পৰিক্রমা মন্ত্রী (সদস্য) আৰু লোকসভাত প্রতিপক্ষৰ নেতা (সদস্য) ৰে সমন্বিতে গঠিত সমিতিৰ পৰামর্শ অনুসৰি ৰাষ্ট্রপতিয়ে নিযুক্তি কৰে।

পদচ্যুতি ঃ

কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়ুক্ত বা কোনো সতর্কতা আয়ুক্তক, তেওঁৰ বিৰুদ্ধে প্রমাণিত অসদাচৰণ বা অক্ষমতাৰ অভিযোগত ৰাষ্ট্রপতিয়ে পদচ্যুত কৰিবলৈ নির্দেশ দিলেহে পদচ্যুত কৰিব পাৰি। ইয়াৰ পূর্বে ৰাষ্ট্রপতিয়ে এই বিষয়ত ভাৰতৰ সর্বোচ্চ ন্যায়ালয়লৈ প্রেৰিত কৰা অনুৰোধৰ ভিত্তিত সর্বোচ্চ ন্যায়ালয়ে অনুসন্ধান কৰি প্রতিৱেদন দিব লাগে যে সংশ্লিষ্ট আয়ুক্তক অপসাৰণ কৰা উচিত। অনুসন্ধান চলি থকা অৱস্থাত ৰাষ্ট্রপতিয়ে সংশ্লিষ্ট আয়ুক্তক পদৰ পৰা স্থগিত ৰাখিব পাৰে আৰু প্রয়োজনবোধ কৰিলে কার্যালয়ত উপস্থিত থাকিবলৈ নিষিদ্ধ কৰিব পাৰে। সর্বোচ্চ ন্যায়ালয়ৰ প্রতিৱেদন পোৱাৰ পিছত ৰাষ্ট্রপতিয়ে নির্দেশ জাৰি কৰি পদচ্যুত কৰিব পাৰে। ৰাষ্ট্রপতিয়ে নিম্নলিখিত কাৰণত কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়ুক্ত বা কোনো সতর্কতা আয়ুক্তক পদচ্যুত কৰিব পাৰে—

ক) যদি তেওঁ ঋণহীন বুলি বিবেচিত হয়, বা

খ) কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ মতে নৈতিক অসৎকার্যৰ সৈতে সম্পর্কিত অপৰাধত দোষী সাব্যস্ত কৰা হৈছে, বা

গ) যদি তেওঁ কার্যালয়ৰ কর্তব্যৰ বাহিৰে কোনো বেতনভুক্ত কাম-কাজত লিপ্ত হয়, বা

ঘ) যদি ৰাষ্ট্রপতিৰ মতে মানসিক বা শাৰীৰিক অসামর্থ্যৰ বাবে তেওঁ পদত মকৰল হৈ থাকিবলৈ অযোগ্য, বা

ঙ) যদি তেওঁ কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়ুক্ত বা সতর্কতা আয়ুক্ত হিচাপে তেওঁৰ কর্তব্যত পক্ষপাতিত্বমূলক ক্ষতিকৰ প্রভাৱ পেলোৱাৰ সম্ভাৱনা থকা আর্থিক বা অন্যান্য স্বার্থ লাভ কৰিছে।

কার্যসমূহ ঃ

কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগৰ (চিভিচি) ৰ মুখ্য কার্যসমূহ হৈছে—

ক) কোনো এজন চৰকাৰী কর্মচাৰীয়ে দুর্নীতিগ্রস্তভাৱে কাম কৰা বুলি সন্দেহ হোৱা ক্ষেত্রত যিকোনো লেন-দেনৰ তদন্ত কৰাৰ দায়িত্ব গ্রহণ কৰা।

খ) অনুচিত বা দুর্নীতিগ্রস্ত উদ্দেশ্যেত নিজৰ ক্ষমতা প্রয়োগ কৰা চৰকাৰী কর্মচাৰীৰ অভিযোগৰ তদন্ত কৰা।

গ) প্রশাসনত সততা অক্ষুণ্ণ ৰাখিবলৈ প্রশাসনিক প্রক্রিয়া আৰু অনুশীলনৰ পুনৰীক্ষণ আৰম্ভ কৰা।

ঘ) বিভিন্ন সংস্থাৰ পৰা প্রতিৱেদন বিচাৰি সেইবোৰত সতর্কতা আৰু দুর্নীতিবিৰোধী কামৰ ওপৰত সাধাৰণ পর্যবেক্ষণ আৰু নিৰীক্ষণ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা।

কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগৰ সীমাবদ্ধতা ঃ

ক) কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগ মাত্র এটা উপদেষ্টা সংস্থা। কেন্দ্রীয় চৰকাৰী বিভাগসমূহে দুর্নীতিমূলক মামলাত কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগৰ পৰামর্শ গ্রহণ বা প্রত্যাখ্যান কৰিবলৈ স্বাধীন।

খ) কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগৰ ওচৰত থকা সম্পদ ইয়াৰ প্রাপ্ত অভিযোগৰ সংখ্যাৰ তুলনাত যথেষ্ট নহয়।

গ) কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগে নিজেৰে কোনো সংযুক্ত সচিব বা তাতকৈ ঊর্ধ্বতন অধিকাৰীৰ বিৰুদ্ধেক তদন্ত আৰম্ভ কৰিবলৈ নির্দেশ দিব নোৱাৰে। এই ক্ষেত্রত সংশ্লিষ্ট বিভাগৰ অনুমতি ল'ব লাগে।

ঘ) কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগৰ অপৰাধমূলক গোচৰ পঞ্জীয়ন কৰাৰ ক্ষমতা নাই। ই কেৱল সতর্কতা বা অনুশাসনমূলক গোচৰৰহে আলোচনা আগবঢ়ায়।

ঙ) চিবিআই ৰ ওপৰত কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগৰ তত্ত্বাৱধানৰ ক্ষমতা আছে। কিন্তু কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগৰ চিবিআই ৰ পৰা কোনো নথি আহ্বান কৰাৰ বা চিবিআইক কোনো গোচৰৰ নির্দিষ্ট ধৰণে তদন্ত কৰিবলৈ নির্দেশ দিয়াৰ।

চ) সতর্কতা আয়ুক্তসকলৰ নিযুক্তি কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ পৰোক্ষ নিয়ন্ত্রণত থাকে, যদিও লোকসভাৰ বিৰোধী দলৰ নেতাও কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়ুক্ত আৰু সতর্কতা আয়ুক্তসকলক নির্বাচন কৰিবলৈ গঠিত সমিতিৰ সদস্য। চৰকাৰে আগবঢ়োৱা প্রার্থীসকলক সমিতিখনে বিবেচনা কৰে।

উপৰোক্ত সীমাবদ্ধতাসমূহৰ পৰা এইটো কোৱা যায় যে কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগৰ কার্যপদ্ধতি তুলনামূলকভাৱে স্বাধীন হ'লেও দুর্নীতিৰ বিৰুদ্ধে ফলপ্রসু প্রতিৰোধক হিচাপে ইয়াৰ শক্তিৰ অভাৱ।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৫: কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগ কোন বছৰত গঠন কৰা হৈছিল ?

প্রশ্ন ৬: কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়ুক্তৰ নিযুক্তি পদ্ধতি উল্লেখ কৰক।

প্রশ্ন ৭: কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগৰ দুটা সীমাবদ্ধতা উল্লেখ কৰক ।

১০.৭ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- দুর্নীতি হৈছে এটা সকলোতকৈ ব্যাপক সমস্যা, যি সমগ্র বিশ্বতে মানৱ সমাজত ভিন ভিন ৰূপত বর্তি আছে।
- ই হৈছে নিজৰ পদ, মর্যাদা বা সম্পদৰ সচেতন বা ইচ্ছাকৃত অপব্যৱহাৰ। ব্যক্তিগত স্বার্থ সিদ্ধিৰ বাবে, বৈধ বা অনুমোদিত বা সাধাৰণতে গ্রহণযোগ্য ব্যৱহাৰ বিধিৰ উলংঘন কৰি, দুর্নীতি প্রত্যক্ষ বা পৰোক্ষভাৱে কৰা হয়।
- আজিকালি দুর্নীতি আমাৰ সমাজৰ সর্বশ্রেষ্ঠ অভিশাপ। ভাৰতত দুর্নীতি এটা এনে সমস্যা, যিয়ে দেশৰ অর্থনীতি আৰু কেন্দ্র, ৰাজ্য আৰু স্থানীয় চৰকাৰী সংস্থাসমূহৰ বিশ্বাসযোগ্যতাত নেতিবাচক প্রভাৱ পেলায়। পক্ষপাতিত্ব, পদৰ অপব্যৱহাৰ আদি দুর্নীতিপূর্ণ প্রচলন আমাৰ দেশত দৈনন্দিন নিয়ম হৈ পৰিছে।
- ভাৰতীয় গণমাধ্যমৰ বৃহৎ অংশেই অত্যন্ত দুর্নীতিগ্রস্ত ৰাজনীতিবিদ উদ্যোগপতিসকলৰ নিয়ন্ত্রণত আছে, আৰু ভুল তথ্যৰে জনসাধাৰণক বিপথে পৰিচালিত কৰি মুখ্য ভূমিকা গ্রহণ কৰিছে।
- ভাৰতত দুর্নীতিৰ কাৰণসমূহৰ ভিতৰত অত্যধিক নিয়মাৱলী, জটিল কৰ আৰু অনুজ্ঞাপত্র ব্যৱস্থা, অস্বচ্ছ আমোলাতন্ত্র আৰু বিবেচনাধীন ক্ষমতা থকা অসংখ্য চৰকাৰী বিভাগ, কিছুমান সামগ্রী আৰু সেৱা প্রদানৰ ক্ষেত্রত চৰকাৰী নিয়ন্ত্রিত প্রতিষ্ঠানৰ একচেটিয়া অধিকাৰ, স্বচ্ছ আইন আৰু প্রক্রিয়াৰ অভাৱ।
- ভাৰতত দুর্নীতিৰ আটাইতকৈ গুৰুত্বপূর্ণ কাৰকটো হ'ল বিশেষকৈ ভাৰতীয় অর্থনীতিৰ বিশ্বায়ন আৰু উদাৰীকৰণৰ পিছত এক সাধাৰণ গ্রাহকবাদী সংস্কৃতিৰ উত্থান। ইয়াৰ উপৰি নেতা, বাবু আৰু ব্যৱসায়ীসকলৰ মাজত দুর্নীতিগ্রস্ত নেক্সছ। অবৈধ কামত ইজনে সিজনক সুৰক্ষা দিয়ে।

- ভাৰতত দুর্নীতিৰ বিষয়টোৰ ওপৰত অধ্যয়ন কৰিবলৈ আৰু ইয়াৰ প্রতিকাৰৰ ব্যৱস্থাৰ পৰামর্শ দিবলৈ বিভিন্ন সমিতি নিযুক্ত কৰা হৈছে।
- কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগ হৈছে চৰকাৰী বিষয়াৰ দুর্নীতিৰ সমাধানৰ বাবে ১৯৬৪ চনত গঠন কৰা এক শীর্ষ চৰকাৰী প্রতিষ্ঠান। শ্রী কে সন্থানামৰ নেতৃত্বত দুর্নীতি প্রতিৰোধ সমিতিৰ পৰামর্শ মতে ভাৰত চৰকাৰে ১৯৬৪ চনত গঠন কৰিছিল।
- যদিও কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগ কাম-কাজৰ ক্ষেত্রত তুলনামূলকভাৱে স্বাধীন, তথাপি দুর্নীতিৰ বিৰুদ্ধে ফলপ্রসূ প্রতিৰোধক হিচাপে ইয়াৰ শক্তিৰ অভাৱ।

১০.৮ অধিক জানিবলৈ

1) Lakshmikant. M. *Public Administration*. Tata Mcgraw Hills Education pvt.ltd.,New Delhi, 2012.
2) Bhattacharya Mohit. *Public Administration*. The World Press Private Ltd. Kolkata, 2010.
3) Fadia and Fadia. *Public Administration- Administrative Theories And Concepts*. Sahitya Bhawan publications, Agra, 2008.

১০.৯ অগ্রগতিৰ খতিয়ান

প্রশ্ন নং ১ ৰ উত্তৰ ঃ ডেভিড এইচ. বেলীৰ মতে— "দুর্নীতি হৈছে ব্যক্তিগত লাভৰ বাবে বিবেচনাৰ ফলত কর্তৃত্বৰ অপব্যৱহাৰক সামৰি লোৱা এটা সাধাৰণ শব্দ যি অর্থিক হোৱাটো বাধ্যতামূলক নহয়।"

প্রশ্ন নং ২ ৰ উত্তৰ:ঃ ১৯৬২ চন।

প্রশ্ন নং ৩ ৰ উত্তৰ ঃ ভাৰতীয় ন্যায়পালিকা ব্যৱস্থা কার্যবিধিৰ লেহেমিয়া গতিৰ কাৰণে জনাজাত। মোকর্দমাসমূহৰ নিস্পত্তি হ'বলৈ বহু বছৰ লাগে। ইয়াৰ ফলত, বহু ক্ষেত্রত অভিযুক্তজন শাস্তিৰ পৰা পলায়ন কৰিবলৈ সক্ষম হয়, কাৰণ দীঘলীয়া সময়ৰ পৰা প্রমাণৰ ওপৰত প্রতিকূল প্রভাৱ পৰে। সাক্ষীসমূহ সময় অতিবাহিত হোৱাৰ লগে লগে অনুপস্থিত হ'ব পাৰে বা বহুদিন আগৰ ঘটনাৰ কথা মনত নাথাকিবও পাৰে। শেষত যদি দুর্নীতিগ্রস্তজনক শাস্তি দিয়া হয় তথাপি, তাতো প্রত্যাশিত লক্ষ্য প্রাপ্ত নহয়। ন্যায় পলম হ'লেই ন্যায় বঞ্চিত হয়।

প্রশ্ন নং ৪ ৰ উত্তৰ ঃ দুর্নীতিৰ গোচৰৰ মোকাবিলা কৰিবলৈ পৃথক আদালত ঃ দোষী সাব্যস্ত হোৱাৰ গতি ক্ষিপ্র কৰিবলৈ আৰু দুর্নীতিৰ সৈতে জড়িত ৰাজহুৱা কর্মীসকলক শাস্তি প্রদান কৰিবলৈ ইয়াৰ প্রয়োজন। দুর্নীতি ৰোধ কৰাৰ এটা ফলপ্রসূ উপায় হ'ল দোষীক সোনকালে শাস্তি দিব লাগিব যাতে আনৰ ওপৰত প্রতিৰোধমূলক প্রভাৱ পৰে।

শক্তিশালী নাগৰিক সমাজ ঃ আমাক এখন শক্তিশালী নাগৰিক সমাজ লাগে যিয়ে ৰাজনীতিবিদ আৰু বিষয়াৰ ওপৰত অসহায়ভাৱে নির্ভৰ কৰাৰ পৰিৱর্তে স্বনির্ভৰ পদক্ষেপ গ্রহণ কৰে। এখন শক্তিশালী নাগৰিক সমাজ সামাজিক লক্ষ্যৰ বাবে একত্রিত হোৱা গোটেৰে ভৰি থাকে। যিয়ে দুর্নীতিগ্রস্তৰ বিৰুদ্ধাচৰণ কৰিবলৈ হেঁচা প্রয়োগ কৰে।

প্রশ্ন নং ৫ ৰ উত্তৰ ঃ ১৯৬৪ চনত

প্রশ্ন নং ৬ ৰ উত্তৰ ঃ কেন্দ্রীয় ভিজিলেন্স আয়ুক্ত আৰু ভিজিলেন্স আয়ুক্ত, প্রধানমন্ত্রী (অধ্যক্ষ), গৃহ পৰিক্রমা মন্ত্রী (সদস্য) আৰু লোকসভাত বিৰোধী দলৰ নেতা (সদস্য) ৰে গঠিত এখন সমিতিৰ পৰামর্শ অনুসৰি ৰাষ্ট্রপতিয়ে নিযুক্তি দিয়ে।

প্রশ্ন নং ৭ ৰ উত্তৰ ঃ

ক) কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগ কেৱল এটা পৰামর্শদাতা সংস্থা। কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ বিভাগসমূহে দুর্নীতিৰ গোচৰত কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগৰ পৰামর্শ হয় গ্রহণ বা নাকচ কৰিবলৈ স্বাধীন।

খ) কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগৰ অপৰাধমূলক গোচৰ পঞ্জীয়ন কৰাৰ ক্ষমতা নাই। ইয়াত কেৱল সতর্কতা বা অনুশাসনমূলক গোচৰৰ সৈতেহে আলোচনা কৰা হয়।

১০.১০ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন ১ ঃ দুর্নীতি বুলিলে কি বুজাব বিচাৰিছে? ভাৰতত দুর্নীতিৰ কাৰণসমূহ আলোচনা কৰক?

প্রশ্ন ২ ঃ কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগ কেতিয়া গঠন হৈছিল?

প্রশ্ন ৩ ঃ কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগৰ ক্ষমতা আৰু কার্যৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা।

প্রশ্ন ৪ ঃ চুটি প্রশ্ন ঃ

ক) কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়ুক্তক কোনে নিযুক্তি দিয়ে?

খ) কোনখন কমিটিয়ে কেন্দ্রীয় সতর্কতা আয়োগ গঠনৰ পৰামর্শ দিছিল?

****

অধ্যায় ১১ ঃ ন্যায়পালৰ প্ৰতিষ্ঠান

অধ্যায় গাঁথনি

১১.১ উদ্দেশ্য
১১.২ পৰিচয়
১১.৩ ভাৰতত ন্যায়পালৰ প্ৰতিষ্ঠান
১১.৪ লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ বিকাশ
১১.৪.১ লোকপাল প্ৰতিষ্ঠান
১১.৪.২ ৰাজ্যসমূহত লোকায়ুক্ত প্ৰতিষ্ঠান
১১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১১.৬ অধিক জানিবলৈ
১১.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ন
১১.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১১.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- লোকপালৰ সংজ্ঞা
- ভাৰতত লোকপালৰ বিকাশৰ ব্যাখ্যা
- ৰাজ্যসমূহত লোকায়ুক্তসকলৰ বিকাশৰ ব্যাখ্যা
- লোকপাল আৰু লোকায়ুক্তসকলৰ ক্ষমতা আৰু কাৰ্যসমূহ

১১.২ পৰিচয়

বছৰ বছৰ ধৰি ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ প্ৰতিটো ক্ষেত্ৰতে দুৰ্নীতি আৱৰি আছে। প্ৰতিটো ক্ষেত্ৰত ইয়াৰ অবিৰত সম্প্ৰসাৰণৰ বাবে, ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীসকলৰ অখণ্ডতা আৰু প্ৰশাসনৰ দক্ষতাৰ বিষয়টো ৰাজনৈতিক আৰু অ-ৰাজনৈতিক আলোচনাৰ কেন্দ্ৰবিন্দু হৈ পৰিছে। দুৰ্নীতিৰ বৰ্ধিত প্ৰৱণতাৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি, উচ্চ প্ৰশাসনিক সংস্থা, প্ৰশাসনিক আৰু ন্যায়িক ন্যায়াধিকৰণ, সংসদ আৰু ইয়াৰ সমিতিৰ জৰিয়তে পৰম্পৰাগত অভিযোগ পৰিচালনাৰ ব্যৱস্থা পৰ্যাপ্ত নহয়। সেয়েহে, ৰাজহুৱা প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ ওপৰত জনসাধাৰণৰ মাজত আস্থা জাগ্ৰত কৰিব পৰা ফলপ্ৰসূ যন্ত্ৰপাতি থকাটো প্ৰয়োজনীয় বুলি অনুভৱ কৰা হৈছিল।

ন্যায়পাল হৈছে ৰাজহুৱা প্ৰশাসনত দুৰ্নীতি নিয়ন্ত্ৰণৰ বাবে তৈয়াৰ কৰা এক যন্ত্ৰ। ছুইডেনৰ ১৮০৯ চনৰ সংবিধানে নাগৰিকসকলক এজন ৰাজহুৱা বিষয়াৰ দ্বাৰা প্ৰশাসনিক অন্যায় বা ক্ষমতাৰ অপব্যৱহাৰৰ পৰা ৰক্ষা কৰিবলৈ ন্যায়পালৰ এক অনন্য প্ৰতিষ্ঠানৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। ছুইডেনত

লোকপালক এক স্বতন্ত্ৰ কৰ্তৃপক্ষ হিচাপে অসামৰিক, সামৰিক আৰু ন্যায়িক সকলো ৰাজহুৱা বিষয়াৰ কাম-কাজ নিৰীক্ষণ কৰিবলৈ নিযুক্তি দিয়া হয়। ভাৰতত, এনে এক প্ৰতিষ্ঠান স্থাপনৰ দাবী প্ৰথমবাৰৰ বাবে ১৯৬০ চনত কৰা হৈছিল। বিভিন্ন বিবেচনা কৰি লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত বিধেয়ক প্ৰথমবাৰৰ বাবে ১৯৬৮ চনত সংসদত উত্থাপন কৰা হৈছিল।

১১.৩ ভাৰতত ন্যায়পালৰ প্ৰতিষ্ঠান

এখন সভ্য সমাজ আৰু বিশেষকৈ গণতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থাত চৰকাৰৰ চূড়ান্ত লক্ষ্য জনসাধাৰণৰ সুখ, সন্তুষ্টি আৰু কল্যাণৰ প্ৰচাৰ কৰা। অৱশ্যে, সমস্যাটো হ'ল যে প্ৰশাসনৰ সৰ্বোচ্চ স্তৰত থকা সাধাৰণ নাগৰিকে প্ৰকৃততে যি সেৱা আৰু ব্যৱহাৰৰ অধিকাৰী সেই সেৱাৰ পৰা বঞ্চিত হয়। ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীসকলৰ দুৰ্নীতি, উদাসীনতা, অযোগ্যতা আৰু অসংবেদনশীলতাই নাগৰিকসকলৰ ক্ষতি আৰু কষ্টৰ সৃষ্টি কৰিছে।

তদুপৰি, ৰাজ্যিক কাৰ্যকলাপৰ প্ৰকৃতিৰ পৰিৱৰ্তন, আৰু ইয়াৰ ফলস্বৰূপে আজি চৰকাৰী কাৰ্যকলাপ বৃদ্ধি হোৱাৰ লগে লগে, প্ৰশাসনে নাগৰিকৰ দৈনন্দিন জীৱনৰ ওপৰত নিয়ন্ত্ৰণ নিশ্চিত কৰিছে।

লোকপাল আৰু লোকায়ুক্তৰ প্ৰতিষ্ঠানসমূহৰ উন্নয়ন সঠিকভাৱে বুজাৰ বাবে আমি লোকপালৰ সৈতে পৰিচিত হ'ব লাগিব। লোকপাল হৈছে ৰাজহুৱা অভিযোগ নিষ্পত্তিৰ বাবে থকা যন্ত্ৰসমূহৰ ভিতৰত এটা, যি মূলতঃ স্কেণ্ডিনেভিয়ান দেশসমূহৰ সৈতে জড়িত। 'অম্বাদেচমেন' হৈছে এক ছুইডিছ শব্দ যাৰ অৰ্থ হৈছে 'আয়ুক্ত' বা 'এজন বিষয়া' যাক ৰাজহুৱা কৰ্তৃপক্ষৰ দ্বাৰা অব্যৱস্থাপনাৰ বিৰুদ্ধে অভিযোগসমূহ মোকাবিলা কৰিবলৈ বিধানমণ্ডলে নিযুক্তি দিয়ে। ছুইডেনত ডেৰ শতিকাৰো অধিক সময় ধৰি ন্যায়পালৰ প্ৰতিষ্ঠান আছে। কিন্তু ১৯৫৪ চনত ডেনমাৰ্কত ইয়াৰ প্ৰতিষ্ঠাৰ পিছত, ই হঠাতে আন দেশৰ দৃষ্টি আকৰ্ষণ কৰিলে। ১৯৬২ চনত নিউজিলেণ্ডে আছিল ইয়াক গ্ৰহণ কৰা প্ৰথম কমনৱেলথ দেশ। ১৯৬৭ চনৰ সংসদীয় আয়ুক্ত আইনৰ দ্বাৰা ব্ৰিটেইনৰ বাবে এটা ন্যায়পাল প্ৰতিষ্ঠা কৰা হৈছিল। ভাৰতত লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত হৈছে ন্যায়পালিকাৰ প্ৰতিষ্ঠান। অষ্ট্ৰেলিয়াতো ন্যায়পালৰ ব্যৱস্থা অস্তিত্বলৈ আহিছে। অষ্ট্ৰেলিয়া এখন যুক্তৰাষ্ট্ৰ হোৱাৰ বাবে দুই স্তৰৰ লোকপাল ব্যৱস্থা আছে। আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰত আৰক্ষী পৰ্যালোচনা পৰিষদৰ দৰে বিভিন্ন বিভাগত স্থাপিত কংগ্ৰেছৰ তদন্ত আৰু অভিযোগ কোষসমূহে ন্যায়পালৰ কাম সম্পাদন কৰে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ ন্যায়পাল হৈছে জনসাধাৰণৰ অভিযোগসমূহ সমাধান কৰাৰ এক প্ৰতিষ্ঠান। (সঁচা/মিছা)

.....

প্ৰশ্ন২ ঃ ন্যায়পাল গ্ৰহণ কৰা প্ৰথম কমনৱেলথ দেশ আছিল .....।
(খালী ঠাইখন পূৰণ কৰক)
প্ৰশ্ন ৩ ঃ ভাৰতৰ যিকোনো ন্যায়পালিকাৰ প্ৰতিষ্ঠানৰ কথা উল্লেখ কৰক।
.....
প্ৰশ্ন৪ ঃ লোকপালৰ উৎপত্তি আমেৰিকা যুক্তৰাষ্ট্ৰত হৈছিল। (সঁচা/মিছা)
.....

১১.৪ লোকপাল আৰু লোকায়ুক্তৰ বিকাশ

১১.৪.১ লোকপাল প্ৰতিষ্ঠান

ওপৰত উল্লেখ কৰা মতে, ভাৰতত লোকপাল স্থাপনৰ দাবী প্ৰথমে উত্থাপন কৰিছিল কে.এম.মুন্সিয়ে ১৯৬০ চনত। ইয়াৰ পিছত ১৯৬৬ চনৰ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ আয়োগে বিষয়টোৰ প্ৰয়োজনীয়তা অনুভৱ কৰিছিল আৰু দুটা প্ৰতিষ্ঠান সৃষ্টি কৰাৰ পৰামৰ্শ দিছিলে— লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত। এ আৰ চি-য়ে পৰামৰ্শ দিছিলে যে লোকপালে কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ লগতে ৰাজ্যসমূহৰ মন্ত্ৰী আৰু সচিবসকলৰ বিৰুদ্ধে অহা অভিযোগসমূহৰ তদন্ত কৰাৰ উপৰি প্ৰতিখন ৰাজ্যৰ আন বিষয়াসকলৰ বিৰুদ্ধে অহা অভিযোগসমূহৰ মোকাবিলা লোকায়ুক্তই কৰিব।

১৯৬৮ চনত চতুৰ্থ লোকসভাত প্ৰথমবাৰৰ বাবে লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত বিধেয়ক উত্থাপন কৰা হৈছিল। ১৯৬৮ চনত লোকসভাত গৃহীত হোৱাৰ সময়ত বিধেয়কখন ৰাজ্যসভাত স্থগিত আছিল। ইয়াৰ মাজতে লোকসভা ভংগ কৰা হয় আৰু ফলস্বৰূপে বিধেয়কখন ভাঙি পৰে। ইয়াৰ পিছত, বিধেয়কখন সংসদত কেইবাবাৰো উত্থাপন কৰা হৈছিল (১৯৭৭, ১৯৮৫, ১৯৮৯, ১৯৯৬, ১৯৯৮ আৰু ২০০১ চনত) কিন্তু প্ৰতিবাৰেই বিধেয়কখন কাৰ্যকৰী হোৱাত ব্যৰ্থ হৈছিল।

২০১১ চনত সামাজিক কৰ্মী আন্না হাজাৰে দুৰ্নীতিৰ বিৰুদ্ধে এক বৃহৎ সামাজিক আন্দোলন আৰম্ভ কৰিছিলে। দেশৰ সকলো প্ৰান্তৰ মানুহে আন্না হাজাৰেক দুৰ্নীতিৰ বিৰুদ্ধে তেওঁৰ অভিযানত সমৰ্থন কৰিছিলে। তেওঁ ২০১১ চনৰ ৫ এপ্ৰিলত নতুন দিল্লীৰ জন্তৰ- মন্তৰত দুৰ্নীতি নিয়ন্ত্ৰণৰ বাবে ন্যায়পালক ক্ষমতা প্ৰদানৰ বাবে এক ব্যাপক লোকপাল (ন্যায়পাল) বিধেয়ক গৃহীত কৰাৰ দাবীত মৃত্যু পৰ্যন্ত অনশন আৰম্ভ কৰিছিলে। হাজাৰে তেতিয়াৰ প্ৰধানমন্ত্ৰী ড° মনমোহন সিঙক প্ৰস্তাৱিত আইনখন প্ৰস্তুত কৰিবলৈ এখন যুটীয়া সমিতি আহ্বান কৰিবলৈ অনুৰোধ জনাইছিল, যিটো প্ৰধানমন্ত্ৰীয়ে নাকচ কৰিছিলে। হাজাৰেৰ অভিযানত যোগদান কৰা কিছুমান বিশিষ্ট ব্যক্তিত্ব হৈছে

বিশিষ্ট অধিবক্তা শান্তি ভূষণ, প্রশান্ত ভূষণ, অৰবিন্দ কেজৰিৱাল, কিৰণ বেদী আদি। বিজেপি আৰু চিপিআই (এম) ৰ দৰে বিশিষ্ট বিৰোধী দলসমূহে হাজাৰেক সমর্থন জনাইছিল। বিভিন্ন ৰাজ্যতো প্রতিবাদ, ধর্ণা আদি অনুষ্ঠিত হয়। হাজাৰেৰ নেতৃত্বত চলা আন্দোলনক সমর্থন কৰি সংগঠিত কৰা হৈছিল। আনকি দেশৰ বাহিৰতো হাজাৰেৰ নেতৃত্বত হোৱা আন্দোলনক সমর্থন কৰিবলৈ জনসাধাৰণ একত্রিত হৈছিল।

দুর্নীতিৰ বিৰুদ্ধে ব্যাপক অভিযানৰ চাপৰ বাবে ইউপিএৰ নেতৃত্বত তেতিয়াৰ কেন্দ্রীয় চৰকাৰে ২০১১ চনৰ ২২ ডিচেম্বৰত লোকসভাত এক পৰিৱর্তিত লোকপাল বিধেয়ক উত্থাপন কৰে। একে সময়তে আন্না হাজাৰে আৰু তেওঁৰ দলটোৱে জন লোকপাল বিধেয়কৰ এখন খচৰা লৈ আহে আৰু কেন্দ্রীয় চৰকাৰক বিধেয়কখন গৃহীত কৰিবলৈ দাবী জনাই। এই সকলোবোৰ বিবেচনা কৰি চৰকাৰে প্রণৱ মুখার্জীৰ অধ্যক্ষতাত আৰু সামাজিক কর্মী তথা অধিবক্তা শান্তি ভূষণৰ সহ-অধ্যক্ষতাত সাংসদ আৰু সমাজকর্মীসকলৰ মাজত এখন যুটীয়া সমিতি গঠন কৰে। অৱশ্যে পৰৱর্তী পর্যায়ত লোকপাল বিধেয়কৰ খচৰা প্রস্তুত কৰাৰ ক্ষেত্রত চৰকাৰ আৰু সামাজিক কর্মী গোটৰ মাজত মতানৈক্য হৈছিল। অৱশেষত চৰকাৰে সংসদত লোকপাল বিধেয়ক উত্থাপন কৰে আৰু ২০১৩ চনৰ ডিচেম্বৰ মাহত সংসদৰ দুয়োখন সদনত গৃহীত কৰে আৰু ২০১৪ চনৰ ১ জানুৱাৰীত ৰাষ্ট্রপতিৰ অনুমোদন লাভ কৰে। ই ২০১৪ চনৰ ১৬ জানুৱাৰীৰ পৰা কার্যকৰী হৈছিল। এনেদৰে লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত আইন ২০১৩ প্রৱর্তন কৰা হৈছিল।

গঠনঃ লোকপাল হৈছে এক বহু-সদস্য সংস্থা, যি এজন অধ্যক্ষ আৰু সর্বাধিক ৮ জন সদস্যৰে গঠিত। ইয়াত কমেও ৮ জন ন্যায়িক সদস্য থাকিব পাৰে। কমেও পঞ্চাছ শতাংশ সদস্য অনুসূচীত জাতি, অনুসূচীত জনজাতি, অন্যান্য পিছপৰা শ্রেণী, সংখ্যালঘু আৰু মহিলাৰ মাজৰ পৰা হ'ব লাগিব।

লোকপালৰ অধ্যক্ষৰ যোগ্যতা কেনেকুৱা হ'ব লাগিব?

লোকপালৰ অধ্যক্ষজন—

- ভাৰতৰ প্রাক্তন মুখ্য ন্যায়াধীশ
- বা উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ প্রাক্তন ন্যায়াধীশ
- বা এগৰাকী বিশিষ্ট ব্যক্তি হ'ব লাগিব, যাৰ সততা আৰু অসামান্য ক্ষমতা থকাৰ উপৰি দুর্নীতি বিৰোধী নীতি, ৰাজহুৱা প্রশাসন, সতর্কতাকে ধৰি বিত্ত, আইন আৰু ব্যৱস্থাপনা সম্পর্কীয় বিষয়ত নিম্নতম ২৫ বছৰৰ বিশেষ জ্ঞান আৰু দক্ষতা থাকে।

লোকপালৰ ন্যায়িক সদস্যৰ যোগ্যতা কেনেকুৱা হ'ব লাগিব?

লোকপালৰ ন্যায়িক সদস্যজন—

- উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ প্রাক্তন ন্যায়াধীশ
- বা উচ্চ ন্যায়ালয়ৰ প্রাক্তন মুখ্য ন্যায়াধীশ হ'ব লাগিব

অ-ন্যায়িক সদস্যসকল ঃ

- এগৰাকী বিশিষ্ট ব্যক্তি হ'ব লাগিব, যাৰ সততা আৰু অসামান্য ক্ষমতা থকাৰ উপৰি দুৰ্নীতি বিৰোধী নীতি, ৰাজহুৱা প্ৰশাসন, সতৰ্কতাকে ধৰি বিত্ত, আইন আৰু ব্যৱস্থাপনা সম্পৰ্কীয় বিষয়ত নিম্নতম ২৫ বছৰৰ বিশেষ জ্ঞান আৰু দক্ষতা থাকে ।

অধ্যক্ষ বা সদস্যগৰাকী কেনেকুৱা হ'ব নালাগিব—

- কোনো ৰাজ্য বা কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চলৰ সংসদৰ সদস্য বা বিধানমণ্ডলৰ সদস্য হ'ব নোৱাৰিব;
- নৈতিক অধঃপতনৰ সৈতে জড়িত যিকোনো অপৰাধত দোষী সাব্যস্ত হোৱা ব্যক্তি হ'ব নোৱাৰিব;
- অধ্যক্ষ বা সদস্য হিচাপে কাৰ্যভাৰ গ্ৰহণ কৰাৰ সময়ত ৪৫ বছৰতকৈ অধিক বয়সৰ ব্যক্তি হ'ব নোৱাৰিব;
- যিকোনো পঞ্চায়ত বা পৌৰসভাৰ সদস্য হ'ব নোৱাৰিব;
- কেন্দ্ৰ বা ৰাজ্যৰ সেৱাৰ পৰা অপসাৰিত বা বৰ্খাস্ত কৰা ব্যক্তি হ'ব নোৱাৰিব;
- লাভজনিত যিকোনো পদত অধিষ্ঠিত (অধ্যক্ষ বা সদস্য হিচাপে তেওঁৰ কাৰ্যালয়ৰ বাহিৰে) হ'ব নোৱাৰিব;
- যিকোনো ৰাজনৈতিক দলৰ সৈতে সংযুক্ত হ'ব নোৱাৰিব;
- যিকোনো ব্যৱসায় চলাব বা যিকোনো বৃত্তি অনুশীলন কৰিব নোৱাৰিব।

নিযুক্তি ঃ

ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে প্ৰধানমন্ত্ৰী,

লোকসভাৰ অধ্যক্ষ,

গৃহমন্ত্ৰী,

লোকসভাত বিৰোধী দলৰ নেতা,

ভাৰতৰ মুখ্য ন্যায়াধীশ বা ভাৰতৰ মুখ্য ন্যায়াধীশৰ দ্বাৰা মনোনীত উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ বৰ্তমানৰ ন্যায়াধীশ,

নিৰ্বাচন সমিতিৰ প্ৰথম চাৰিজন সদস্যৰ পৰামৰ্শৰ ভিত্তিত ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে মনোনীত কৰা বিশিষ্ট আইনজ্ঞক লৈ গঠিত নিৰ্বাচন সমিতিৰ পৰামৰ্শ অনুসৰি সদস্য নিযুক্তি দিব।

অধ্যক্ষ আৰু সদস্যসকলৰ কাৰ্যকাল ঃ

অধ্যক্ষ আৰু লোকপালৰ প্ৰতিজন সদস্যই, নিৰ্বাচন সমিতিৰ পৰামৰ্শ অনুসৰি, ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে তেওঁৰ নিযুক্তি দিব আৰু তেওঁ নিজৰ কাৰ্যালয়ত প্ৰৱেশ কৰাৰ তাৰিখৰ পৰা পাঁচ বছৰৰ বাবে বা তেওঁৰ ৭০ বছৰ বয়স হোৱালৈকে (যি আগতে হয়) কাৰ্যনিৰ্বাহ কৰিব।

অধ্যক্ষ আৰু সদস্যসকলৰ দৰমহা আৰু সেৱাৰ অন্যান্য চৰ্তসমূহ ঃ

(১) অধ্যক্ষৰ দৰমহা আৰু সেৱাৰ অন্যান্য চৰ্তসমূহ ভাৰতৰ মুখ্য ন্যায়াধীশৰ দৰে একে হ'ব আৰু

(২) অন্যান্য সদস্যসকল উচ্চতম ন্যায়ালয়ৰ ন্যায়াধীশৰ দৰে একে হ'ব।

অধ্যক্ষ বা কোনো সদস্যৰ নিযুক্তিৰ পাছত তেওঁৰ অসুবিধা হোৱাকৈ দৰমহা, ভাত্তা, পেঞ্চন আৰু অন্যান্য সেৱাৰ চৰ্তসমূহ পৰিৱৰ্তন কৰা নহ'ব।

লোকপালৰ ব্যয় ঃ

লোকপালৰ অধ্যক্ষ, সদস্য বা সচিব বা অন্যান্য বিষয়া বা কৰ্মচাৰীসকলক প্ৰদান কৰিবলগীয়া সকলো দৰমহা আৰু পেঞ্চনকে ধৰি লোকপালৰ প্ৰশাসনিক ব্যয় ভাৰতৰ সঞ্চিত পুঁজিৰ ওপৰত আৰোপ কৰা হ'ব আৰু লোকপালৰ দ্বাৰা লোৱা যিকোনো মাচুল বা ধন সেই পুঁজিৰ অংশ হ'ব।

কাৰ্যকাল শেষ হোৱাৰ পিছত অধ্যক্ষ আৰু সদস্যসকলৰ নিযুক্তিৰ ওপৰত নিষেধাজ্ঞাঃ

অৱসৰৰ পিছত অধ্যক্ষ আৰু প্ৰতিজন সদস্য—

(ক) লোকপালৰ অধ্যক্ষ বা সদস্য হিচাপে পুনৰ নিযুক্তিৰ বাবে অযোগ্য হ'ব;

(খ) যিকোনো কূটনৈতিক নিযুক্তি, কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চলৰ প্ৰশাসক হিচাপে নিযুক্তি আৰু ৰাষ্ট্ৰপতিৰ অধীনত অন্য দায়িত্ব বা নিযুক্তি নাপাব;

(গ) ভাৰত চৰকাৰ বা ৰাজ্য চৰকাৰৰ অধীনত আন যিকোনো লাভজনক পদত নিযুক্তি নাপাব।

(ঘ) অৱসৰৰ তাৰিখৰ পৰা পাঁচ বছৰৰ ভিতৰত কোনো ৰাজ্যিক বিধানসভা, পৌৰসভা বা পঞ্চায়তৰ যিকোনো এটা সদনৰ সভাপতি বা উপৰাষ্ট্ৰপতি বা সদস্যৰ যিকোনো নিৰ্বাচনত প্ৰতিদ্বন্দ্বিতা কৰা হ'ব লাগিব।

অধ্যক্ষ আৰু সদস্যসকলৰ অপসাৰণ ঃ

অধ্যক্ষ বা যিকোনো সদস্যক দুৰ্ব্যৱহাৰৰ ভিত্তিত ৰাষ্ট্ৰপতিৰ নিৰ্দেশৰ দ্বাৰা অপসাৰণ কৰিব পাৰি, যদিহে ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে প্ৰেৰণ কৰা কমেও ১০০ জন সাংসদৰ দ্বাৰা স্বাক্ষৰিত আৱেদন এখনৰ ভিত্তিত উচ্চতম ন্যায়ালয়ে, তদন্ত কৰে আৰু প্ৰতিৱেদন দিয়ে যে অধ্যক্ষ বা এনে সদস্যক এনে ক্ষেত্ৰত অপসাৰণ কৰা উচিত।

ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে অধ্যক্ষ বা যিকোনো সদস্যক কাৰ্যালয়ৰ পৰা অপসাৰণ কৰিব পাৰে যদি অধ্যক্ষ বা এনে সদস্যক—

(ক) দেউলীয়া বুলি ঘোষণা কৰা হয়; বা

(খ) তেওঁৰ কাৰ্যকালৰ সময়ছোৱাত, তেওঁৰ কাৰ্যালয়ৰ কৰ্তব্যৰ বাহিৰত যিকোনো বেতনৰ নিযুক্তিৰ সৈতে জড়িত হয়; বা

(গ) ৰাষ্ট্ৰপতিৰ মতে, মানসিক বা শাৰীৰিক দুৰ্বলতাৰ বাবে কাৰ্যক্ষেত্ৰত থাকিব নোৱাৰে।

যদি অধ্যক্ষ বা কোনো সদস্য ভাৰত চৰকাৰ বা ৰাজ্য চৰকাৰৰ ফালৰ পৰা কৰা কোনো চুক্তিত যিকোনো ধৰণে জড়িত বা আগ্ৰহী হয় বা ইয়াৰ লাভত কোনো ধৰণে অংশগ্ৰহণ কৰে বা সদস্য হিচাপে ইয়াৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা কোনো লাভ বা পৰিশোধত অংশগ্ৰহণ কৰে, তেন্তে তেওঁক দুৰ্ব্যৱহাৰৰ বাবে দোষী বুলি গণ্য কৰা হ'ব।

তদন্ত ঃ

অভিযোগ পোৱাৰ পিছত লোকপালে ৩০ দিনৰ ভিতৰত প্ৰাথমিক তদন্ত কৰিব লাগিব। যদি কোনো প্ৰাথমিক গোচৰ নাই, তেন্তে বিষয়টো বন্ধ কৰিব লাগিব। এটা প্ৰাথমিক গোচৰৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি, অভিযুক্তজনক এক উপযুক্ত মঞ্চ প্ৰদান কৰাৰ পিছত লোকপালে তদন্ত কৰে। লিখিতভাৱে কাৰণ উল্লেখ কৰাৰ পিছত ঐচ্ছিকভাৱে ছয় মাহৰ সম্প্ৰসাৰণৰ সৈতে তদন্তটো ছয় মাহৰ ভিতৰত সম্পূৰ্ণ কৰিব লাগিব। এজন ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীৰ বিৰুদ্ধে কোনো অভিযোগৰ তদন্ত কৰিবলৈ লোকপালৰ দ্বাৰা কোনো অনুমোদনৰ প্ৰয়োজন নহয় ।

অনুসন্ধান শাখা ঃ

দুৰ্নীতি প্ৰতিৰোধ আইন, ১৯৮৮ (৪৯, ১৯৮৮) চনৰ অধীনত দণ্ডনীয় এজন ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীয়ে কৰা যিকোনো অপৰাধৰ প্ৰাথমিক তদন্ত কৰাৰ উদ্দেশ্যে লোকপালেই তদন্ত সঞ্চালকৰ নেতৃত্বত এক অনুসন্ধান শাখা গঠন কৰিব।

অৱশ্যে, যেতিয়ালৈকে লোকপালৰ দ্বাৰা অনুসন্ধান শাখা গঠন কৰা নহয়, তেতিয়ালৈকে কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰে এই আইনৰ অধীনত প্ৰাথমিক তদন্ত কৰাৰ বাবে লোকপালৰ দ্বাৰা প্ৰয়োজনীয় মন্ত্ৰণালয় বা বিভাগৰ পৰা বিষয়া আৰু অন্যান্য কৰ্মচাৰী উপলব্ধ কৰিব।

অভিযোজন শাখা ঃ

১) লোকপালৰ দ্বাৰা কৰা যিকোনো অভিযোগৰ সন্দৰ্ভত ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীসকলৰ বিৰুদ্ধে গোচৰ চলোৱাৰ উদ্দেশ্যে লোকপালেই অধিসূচনাৰ জৰিয়তে অভিযোজন সঞ্চালকৰ নেতৃত্বত এখন অভিযোজন শাখা গঠন কৰিব। অৱশ্যে, যেতিয়ালৈকে লোকপালৰ দ্বাৰা অভিযোজন শাখা গঠন কৰা নহয়, তেতিয়ালৈকে কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰে এই আইনৰ অধীনত গোচৰ চলোৱাৰ বাবে লোকপালৰ দ্বাৰা প্ৰয়োজনীয় মন্ত্ৰণালয় বা বিভাগৰ পৰা বিষয়া আৰু অন্যান্য কৰ্মচাৰী উপলব্ধ কৰিব।

২) অভিযোজন সঞ্চালকে, লোকপালৰ দ্বাৰা নিৰ্দেশিত হোৱাৰ পিছত, তদন্ত প্ৰতিবেদনৰ ফলাফল অনুসৰি, বিশেষ আদালতত গোচৰ দাখিল কৰিব আৰু দুৰ্নীতি প্ৰতিৰোধ আইন, ১৯৮৮ চনৰ অধীনত শাস্তিযোগ্য যিকোনো অপৰাধৰ সন্দৰ্ভত ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীসকলৰ বিৰুদ্ধে গোচৰ চলোৱাৰ ক্ষেত্ৰত সকলো প্ৰয়োজনীয় পদক্ষেপ গ্ৰহণ কৰিব।

সম্পত্তিৰ ঘোষণা ঃ

২০১৩ চনৰ লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত আইন আৰম্ভ হোৱাৰ তাৰিখৰ পৰা, প্ৰতিজন ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীয়ে নিৰ্ধাৰিত প্ৰকাৰ আৰু পদ্ধতিৰে তেওঁৰ সম্পত্তিৰ ঘোষণা কৰিব লাগিব।

যদি কোনো ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীয়ে ইচ্ছাকৃতভাৱে বা যুক্তিসংগত নোহোৱা কাৰণত—

(ক) তেওঁৰ সম্পত্তি ঘোষণা কৰাত ব্যৰ্থ হয়; বা

(খ) এনে সম্পত্তিৰ সন্দৰ্ভত বিভ্ৰান্তিমূলক তথ্য প্ৰদান কৰে আৰু প্ৰকাশ নকৰা বা যিবোৰৰ সন্দৰ্ভত বিভ্ৰান্তিমূলক তথ্য প্ৰদান কৰা হৈছিল সেই সম্পত্তিৰ দখলত থকা দেখা যায়, তেন্তে এনে সম্পত্তিবোৰ দুৰ্নীতিগ্ৰস্ত উপায়েৰে আহৰণ কৰা সম্পত্তি বুলি ধৰা হ'ব।

লোকপালৰ কৰ্তৃত্ব ঃ

লোকপালৰ কৰ্তৃত্বৰ ভিতৰত আছে প্ৰধানমন্ত্ৰী, মন্ত্ৰী, সংসদৰ সদস্য, গ্ৰুপ এ, বি, চি আৰু ডিৰ বিষয়া আৰু কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ বিষয়াসকল।

- ২০১৩ চনৰ লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত আইনৰ অন্যান্য ব্যৱস্থাৰ অধীনত, লোকপালে তলত উল্লেখ কৰা বিষয়সমূহৰ সন্দৰ্ভত অভিযোগ উত্থাপন কৰা যিকোনো দুৰ্নীতিৰ অভিযোগৰ সৈতে জড়িত বা ইয়াৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা বা ইয়াৰ সৈতে জড়িত যিকোনো বিষয়ৰ তদন্ত কৰিব পাৰে ঃ

(ক) প্ৰধানমন্ত্ৰী হোৱা বা হৈ থকা যিকোনো ব্যক্তি ঃ লোকপালে প্ৰধানমন্ত্ৰীৰ বিৰুদ্ধে এনে কোনো দুৰ্নীতিৰ অভিযোগৰ সৈতে জড়িত বা ইয়াৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা কোনো বিষয়ৰ তদন্ত নকৰে—

(১) আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় সম্পৰ্ক, বাহ্যিক আৰু আভ্যন্তৰীণ নিৰাপত্তা, ৰাজহুৱা শৃংখলা, পাৰমাণৱিক শক্তি আৰু মহাকাশৰ সৈতে সম্পৰ্কিত বিষয়ৰ তদন্ত;

(২) যদিহে লোকপালৰ অধ্যক্ষ আৰু সকলো সদস্যক লৈ গঠিত এখন পূৰ্ণ বিচাৰপীঠে তদন্ত আৰম্ভ কৰাৰ কথা বিবেচনা নকৰে আৰু ইয়াৰ কমেও দুই তৃতীয়াংশ সদস্যই এনে তদন্তত অনুমোদন জনোৱা নাই ঃ

এনে যিকোনো তদন্ত কেমেৰাত ৰেক'ৰ্ড কৰা হ'ব আৰু যদি লোকপাল এই সিদ্ধান্তত উপনীত হয় যে অভিযোগটো নাকচ কৰাৰ যোগ্য, তেন্তে তদন্তৰ ৰেক'ৰ্ডসমূহ প্ৰকাশ কৰা নহ'ব বা কাৰো ওচৰত উপলব্ধ কৰা নহ'ব।

(খ) কেন্দ্ৰীয় মন্ত্ৰী হোৱা বা হৈ থকা যিকোনো ব্যক্তি;

(গ) সংসদৰ যিকোনো সদনৰ সদস্য হোৱা বা হৈ থকা যিকোনো ব্যক্তি;

(ঘ) দুৰ্নীতি প্ৰতিৰোধ আইন, ১৯৮৮ চনৰ ২ ৰ দফা (গ) ৰ উপধাৰা (১) আৰু (২) ত সংজ্ঞায়িত ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীসকলৰ মাজৰ পৰা যিকোনো গ্ৰুপ 'এ' বা গ্ৰুপ 'বি'

বিষয়া বা সমতুল্য বা ওপৰৰ ব্যক্তি;

(ঙ) যিকোনো গ্ৰুপ 'চি' বা গ্ৰুপ 'ডি' চৰকাৰী বা সমতুল্য, দুৰ্নীতি প্ৰতিৰোধ আইন, ১৯৮৮ চনৰ ধাৰা ২ ৰ দফা 'গ' ৰ উপধাৰা (১) আৰু (২) ত সংজ্ঞায়িত ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীসকল,

(চ) সংসদৰ আইনৰ দ্বাৰা স্থাপিত বা কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰৰ দ্বাৰা সম্পূৰ্ণ বা আংশিকভাৱে বিত্তীয় সাহায্যপ্ৰাপ্ত বা ইয়াৰ দ্বাৰা নিয়ন্ত্ৰিত যিকোনো সংস্থা বা বোৰ্ড বা নিগম বা কৰ্তৃপক্ষ বা কোম্পানি বা সমিতি বা ন্যাস বা স্বায়ত্তশাসিত সংস্থাৰ অধ্যক্ষ বা সদস্য বা বিষয়া বা কৰ্মচাৰী হোৱা বা হৈ থকা যিকোনো ব্যক্তি;

(ছ) চৰকাৰৰ দ্বাৰা সম্পূৰ্ণ বা আংশিকভাৱে বিত্তীয় সাহায্য প্ৰদান কৰা যিকোনো নামেৰে জনাজাত আন প্ৰতিটো সমিতি বা ব্যক্তি বা ন্যাসৰ সংগঠনৰ (বৰ্তমান কাৰ্যকৰী কোনো আইনৰ অধীনত পঞ্জীয়নভুক্ত হওক বা নহওক) সঞ্চালক, পৰিচালক, সম্পাদক বা আন বিষয়া হোৱা বা হৈ থকা যিকোনো ব্যক্তি আৰু যাৰ বাৰ্ষিক আয় কেন্দ্ৰীয় চৰকাৰে অধিসূচনাৰ দ্বাৰা নিৰ্ধাৰণ কৰিব পৰা পৰিমাণতকৈ অধিক হয়;

(জ) বিদেশী অৱদান (নিয়ন্ত্ৰণ) আইন, ২০১০ চনৰ অধীনত যিকোনো বিদেশী উৎসৰ পৰা বছৰত দহ লাখ টকাতকৈ অধিক ধন লাভ কৰা যিকোনো ব্যক্তি যি সংগঠন বা ন্যাসৰ সঞ্চালক, পৰিচালক, সম্পাদক বা আন বিষয়া (বৰ্তমান কাৰ্যকৰী কোনো আইনৰ অধীনত পঞ্জীয়নভুক্ত হওক বা নহওক)

- লোকপালে সংসদৰ কোনো সদনৰ কোনো সদস্যৰ বিৰুদ্ধে তেওঁ সংসদত বা ইয়াৰ কোনো সমিতিত দিয়া কোনো ভোটৰ সন্দৰ্ভত এনে কোনো দুৰ্নীতিৰ অভিযোগৰ বা ইয়াৰ পৰা উদ্ভৱ হোৱা বা ইয়াৰ সৈতে জড়িত কোনো বিষয়ৰ তদন্ত নকৰে।
- লোকপালে যিকোনো ব্যক্তিৰ যিকোনো কাৰ্য বা আচৰণৰ তদন্ত কৰিব পাৰে, যদি এনে ব্যক্তি দুৰ্নীতি প্ৰতিৰোধ আইন, ১৯৮৮ চনৰ অধীনত দুৰ্নীতিৰ অভিযোগ সম্পৰ্কীয় কোনো কাৰ্যত সহায় কৰা, উৎকোচ দিয়া বা উৎকোচ লোৱা বা ষড়যন্ত্ৰৰ সৈতে জড়িত থাকে।

লোকপালৰ ক্ষমতা ঃ

- ইয়াৰ নিৰীক্ষণ ক্ষমতা আছে আৰু ই চি. বি. আইক নিৰ্দেশনা দিব পাৰে ।
- যদি তেওঁলোকে এটা গোচৰ চি. বি. আই. লৈ প্ৰেৰণ কৰিছে, তেন্তে এনে গোচৰৰ তদন্তকাৰী বিষয়াজনক লোকপালৰ অনুমোদন অবিহনে বদলি কৰিব নোৱাৰি।
- এনে গোচৰৰ সৈতে জড়িত অনুসন্ধান আৰু অভিযানৰ বাবে চি. বি. আই. ক ক্ষমতা প্ৰদান কৰে ।
- লোকপালৰ তদন্তশাখাক দেৱানী আদালতৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা হৈছে।

- বিশেষ পৰিস্থিতিত দুৰ্নীতিৰ জৰিয়তে উদ্ভৱ হোৱা বা আহৰণ কৰা সম্পত্তি, উপাৰ্জন, ৰছিদ আৰু সুবিধা জব্দ কৰাৰ ক্ষমতা লোকপালৰ আছে।
- দুৰ্নীতিৰ অভিযোগৰ সৈতে জড়িত ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীক বদলি বা নিলম্বনৰ পৰামৰ্শ দিয়াৰ ক্ষমতা লোকপালৰ আছে।
- প্ৰাথমিক তদন্তৰ সময়ত অভিলেখ ধ্বংস প্ৰতিৰোধৰ বাবে নিৰ্দেশনা দিয়াৰ ক্ষমতা লোকপালৰ আছে।

লোকপালে কেনেদৰে কাম কৰে?

সৰ্বপ্ৰথমে লোকপালে এটা অভিযোগ লাভ কৰে। অভিযোগটো পোৱাৰ পিছত, ই আগবাঢ়িব নে নাই সেই বিষয়ে সিদ্ধান্ত ল'ব লাগে। এবাৰ ই আগবাঢ়ি যোৱাৰ সিদ্ধান্ত লোৱাৰ পিছত, ই ইয়াৰ নিজৰ তদন্ত শাখা বা দিল্লী বিশেষ আৰক্ষী প্ৰতিষ্ঠান (চিপিআই) ৰ দৰে অন্য সংস্থাৰ দ্বাৰা প্ৰাথমিক তদন্তৰ নিৰ্দেশ দিয়ে। অভিযোগ পোৱাৰ নব্বে দিনৰ ভিতৰত প্ৰাথমিক তদন্ত কৰিব লাগে। ছমাহৰ ভিতৰত প্ৰাথমিক তদন্ত কৰিব লাগে।

প্ৰাথমিক অনুসন্ধানে নিশ্চিত কৰিব যে আগলৈ আগবাঢ়িবলৈ প্ৰাথমিকভাৱে কোনো গোচৰ আছে নে নাই। যদি অভিযোগটো গ্ৰুপ এ-ৰ পৰা গ্ৰুপ ডি বিষয়াৰ সৈতে সম্পৰ্কিত হয়, তেন্তে লোকপালে অভিযোগটো কেন্দ্ৰীয় সতৰ্কতা আয়োগলৈ প্ৰেৰণ কৰিব লাগে। কেন্দ্ৰীয় সতৰ্কতা আয়োগে তলত দিয়া ধৰণে তদন্ত কৰে ঃ

- গ্ৰুপ এ আৰু গ্ৰুপ বি বিষয়াৰ ক্ষেত্ৰত ই এটা প্ৰতিৱেদন প্ৰস্তুত কৰি লোকপালৰ ওচৰত দাখিল কৰিব।
- গ্ৰুপ চি আৰু গ্ৰুপ ডি বিষয়াৰ ক্ষেত্ৰত, ই নিজেই কেন্দ্ৰীয় সতৰ্কতা আয়োগ আইন ২০০৩ অনুসৰি আগবাঢ়িব।

তদন্ত শাখা বা চি. বি. আইয়ে অনুসন্ধান আৰু জব্দ অভিযান আদি কৰিব পাৰে। তেওঁলোকে এটা প্ৰতিৱেদন প্ৰস্তুত কৰিব আৰু এই প্ৰতিৱেদনটো নিম্নতম্ জন সদস্যৰ এটা লোকপাল বিচাৰপীঠে গ্ৰহণ কৰিব। এই বিচাৰপীঠে অভিযুক্ত দুৰ্নীতিগ্ৰস্ত বিষয়াজনক তেওঁৰ কথা শুনিবলৈ সুযোগ দিব। ইয়াৰ পিছত, তলত দিয়া তিনিটা বিকল্পৰ বাবে আগবাঢ়িব লাগিব ঃ

- যদি বিষয়াগৰাকী দোষী হয়, তেন্তে তেওঁৰ বিৰুদ্ধে অভিযোগপত্ৰ দাখিল কৰিবলৈ লোকপালে ইয়াৰ অভিযোজক শাখা বা চি. বি. আই.-ক অনুমতি প্ৰদান কৰিব। ই বিভাগীয় কাৰ্যকলাপৰ প্ৰত্যক্ষ আৰম্ভণিও কৰিব পাৰে।
- যদি বিষয়াগৰাকী নিৰ্দোষী বুলি প্ৰমাণিত হয়, তেন্তে লোকপালে ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীজনৰ বিৰুদ্ধে বিশেষ আদালতত দাখিল কৰা প্ৰতিৱেদন বন্ধ কৰাৰ নিৰ্দেশ দিব আৰু ভুৱা অভিযোগ কৰাৰ বাবে অভিযোগকাৰীজনৰ বিৰুদ্ধে ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব।

লোকপালৰ প্ৰতিৱেদন ঃ

প্ৰতি বছৰে ৰাষ্ট্ৰপতিৰ আগত লোকপালৰ কাম-কাজ সম্পৰ্কে এটা প্ৰতিৱেদন দাখিল কৰাটো লোকপালৰ কৰ্তব্য আৰু এনে প্ৰতিৱেদন প্ৰাপ্ত হোৱাৰ পিছত ৰাষ্ট্ৰপতিয়ে লোকপালৰ পৰামৰ্শ গ্ৰহণ নকৰাৰ ক্ষেত্ৰত সংসদৰ প্ৰতিখন সদনত এনে গ্ৰহণ নকৰাৰ কাৰণ ব্যাখ্যা কৰি এখন স্মাৰকপত্ৰৰ সৈতে ইয়াৰ এটা প্ৰতিলিপি দাখিল কৰিব।

গোচৰ ৰুজু ঃ

(ক) সাংসদ আৰু মন্ত্ৰীৰ বাহিৰে আন ব্যক্তিৰ বাবে গোচৰ ৰুজুৰ প্ৰক্ৰিয়া ঃ দুৰ্নীতিৰ গোচৰৰ তদন্ত প্ৰতিৱেদনৰ প্ৰতিলিপি প্ৰাপ্ত কৰাৰ যোগ্য কৰ্তৃপক্ষ চৰকাৰী সংস্থাৰ বিষয়াসকলৰ বাবে হ'ল মন্ত্ৰীসকল আৰু সমিতিৰ বিষয়াসকলৰ বাবে সমিতিৰ মুৰব্বীসকল। লোকপালে সক্ষম কৰ্তৃপক্ষলৈ শৃংখলামূলক কাৰ্যকলাপৰ পৰামৰ্শ দিয়ে আৰু অভিযুক্তক প্ৰতিৱেদনৰ এটা প্ৰতিলিপি প্ৰদান কৰে। সক্ষম কৰ্তৃপক্ষই ৩০ দিনৰ ভিতৰত ব্যৱস্থা গ্ৰহণ কৰিব লাগিব আৰু শৃংখলামূলক কাৰ্যকলাপ আৰম্ভ কৰাৰ ছমাহৰ ভিতৰত লোকপালক অৱগত কৰিব লাগিব।

(খ) সাংসদ আৰু মন্ত্ৰীসকলৰ বাবে গোচৰ ৰুজুৰ প্ৰক্ৰিয়া ঃ মন্ত্ৰীসকলৰ বাবে প্ৰধানমন্ত্ৰী আৰু সাংসদসকলৰ বাবে লোকসভা বা ৰাজ্যসভাৰ অধ্যক্ষ হৈছে উপযুক্ত কৰ্তৃত্ব। অধ্যক্ষই সংসদত প্ৰতিৱেদনখন দাখিল কৰে। ৯০ দিনৰ ভিতৰত লোৱা যিকোনো পদক্ষেপৰ বিষয়ে সদনখনে লোকপালক প্ৰতিৱেদন দিয়ে।

জৰিমনা ঃ

মিছা আৰু অৰ্থহীন অভিযোগ কৰা ব্যক্তিজনক **চ** ৰ পৰা **প্ত** বছৰৰ কাৰাদণ্ড আৰু ২৫,০০০ ৰ পৰা ২,০০,০০০ টকাৰ জৰিমনাৰে দণ্ডিত কৰা হয় । ।

১১.৪.২ ৰাজ্যসমূহত লোকায়ুক্ত প্ৰতিষ্ঠান

২০১৩ চনৰ লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত আইনে ৰাজ্যিক বিধানমণ্ডলে এখন আইন প্ৰণয়ন কৰাৰ জৰিয়তে সেই আইনখন আৰম্ভ হোৱাৰ তাৰিখৰ পৰা ৩৬৫ দিনৰ ভিতৰত ৰাজ্যিক পৰ্যায়ৰ বাবে লোকায়ুক্ত প্ৰতিষ্ঠানৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীসকলৰ বিৰুদ্ধে হোৱা দুৰ্নীতিৰ অভিযোগ আৰু ইয়াৰ লগত জড়িত বিষয়সমূহৰ তদন্ত কৰিবলৈ ৰাজ্যিক পৰ্যায়ত লোকায়ুক্তই লোকপালৰ দৰে একেধৰণৰ কাম কৰে।

বহু ৰাজ্যত ২০১৩ চনৰ লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত আইনৰ বহু আগতেই লোকায়ুক্ত আইন প্ৰণয়ন কৰা হৈছিল। মহাৰাষ্ট্ৰ ১৯৭১ চনৰ লোকায়ুক্ত আৰু উপলোকায়ুক্ত আইনৰ জৰিয়তে লোকায়ুক্ত প্ৰতিষ্ঠান প্ৰৱৰ্তন কৰা প্ৰথমখন ৰাজ্য আছিল। ইয়াৰ পিছতে উৰিষ্যা, ৰাজস্থান, বিহাৰ, উত্তৰ প্ৰদেশ, কৰ্ণাটক, মধ্যপ্ৰদেশ, অন্ধ্ৰ প্ৰদেশ, গুজৰাট, কেৰালা, তামিলনাড়ু আৰু কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চল দিল্লী— এই ৰাজ্যসমূহে

একেধৰণৰ আইন প্ৰণয়ন কৰিছিল। অসমত 'অসম লোকায়ুক্ত আৰু উপলোকায়ুক্ত আইন, ১৯৮৫' অসম বিধানসভাত গৃহীত হৈছিল আৰু ১৯৮৬ চনৰ ১২ ডিচেম্বৰত ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতিৰ সন্মতি লাভ কৰিছিল।

লোকায়ুক্তই দুৰ্নীতিৰ গোচৰৰ তদন্ত কৰে। ই হৈছে দুৰ্নীতিৰ ওপৰত এক মহান নিয়ন্ত্ৰণ, ই ব্যৱস্থাত স্বচ্ছতা আনে, প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাটোক নাগৰিকৰ বাবে অনুকূল কৰি তোলে।

২০১২ চনৰ নৱেম্বৰ মাহত একাদশ সৰ্বভাৰতীয় লোকায়ুক্ত সম্মিলন সমাপ্ত হোৱাৰ পিছত ১৬ জন লোকায়ুক্তই ভাৰত চৰকাৰলৈ বহুতো পৰামৰ্শ প্ৰেৰণ কৰিছিল। পৰামৰ্শসমূহ আছিল ঃ

- সকলো দুৰ্নীতিৰ অভিযোগ গ্ৰহণৰ বাবে লোকায়ুক্তক নোডাল সংস্থা হিচাপে গঢ়ি তোলা;
- ৰাজ্যিক পৰ্যায়ৰ তদন্ত সংস্থাসমূহৰ ওপৰত লোকায়ুক্তৰ অধিকাৰ প্ৰদান কৰা;
- আমোলাতন্ত্ৰক লোকায়ুক্তসকলৰ অধীনত অনাৰ ব্যৱস্থা কৰা;
- অনুসন্ধান আৰু জব্দ কৰাৰ ক্ষমতা আৰু অৱমাননাৰ কাৰ্যকলাপ আৰম্ভ কৰাৰ ক্ষমতা প্ৰদান কৰা;
- লোকায়ুক্তক প্ৰশাসনিক আৰু বিত্তীয় স্বায়ত্ত-শাসন প্ৰদান কৰা;
- চৰকাৰৰ দ্বাৰা পুঁজি প্ৰদান কৰা বেচৰকাৰী সংস্থাসমূহক 'এনজিঅ' লোকায়ুক্তৰ অধীনত অনা।

জানি থোৱা ভাল

- বিৰোধী দলৰ নেতাৰ সৈতে আলোচনা কৰাৰ পিছত ৰাজ্যপালে লোকায়ুক্তক নিযুক্তি দিয়ে, আনহাতে উপলোকায়ুক্তক লোকায়ুক্তৰ সৈতে আলোচনা কৰি নিযুক্তি দিয়া হয়। উপলোকায়ুক্তই মন্ত্ৰীসকলৰ বাহিৰে আন বিষয়াসকলৰ বিৰুদ্ধে অহা অভিযোগসমূহৰ তদন্ত কৰিব পাৰে।
- কেইবাখনো ৰাজ্যত লোকায়ুক্তসকলৰ কাৰ্যকলাপে স্পষ্টভাৱে দেখুৱাইছে যে তেওঁলোকক সহজে ভাৰতৰ সাংবিধানিক গাঁথনিৰ সৈতে খাপ খুৱাব পাৰি আৰু মন্ত্ৰী আৰু ৰাজহুৱা কৰ্মচাৰীসকলৰ সহযোগিতা নিশ্চিত হ'লে তেওঁলোকৰ দায়িত্ব দক্ষ আৰু কাৰ্যকৰীভাৱে পালন কৰিব পাৰে।
- লোকায়ুক্ত আৰু উপলোকায়ুক্তসকলৰ প্ৰথম সৰ্বভাৰতীয় সম্মিলন ১৯৮৬ চনৰ মে' মাহত চিমলাত অনুষ্ঠিত হৈছিল।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ ঃ

প্ৰশ্ন ৫ ঃ.....ৰ পৰামৰ্শ অনুসৰি চৰকাৰে প্ৰথমবাৰৰ বাবে লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত আইন, ১৯৬৮ প্ৰস্তুত কৰিছিল। (খালী ঠাইখন পূৰণ কৰক)

প্ৰশ্ন ৬ ঃ লোকপাল বিল (২০০৩) য়ে প্ৰধানমন্ত্ৰীকো লোকপালৰ দায়িত্বৰ অন্তৰ্গত কৰিবলৈ প্ৰস্তাৱিত কৰে। (সঁচা/মিছা)

.....

প্ৰশ্ন ৭ ঃ ১৯৭১ চনত লোকায়ুক্ত আইন ব্যৱহাৰ কৰা প্ৰথম ৰাজ্য কোনখন?

.....

প্ৰশ্ন ৮ ঃ ভাৰতৰ লোকপাল প্ৰতিষ্ঠান সম্পৰ্কে এটা সৰু টোকা লিখক। (৫০ টা শব্দৰ ভিতৰত)

.....

.....

১১.৫ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- ন্যায়পাল হৈছে ৰাজহুৱা প্ৰশাসনত দুৰ্নীতি নিয়ন্ত্ৰণৰ বাবে তৈয়াৰ কৰা এক যন্ত্ৰ। ছুইডেনৰ ১৮০৯ চনৰ সংবিধানে নাগৰিকসকলক এজন ৰাজহুৱা বিষয়াৰ দ্বাৰা প্ৰশাসনিক অন্যায় বা ক্ষমতাৰ অপব্যৱহাৰৰ পৰা ৰক্ষা কৰিবলৈ ন্যায়পালৰ এক অনন্য প্ৰতিষ্ঠানৰ ব্যৱস্থা কৰিছিল। ছুইডেনত লোকপালক এক স্বতন্ত্ৰ কৰ্তৃপক্ষ হিচাপে অসামৰিক, সামৰিক আৰু ন্যায়িক সকলো ৰাজহুৱা বিষয়াৰ কাম-কাজ নিৰীক্ষণ কৰিবলৈ নিযুক্তি দিয়া হয়।
- জনসাধাৰণৰ অভিযোগ নিষ্পত্তিৰ মৌলিক প্ৰশ্নটোত স্বাধীনতাৰ পিছৰে পৰা আমাৰ দেশত যথেষ্ট গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছে। এই দিশত প্ৰশংসনীয় পদক্ষেপও গ্ৰহণ কৰা হৈছে। দুৰ্নীতি প্ৰতিৰোধ আইন ১৯৪৭ চনত আইনত পৰিণত হয়। দুৰ্নীতিৰ তদন্ত কৰিবলৈ আৰু ইয়াক নিৰ্মূল কৰাৰ বাবে পৰামৰ্শ দিবলৈ কেইবাখনো সমিতি/আয়োগ গঠন কৰা হৈছিল।
- চৰকাৰে প্ৰথমবাৰৰ বাবে লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত বিধেয়ক, ১৯৬৮ প্ৰস্তুত কৰিছিল আৰু ইয়াক সংসদত উত্থাপন কৰিছিল কিন্তু অৱশেষত ইয়াক বাতিল হ'বলৈ দিয়া হৈছিল।
- অৱশেষত ২০১১ চনৰ ২৭ ডিচেম্বৰত লোকসভাত লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত বিধেয়ক, ২০১১ গৃহীত হয়। বিধেয়কখনৰ অধীনত, লোকপাল এজন অধ্যক্ষৰ নেতৃত্বত নজন

সদস্যৰ সংস্থা হ'ব। উৰিষ্যা ১৯৭১ চনৰ লোকায়ুক্ত আইন প্ৰণয়ন কৰা প্ৰথমখন ৰাজ্য হিচাপে পৰিগণিত হৈছিল।

- দেশৰ দুৰ্নীতি নিয়ন্ত্ৰণ কৰিবলৈ লোকপাল আৰু লোকায়ুক্তৰ বাবে আইনী ব্যৱস্থা কৰাটো পৰ্যাপ্ত নহয়। ইয়াৰ ফলপ্ৰসূ ৰূপায়ণৰ বাবে চৰকাৰৰ লগতে দেশৰ সকলো বিধায়কৰ মাজত আন্তৰিক দায়বদ্ধতাৰ প্ৰয়োজন।

১১.৬ অধিক জানিবলৈ

1) Avasthi, Amreswar, & Avasthi, Anand Prakash (1999). Indian Administration. Agra : Lakshmi Narain Agarwal.
2) Bhagwan, Vishnoo, & Bhushan, Vidya.(2007). Public Administration. New Delhi : S. Chand & Company Ltd.
3) Maheshwari, S.R. (2003). Indian Administration. New Delhi : Orient Longman.
4) Sharma, Dr. M.P., & Sadana, Dr. B.L. (2000). Public Administration in Theory and Practice. Allahabad: Kitab Mahal.

১১.৭ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ন

প্ৰশ্ন নং ১ ৰ উত্তৰ ঃ সঁচা

প্ৰশ্ন নং ২ ৰ উত্তৰ ঃ নিউজিলেণ্ড

প্ৰশ্ন নং ৩ ৰ উত্তৰ ঃ লোকায়ুক্ত

প্ৰশ্ন নং ৪ ৰ উত্তৰ ঃ মিছা

প্ৰশ্ন নং ৫ ৰ উত্তৰ ঃ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ আয়োগ

প্ৰশ্ন নং ৬ ৰ উত্তৰ ঃ সঁচা

প্ৰশ্ন নং ৭ ৰ উত্তৰ ঃ উৰিষ্যা

প্ৰশ্ন নং ৮ ৰ উত্তৰ ঃ জনসাধাৰণৰ অভিযোগ নিষ্পত্তিৰ মৌলিক প্ৰশ্নটোত স্বাধীনতাৰ পিছৰে পৰা আমাৰ দেশত যথেষ্ট গুৰুত্ব আৰোপ কৰা হৈছে। এই দিশত প্ৰশংসনীয় পদক্ষেপও গ্ৰহণ কৰা হৈছে। দুৰ্নীতি প্ৰতিৰোধ আইন ১৯৪৭ চনত আইনত পৰিণত হয়। দুৰ্নীতিৰ তদন্ত কৰিবলৈ আৰু ইয়াক নিৰ্মূল কৰাৰ বাবে পৰামৰ্শ দিবলৈ কেইবাখনো সমিতি/

আয়োগ গঠন কৰা হৈছিল। চৰকাৰে প্ৰথমবাৰৰ বাবে লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত বিধেয়ক, ১৯৬৮ প্ৰস্তুত কৰিছিল আৰু ইয়াক সংসদত উত্থাপন কৰিছিল কিন্তু অৱশেষত ইয়াক বাতিল হ'বলৈ দিয়া হৈছিল। অৱশেষত ২০১১ চনৰ ২৭ ডিচেম্বৰত লোকসভাত লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত বিধেয়ক, ২০১১ গৃহীত হয়। বিধেয়কখনৰ অধীনত, লোকপাল এজন অধ্যক্ষৰ নেতৃত্বত নজন সদস্যৰ সংস্থা হ'ব। উৰিষ্যা ১৯৭১ চনৰ লোকায়ুক্ত আইন প্ৰণয়ন কৰা প্ৰথমখন ৰাজ্য হিচাপে পৰিগণিত হৈছিল।

১১.৮ আৰ্হি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ লোকপাল প্ৰতিষ্ঠানৰ উৎপত্তি ক'ত হৈছিল?

প্ৰশ্ন ২ ঃ লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত প্ৰতিষ্ঠান গঠনৰ বিষয়টো প্ৰথম কেতিয়া উত্থাপন হৈছিল?

প্ৰশ্ন ৩ ঃ লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন ৪ ঃ লোকপালক কোনে নিযুক্তি দিব পাৰে?

প্ৰশ্ন ৫ ঃ সংসদত লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত বিধেয়ক কেতিয়া উত্থাপন কৰা হৈছিল?

প্ৰশ্ন ৬ ঃ লোকপাল প্ৰতিষ্ঠানত কিমানজন সদস্য আছে?

প্ৰশ্ন ৭ ঃ ভাৰতৰ প্ৰধানমন্ত্ৰী লোকপালৰ অধীনত আছেনে?

ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ ভাৰতত লোকপাল প্ৰতিষ্ঠানৰ গুৰুত্ব আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ২ ঃ ২০১৩ চনৰ লোকপাল আৰু লোকায়ুক্ত বিধেয়কৰ পটভূমিৰ বিষয়ে আলোচনা কৰা।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ ভাৰতত লোকপাল নিযুক্তিৰ পদ্ধতি ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ ভাৰতত লোকপালৰ কাৰ্যকৰী প্ৰক্ৰিয়াৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৫ ঃ লোকায়ুক্ত কি? ভাৰতীয় ৰাজ্যসমূহৰ প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাত ইয়াৰ গুৰুত্ব আলোচনা কৰক।

****

অধ্যায় ১২ঃ প্রশাসনত স্বচ্ছতা

অধ্যায় গাঁথনি

১২.১ উদ্দেশ্য
১২.২ পৰিচয়
১২.৩ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫
১২.৩.১ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ পটভূমি
১২.৩.২ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ বিকাশ
১২.৩.৩ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য আৰু বিধানসমূহ
১২.৩.৪ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ (RTI) ৰ সমালোচনামূলক মূল্যায়ন
১২.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১২.৫ অধিক জানিবলৈ
১২.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ন
১২.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

১২.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- প্রশাসনত স্বচ্ছতাৰ সংখ্যা নিৰূপণ কৰিবলৈ।
- তথ্য জনাৰ অধিকাৰৰ অর্থ ব্যাখ্যা কৰিবলৈ।
- তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ বিকাশ বিশ্লেষণ কৰিবলৈ।
- তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ বিভিন্ন বিধানসমূহ আলোচনা কৰিবলৈ।

১২.২ পৰিচয়

এই অধ্যায়টোৱে তথ্য জনাৰ অধিকাৰৰ বিভিন্ন দিশ সম্বন্ধে অৱগত কৰায়। এই অধ্যায়ত আমি 'তথ্য জনাৰ অধিকাৰ' (RTI) ৰ ধাৰণাটো কেনেদৰে আলোচনাৰ কেন্দ্রবিন্দুলৈ আহিল সেই সম্পর্কে আলোচনা কৰিম। RTI ৰ বিষয়ে আলোচনা কৰোঁতে আমি ভাৰতকে ধৰি অন্যান্য দেশত ইয়াৰ বিকাশ কেনেদৰে হ'ল সেয়া পর্যালোচনা কৰিম, যাৰ জৰিয়তে বিভিন্ন দেশত ইয়াৰ বিকাশৰ তুলনা কৰিব পৰা যাব।

লোক প্রশাসনত স্বচ্ছতাৰ অর্থ হৈছে যে দেশৰ প্রত্যেক নাগৰিকৰেই ৰাজহুৱা কাম-কাজ অথবা প্রশাসনৰ লগত জড়িত কাম-কাজৰ বিষয়ে তথ্য লাভ কৰাৰ মৌলিক অধিকাৰ বা

আইনী অধিকাৰ থাকে। সাধাৰণ অর্থত ইয়াৰ অর্থ হৈছে প্রশাসনে যি সিদ্ধান্ত গ্রহণ কৰে তাৰ কাৰণ, তথ্য, যুক্তি আৰু ভিত্তি জানিব পৰা। উপযুক্ত কাৰণ অবিহণে চৰকাৰী কর্তৃপক্ষই এনে তথ্য জনসাধাৰণক প্রদান কৰিবলৈ অস্বীকাৰ কৰাটো আইন অনুসৰি ই এক অপৰাধ হিচাপে গণ্য হ'ব। গণতন্ত্ৰৰ সফলতা নাগৰিকৰ সজাগতা আৰু ৰাজ্যিক বিষয়সমূহৰ প্রতি অংশগ্রহণৰ ওপৰত নির্ভৰ কৰে। নাগৰিকৰ সজাগতা আৰু অংশগ্রহণ নিশ্চিত কৰিবলৈ চৰকাৰৰ কাম-কাজ সম্পর্কীয় তথ্য উপলব্ধ কৰাটো অতি আৱশ্যক। চৰকাৰী নথিপত্রত মুক্ত প্রৱেশৰ অধিকাৰে চৰকাৰী বিষয়াসকলক তেওঁলোকৰ কার্য সম্পাদনত অধিক জবাবদিহিতাৰ অধীনত ৰাখে, যি চৰকাৰৰ কার্যক্ষমতাৰ বাবে অতি প্রয়োজনীয়।

ভাৰতত লোকপ্রশাসনত দৈনিক বৃদ্ধি পোৱা দুর্নীতিৰ প্রতিৰোধৰ বাবে বহুদিন ধৰি স্বচ্ছতাৰ দাবী উত্থাপিত হৈ আহিছে। বর্তমান, ভাৰতৰ ন্যায়ালয়ে 'তথ্য জনাৰ অধিকাৰ'ক সাংবিধানিক স্বীকৃতি প্রদান কৰিছে, কিন্তু তথাপি দেশৰ আমোলাসকলে এতিয়াও চৰকাৰী তথ্য সহজভাৱে উপলব্ধ কৰাৰ ক্ষেত্রত অনিহা প্রকাশ কৰে আৰু সেইটো তেওঁলোকে চৰকাৰী গোপনীয়তাৰ দোহাই দি অস্বীকাৰ কৰে। চৰকাৰী গোপনীয়তাৰ এই কার্যপন্থা ভাৰতত ব্রিটিছ শাসনকালত প্রণীত এখন আইনৰ দ্বাৰা সমর্থিত আছিল। সেইখন আছিল— 'দ্য অফিচিয়েল ছিক্ৰেটছ্ এক্ট, ১৮৮৯', (The Official Secrets Act, 1889) যাক ১৯২৩ চনত সংশোধন কৰা হৈছিল। তদুপৰি, 'দ্য ইণ্ডিয়ান এভিডেন্স এক্ট, ১৮৭২' (The Indian Evidence Act, 1872) ৰ ১২৩ নং ধাৰাত কার্যনির্বাহী শাখাক আদালতত চৰকাৰী নথিপত্র প্রদর্শন নকৰাৰ ক্ষমতা প্রদান কৰা হৈছে। এই ব্যৱস্থাসমূহে কেৱল দুর্নীতিৰ অনুকূল পৰিৱেশ সৃষ্টি কৰাই নহয়, ৰৰঞ্চ দুর্নীতিগ্রস্ত আমোলাসকলক জনসাধাৰণৰ পৰা ৰক্ষা কৰাৰ পথ মুকলি কৰে।

১২.৩ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫

১২.৩.১ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ পটভূমি

বিগত কেইবাটাও দশকৰ চৰকাৰ আৰু ইয়াৰ সংস্থাসমূহৰ কার্যপদ্ধতিয়ে প্রশাসনত স্বচ্ছতা আৰু জবাবদিহিতা (উত্তৰদায়ী) ৰ অভাৱক প্রকাশ কৰিছে, যাৰ ফলত দুর্নীতি আৰু ৰাজনৈতিক কেলেংকাৰীৰ ক্ষেত্র সৃষ্টি হৈছে। প্রশাসনিক বিষয়াসকলে প্রশাসনিক গোপনীয়তাৰ অজুহাতত নিজৰ দুর্নীতি, ঘোষ লোৱা আৰু স্বার্থ সাধনৰ দৰে কার্যকলাপ সহজে লুকুৱাব পৰিছিল। যদি কোনোবাই চৰকাৰী কতৃপক্ষৰ পৰা আনুষ্ঠানিক তথ্য বিচাৰিছিল, তেন্তে তাক গোপনীয়তাৰ নামত অস্বীকাৰ কৰা হৈছিল। এই পৰিস্থিতিত দেশত তথ্য জনাৰ অধিকাৰৰ দাবীত এক আন্দোলন আৰম্ভ হৈছিল।

২০০৫ চনৰ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন প্রণয়নৰ পূর্বে উচ্চ ন্যায়ালয়সমূহে (উচ্চ ন্যায়ালয় আৰু উচ্চতম ন্যায়ালয়) একাধিক গোচৰত নিয়মীয়া ৰায়ৰ জৰিয়তে

ঘোষণা কৰিছিল যে— ভাৰতীয় সংবিধানৰ ধাৰণা ১৯ (১) (ক) ত নাগৰিকক দিয়া 'বাক্ স্বাধীনতা আৰু মত প্ৰকাশৰ অধিকাৰ'ৰ অধীনত তথ্য লাভ কৰা আৰু তথ্য প্ৰদান কৰাৰ অধিকাৰ অন্তৰ্ভুক্ত। যদিও তেনেধৰণৰ নীতিৰ ন্যায়িক স্বীকৃতি আগতেই আছিল, তথাপি 'তথ্য জনাৰ অধিকাৰ'ৰ আন্দোলনৰ মূল উৎস আছিল ৰাজস্থান ৰাজ্য; য'ত এক শ্ৰমিক সংগঠন 'মজদুৰ কিষান শক্তি সংগঠন' এ এই দাবীৰ নেতৃত্ব লৈছিল। এই আন্দোলনৰ ফলস্বৰূপে, ১৯৯৫ চনৰ এপ্ৰিল মাহত ৰাজস্থান ৰাজ্যই দেশৰ প্ৰথমখন ৰাজ্য হিচাপে নাগৰিকক নামমাত্ৰ মাচুলৰ বিনিময়ত চৰকাৰী নথিপত্ৰসমূহৰ ফটোকপি লাভ কৰাৰ অধিকাৰ প্ৰদান কৰিছিল। ইয়াৰ পিছত মহাৰাষ্ট্ৰতো ইয়াৰ অনুৰূপ আন্দোলনৰ জন্ম হয়, যাৰ নেতৃত্ব দিছিল শ্ৰী আন্না হাজাৰেয়ে। এই আন্দোলনৰ ফলস্বৰূপে মহাৰাষ্ট্ৰ চৰকাৰে ২০০৩ চনত 'তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন' গ্ৰহণ কৰে। গতিকে, ইয়াৰ লগে লগে ৰাষ্ট্ৰীয় আন্দোলনৰ উপৰি আন্তৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়তো এই বিষয়টোৱে যথেষ্ট গতি লাভ কৰিছিল আৰু বহু দেশেই দুৰ্নীতিৰ বিৰুদ্ধে যুঁজ দিবলৈ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন গ্ৰহণ কৰিছিল। ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ত হোৱা এই প্ৰচাৰৰ ফলস্বৰূপে ভাৰত চৰকাৰে দেশত এখন তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইনৰ প্ৰয়োজন অনুভৱ কৰে। অৱশেষত চৰকাৰে ২০০২ চনত 'Freedom of Information Act' নামৰ এখন আইন প্ৰণয়ন কৰে। কিন্তু এই আইন কাৰ্যকৰী কৰাৰ পিছত বহু অসুবিধা তথা সীমাবদ্ধতাই দেখা দিয়ে। সেইবাবে ২০০৪ চনৰ ২২ ডিচেম্বৰত 'Right to Information Bill, 2004' সংসদত উত্থাপন কৰা হয়। ২০০৫ চনৰ মে' মাহত লোকসভা আৰু ৰাজ্যসভা উভয় সদনতেই গৃহীত হয় আৰু ২০০৫ চনৰ ১৫ জুনত ভাৰতৰ ৰাষ্ট্ৰপতিৰ অনুমোদন লাভ কৰে। 'তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫' ২০০৫ চনৰ অক্টোবৰ মাহৰ পৰা সম্পূৰ্ণৰূপে কাৰ্যকৰী হয়।

জানি থোৱা ভাল

মাৰ্কিন যুক্তৰাষ্ট্ৰত, ইউ. এছ. কংগ্ৰেছে ১৯৬৬ চনত 'Freedom of Information Act' (তথ্য জনাৰ স্বাধীনতা আইন) গৃহীত কৰে, যাৰ জৰিয়তে এজন আমেৰিকান নাগৰিকে চৰকাৰী নথিপত্ৰসমূহত প্ৰৱেশৰ অধিকাৰ লাভ কৰে আৰু এই অধিকাৰটো আইনীভাৱে বলৱৎযোগ্য, অৰ্থাৎ যদি এই অধিকাৰ অস্বীকাৰ কৰা হয়, তেন্তে তেওঁ আদালতৰ সহায় ল'ব পাৰে। তথাপি এই অধিকাৰ কিছুমান যুক্তিসংগত নিষেধাজ্ঞাৰ অধীন। মাৰ্কিন যুক্তৰাষ্ট্ৰৰ ন্যায় বিভাগেও ৰাইজৰ 'জনাৰ অধিকাৰ'ক বিশেষ গুৰুত্ব দিয়ে।

নিউয়ৰ্ক টাইমছ্ বনাম ইউ. এছ. (New York Times vs U.S.) গোচৰত

ন্যায়াধীশ ডগলাচে (Douglas) মন্তব্য কৰিছিল যে— "চৰকাৰত গোপনীয়তা মূলতঃ গণতন্ত্ৰ বিৰোধী, যিয়ে প্ৰশাসনিক ভুল-ত্ৰুটিক স্থায়ী কৰি তোলে। ৰাজহুৱা বিষয়সমূহত পূৰ্ণ তথ্যৰ আধাৰত মুক্ত আলোচনা আৰু বিতর্ক আমাৰ ৰাষ্ট্ৰীয় স্বাস্থ্যাৰ বাবে অতি গুৰুত্বপূৰ্ণ।"

১২.৩.২ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ বিকাশ

ভাৰতৰ সংবিধানত মৌলিক অধিকাৰ আৰু ৰাষ্ট্ৰ পৰিচালনাৰ নির্দেশনাত্মক নীতিৰ অধীনত বহু ধৰণৰ আৰু স্বাধীনতাৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে। এই অধিকাৰসমূহ ৰক্ষা আৰু প্ৰয়োগৰ বাবে সংবিধানে এক স্বাধীন ন্যায়িক ব্যৱস্থাও আগবঢ়াইছে।

মানৱ অধিকাৰ ধাৰণাৰ বিকাশৰ সৈতে 'জনাৰ অধিকাৰ'ৰ বাবে এক অবিৰত দাবী উত্থাপিত হৈছিল। ভাৰতৰ ন্যায়ালয়সমূহে নাগৰিকৰ 'জনাৰ অধিকাৰ'ক স্বীকৃতি দিয়াৰ জৰিয়তে এই সমস্যাটো যথেষ্টখিনি সমাধান কৰিবলৈ চেষ্টা কৰিছে। এছ. পি. গুপ্তা (S.P. Gupta) বনাম ভাৰতীয় ইউনিয়ন মোকর্দমাত, উচ্চতম ন্যায়ালয়ে ঘোষণা কৰিছিল যে— 'জনাৰ অধিকাৰ' হৈছে এক কার্যকৰী অংশগ্ৰহণমূলক গণতন্ত্ৰৰ প্ৰাথমিক প্ৰয়োজন আৰু এই অধিকাৰ সংবিধানৰ ধাৰা ১৯ (১) (ক)- ৰ অন্তর্গত বুলি স্বীকাৰ কৰি ইয়াক মৌলিক অধিকাৰৰ স্তৰত উন্নীত কৰে।

সকলো প্ৰকাৰৰ বিভ্ৰান্তি দূৰ কৰিবলৈ, ভাৰতীয় সংসদে ২০০৫ চনৰ ১৫ জুনত 'তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন' গৃহীত কৰে। এই আইন ২০০৫ চনৰ ১২ অক্টোবৰৰ পৰা সম্পূৰ্ণৰূপে কার্যকৰী হয়। এই আইনৰ জৰিয়তে প্ৰশাসনিক মানসিকতাত এক মৌলিক পৰিৱর্তনৰ জৰিয়তে এক নতুন যুগৰ আৰম্ভণি হ'ব বুলি আশা কৰা হৈছে— যি যুগ হ'ব মুক্ত, স্বচ্ছ আৰু উত্তৰদায়ী। এই আইনখনৰ উদ্দেশ্য আছিল ২০০২ চনৰ 'Freedom of Information Act' (তথ্যৰ স্বাধীনতা আইন) ক অধিক উন্নত, অংশগ্ৰহণমূলক আৰু অর্থৱহ কৰি তোলা। ইয়াৰ আগতে, ১৯২৩ চনৰ 'অফিচিয়েল ছিকৰেট্ছ এক্ট' (Official Secrets Act) ৰ অধীনত, যথাযথভাৱে অধিকৃতভাৱে অনুমোদিত নোহোৱা তথ্য প্ৰকাশ কৰাটো এক অপৰাধ হিচাপে গণ্য কৰা হৈছিল।

২০০৫ চনৰ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইনৰ মুখ্য উদ্দেশ্য হ'ল চৰকাৰৰ ওপৰত স্বচ্ছতা আৰু উত্তৰদায়িত্ব নিশ্চিত কৰা আৰু দুর্নীতিৰ বিৰুদ্ধে সংগ্ৰাম কৰা। দুর্নীতিৰ দৰে এক সামাজিক অভিশাপক কেৱল তথ্যপ্ৰাপ্ত সচেতন নাগৰিকসমূহৰ জৰিয়তেহে আঁতৰোৱা আৰু নিয়ন্ত্ৰণ কৰা সম্ভৱ।

সেইদৰে, তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ য়ে ৰাজহুৱা কর্তৃপক্ষসমূহক জনসাধাৰণে চৰকাৰৰ পৰা জানিব খোজা তথ্যসমূহ সোধাৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰত্যক্ষভাৱে

(প্রথমহাতে) সেই তথ্য প্রদান কৰিবলৈ বাধ্যবাধকতা আৰোপ কৰিছে। সি যি নহওক, এই কথা মনত ৰখা উচিত যে, জনস্বার্থ আৰু সংৰক্ষিত স্বার্থৰ মাজত এক সঠিক সমতা বজাই ৰখাৰ প্রয়োজন আছে। লোকপ্রশাসনত কিছুমান উপাদান ৰাষ্ট্রীয় সুৰক্ষাৰ বাবে গোপন ৰখা অত্যাৱশ্যক আৰু এই বিষয়ে ২০০৫ চনৰ আইনৰ ধাৰা ৮ (২)-ত স্পষ্টকৈ উল্লেখ কৰা হৈছে।

১২.৩.৩ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ গুৰুত্বপূর্ণ বৈশিষ্ট্য আৰু বিধানসমূহ

তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ উদ্দেশ্যসমূহ ঃ

তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ত তলত দিয়া উদ্দেশ্যসমূহ গৃহীত কৰা হৈছিল—

১) নাগৰিকৰ তথ্য জনাৰ অধিকাৰৰ ব্যৱহাৰিক ধাৰণা প্রতিষ্ঠা কৰা

২) চৰকাৰ অথবা ৰাজহুৱা কর্তৃপক্ষৰ অধীনত থকা তথ্যত নাগৰিকসকলক প্রৱেশাধিকাৰ দিবলৈ সক্ষম কৰা।

৩) চৰকাৰ আৰু ৰাজহুৱা সংস্থাসমূহৰ প্রশাসনত জবাবদিহিতা আৰু স্বচ্ছতা প্রচাৰ কৰা।

৪) দুর্নীতিৰ মূল শিপাক উৎখাত কৰি চৰকাৰী সংস্থাসমূহক জনগণৰ প্রতিও জবাবদিহি কৰি তোলা।

৫) চৰকাৰী কর্তৃপক্ষ আৰু ব্যক্তিগত উদ্যোগৰ মাজত থকা স্বার্থজনিত সংঘাতসমূহৰ সমন্বয় নিশ্চিত কৰা।

৬) চৰকাৰী কর্তৃপক্ষসমূহক জনসাধাৰণলৈ সম্ভৰপৰ বৰঙনি, তথ্য আগবঢ়াবলৈ উৎসাহিত কৰি সক্রিয় দায়িত্ব আৰোপ কৰা।

- **তথ্য জনাৰ অধিকাৰ ঃ** তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫-এ 'তথ্য' বুলিলে চৰকাৰী কর্তৃপক্ষৰ কার্য, পৰিচালনা, সিদ্ধান্ত বা ব্যৱহাৰৰ সৈতে সম্পর্কিত যিকোনো সামগ্রী বা তথ্য লাভ কৰাৰ অধিকাৰক বুজাইছে। ইয়াত চৰকাৰী কর্তৃপক্ষৰ সৈতে জড়িত যিকোনো নথি বা ৰেকর্ডো অন্তর্ভুক্ত। এইদৰে তথ্য জনাৰ অধিকাৰে তলত উল্লেখ কৰা যিকোনো মাধ্যমত তথ্য লাভৰ অধিকাৰক বুজায় ঃ

  ক) নথিপত্রৰ প্রমাণিত প্রতিলিপি লাভ কৰা;

  খ) ডিস্কেট, ফ্লপি বা অন্য যিকোনো ইলেক্ট্রনিক মাধ্যমৰ জৰিয়তে অথবা কম্পিউটাৰ বা আন যন্ত্রৰ সংৰক্ষিত তথ্যৰ প্রিণ্ট-আউট বা ছপাৰূপে লাভ কৰে;

গ) আইনে নির্দ্ধাৰণ কৰা পদ্ধতি অনুসৰি যিকোনো উপায়ে লাভ কৰা।

- **কেৱল নাগৰিকে তথ্য বিচাৰি আৱেদন কৰিব পাৰে ঃ** তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ য়ে সকলো ভাৰতীয় নাগৰিকক তথ্য জনাৰ অধিকাৰ প্রদান কৰে। নাগৰিকে তথ্য বিচাৰোঁতে কোনো কাৰণ জনাব নালাগে আৰু ৰাজহুৱা তথ্য বিষয়াগৰাকীয়ে (PIO) সেই বিষয়ে সুধিব নোৱাৰে। এনে তথ্য একাধিক লোকে বিচাৰিলে, তেওঁলোকক সেই তথ্য দিব লাগিব।
- **ৰাজহুৱা কর্তৃপক্ষ আৰু ইয়াৰ দায়িত্বসমূহ ঃ** তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫-ৰ ধাৰা 2 (h) অনুসৰি ৰাজহুৱা বা চৰকাৰী কর্তৃপক্ষ বুলিলে, স্বশাসনৰ যিকোনো কর্তৃপক্ষ বা সংস্থা বা প্রতিষ্ঠানক বুজায় যি সংবিধানত বা তাৰ অধীনত, বা সংসদ অথবা ৰাজ্যিক বিধানসভাই প্রণীত কৰা কোনো আইনৰ অধীনত, অথবা যোগ্য চৰকাৰে জাৰি কৰা অধিসূচনা বা আদেশৰ মাধ্যমেৰে স্থাপন বা গঠন কৰা হয়। লগতে চৰকাৰৰ পুঁজিৰ দ্বাৰা পৰিচালিত অথবা তাত উল্লেখযোগ্যভাৱে অংশ লোৱা এন.জি.অ'ৰ (NGO) সংগঠনো ইয়াৰ অন্তর্ভুক্ত।

ৰাজহুৱা কর্তৃপক্ষৰ দায়িত্বসমূহ ঃ

A) প্রত্যেকটো ৰাজহুৱা কর্তৃপক্ষই নিজৰ সকলো নথিপত্র এনেধৰণে সংৰক্ষণ কৰিব লাগিব যাতে তথ্য জনাৰ অধিকাৰৰ সুবিধা প্রদান কৰিব পৰা যায়। এই নথিপত্রসমূহ এনে ৰূপত সজাই ৰাখিব লাগিব যাতে সহজে প্রৱেশ লাভ কৰিব পাৰি।

B) প্রত্যেকটো ৰাজহুৱা কর্তৃপক্ষই RTI আইন, ২০০৫ বলৱৎ হোৱাৰ পৰা ৪ মাহৰ ভিতৰত তলত উল্লেখিত তথ্যসমূহ প্রকাশ কৰিব লাগিব ঃ

১) সংগঠন, কার্য আৰু দায়িত্বসমূহৰ বিৱৰণ।

২) কর্মচাৰী আৰু বিষয়াসকলৰ ক্ষমতা আৰু দায়িত্বসমূহ।

৩) সিদ্ধান্ত লোৱাৰ পদ্ধতি, নিৰীক্ষণ আৰু জবাবদিহিতাৰ কার্যবিধি।

৪) দায়িত্ব পালনৰ বাবে নির্দ্ধাৰিত মানদণ্ড।

৫) নিজে বা নিজৰ অধীনত থকা নিয়ম, বিধি, নির্দেশনা, বিধিমালা আৰু নথিপত্র, যিবোৰ কর্মচাৰীয়ে নিজৰ দায়িত্ব পালনত ব্যৱহাৰ কৰে।

৬) নিজৰ ওচৰত থকা বা নিয়ন্ত্রণাধীন নথিপত্রসমূহৰ শ্রেণীবদ্ধ বিকৃতি।

৭) জনসাধাৰণৰ সৈতে পৰামর্শ বা প্রতিনিধিত্বৰ ব্যৱস্থা, নীতি নির্দ্ধাৰণ বা তাৰ কার্যকৰী প্রক্রিয়া সম্পর্কে।

৮) বিষয়া আৰু কর্মচাৰীৰ তালিকা।

৯) প্রত্যেক বিষয়া আৰু কর্মচাৰীয়ে প্রাপ্ত মাহেকীয়া দৰমহা আৰু ক্ষতিপূৰণ ব্যৱস্থা।

১০) প্ৰতিটো সংস্থাৰ বাবে বাজেট বণ্টন।

১১) ভাৰসাম্যভাৱে অনুদান কাৰ্যসূচী সম্পাদনৰ পদ্ধতি।

১২) জনসাধাৰণৰ বাবে তথ্য লাভৰ সুবিধাসমূহৰ বিৱৰণ

১৩) ৰাজহুৱা তথ্য বিষয়া (Public Information Officer– PIO) ৰ নাম, পদবী আৰু অন্যান্য বিৱৰণ।

১৪) আইনত উল্লেখিত আন আন তথ্য আৰু সেয়া বছৰি উন্নীতকৰণ।

➢ **প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থা ঃ**

তথ্য আয়োগসমূহ ঃ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ ধাৰা ৫ অনুসৰি, প্ৰতিটো ৰাজহুৱা সংস্থাই তেওঁলোকৰ সকলো প্ৰশাসনিক শাখা / ইউনিট আৰু বিষয়াসকলৰ ভিতৰত প্ৰয়োজন অনুসৰি যথেষ্ট সংখ্যক ৰাজহুৱা তথ্য বিষয়াৰ (PIO) নিযুক্ত কৰিব লাগিব। ইয়াৰ উদ্দেশ্য হ'ল— তথ্য বিচাৰোতাৰ অনুৰোধ অনুসৰি তথ্য প্ৰদান নিশ্চিত কৰা।

এই আইনে কেন্দ্ৰীয় তথ্য আয়োগ আৰু ৰাজ্যিক তথ্য আয়োগ গঠন কৰাৰ ব্যৱস্থাও প্ৰদান কৰিছে। এই দুয়োখন আয়োগত কেন্দ্ৰীয় বা ৰাজ্যিক মুখ্য তথ্য আয়ুক্তক বাদ দি সৰ্বাধিক ১০ গৰাকী সদস্য থাকিব পাৰে। মুখ্য তথ্য আয়ুক্ত আৰু আন তথ্য আয়ুক্তসকলৰ কাৰ্যকাল পাঁচ বছৰ হ'ব, কিন্তু তেওঁলোকৰ অৱসৰৰ বয়স ৬৫ বছৰ হ'ব লাগিব।

➢ **কেন্দ্ৰীয় / ৰাজ্যিক তথ্য আয়োগৰ ক্ষমতা আৰু কাৰ্য ঃ**

১) কেন্দ্ৰীয় / ৰাজ্যিক তথ্য আয়োগৰ দায়িত্ব হৈছে যিকোনো ব্যক্তিৰ পৰা অভিযোগ গ্ৰহণ কৰা। যেনে—

a) যদি এজন ব্যক্তিৰ তথ্য অনুৰোধ দাখিল কৰিব পৰা নাই, কাৰণ এই যে তেওঁলোকৰ কাৰ্যালয়ত ৰাজহুৱা তথ্য বিষয়াক নিযুক্ত কৰা হোৱা নাই।

b) যাক বিচৰা তথ্য প্ৰদান কৰাৰ পৰা নাকচ কৰা হৈছে।

c) যিয়ে নিৰ্দিষ্ট সময়সীমাৰ ভিতৰত তথ্যৰ প্ৰতিক্ৰিয়া লাভ কৰা নাই।

d) যিজনে ধাৰণা কৰিছে যে, তথ্যৰ বাবে লোৱা মাচুল অযৌক্তিক।

e) যিয়ে ভাবে যে প্ৰদান কৰা তথ্য ভ্ৰান্ত, অসম্পূৰ্ণ বা বিভ্ৰান্তিকৰ।

f) এই আইনৰ অধীনত তথ্য লাভ কৰাৰ সৈতে সম্পৰ্কিত আন যিকোনো বিষয়।

২) যুক্তিসংগত কাৰণ থাকিলে অনুসন্ধান কৰাৰ নিৰ্দেশ দিয়াৰ ক্ষমতা।

৩) কেন্দ্ৰীয় / ৰাজ্যিক তথ্য আয়োগে নাগৰিক আদালতৰ দৰে ক্ষমতা লাভ কৰে। যেনে—

a) ব্যক্তিসমূহক চমন জাৰি কৰি হাজিৰ হোৱাত বাধ্য কৰা, মৌখিক বা লিখিত স্বীকৃতি শপত গ্ৰহণেৰে দিবলৈ আৰু নথিপত্ৰ বা বস্তু উত্থাপন

কৰাত বাধ্য কৰা,

b) নথিপত্রৰ আৱিষ্কাৰ আৰু পর্যবেক্ষণ বিচৰা,

c) শপতনামা (বা হলফনামা) ৰ জৰিয়তে প্রমাণ গ্রহণ কৰা,

d) যিকোনো আদালত বা কার্যালয়ৰ পৰা ৰাজহ-নথিপত্র বা তাৰ প্রতিলিপি অনুৰোধ কৰা,

e) সাক্ষী বা নথিপত্র পৰীক্ষাৰ বাবে চমন জাৰি কৰা,

f) আইনত নির্দ্ধাৰিত আন যিকোনো বিষয়।

৪) জন সংস্থাৰ পৰা নিজ সিদ্ধান্তসমূহৰ মান্যতা প্রদান কৰিবলৈ বাধ্য কৰাৰ ক্ষমতা, ইয়াত অন্তর্ভুক্ত হ'ব ঃ

a) নির্দিষ্ট ৰূপত তথ্য প্রদান নিশ্চিত কৰা।

b) য'ত জন তথ্য অধিকাৰী / সহায়ক PIO নিযুক্ত নহয়, তাতে নিযুক্তিৰ নির্দেশ দিয়া।

c) তথ্য বা তথ্যানুসন্ধানৰ শ্রেণী প্রকাশ কৰাৰ নির্দেশ।

d) ৰেকর্ড সংৰক্ষণ, ব্যৱস্থাপনা আৰু ধ্বংস কৰাৰ প্রথাসমূহত প্রয়োজনীয় পৰিৱর্তন কৰাৰ নির্দেশ।

e) RTI সম্পর্কীয় বিষয়াসকলৰ বাবে প্রশিক্ষণ ব্যৱস্থা উন্নত কৰা।

f) আইনখন মানি চলাৰ সন্দর্ভত বার্ষিক প্রতিৱেদন জন সংস্থাৰ পৰা বিচৰা।

g) আৱেদনকাৰীয়ে ভোগ কৰা যিকোনো লোকচান বা ক্ষতিকাৰক পৰিস্থিতিৰ বাবে ক্ষতিপূৰণ দিয়াৰ নির্দেশ দিয়া,

h) এই আইনৰ অধীনত দণ্ড আৰোপ কৰা,

i) আৱেদন খাৰিজ কৰা।

➢ **প্রতিৱেদন দাখিলৰ প্রক্রিয়া ঃ** কেন্দ্রীয় তথ্য আয়োগে বছৰৰ অন্তত এই আইনৰ ধাৰাসমূহৰ কার্যনির্বাহ সন্দর্ভত কেন্দ্রীয় চৰকাৰলৈ এটা বার্ষিক প্রতিৱেদন পঠিয়াব। সেইদৰে ৰাজ্যিক তথ্য আয়োগে ৰাজ্য চৰকাৰলৈ প্রতিৱেদন পঠিয়াব। প্রত্যেকখন মন্ত্রণালয়ে নিজৰ অধীনৰ চৰকাৰী কর্তৃপক্ষসমূহৰ পৰা তথ্য সংগ্রহ কৰি প্রয়োজন অনুসৰি কেন্দ্রীয় তথ্য আয়োগ বা ৰাজ্যিক তথ্য আয়োগলৈ পঠিয়াব।

● **নিজা উদ্যোগত প্রদান কৰা তথ্য আৰু অনুৰোধৰ ভিত্তিত তথ্য ঃ**

➢ **নিজা উদ্যোগত প্রদান কৰা তথ্য ঃ** তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ ধাৰা ৪ (২) অনুসৰি, চৰকাৰী কর্তৃপক্ষসমূহে নিজৰ উদ্যোগতে নিয়মীয়া সময়ৰ ব্যৱধানত সকলো যোগাযোগ মাধ্যম— সংবাদ, ছপা আৰু ইণ্টাৰনেটৰ জৰিয়তে

তথ্য জনসাধাৰণলৈ প্ৰদান কৰিব লাগিব। ('চৰকাৰী কৰ্তৃপক্ষৰ দায়িত্ব' শীৰ্ষকৰ অধীনত এই তথ্যৰ তালিকা ইতিপূৰ্বে উল্লেখ কৰা হৈছে।)

- **অনুৰোধৰ ভিত্তিত তথ্য ঃ** RTI আইনৰ অধীনত যিকোনো ব্যক্তি এজনে জন তথ্য অধিকাৰীৰ নামত লিখিতভাৱে আৱেদন দি তথ্য বিচাৰিব পাৰে। আৱেদনৰ সৈতে নিৰ্দ্ধাৰিত মাচুল সংলগ্ন কৰিব লাগিব। তথ্য বিচাৰৰ আৱেদন আৰু নিৰ্দ্ধাৰিত মাচুল পোৱাৰ পাছত জন তথ্য অধিকাৰী (PIO) য়ে ৩০ দিনৰ ভিতৰত এনে আৱেদন নিষ্পত্তি কৰিব লাগিব। যদি কোনো কাৰণবশতঃ তথ্য প্ৰদান কৰিব নোৱাৰে তেন্তে আইনত উল্লেখ কৰা নিয়ম অনুসৰি আৱেদনকাৰীক বাতিলৰ কাৰণ জনাব লাগিব। যদি জন তথ্য অধিকাৰীয়ে (PIO) সময়সীমাৰ ভিতৰত ব্যৱস্থা ল'বলৈ ব্যৰ্থ হয়, তেন্তে সেই তথ্য অবৈতনিকভাৱে প্ৰদান কৰিব লাগিব।
- **প্ৰকাশৰ পৰা বিৰত থকা তথ্যসমূহ ঃ** তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ ধাৰা ৮ (১) ৰ অধীনত কিছুমান তথ্য প্ৰকাশৰ পৰা অব্যাহতি দিয়া হৈছে। তলত উল্লেখ কৰা তথ্যসমূহ জনসাধাৰণৰ বাবে প্ৰকাশ কৰা নহয়—

a) এনে তথ্য যি ভাৰতৰ সাৰ্বভৌমত্ব আৰু অখণ্ডতা, সুৰক্ষা, কৌশলগত, বৈজ্ঞানিক বা অৰ্থনৈতিক স্বাৰ্থ, বিদেশী ৰাষ্ট্ৰৰ সৈতে সম্পৰ্ক হানি কৰিব পাৰে অথবা অপৰাধক প্ৰৰোচিত কৰিব পাৰে।

b) এনে তথ্য যাৰ প্ৰকাশ কোনো আদালত বা ন্যায়াধিকৰণে স্পষ্টভাৱে নিষিদ্ধ কৰিছে, বা যাৰ প্ৰকাশ আদালতৰ অৱমাননাৰ চামিল হ'ব পাৰে।

c) এনে তথ্য যাৰ প্ৰকাশে সংসদ বা ৰাজ্যিক বিধানসভাৰ বিশেষাধিকাৰ ভংগ কৰিব পাৰে।

d) এনে তথ্য যাৰ প্ৰকাশে কোনো তৃতীয় পক্ষৰ প্ৰতি সহযোগিতামূলক অৱস্থানক ক্ষতি সাধন কৰিব পাৰে, যদিহে যোগ্য কৰ্তৃপক্ষই বিবেচনা কৰে যে এনে তথ্য প্ৰকাশে বৃহৎ জনস্বাৰ্থৰ কল্যাণ নকৰে।

e) এনে তথ্য যিকোনো ব্যক্তিৰ বিশ্বাসভাজন সম্পৰ্কৰ অধীনত পোৱা হৈছে, যদি যোগ্য কৰ্তৃপক্ষই বিবেচনা নকৰে যে বৃহৎ জনস্বাৰ্থই এনে তথ্যৰ প্ৰকাশ দাবী কৰে।

f) বিদেশী চৰকাৰৰ পৰা আত্মবিশ্বাসৰ সৈতে প্ৰাপ্ত তথ্য।

g) এনে তথ্য যাৰ প্ৰকাশে কোনো ব্যক্তিৰ জীৱন বা শাৰিৰীক সুৰক্ষাক বিপদত পেলাব পাৰে।

h) এনে তথ্য যি তদন্ত বা অপৰাধীৰ বিচাৰৰ প্ৰক্ৰিয়াক ব্যাহত কৰিব।

i) মন্ত্ৰীসভাৰ আলোচনাৰ নথিসহ কেবিনেটৰ নথিপত্ৰ।

j) এনে ব্যক্তিগত তথ্য যাৰ প্রকাশৰ কোনো জনসাধাৰণৰ কার্য বা স্বার্থৰ সৈতে সম্পর্ক নাই বা যাৰ প্রকাশে ব্যক্তিগত গোপনীয়তাৰ অযথা অনুপ্রৱেশ ঘটাব পাৰে।

k) ওপৰত উল্লেখ কৰা সকলো অব্যাহতি সত্ত্বেও, যদি কোনো তথ্য প্রকাশ কৰাটো ৰক্ষিত স্বার্থত হোৱা ক্ষতিতকৈ জনহিতৰ বাবে অধিক প্রয়োজনীয় বুলি গণ্য কৰা হয়, তেন্তে চৰকাৰী কর্তৃপক্ষই সেই তথ্য জনসাধাৰণৰ বাবে উপলব্ধ কৰি দিব পাৰে।

➢ **তথ্য মাচুল ঃ** ২০০৫ চনৰ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইনে মাচুলৰ প্রকাৰসমূহৰ মাজত স্পষ্টভাৱে ভেদ সৃষ্টি নকৰে। কিন্তু আইনৰ প্রয়োগে দেখুৱাইছে যে RTI আইনৰ অধীনৰ দুই ধৰণৰ মাচুল আদায় কৰা হয়— এটা আৱেদন মাচুল আৰু আনটো তথ্য মাচুল।

কেন্দ্রীয় চৰকাৰৰ নিয়ম অনুসৰি তথ্য লাভৰ প্রক্রিয়া আৰু মাচুলৰ কাঠামো তলত দিয়া হৈছে ঃ

a) তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইনৰ অধীনত তথ্য লাভ কৰিবলৈ এক লিখিত অনুৰোধ অথবা ইলেক্ট্রনিক মাধ্যমে, নিজহাতে বা ডাকযোগে জন তথ্য বিষয়াৰ (PIO) ওচৰত দাখিল কৰিব লাগিব। ইয়াৰ সৈতে নগদ অথবা ডিমাণ্ড ড্রাফ্ট বা বেংকৰ চেকযোগে ১০ টকা আৱেদন মাচুল সংলগ্ন কৰিব লাগিব। তথ্য প্রদানৰ বাবে তলত দিয়া মাচুল দিব লাগিব—

i) প্রতিটো পৃষ্ঠাৰ বাবে ২ টকা।

ii) ডাঙৰ আকাৰৰ কাগজৰ প্রতিলিপিৰ প্রকৃত ব্যয় বা মূল্য।

iii) নমুনা বা মডেলৰ প্রকৃত মূল্য।

iv) নথি পৰিদর্শনৰ বাবে প্রথম ঘণ্টাৰ বাবে কোনো মাচুল নাই, তাৰ পাছত প্রতি ১৫ মিনিটত ৫ টকা।

ইয়াৰ উপৰি, ডিস্কেট বা ফ্লপিত তথ্য প্রদানৰ বাবে, প্রতিটো ডিস্কেট বা ফ্লপিৰ বা ৫০ টকা লোৱা হ'ব। মুদ্রণ ৰূপত প্রদান কৰা তথ্যৰ ক্ষেত্রত, মূল্য নির্দ্ধাৰণ প্রচলিত নীতি অনুসৰি কৰা হ'ব।

➢ **তথ্য বিচৰাৰ প্রক্রিয়া ঃ** ওপৰত উল্লেখিত ধৰণে, RTI আইনে সকলো অংশগ্রহণকাৰী বিভাগক জন তথ্য অধিকাৰী (PIO) নিযুক্তি কৰাৰ বিধান কৰিছে। যিকোনো ভাৰতীয় নাগৰিকে কাগজত বা ইলেক্ট্রনিক ফর্মেটত তথ্য বিচাৰি জন তথ্য অধিকাৰীৰ (PIO) ওচৰত আৱেদন কৰিব পাৰে। জন তথ্য অধিকাৰী (PIO) ৰ দায়িত্ব হ'ব প্রাসংগিক বিভাগ বা শাখাৰ পৰা তথ্য সংগ্রহ কৰি প্রদান কৰা। যদি আৱেদনটো আন এক ৰাজহুৱা প্রাধিকাৰৰ বিষয় হয়,

তেন্তে ৫ দিনৰ ভিতৰত সংশ্লিষ্ট অংশটো আন PIO (জন তথ্য অধিকাৰী) লৈ স্থানান্তৰ কৰাৰ দায়িত্ব PIO (জন তথ্য অধিকাৰী) ৰ হ'ব।

- **তথ্য প্ৰদানৰ সময়সীমা ঃ** RTI আইন ২০০৫ অনুসৰি তথ্য প্ৰদানৰ বাবে তলত উল্লেখ কৰা সময়সীমা নিৰ্দ্ধাৰণ কৰিছে—
  - i) জন তথ্য অধিকাৰীয়ে (PIO) ৩০ দিনৰ ভিতৰত প্ৰতিক্ৰিয়া দিব লাগিব।
  - ii) যদি আৱেদন সহায়ক জন তথ্য বিষয়া (APIO) ৰ ওচৰত দাখিল কৰা হয়, তেন্তে ৩৫ দিনৰ ভিতৰত দিয়াটো প্ৰত্যাশিত।
  - iii) যদি জন তথ্য বিষয়াই (Public Information Officer) আৱেদনখন অন্য বিভাগলৈ প্ৰেৰণ কৰে, তেন্তে ৩৫ দিনৰ ভিতৰত তথ্য প্ৰদান কৰিব লাগিব।
  - iv) সুৰক্ষা সংস্থাৰ দ্বাৰা মানৱ অধিকাৰ উলংঘনৰ বিষয়ে তথ্য ৩৫ দিনৰ ভিতৰত প্ৰদান কৰিব লাগিব।
  - v) ওপৰৰ যিকোনো ক্ষেত্ৰত যদি জীৱন বা স্বাধীনতাৰ কথা জড়িত থাকে, তেন্তে ৪৮ ঘণ্টাৰ ভিতৰত তথ্য প্ৰদান কৰিব লাগিব।
- **আৱেদন প্ৰত্যাখ্যানৰ ক্ষেত্ৰত ঃ** যদি কোনো তথ্যৰ বাবে কৰা আৱেদন প্ৰত্যাখ্যান কৰা হয়, তেন্তে জন তথ্য বিষয়াৰ (PIO) দায়িত্ব হ'ব আৱেদনকাৰীক লিখিতভাৱে নিম্নলিখিত তথ্যবোৰ জনোৱা—
  - a) আৱেদন প্ৰত্যাখ্যান কৰাৰ কাৰণ,
  - b) আৱেদনকাৰীয়ে কিমান সময়ৰ ভিতৰত আপিল কৰিব পাৰে,
  - c) আপিল কৰ্তৃত্ব (Appellate Authority) ৰ সম্পূৰ্ণ তথ্য।

  তথ্য প্ৰদানৰ সময়ত জন তথ্য বিষয়াই তলৰ বিষয়সমূহ নিশ্চিত কৰিব লাগিব—
  - i) BPL (Below Poverty Line) বা দাৰিদ্ৰ্য সীমাৰেখাৰ তলৰ আৱেদনকাৰীয়ে তথ্যৰ বাবে কোনো মাচুল / ব্যয় দিব নালাগে।
  - ii) যদি নিৰ্দ্ধাৰিত সময়সীমাৰ (৩০) দিনৰ ভিতৰত তথ্য প্ৰদান কৰা নহয়, তেন্তে আৱেদনকাৰীয়ে তথ্যটো বিনামূল্যে লাভ কৰাৰ অধিকাৰ থাকে।
  - iii) জন তথ্য বিষয়াই (PIO) আৱেদনকাৰীক মাচুলৰ হিচাপৰ বিভাজন অথবা অতিৰিক্ত মাচুলৰ হাৰ লিখিতভাৱে জনাব লাগিব।
  - iv) আৱেদনকাৰীয়ে এনে তথ্যৰ আৱেদন কৰিব পাৰে যি একাধিক নথি বা ৰেকৰ্ডৰ পৰা সংগ্ৰহ কৰিব লাগিব। লগতে তেওঁলোকে নিৰ্দিষ্ট ফৰ্মেটত তথ্য বিচাৰি অনুৰোধ জনাব পাৰে।
- **আপিলৰ অধিকাৰ ঃ** আৱেদনকাৰীয়ে যদি তেওঁ বিচৰা তথ্যৰ অনুৰোধ প্ৰত্যাখ্যান কৰে, অথবা নিৰ্দ্ধাৰিত সময়সীমাৰ ভিতৰত কোনো সিদ্ধান্ত লাভ

নকৰে, অথবা জন তথ্য অধিকাৰী (PIO) ৰ সিদ্ধান্ত গ্রহণৰ ৩০ দিনৰ ভিতৰত আপিল কৰিব পাৰে। এই আপিল সেই বিষয়াজনলৈ দিয়া হ'ব যি কেন্দ্রীয় তথ্য বিষয়া (CPIO) বা ৰাজ্যিক জন তথ্য বিষয়া (SPIO) তকৈ উচ্চ পদত থাকে। বিভিন্ন ৰাজ্যৰ RTI আইনৰ অধীনত আপিল কৰোতা বিষয়াসকলৰ নিযুক্তি সাধাৰণতে জাননীযোগে কৰা হয়।

- **তথ্য প্রদানত বিলম্ব, ভুল বা প্রত্যাখ্যানৰ বাবে দণ্ড ঃ** ২০০৫ চনৰ RTI আইনে এই আইনৰ কার্যকাৰিতা নিশ্চিত কৰাৰ বাবে দণ্ড ব্যৱস্থাও অন্তর্ভুক্ত কৰিছে। আইনৰ ধাৰা ২৬ অনুসৰি প্রতিজন জন তথ্য অধিকাৰী (PIO) তলৰ কাৰণসমূহৰ বাবে প্রতিদিনে ২৫০ টকাৰ হাৰত, সর্বোচ্চ ২৫,০০০ টকালৈ দণ্ডনীয় হ'ব ঃ
  - i) তথ্য অনুৰোধৰ আৱেদন গ্রহণ নকৰিলে।
  - ii) যুক্তিসংগত কাৰণ অবিহনে তথ্য প্রদানত বিলম্ব কৰিলে।
  - iii) ইচ্ছাকৃতভাৱে অসম্পূর্ণ, ভুল বা বিভ্রান্তিৰ তথ্য প্রদান কৰিলে।
  - iv) উদ্দেশ্য প্রণোদিতভাৱে তথ্য প্রদান অস্বীকাৰ কৰিলে।
  - v) অনুৰোধ কৰা তথ্য ধ্বংস কৰিলে।
  - vi) যিকোনো ধৰণে তথ্য প্রদানত বাধা দিলে।

কেন্দ্রীয় আৰু ৰাজ্যিক তথ্য আয়োগৰ জন তথ্য বিষয়া (PIO) ৰ বিৰুদ্ধে এই দণ্ড আৰোপ কৰাৰ ক্ষমতা থাকে। তথ্য আয়োগে আইন উলংঘনৰ বাবে দায়ী জন তথ্য বিষয়াৰ বিৰুদ্ধে শাস্তিমূলক ব্যৱস্থাৰো পৰামর্শ দিব পাৰে।

আইনৰ ধাৰা ২০ (২) এ তথ্য আয়োগক সেই জন তথ্য বিষয়াৰ বিৰুদ্ধে, যাৰ কার্য সাধন সঠিক নোহোৱা বুলি বিবেচিত হৈছে, প্রযোজ্য সেৱা বিধি অনুসৰি শাস্তিমূলক ব্যৱস্থা গ্রহণৰ পৰামর্শ দিয়াৰ ক্ষমতা প্রদান কৰিছে। তথাপি দণ্ড আৰোপ কৰাৰ ক্ষেত্রত কাৰণসমূহ লিখিতভাৱে উল্লেখ কৰা বাধ্যতামূলক, কেৱল উপসংহাৰ লিখি দণ্ড আৰোপ কৰা যথেষ্ট নহয়।

- **কিছুমান সংস্থাৰ ক্ষেত্রত আইনখন প্রযোজ্য নহয় ঃ** RTI আইন, ২০০৫ ৰ ধাৰা ২৪ এ কিছুমান সংগঠনক বিশেষকৈ গুপ্তচৰ আৰু সুৰক্ষা সংস্থাসমূহক তথ্য প্রকাশৰ পৰা অব্যাহতি দিয়ে। এই সংস্থাসমূহে কেন্দ্রীয় চৰকাৰক দিয়া তথ্য ৰাষ্ট্রীয় সুৰক্ষাৰ স্বার্থত প্রকাশযোগ্য নহয়। তথাপি, যদি উক্ত সংস্থাসমূহত দুর্নীতি বা মানৰ অধিকাৰ উলংঘনৰ অভিযোগ থাকে, তেন্তে সেই তথ্য প্রকাশৰ পৰা অব্যাহতি দিয়া নহয়।
- **পর্যবেক্ষণ আৰু প্রতিৱেদন ঃ** RTI আইন, ২০০৫ ৰ ধাৰা ২৫ অনুসৰি, কেন্দ্রীয় বা ৰাজ্যিক তথ্য আয়োগে বছৰৰ অন্তত আইনখনৰ প্রয়োগ সম্পর্কীয় এখন

প্রতিৱেদন প্রস্তুত কৰি প্রাসংগিক চৰকাৰলৈ দাখিল কৰিব লাগিব। সংশ্লিষ্ট চৰকাৰে সেই প্রতিৱেদন সংসদ (কেন্দ্রৰ ক্ষেত্রত) বা ৰাজ্যিক বিধানসভা (ৰাজ্যৰ ক্ষেত্রত) ত দাখিল কৰিব লাগিব।

- **আইনখনৰ প্রাধান্য ঃ** RTI আইন, ২০০৫ ত এনে ব্যৱস্থা কৰা হৈছে যে, এই আইন আৰু বলৱৎ থকা অন্যান্য যিকোনো আইনৰ, যেনে— অফিচিয়েল ছিক্রেটছ্ এক্ট, ১৯২৩ (Official Secrets Act) ৰ সৈতে বিসংগতি থাকিলে RTI আইন, ২০০৫ ৰ বিধানসমূহেই প্রাধান্য লাভ কৰে। এই অগ্রাধিকাৰ কেন্দ্রীয় বা ৰাজ্যিক যিকোনো আইনত প্রযোজ্য।

১২.৩.৪ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ সমালোচনাত্মক মূল্যায়ন

যিকোনো আইন ব্যৱস্থাৰ প্রকৃত শক্তি সেই আইনখনৰ কার্যকৰী ৰূপায়ণত নিহিত থাকে। যদিও RTI আইন, ২০০৫ আন্তঃৰাষ্ট্রীয় স্বীকৃত মানদণ্ডৰ সৈতে সম্পূর্ণৰূপে সংগতিপূর্ণ, তথাপি এই আইনে তথ্যৰ স্বাধীন প্রৱাহ সম্পর্কে জনগণৰ আশা-আকাংক্ষা পূৰণ কৰিবলৈ সক্ষম হোৱা নাই। কাৰণ, এই আইনত বহুতো অপবাদ আৰু ব্যতিক্রম বিধান অন্তর্গত হোৱা পৰিলক্ষিত হয়।

এই ব্যতিক্রমসমূহে চৰকাৰী বিষয়াসকলক ৰাষ্ট্রৰ গোপনীয়তা আৰু বিশেষাধিকাৰৰ নামত আইন উপেক্ষা কৰাৰ যথেষ্ট সুযোগ প্রদান কৰে। তদুপৰি, মন্ত্রী আৰু আমোলাতান্ত্রিক স্তৰত স্বচ্ছতা আৰু প্রশাসনিক ব্যৱস্থাৰ উন্মুক্ততা উৎসাহিত কৰাৰ বাবে ৰাজনৈতিক সদিচ্ছাৰ অভাৱে তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইনৰ কার্যকৰী প্রয়োগত গুৰুতৰ বাধা সৃষ্টি কৰে।

আকৌ এটা গুৰুত্বপূর্ণ সমস্যা হ'ল— চৰকাৰী নথিপত্র সংৰক্ষণৰ উপযুক্ত ব্যৱস্থা আৰু উপযুক্ত সংৰক্ষণাগাৰৰ অভাৱ। যদিও চৰকাৰী কার্যালয়সমূহত নথিপত্র ৰখা আৰু কার্যপদ্ধতি দ্রুত কৰি তুলিবলৈ ডিজিটেলাইজেচন (digitalization) ৰ ব্যৱস্থা কৰা হৈছে, তথাপি সংশ্লিষ্ট কর্মচাৰীসকলক উপযুক্ত প্রশিক্ষণ নিদিয়াৰ ফলত, তথ্য প্রক্রিয়াকৰণ আৰু দ্রুত প্রকাশত সমস্যাৰ সৃষ্টি হয়।

জানি থোৱা ভাল

প্রশাসনিক সংস্কাৰ আয়োগৰ প্রথম প্রতিৱেদনখন ২০০৬ চনৰ জুন মাহত প্রকাশ পাইছিল আৰু ইয়াৰ শিৰোনাম আছিল 'তথ্য জনাৰ অধিকাৰ ঃ ভাল শাসন ব্যৱস্থাৰ মুখ্য চাবি-কাঠী' (RIGHT TO INFORMATION – MASTER KEY TO GOOD GOVERNANCE)। এই প্রতিৱেদনখনত তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইনৰ উন্নত প্রয়োগ সন্দর্ভত বিস্তৃত পৰামর্শ

দিয়া হৈছিল। এই প্রতিৱেদনত অফিচিয়েল ছিক্রেট্ছ এক্ট আৰু অন্যান্য আইন, কেন্দ্রীয় অসামৰিক সেৱা (চৰিত্র) বিধি আদি অন্তর্ভুক্ত কৰি তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইনৰ প্রয়োগ সন্দর্ভত পর্যালোচনা কৰা হৈছিল।

(উৎস ঃ http://arc/gov.in/rtifinalreport.pdf)

তদুপৰি, প্রশাসনিক সংস্কাৰ আয়োগৰ ১২ সংখ্যক প্রতিৱেদনত, যি ফেব্রুৱাৰী ২০০৯ ত প্রকাশ পাইছিল, তাত এই পৰামর্শ দিয়া হৈছিল যে, কেন্দ্র আৰু ৰাজ্য চৰকাৰে সকলো ৰাজহুৱা সংস্থাক নির্দেশ দিব লাগিব যাতে RTI আইন অনুসৰি জন তথ্য বিষয়া (PIO) নিযুক্ত কৰাৰ দৰে জন অভিযোগ বিষয়া (Public Grievance Officer) নিযুক্ত কৰা হয়। এই বিষয়াসকলৰ যথোচিত জ্যেষ্ঠতা থকা আৰু তেওঁলোকক সমৰূপ ক্ষমতা প্রদান কৰাটো উচিত।

(উৎস ঃ http://arc/gov.in/arc_12th_report/arc_12th_Report.pdf)

চিন্তা-চর্চা কৰক ১২.১

আপোনাৰ অঞ্চলত এনে কোনো জনস্বার্থৰ বিষয় আছে বুলি আপুনি ভাবে নেকি, যাৰ বাবে আপুনি তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন (RTI Act) ৰ সহায় ল'ব বিচাৰিব?

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন ভাৰতৰ সংসদত ..... তাৰিখে গৃহীত হৈছিল। (খালী ঠাই পূৰ কৰক)

প্রশ্ন ২ ঃ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ যিকোনো চাৰিটা বিধান উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ যিকোনো দুটা বৈশিষ্ট্য উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ কোনটো গোচৰত উচ্চতম ন্যায়ালয়ে 'জনাৰ অধিকাৰ'ক মৌলিক অধিকাৰৰ ১৯ (১) (ক) অনুচ্ছেদৰ অন্তর্ভুক্ত বুলি কৈছিল?

.....

.....

প্রশ্ন ৫ ঃ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ দুটা সীমাবদ্ধতা লিখক।

.....

.....

১২.৪ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ হৈছে এখন বিশেষ আইন যিয়ে যিকোনো উদ্দেশ্যৰ বাবে তথ্য বিচৰা লোকক সেই তথ্য দিবলৈ প্রতিটো চৰকাৰী কর্তৃপক্ষক দায়বদ্ধ কৰে।
- এই আইনখনৰ মূল কথা হৈছে— তথ্য প্রচাৰৰ জৰিয়তে প্রশাসনত স্বচ্ছতা, উন্মুক্ততা আৰু দায়বদ্ধতা আনি প্রশাসন ব্যৱস্থাৰ উন্নতি সাধন কৰা।
- তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন ২০০৫ য়ে চৰকাৰী বা ৰাজহুৱা সংস্থাসমূহৰ বাবে এইটো বাধ্যতামূলক কৰি তুলিছে যে— নাগৰিকসকলক তেনে তথ্য প্রদান কৰিব লাগে, যাৰ প্রতি তেওঁলোকৰ স্বাভাৱিক অধিকাৰ আছে। সাধাৰণতে, অনুৰোধ গ্রহণ কৰাৰ ৩০ দিনৰ ভিতৰত বিচৰা তথ্য প্রদান কৰিব লাগিব।
- মন্ত্রী আৰু আমোলাতান্ত্রিক স্তৰত স্বচ্ছতা আৰু উন্মুক্ততা প্রচাৰৰ বাবে সদিচ্ছাৰ অভাৱেই এই আইনখনৰ প্রয়োগত যথেষ্ট বাধাৰ সৃষ্টি কৰে।
- এই ডিজিটেল যুগত কার্যালয়ৰ কার্যপদ্ধতিসমূহৰ কম্পিউটাৰীকৰণ আৰু চৰকাৰী নথিপত্রসমূহৰ ডিজিটেল সংৰক্ষণে জনসাধাৰণলৈ তথ্য প্রচাৰত যথেষ্ট সহায় কৰিব। এই উদ্দেশ্য সফলভাৱে পূৰণ কৰিবলৈ, সকলো বিষয়াৰ বাবে আধুনিক প্রযুক্তি সম্পর্কে সঠিক প্রশিক্ষণৰ লগতে তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইনৰ লক্ষ্য আৰু উদ্দেশ্যসমূহৰ ওপৰত কঠোৰ অভিমুখীকৰণৰ একান্ত প্রয়োজন।

১২.৫ অধিক জানিবলৈ

1. Dr. M.P. Sharma and Dr. B.L. Sadana (2008); *Public Administration in theory and Practice*, Kitab Mahal, 22-A, Sarojini Naidu Marg, Allahabad
2. Ramesh K. Arora and Rajni Goyal (1995); *Indian Public Administration: Institutions and Issues*, Wishwa Prakashan
3. Sairam Bhat (2012); *Right to information*, EBH Publishers (India),

an imprint of Eastern Book House, Guwahati- 781001 (India)

4. Dr. Vinay N.Paranjape (2013); *Right to Information Law in India*, Central Law Agency, Law Publisher, 30-D/1, Moti Lal Nehru Road, Allahabad-2

5. Website: https://en.wikipedia.org/wiki/The-Lokpal-and-Lokayuktas-Act-2013 viewed on 15th December 2017.

১২.৬ অগ্রগতিৰ খতিয়ন

প্রশ্ন নং ১ উত্তৰ ঃ ১৫ জুন, ২০১৫

প্রশ্ন নং ২ উত্তৰ ঃ ১) আইনখনৰ ধাৰা ২ অনুসৰি জম্মু আৰু কাশ্মীৰক বাদ ই সমগ্ৰ ভাৰতত প্রযোজ্য হ'ব।

২) ধাৰা ৩ অনুসৰি ভাৰতৰ সকলো নাগৰিককে তথ্য জনাৰ অধিকাৰ প্রদান কৰা হৈছে, কিন্তু এই অধিকাৰ অ-নাগৰিকক দিয়া হোৱা নাই।

৩) ধাৰা ৪ অনুসৰি, চৰকাৰী কর্তৃপক্ষসমূহৰ দায়িত্বৰ কথা উল্লেখ কৰা হৈছে।

৪) ধাৰা ৬ অনুসৰি, তথ্যৰ অনুৰোধ কিদৰে দাখিল কৰিব লাগে, তাৰ বিষদ বিৱৰণৰ দিহা কৰা হৈছে।

প্রশ্ন নং ৩ উত্তৰ ঃ ১) তথ্য জনাৰ অধিকাৰ মৌলিক অধিকাৰ নহয়, কিন্তু ই এক আইনগত অধিকাৰ।

২) এই অধিকাৰ কেৱল নাগৰিকসকলৰ বাবে।

প্রশ্ন নং ৪ উত্তৰ ঃ এছ. পি. গুপ্তা বনাম ভাৰত চৰকাৰ গোচৰ।

(S.P. Gupta vs, Union of India)

প্রশ্ন নং ৫ উত্তৰ ঃ ১) চৰকাৰী কার্যপদ্ধতিত স্বচ্ছতা আৰু উন্মুক্ত ব্যৱস্থাক উৎসাহিত কৰাৰ ক্ষেত্রত মন্ত্রী আৰু আমোলাতান্ত্রিক স্তৰত ৰাজনৈতিক সদিচ্ছাৰ অভাৱে তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইনৰ সফল ৰূপায়ণত গুৰুতৰ বাধা সৃষ্টি কৰে।

২) উপযুক্ত চৰকাৰী নথিপত্র সংৰক্ষণ ব্যৱস্থা আৰু সঠিক সংৰক্ষণাগাৰৰ অভাৱ।

১২.৭ আৰ্হি প্রশ্ন

প্রশ্ন নং ১ ঃ ভাৰতত তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন কেতিয়া প্রণয়ন কৰা হৈছিল?

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ অনুসৰি 'তথ্য' বুলিলে কি বুজা?

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ চৰকাৰী বিভাগত আৱেদনকাৰীয়ে কাৰ পৰা তথ্য বিচাৰিব পাৰে?

প্ৰশ্ন নং ৪ ঃ কিমান দিনৰ ভিতৰত তথ্য বিষয়াই আৱেদনকাৰীক তথ্য প্ৰদান কৰিব লাগে?

প্ৰশ্ন নং ৫ ঃ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইনৰ অধীনত কি ধৰণৰ সংগঠনসমূহ অন্তৰ্ভুক্ত?

প্ৰশ্ন নং ৬ ঃ ভাৰতত দুৰ্নীতি ৰোধৰ ক্ষেত্ৰত তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইনৰ গুৰুত্ব আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৭ ঃ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ ৰ সমালোচনামূলক মূল্যায়ন কৰক।

প্ৰশ্ন নং ৮ ঃ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ ক্ষেত্ৰৰ পৰা বাহিৰত ৰখা এলেকাসমূহ (areas) উল্লেখ কৰক। তথ্য প্ৰদান নকৰা তথ্য বিষয়াসকলৰ বিৰুদ্ধে শাস্তিৰ ব্যৱস্থা আছেনে?

প্ৰশ্ন নং ৯ ঃ তথ্য জনাৰ অধিকাৰ আইন, ২০০৫ অনুসৰি এক চৰকাৰী কৰ্তৃপক্ষৰ পৰা কিদৰে তথ্য বিচাৰিব পাৰি, তাৰ প্ৰধান প্ৰক্ৰিয়াবোৰ আলোচনা কৰক।

****

অধ্যায় ১৩ ঃ প্রশাসনত জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণ

অধ্যায় গাঁথনি

১৩.১ উদ্দেশ্য
১৩.২ পৰিচয়
১৩.৩ জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণৰ প্রয়োজনীয়তা
১৩.৪ অংশগ্রহণৰ প্রকৃতি আৰু প্রকাৰ
১৩.৫ অংশগ্রহণৰ সুবিধা
১৩.৬ সামূহিক অংশগ্রহণৰ সমালোচকসকল
১৩.৭ নাগৰিক চনদ ঃ ধাৰণা আৰু উৎপত্তি
১৩.৮ নাগৰিক চনদৰ মূল্যায়ন
১৩.৯ ভাৰতত ৰাজহুৱা সেৱা প্রদান
১৩.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ
১৩.১১ অধিক জানিবলৈ
১৩.১২ অগ্রগতিৰ খতিয়ন
১৩.১৩ আৰ্হি প্রশ্ন

১৩.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি—

- প্রশাসনত জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণৰ অর্থ আৰু প্রয়োজনীয়তা ব্যাখ্যা কৰিবলৈ
- প্রশাসনত জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণৰ সুবিধাসমূহ বিশ্লেষণ কৰিবলৈ
- অংশগ্রহণৰ প্রকৃতি আৰু প্রকাৰ বর্ণনা কৰিবলৈ
- নাগৰিক চনদৰ ধাৰণা ব্যাখ্যা কৰিবলৈ
- নাগৰিক চনদৰ মৌলিক নীতিসমূহ পৰীক্ষা কৰিবলৈ
- নাগৰিক চনদৰ মূল্যায়ন কৰিবলৈ
- ভাৰতত ৰাজহুৱা সেৱা প্রদানৰ ধাৰণা আলোচনা কৰিবলৈ।

১৩.২ পৰিচয়

গণতান্ত্রিক চৰকাৰৰ শাসন ব্যৱস্থাত, জনসাধাৰণক প্রয়োজনীয় সেৱা প্রদান কৰাটোৱেই প্রশাসনৰ মূল উদ্দেশ্য। এই কাৰণেই জনসাধাৰণক প্রশাসনৰ কার্যকর্তা হিচাপে গ্রহণ কৰা হয়। বিশেষকৈ উন্নয়ন প্রশাসনত অংশগ্রহণকাৰী হিচাপে জনসাধাৰণৰ ভূমিকা সাম্প্রতিক সময়ত অধিক গুৰুত্ব লাভ কৰিছে।

উন্নয়নৰ ক্ষেত্ৰত দশক দশক ধৰি চলি থকা প্ৰচেষ্টাই পৰম্পৰাগত বৃদ্ধিমুখী Top-down strategy (ওপৰৰ পৰা তললৈ) প্ৰণালীৰ প্ৰতি হতাশাৰ ভাব জগাইছে। এতিয়া নীতি-নিৰ্ধাৰক পৰিকল্পনাকাৰী, প্ৰশাসনিক আৰু দাতা সংস্থাসমূহে ক্ৰমান্বয়ে উপলব্ধি কৰিছে যে যেতিয়ালৈকে জনসাধাৰণে উন্নয়নৰ কাৰ্যসূচীত অংশগ্ৰহণ নকৰে তেতিয়ালৈকে বাহিৰৰ সংস্থাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত অনেক কাৰ্যসূচী স্থানীয় সমাজৰ বাবে বাহ্যিক হৈ থাকে যিয়ে এনে কাৰ্যসূচীৰ ফলাফলত বিৰূপ প্ৰভাৱ পেলাব পাৰে। সেয়েহে, অংশগ্ৰহণ আৰু সবলীকৰণে সাম্প্ৰতিক উন্নয়ন অধ্যয়নৰ ক্ষেত্ৰত ব্যাপক প্ৰচলন লাভ কৰিছে।

১৩.৩ জনসাধাৰণৰ অংশগ্ৰহণৰ প্ৰয়োজনীয়তা

ৰাষ্ট্ৰীয় আৰু আন্তৰ্জাতিকভাৱে, উন্নয়নশীল বিশ্বত দৰিদ্ৰতা দূৰীকৰণৰ উপযুক্ত পদ্ধতিৰ সন্ধান বিগত পাঁচ দশক ধৰি চলি আছে। প্ৰকৃততে স্থানীয় পৰিস্থিতিৰ সৈতে খাপ খুৱাবলৈ বা নীতিগত দৃষ্টিভংগীত নতুন আৰু সতেজ উপাদান প্ৰৱৰ্তনৰ বাবে পৰিচালনা কৌশল সময়ে সময়ে সলনি হৈ আহিছে। ১৯৫০ চনৰ পৰা ১৯৭০ চনলৈ সম্প্ৰদায় উন্নয়ন সংহত গ্ৰাম্য উন্নয়ন আৰু মৌলিক প্ৰয়োজনীয়তাসমূহ ক্ৰমান্বয়ে পৰিৱৰ্তিত হৈছিল আৰু এই প্ৰক্ৰিয়াত পূৰ্বৰ নীতিৰ ত্ৰুটিপূৰ্ণ পদ্ধতিৰ প্ৰতিক্ৰিয়া হিচাপে ১৯৭০ চনত 'অংশগ্ৰহণ' এটা হস্তক্ষেপমূলক পদ্ধতি হিচাপে বিকশিত হৈছিল।

জনসাধাৰণৰ অংশগ্ৰহণ বৰ্তমানৰ প্ৰশাসনৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ অংশ হৈ পৰিছে কাৰণ আধুনিক কল্যাণমূলক ৰাষ্ট্ৰত ইয়াৰ পৰিধি আৰু উদ্দেশ্য দিনক দিনে বৃদ্ধি পাইছে। প্ৰকৃততে জনসাধাৰণক জড়িত কৰা আৰু তেওঁলোকৰ অংশগ্ৰহণ উন্নয়নমূলক পৰিকল্পনা প্ৰণয়ন আৰু ৰূপায়ণৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান। ১৯৬০ চনৰ পৰাই জনসাধাৰণৰ অংশগ্ৰহণ শব্দটোৱে জনপ্ৰিয়তা লাভ কৰিছে। ই মূলতঃ অংশগ্ৰহণমূলক গণতন্ত্ৰৰ দৰ্শনৰ পুনৰ জাগৰণক প্ৰতিনিধিত্ব কৰে, যিটো ফৰাছী ৰাজনৈতিক দাৰ্শনিক এলেক্সিছ ডি টকভিলে প্ৰচাৰ কৰিছিল, যিয়ে প্ৰস্তাৱ কৰিছিল যে গণতন্ত্ৰৰ অস্তিত্ব ৰক্ষাৰ বাবে প্ৰতিজন নাগৰিকৰ অংশগ্ৰহণ অপৰিহাৰ্য আৰু যেতিয়া নাগৰিকে চৰকাৰৰ সিদ্ধান্তক প্ৰভাৱিত কৰিবলৈ অক্ষম হয় তেতিয়া গণতন্ত্ৰ ক্ষতিগ্ৰস্ত হয়। ইয়াক bottom up rule বুলি কোৱা হয়। উন্নয়নশীল দেশসমূহৰ উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়াসমূহে উন্নত অৰ্থ লাভ কৰিব পাৰে যদি নাগৰিকসকলে কেৱল উন্নয়নৰ পৰিকল্পনাত নিজকে জড়িত কৰাই নহয়, উন্নয়ন প্ৰশাসনতো সম্পূৰ্ণৰূপে অংশগ্ৰহণ কৰে।

সাধাৰণ নাগৰিকৰ সুবিধাৰ বাবে পৰিকল্পনা আৰু ৰূপায়ণৰ প্ৰতিটো পৰ্যায়ত নাগৰিকৰ সম্পূৰ্ণ অংশগ্ৰহণ নিশ্চিত কৰাটো প্ৰয়োজনীয়। প্ৰকৃততে এক সমাজ কল্যাণ কাৰ্যসূচীৰ প্ৰদৰ্শন কেৱল সামাজিক ৰূপান্তৰ আৰু জীৱন ধাৰণৰ মানদণ্ডৰ উন্নতিৰ মাপকাঠীৰে জোখা উচিত। অংশগ্ৰহণ কৰিবলৈ জনসাধাৰণক হেঁচা দিব নোৱাৰে, ই স্বেচ্ছামূলক হ'ব লাগে আৰু অংশগ্ৰহণৰ ইচ্ছাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি হ'ব লাগে। অংশগ্ৰহণৰ অৰ্থ হ'ল জনসাধাৰণ প্ৰত্যক্ষ ভাৱে জড়িত

হোৱা আৰু তেওঁলোকৰ প্রতিনিধিৰ জৰিয়তে নহয়।

উন্নয়ন প্রক্রিয়াত জনাসাধাৰণৰ অংশগ্রহণ চাৰিটা ভিত্তিত ভালদৰে বুজিব পাৰি—

ক) সিদ্ধান্ত গ্রহণত অংশগ্রহণ।

খ) নীতি প্রণয়ন আৰু উন্নয়ন কার্যসূচী আৰু প্রকল্প ৰূপায়ণত অংশগ্রহণ।

গ) উন্নয়নমূলক কার্যসূচী আৰু প্রকল্পসমূহৰ নিৰীক্ষণ আৰু মূল্যায়নত জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণ।

ঘ) উন্নয়নৰ সুবিধাসমূহ ভাগ-বটোৰাৰা কৰাত অংশগ্রহণ।

এইদৰে স্বেচ্ছাসেৰী সংস্থা আৰু বেচৰকাৰী সংগঠনৰ জৰিয়তে ৰাষ্ট্রীয় উন্নয়ন প্রক্রিয়াত জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণ ক্রমান্বয়ে প্রচলিত হৈ পৰিছে। অংশগ্রহণৰ বৃদ্ধিৰ মূলতঃ তিনিটা কাৰণ আছে— প্রথম, ৰাষ্ট্রীয় কার্যকলাপৰ সম্প্রসাৰণ; দ্বিতীয়, জ্ঞান আৰু যোগাযোগৰ বিস্ফোৰণ; আৰু তৃতীয়, স্থানীয় পর্যায়ত জনসাধাৰণৰ ক্রমবর্ধমান চাহিদা পূৰণত আমোলাতন্ত্র যেতিয়া অক্ষম হয়।

১৩.৪ অংশগ্রহণৰ প্রকৃতি আৰু প্রকাৰ

অংশগ্রহণৰ প্রকৃতি সম্পর্কে দুটা ধাৰণা ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে যিবোৰ সমার্থক নহয়। সেইবোৰ হ'ল ঃ

ক) জনপ্রিয় অংশগ্রহণ

খ) সামূহিক অংশগ্রহণ

জনপ্রিয় অংশগ্রহণ মূলতঃ উপযুক্ত ব্যৱস্থাৰ সৈতে সম্পর্কীত য'ত মুখ্যতঃ নির্বাচন, পঞ্চায়তী ৰাজ আদিৰ জৰিয়তে জনসাধাৰণক ৰাজনৈতিক, অর্থনৈতিক আৰু সামাজিক জীৱনত জড়িত কৰা হয়।

সামূহিক অংশগ্রহণৰ অর্থ হ'ল, জনসাধাৰণৰ, বিশেষকৈ দৰিদ্র আৰু অধিক পিছপৰা জনগোষ্ঠীৰ স্থানীয় উন্নয়নৰ কার্যকলাপত প্রত্যক্ষভাৱে জড়িত হোৱা।

বিভিন্ন মাপকাঠীৰ ভিত্তিত অংশগ্রহণৰ বিভিন্ন প্রকাৰ-ধাৰণা প্রস্তুত কৰা হৈছে। প্রকৃত অংশগ্রহণ ভুৱা অংশগ্রহণৰ পৰা পৃথক। প্রকৃত অংশগ্রহণত জনসাধাৰণক সামগ্রিকভাৱে স্থানীয় উন্নয়নৰ সিদ্ধান্ত প্রক্রিয়াত স্বায়ত্বশাসিতভাৱে জড়িত কৰা হয়। প্রকৃততে, এই অংশগ্রহণৰ বাবে ব্যাপক সামাজিক গাঁথনিগত পৰিৱর্তন আৰু ক্ষমতাৰ বৃহৎ পুনৰ বিতৰণৰ প্রয়োজন। অন্যহাতে, ভুৱা অংশগ্রহণে সম্প্রদায়ভিত্তিক জড়িতকৰণক কেৱল বাহ্যিক সংস্থাৰ দ্বাৰা সদ্যহতে গৃহীত সিদ্ধান্তসমূহৰ ৰূপায়ণ কৰা বা অধিসূচনা কৰাত সীমাবদ্ধ কৰে।

অংশগ্রহণৰ প্রেৰণাৰ দৃষ্টিকোণৰ পৰা ইয়াক পুণৰ বলপূর্বক আৰু প্রৰোচিত

('coercive' and 'induced') অংশগ্রহণত ভাগ কৰা হৈছে। বলপূর্বক আৰু প্ৰৰোচিত অংশগ্রহণ তেতিয়া হয় যেতিয়া মানুহক বিৰোধিতা বা ইচ্ছাৰ অভাৱৰ সত্ত্বেও অংশগ্রহণ কৰিবলৈ বাধ্য কৰা হয়। প্ৰৰোচিত (induced) অংশগ্রহণ নগদ ধন বা অন্য প্রকাৰে পৰিশোধৰ দৰে প্রলোভনৰ সহায়ত হয়।

স্বতঃস্ফূর্ত অংশগ্রহণ মূলতঃ জনসাধাৰণৰ স্বেচ্ছামূলক আৰু স্বায়ত্বশাসিত কার্যকলাপৰ দ্বাৰা চিহ্নিত, য'ত চৰকাৰ বা অন্য বাহ্যিক সংস্থাৰ সহায় নাথাকে।

অংশগ্রহণৰ প্রধানতঃ দুটা পদ্ধতি আছে। এটা মাধ্যম হিচাপে অংশগ্রহণ আৰু এটা উদ্দেশ্য হিচাপে। মাধ্যম হিচাপে অংশগ্রহণ অস্থায়ী আৰু কর্ম নির্দিষ্ট প্রকৃতিৰ। আনহাতে উদ্দেশ্য হিচাপে অংশগ্রহণে জনসাধাৰণক স্থায়ী সম্পদ হিচাপে গণ্য কৰে আৰু এই অর্থত অংশগ্রহণক এটা প্রক্রিয়া হিচাপে দেখা যায়; যি সময়ৰ সৈতে বিস্তাৰিত হয় আৰু স্থানীয় জনসাধাৰণক উন্নয়ন প্রক্রিয়াৰ সৈতে মোকাবিলা কৰিবলৈ মূলতঃ স্থায়ীভিত্তিকভাৱে কৰাৰ ক্ষমতাক শক্তিশালী কৰাৰ লগতে বিকাশ সাধনো কৰে।

১৩.৫ অংশগ্রহণৰ সুবিধা

উন্নয়নৰ চিন্তাধাৰাৰ জনকেন্দ্রিক অংশগ্রহণমূলক পদ্ধতিৰ পুণৰ নির্দেশনে অংশগ্রহণৰ মূল্যক এটা সুবিধাজনক উন্নয়ন 'প্রক্রিয়া' হিচাপে স্বীকৃতি দিছে। অংশগ্রহণৰ পৰা পোৱা প্রধান সুবিধাসমূহ নিম্নলিখিত হিচাপে চিনাক্ত কৰা হৈছে—

ক) পৰিকল্পনা আৰু কার্যসূচীৰ পর্যায়ত আৰু উন্নয়ন প্রকল্পৰ ৰূপায়ণৰ সময়ত অংশগ্রহণমূলক প্রক্রিয়াই গুৰুত্বপূর্ণ তথ্য প্রদান কৰে, যাৰ ফলত উন্নয়নৰ উদ্দেশ্য আৰু সম্প্রদায়ৰ মূল্যবোধ আৰু পছন্দৰ মাজত সংগতি নিশ্চিত হয়।

খ) সম্পদৰ ব্যৱহাৰৰ জৰিয়তে জনশক্তিৰ সুকার্যকৰীকৰণৰ দ্বাৰা, এই প্রক্রিয়াই প্রকল্পৰ খৰচ হ্রাস কৰিব পাৰে।

গ) যদি স্থানীয় জনসাধাৰণক পৰিৱর্তনৰ প্রক্রিয়াত জড়িত কৰা হয়, তেন্তে উন্নয়নৰ জৰিয়তে আনিব পৰা যিকোনো পৰিৱর্তন সমাজৰ বাবে গ্রহণযোগ্য হ'ব। আনকি, ভুলবোৰ তেতিয়াহে অধিক সহনশীল হৈ বুলি ক'ব পাৰি, যেতিয়া সেইবোৰ তেওঁলোকৰ সৈতে জীৱন ধাৰণ কৰাসকলৰ দ্বাৰা হয়।

ঘ) ক্ষেত্রীয় অভিজ্ঞতাই দেখুৱায় যে, যেতিয়া জনসাধাৰণৰ তেওঁলোকৰ সেৱা প্রদানত প্রত্যক্ষ অংশীদাৰিত্ব থাকে, তেতিয়া তেওঁলোকে বস্তুবোৰ ঠিক কৰে। যেতিয়া কোনো ত্রুটি হয়, তেতিয়া তাৰ প্রতি দৃষ্টি আকর্ষণো কৰে।

ঙ) অংশগ্রহণ এটা দ্বিমুখী প্রক্রিয়া কাৰণ ইয়াত প্রশাসক আৰু জনসাধাৰণ দুয়ো সহ-শিক্ষার্থী হয় আৰু সম্প্রদায় মূলতঃ নিজৰ অন্তর্ভুক্তিকৰণৰ পৰা শিকে।

চ) সম্প্রদায়ৰ সংহতি পুনৰ গঢ়ি তুলিবলৈ আৰু সামূহিকভাৱে মর্যাদাৰ ভাব জাগৰণ

কৰিবলৈ সামূহিক অংশগ্রহণ অতি গুৰুত্বপূর্ণ। প্রকৃততে জনসাধাৰণে আত্মবিশ্বাস লাভ কৰিব পাৰে আৰু উন্নয়ন প্রক্রিয়াত প্রকৃত কার্যকর্তা হিচাপে ক্রমান্বয়ে আত্মপ্রকাশ কৰিব পাৰে। তদুপৰি, উন্নয়ন এনেকুৱা এটা কাম যিটো এজন ব্যক্তিৰ বাবে কৰাটো সম্ভৱ নহয়, বৰঞ্চ সকলোৱে সৈতে কৰা উচিত।

ভাৰততে পঞ্চায়তী ৰাজ ব্যৱস্থা ১৯৫৭ চনত এই ভিত্তিত পৰামর্শ দিছিল যে স্থায়িত্ব আৰু অর্থপূর্ণ স্থানীয় উন্নয়ন কেৱল বিকেন্দ্রীকৰণ আৰু অংশগ্রহণমূলক স্থানীয় চৰকাৰৰ সৃষ্টিৰ জৰিয়তে সম্ভৱ। এইদৰে, অংশগ্রহণ হ'ল স্থানীয় জনসাধাৰণ আৰু বাহ্যিক কর্তৃপক্ষৰ আৰু তৃণমূল আন্দোলন আৰু আনুষ্ঠানিক প্রতিষ্ঠানৰ মাজৰ এক সংঘাত।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ১ ঃ কোন চনত অংশগ্রহণ এটা হস্তক্ষেপ পদ্ধতি হিচাপে উদ্ভৱ হৈছিল।

.....

.....

প্রশ্ন ২ ঃ যিকোনো দুটা অংশগ্রহণৰ প্রকাৰ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন ৩ ঃ জনপ্রিয় অংশগ্রহণৰ অর্থ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্রশ্ন ৪ ঃ সামূহিক অংশগ্রহণৰ সংজ্ঞা দিয়ক।

.....

.....

১৩.৬ সামূহিক অংশগ্রহণৰ সমালোচনা

আদর্শবাদীসকলে সম্প্রদায়ৰ সংহতি আৰু সামূহিক তৃণমূল জ্ঞানৰ প্রতি গভীৰ বিশ্বাস পোষণ কৰে। ব্যৱহাৰিক সমাজকর্মীসকলে দৃঢ়ভাৱে বিশ্বাস কৰে যে সামূহিক অংশগ্রহণ স্থানীয় সামাজিক সেৱা প্রদানৰ ক্ষেত্রত দক্ষ আৰু ফলপ্রসূ।

অন্যহাতে, সমালোচকসকলৰ মতে এই ধৰণৰ গঠনত নৈতিক ভাবনাই ধাৰণাগত শক্তিক অতিক্রম কৰে আৰু সেয়েহে অংশগ্রহণ স্পষ্টতাৰ অভাৱত জনপ্রিয়তা লাভ কৰিছে আৰু প্রায়ে ক্রমবর্ধমান ফেশ্বন (faddishness) আৰু মুখৰোচক কথাৰ বিষয় হৈ পৰিছে।

এনেকুৱা সমালোচকো আছে যিয়ে কেৱল স্বায়ত্বশাসিত স্থানীয় কার্যৰ জৰিয়তে দৰিদ্র আৰু অধিক পিছপৰা লোকৰ জীৱনত পৰিৱর্তন আনিবলৈ সামূহিক অংশগ্রহণৰ কার্যকাৰিতাৰ প্রতি সন্দেহ প্রকাশ কৰে। প্রকৃততে, সম্প্রদায়ৰ গতিশীলতাই নিজৰে সমাজৰ গভীৰ সামাজিক-অর্থনৈতিক স্তৰত শিপাই থকা মৌলিক সামাজিক ভাৰসাম্যহীনতাক শুধৰাব নোৱাৰে।

১৩.৭ নাগৰিক চনদ ঃ ধাৰণা আৰু উৎপত্তি

নাগৰিক চনদৰ ধাৰণাই সেৱা প্রদানকাৰী আৰু ইয়াৰ ব্যৱহাৰকাৰীৰ মাজত বিশ্বাসৰ সম্পর্ক প্রদান কৰে। এই ধাৰণাটো প্রথমবাৰৰ বাবে যুক্তৰাজ্যত জন মেজৰৰ কনর্জাভেটিভ (ৰক্ষণশীল চৰকাৰ) চৰকাৰৰ দ্বাৰা ১৯৯১ চনত ৰাষ্ট্রীয় কার্যসূচী হিচাপে ৰূপায়ণ কৰা হৈছিল। এই কার্যসূচীৰ একমাত্র উদ্দেশ্য আছিল দেশৰ জনসাধাৰণৰ বাবে ৰাজহুৱা সেৱাৰ মান উন্নত কৰা যাতে এই সেৱাবোৰ ব্যৱহাৰকাৰীৰ প্রয়োজন আৰু ইচ্ছাৰ প্রতি সহাৰি জনায়।

নাগৰিক চনদৰ মূল উদ্দেশ্য হ'ল সেৱা প্রদানকাৰী আৰু ইয়াৰ ব্যৱহাৰকাৰীৰ মাজত বিশ্বাস সমৃদ্ধ কৰা। ই মূলতঃ এজন নাগৰিকে প্রতিদিনে ৰাজহুৱা সেৱা প্রদানকাৰী সংস্থাৰ সৈতে মুখামুখি হোৱা সমস্যা সমাধানৰ সন্ধানৰ প্রতি সঁহাৰি।

নাগৰিক চনদৰ মূলতঃ ছয়টা নীতি আছে ঃ

ক) প্রথম আৰু প্রধান নীতি হ'ল সেৱাৰ মান উন্নত কৰা।

খ) দ্বিতীয়টো হ'ল সম্ভৱ হ'লে পছন্দৰ সুবিধা প্রদান কৰা।

গ) তৃতীয় নীতিটো মানদণ্ড সম্পর্কীয়। অর্থাৎ কি আশা কৰিব পাৰি আৰু মানদণ্ড পূৰণ নহ'লে কেনেকৈ কার্য কৰিব লাগে তাৰ নির্দিষ্টকৰণ।

ঘ) চতুর্থ নীতিটো মূল্যৰ সৈতে সম্পর্কীয়, মূলতঃ কৰদাতাৰ ধনৰ মূল্য।

ঙ) পঞ্চম নীতিটো হ'ল ব্যক্তি আৰু সংস্থাৰ দায়বদ্ধতাৰ ভাব।

চ) শেষৰ নীতিটো হ'ল নাগৰিক চনদৰ সৈতে জড়িত নিয়ম আৰু পদ্ধতিৰ ওপৰত স্বচ্ছতাৰ ভাব।

বছৰৰ পিছত বছৰ ধৰি ভাৰতত অর্থনৈতিক প্রগতিৰ ক্ষেত্রত যথেষ্ট উন্নয়ন হৈছে। প্রকৃততে ভাৰত চৰকাৰৰ প্রশাসনিক সংস্কাৰ আৰু ৰাজহুৱা অভিযোগ বিভাগে (DARPG) নাগৰিক চনদৰ সমন্বয় গঠন আৰু কার্যকৰীকৰণৰ দায়িত্ব গ্রহণ কৰিছে।

ভাৰতীয় নাগৰিক চনদত নিম্নলিখিত ছয়টা উপাদান অন্তর্ভুক্ত কৰা হ'ব বুলি আশা কৰা হৈছে।

ক) প্রথমটো হ'ল দৃষ্টি আৰু উদ্দেশ্যৰ বিৱৰণ।

খ) দ্বিতীয়টো হ'ল সংস্থাৰ দ্বাৰা পৰিচালিত ব্যৱসায়ৰ বিশদ বিৱৰণ।

গ) গ্রাহকৰ (client) সবিশেষ।

ঘ) গ্রাহকক (client) প্রদান কৰা সেৱাৰ সবিশেষ।

ঙ) ইয়াত অভিযোগ নিষ্পত্তিৰ ব্যৱস্থা আৰু তাত উপনীত হোৱাৰ উপায় বিশদভাৱে অন্তর্ভুক্ত।

চ) শেষত ইয়াত গ্রাহকৰ পৰা আশা কৰা কথাবোৰ অন্তর্ভুক্ত।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৫ ঃ প্রশাসনত সামূহিক অংশগ্রহণৰ বিৰুদ্ধে কোনো সমালোচনা আছে নেকি? (হয় / নহয়)

.....

প্রশ্ন ৬ ঃ DARPG ৰ সম্পূর্ণ ৰূপ কি?

.....

.....

১৩.৮ নাগৰিক চনদৰ মূল্যায়ন

বিভিন্ন চৰকাৰী সংস্থাৰ নাগৰিক চনদৰ মূল্যায়ন DARPG আৰু নতুন দিল্লীৰ এটা বেচৰকাৰী সংগঠন কনজ্যুমাৰ কো-অর্ডিনেচন কাউন্সিলে ১৯৯৮ চনৰ অক্টোবৰত কৰিছিল। ২০০২-০৩ চনত DARPG-এ এটা পেছাদাৰী সংস্থাক নাগৰিক চনদৰ অধিক ফলপ্রসূ আৰু উদ্দেশ্যমূলকভাৱে অভ্যন্তৰীণ আৰু বাহ্যিক মূল্যায়নৰ বাবে এটা মানবিশিষ্ট মডেল বিকশিত কৰিবলৈ নিয়োগ কৰিছিল।

DARPG ৰ দ্বাৰা কৰা মূল্যায়নৰ প্রতিৱেদন অনুসৰি প্রধান তথ্যসমূহ ঃ

ক) বেছিভাগ ক্ষেত্রত দেখা গৈছে যে চনদসমূহ পৰামর্শমূলক প্রক্রিয়াৰ জৰিয়তে গঠন কৰা হোৱা নাছিল।

খ) তদুপৰি, সেৱা প্রদানকাৰীসকল চনদৰ দর্শন, লক্ষ্য আৰু মূল বৈশিষ্ট্যৰ সৈতে পৰিচিত নাছিল।

গ) মূল্যায়ন কৰা কোনো বিভাগত চনদৰ সঠিক আৰু পর্যাপ্ত প্রচাৰ কৰা হোৱা নাছিল।

ঘ) নাগৰিক চনদৰ সজাগতা সৃষ্টি বা বিভিন্ন উপাদানৰ ওপৰত কর্মীৰ প্রশিক্ষণৰ বাবে নির্দিষ্টভাৱে কোনো পর্যাপ্ত ধন নির্দ্ধাৰণ কৰা হোৱা নাছিল।

নাগৰিক চনদৰ ফলপ্রসূ কার্যকৰীতাৰ বাবে DARPG ৰ দ্বাৰা দিয়া কিছুমান পৰামর্শ হ'ল ঃ

ক) ইয়াত চনদৰ প্রণয়নৰ প্রতিটো পর্যায়তে নাগৰিক আৰু কর্মীৰ সৈতে পৰামর্শৰ প্রয়োজনীয়তাৰ পৰামর্শ দিছিল।

খ) ইয়াত গ্রাহকৰ অভিযোগ আৰু নিষ্পত্তিৰ ক্ষেত্রত তথ্যবোৰ (Datebase) সৃষ্টিৰ প্রয়োজনীয়তাৰ ওপৰত গুৰুত্ব দিছিল।

গ) ইয়াত চপা মাধ্যম, পোষ্টাৰ, বেনাৰ স্থানীয় বাতৰিকাকত আদিৰ জৰিয়তে চনদৰ বহুল প্রচাৰৰ প্রয়োজনীয়তা স্পষ্টভাৱে উল্লেখ কৰিছিল।

ঘ) ইয়াৰ উপৰি সজাগতা সৃষ্টি আৰু কর্মীৰ প্রশিক্ষণৰ বাবে নির্দিষ্ট বাজেট নির্দ্ধাৰণৰ ওপৰতো গুৰুত্ব দিছিল।

১৩.৯ ভাৰতত ৰাজহুৱা সেৱা প্রদান

ভাৰতত দ্রুত অর্থনৈতিক বৃদ্ধিৰ সময়ৰ পিছত, কেন্দ্রীয় আৰু ৰাজ্যিক পর্যায়ৰ নীতি-নির্ধাৰকসকলে সমন্বয়মূলক বৃদ্ধিৰ (Inclusive growth) গুৰুত্বপূর্ণ প্রত্যাহ্বানৰ সন্মুখীন হৈছে য'ত বৃদ্ধি পোৱা ৰাষ্ট্রীয় আয়ৰ সুবিধা সমাজৰ সকলো শ্রেণীকে ভাগ-বতৰা কৰিব পাৰে। সকলো নাগৰিকৰ বাবে উচ্চমানৰ স্বাস্থ্যসেৱা আৰু শিক্ষা প্রদান কৰাটো অত্যাৱশ্যকীয়, আৰু এইবোৰৰ উদ্দেশ্য কেৱল নিজৰ বাবেই নহয় ৱৰঞ্চ অর্থনীতিৰ বৃদ্ধিত সম্পূর্ণৰূপে অংশগ্রহণ কৰিবলৈ, ব্যক্তিগত সামর্থ বৃদ্ধিতো গুৰুত্বপূর্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

কেন্দ্রীয় আৰু ৰাজ্য চৰকাৰে এইটোক অগ্রাধিকাৰ ক্ষেত্র হিচাপে স্বীকৃতি দিছে কিন্তু আবণ্টন কৰা সম্পদ কিমান ফলপ্রসূভাৱে ব্যৱহাৰ কৰা হৈছে, সেই প্রশ্নত গুৰুত্ব নিদিয়াকৈ তেওঁলোকে মূলত ব্যয় বৃদ্ধিৰ ওপৰত গুৰুত্ব দি সেৱাৰ মানৰ সমস্যা সমাধানৰ ক্ষেত্রত কল্পনাৰ অভাৱ প্রদর্শন কৰিছে।

ভাৰতত সেৱা প্রদানৰ ক্ষেত্রত বহুত সংখ্যক অদক্ষতা দেখা গৈছে। ২০০৩ চনত সমগ্র ভাৰতৰ ৩,০০০ ৰো অধিক চৰকাৰী বিদ্যালয় আৰু ১,৫০০ প্রাথমিক স্বাস্থ্য কেন্দ্রৰ প্রতিনিধিত্বমূলক নমুনাৰ সৈতে কৰা এক অধ্যয়নত দেখা গৈছিল যে, এটা কর্মদিনত, চৰকাৰী বিদ্যালয়ৰ ৪০% চিকিৎসা কর্মী কর্মস্থলীৰ পৰা অনুপস্থিত আছিল। শিক্ষাৰ অপৰিকল্পিত (non-plan) বাজেটৰ ৯০% ৰো অধিক বেতনৰ বাবে ব্যৱহাৰ হয় আৰু শিক্ষাৰ বাবে আবণ্টন কৰা সম্পদৰ প্রায় অর্ধেক সম্ভৱতঃ অপচয় হৈছে।

অগ্রগতি নিৰীক্ষণ

প্রশ্ন ৭ ঃ নাগৰিক চনদৰ ফলপ্রসূ কার্যকৰিতাৰ বাবে DARPG ৰ দ্বাৰা দিয়া এটা পৰামর্শৰ নাম কওক।

.....

.....

প্রশ্ন ৮ ঃ ভাৰতত ৰাজহুৱা সেৱা প্রদানত কোনো অদক্ষতা আছে নেকি?

.....

১৩.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- প্রশাসনত জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণকাৰী হিচাপে ভূমিকা সাম্প্রতিক সময়ত অধিক গুৰুত্ব লাভ কৰিছে। অংশগ্রহণ আৰু সবলীকৰণে সাম্প্রতিক উন্নয়ন সাহিত্যত ব্যাপক প্রচলন লাভ কৰিছে।
- ৰাষ্ট্রীয় আৰু আন্তর্জাতিকভাৱে উন্নয়নশীল বিশ্বত দৰিদ্রতা দূৰীকৰণৰ উপযুক্ত পদ্ধতিৰ সন্ধান বিগত পাঁচ দশক ধৰি চলি আছে।
- জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণ বর্তমানৰ প্রশাসনৰ এক গুৰুত্বপূর্ণ অংশ হৈ পৰিছে কাৰণ আধুনিক কল্যাণমূলক ৰাষ্ট্রত ইয়াৰ পৰিধি আৰু উদ্দেশ্য দিনক দিনে বৃদ্ধি পাইছে।
- ১৯৬০ চনৰ পৰা 'জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণ' শব্দটোৱে জনপ্রিয়তা লাভ কৰিছে। ই মূলতঃ ফৰাছী ৰাজনৈতিক দার্শনিক এলেক্সিছ ডি টকভিলে প্রচাৰ কৰা অংশগ্রহণমূলক গণতন্ত্রৰ দর্শনৰ পুনৰ জাগৰণক প্রতিনিধিত্ব কৰে।
- প্রশাসন প্রক্রিয়াত জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণ, সিদ্ধান্ত গ্রহণ প্রক্রিয়া আৰু নীতি প্রণয়নত অংশগ্রহণৰ জৰিয়তে বুজিব পাৰি।
- জনপ্রিয় অংশগ্রহণ, সামূহিক অংশগ্রহণ, প্রকৃত অংশগ্রহণ, ভুৱা অংশগ্রহণ আদি বিভিন্ন ধৰণৰ অংশগ্রহণ আছে।
- অংশগ্রহণ মূলতঃ এটা দ্বিমুখী প্রক্রিয়া কাৰণ ইয়াত প্রশাসক আৰু জনসাধাৰণ দুয়ো সহ-শিক্ষার্থী হয় আৰু সম্প্রদায় মূলতঃ নিজৰ অন্তর্ভুক্তিৰ পৰা শিকে।
- নাগৰিক চনদৰ ধাৰণাই সেৱা প্রদানকাৰী আৰু ইয়াৰ ব্যৱহাৰকাৰীৰ মাজত বিশ্বাসৰ সম্পর্ক প্রদান কৰে। এই ধাৰণাটো প্রথমবাৰৰ বাবে যুক্তৰাজ্যত জন মেজৰৰ কনজার্ভেটিভ চৰকাৰৰ দ্বাৰা ১৯৯১ চনত ৰাষ্ট্রীয় কার্যসূচী হিচাপে ৰূপায়ণ কৰা হৈছিল।
- নাগৰিক চনদৰ মূলতঃ ছয়টা নীতি আছে।
- ভাৰতত ৰাজহুৱা সেৱা প্রদানৰ সম্পর্কত কিছুমান ত্রুটি আছে যিয়ে উপযুক্ত ফলাফল দিবলৈ ব্যর্থ হৈছে।

১৩.১১ অধিক জানিবলৈ

1. Bhattacharya , Mohit 2007. *Public Administration*. Kolkata : The World Press Private.
2. Oakley, Piter, (1991) *Projects and people : The Practice of Participa-*

tion in Rural Development. Geneva : ILO.

3. Chambers Robert, (1983). *Rural Development : Putting the Last First*. London : Longman.

১৩.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ন

প্ৰশ্ন নং ১ উত্তৰ ঃ অংশগ্ৰহণ এটা হস্তক্ষেপ পদ্ধতি হিচাপে ১৯৭০ দশকত উদ্ভৱ হৈছিল।

প্ৰশ্ন নং ২ উত্তৰ ঃ অংশগ্ৰহণৰ দুটা প্ৰকাৰ হ'ল জনপ্ৰিয় অংশগ্ৰহণ আৰু সামূহিক অংশগ্ৰহণ।

প্ৰশ্ন নং ৩ উত্তৰ ঃ জনপ্ৰিয় অংশগ্ৰহণ মূলতঃ উপযুক্ত ব্যৱস্থাৰ সৈতে সম্পৰ্কিত, য'ত মুখ্যতঃ নিৰ্বাচন, পঞ্চায়তীৰাজ আদিৰ জৰিয়তে জনসাধাৰণক ৰাজনৈতিক, অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক জীৱনত জড়িত কৰা হয়।

প্ৰশ্ন নং ৪ উত্তৰ ঃ সামূহিক অংশগ্ৰহণৰ অৰ্থ হ'ল জনসাধাৰণৰ, বিশেষকৈ দৰিদ্ৰ আৰু অধিক বঞ্চিত জনগোষ্ঠীৰ স্থানীয় উন্নয়নৰ কাৰ্যকলাপত প্ৰত্যক্ষ জড়িত।

প্ৰশ্ন নং ৫ উত্তৰ ঃ হয়, প্ৰশাসনত সামূহিক অংশগ্ৰহণৰ বিৰুদ্ধে সমালোচনা কৰা হৈছে।

প্ৰশ্ন নং ৬ উত্তৰ ঃ DARPG ৰ সম্পূৰ্ণ ৰূপ হ'ল ভাৰত চৰকাৰৰ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ আৰু ৰাজহুৱা অভিযোগ বিভাগ।

প্ৰশ্ন নং ৭ উত্তৰ ঃ DARPG য়ে গ্ৰাহকৰ অভিযোগ আৰু নিষ্পত্তিৰ ওপৰত তথ্যবোৰ (ডাটাবেছ) সৃষ্টিৰ পৰামৰ্শ দিছিল।

প্ৰশ্ন নং ৮ উত্তৰ ঃ হয়, ভাৰতত ৰাজহুৱা সেৱা প্ৰদানত অদক্ষতা আছে।

১৩.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

চুটি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ DARPG ৰ সম্পূৰ্ণ ৰূপ কি ? নাগৰিক চনদৰ ফলপ্ৰসূ কাৰ্যকৰিতাৰ বাবে DARPG ৰ দ্বাৰা আগবঢ়োৱা দুটা পৰামৰ্শ উল্লেখ কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ সামূহিক অংশগ্ৰহণৰ ওপৰত এটা চমু টোকা লিখক।

প্ৰশ্ন নং ৩ ঃ প্ৰকৃত আৰু ভুৱা অংশগ্ৰহণৰ মাজত প্ৰধান পাৰ্থক্যসমূহ কি ?

ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন নং ১ ঃ উন্নয়ন প্ৰক্ৰিয়াত জনসাধাৰণৰ অংশগ্ৰহণৰ গুৰুত্ব ব্যাখ্যা কৰক।

প্ৰশ্ন নং ২ ঃ অংশগ্ৰহণৰ বিভিন্ন প্ৰকাৰ বৰ্ণনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৩ ঃ প্রশাসনিক ব্যৱস্থাত জনসাধাৰণৰ অংশগ্রহণৰ সুবিধাসমূহ বিশদভাৱে বর্ণনা কৰক।

প্রশ্ন নং ৪ ঃ নাগৰিক চনদ কি? ইয়াৰ মৌলিক নীতিসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

প্রশ্ন নং ৫ ঃ ভাৰতত ৰাজহুৱা সেৱা প্রদানৰ ওপৰত এটা টোকা লিখক।

****

অধ্যায় ১৪ ঃ ভাৰতত প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ

অধ্যায় গাঁথনি

১৪.১ উদ্দেশ্য

১৪.২ পৰিচয়

১৪.৩ প্ৰাক-স্বাধীন ভাৰতত সংস্কাৰ

১৪.৪ স্বাধীনতাৰ পিছৰ সংস্কাৰ

১৪.৫ ভাৰতত প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ অৰ্থ আৰু প্ৰকৃতি, ইয়াৰ বিভিন্ন দিশ

১৪.৬ ভাৰতত জনপ্ৰশাসনৰ ওপৰত পল এপলবাই প্ৰতিৱেদন

১৪.৭ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰক আগুৱাই নিয়াৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰধান প্ৰত্যাহ্বান; প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ সমস্যা

১৪.৮ জনপ্ৰশাসনৰ ওপৰত গোৰৱালা প্ৰতিৱেদন

১৪.৯ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ আয়োগ

১৪.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

১৪.১১ অধিক জানিবলৈ

১৮.১২ অগ্ৰগৰি খতিয়ন

১৪.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

১৪.১ উদ্দেশ্য

এই অধ্যায়টি অধ্যয়ন কৰি আপুনি —

- স্বাধীনতাৰ পূৰ্বৰ আৰু স্বাধীনতাৰ পিছৰ ভাৰতৰ সংস্কাৰৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- ভাৰতত প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ অৰ্থ আৰু প্ৰকৃতিৰ বিষয়ে বৰ্ণনা কৰিব পাৰিব।
- ভাৰতত জনপ্ৰশাসনৰ ওপৰত পল এপলবাই প্ৰতিৱেদনৰ মূল্যায়ন কৰিবলৈ সক্ষম হ'ব।
- প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ বিভিন্ন দিশৰ বিষয়ে অৱগত হ'ব।
- ভাৰতত প্ৰশাসনিক সংস্কাৰক আগুৱাই নিয়াৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰধান প্ৰত্যাহ্বানসমূহৰ বিষয়ে ব্যাখ্যা কৰিব পাৰিব।
- ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ সম্বন্ধে গোৰৱালা প্ৰতিৱেদনৰ মূল্যায়ন কৰিব পাৰিব।
- ভাৰতত প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ আয়োগৰ বিভিন্ন বিধানৰ বিষয়ে জানিব পাৰিব।

১৪.২ পৰিচয়

অসামৰিক সেৱা ব্যৱস্থাই দেশৰ প্ৰশাসনিক যন্ত্ৰৰ মেৰুদণ্ড বুলি ধৰা হয়। আমাৰ দেশৰ প্ৰশাসনিক যন্ত্ৰ ৰক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্য উভয়তে চৰকাৰী কৰ্মচাৰীসকলে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।

'সংস্কাৰ' শব্দটোৰ অৰ্থ সাধাৰণতে কোনো আচৰণ বা গঠন সলনি কৰাৰ উদ্দেশ্যে কিবা এটা ভাল কৰা, কিবা এটা উন্নত কৰা বা কিবা এটাৰ দোষ আঁতৰোৱা আদিক বুজায়। সমাজৰ নিত্য বৃদ্ধি পোৱা দাবীসমূহ পূৰণৰ বাবে আৰু পৰিৱৰ্তিত পৰিস্থিতিত প্ৰাসংগিক হৈ থকাৰ বাবে ইয়াৰ কাৰ্যসমূহ অহৰহ বৃদ্ধি পোৱাৰ বাবে সংস্কাৰ ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ বৈশিষ্ট্য তথা অংগ হৈ পৰিছে। সংস্কাৰৰ প্ৰক্ৰিয়াটো **ৰজ্ঝা** শতিকাৰ দ্বিতীয়াৰ্ধত আৰম্ভ হোৱা বুলি ক'ব পাৰি।

প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ একক সংজ্ঞা এতিয়াও পোৱা নাযায়। কিন্তু ইয়াক বুজিবলৈ মূলতঃ দুটা উপায় বা পদ্ধতি আছে ঃ

(ক) প্ৰশাসনৰ সংস্কাৰক ইয়াৰ জটিল পুনৰ্নিৰ্মাণ হিচাপে।

(খ) সংস্কাৰ প্ৰশাসনৰ ভিতৰত এক বিশেষ পৰিৱৰ্তন বা কেৱল প্ৰশাসনিক পদ্ধতিৰ আধুনিকীকৰণ বা উন্নত কৰণ।

১৪.৩ প্ৰাক-স্বাধীন ভাৰতত সংস্কাৰ

আধুনিক ৰাষ্ট্ৰৰ আমোলাতন্ত্ৰৰ ঐতিহাসিক ভেটিবোৰ যথেষ্ট পুৰণি বুলি ভবাৰ থল আছে। উল্লেখযোগ্য যে ভাৰতীয় ইতিহাসত কৃষি আমোলাতন্ত্ৰ শাসন ব্যৱস্থাৰ এক গুৰুত্বপূৰ্ণ উপাদান আছিল। দেখা যায় যে প্ৰাচীন মৌৰ্য শাসনখন কেন্দ্ৰীভূত আমোলাতান্ত্ৰিক ৰাজতন্ত্ৰ, মধ্যযুগীয় মোগল ৰাষ্ট্ৰ সামন্তবাদী ৰাজতন্ত্ৰ আৰু আধুনিক ব্ৰিটিছ ঔপনিৱেশিক ৰাষ্ট্ৰ ঔপনিৱেশিক আমোলাতান্ত্ৰিক ৰাজতন্ত্ৰ আছিল, যি মূলতঃ যোগ্যতাভিত্তিক কেন্দ্ৰীভূত আমোলাতান্ত্ৰিক ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তনৰ পথ প্ৰদৰ্শক আছিল।

মূলতঃ ইষ্ট ইণ্ডিয়া কোম্পানীৰ সময়ত ব্ৰিটিছ ভাৰতত প্ৰচলিত অসামৰিক আমোলাতন্ত্ৰ পৃষ্ঠপোষক আৰু শোষক আমোলাতন্ত্ৰ আছিল। ১৮৩৩ চনৰ চাৰ্টাৰ এক্টৰ অধীনত কোৰ্ট অৱ ডিৱেক্টৰ্ছে মনোনীত কৰা পৰীক্ষাৰ্থীৰ মাজত সীমিত প্ৰতিযোগিতামূলক পৰীক্ষা প্ৰৱৰ্তন কৰা হৈছিল। ১৮৯২ চনতহে, অসামৰিক সেৱাৰ এক বৃহৎ সংস্কাৰৰ পৰিপ্ৰেক্ষিতত উচ্চ পৰ্যায়ৰ অসামৰিক সেৱাৰ নাম সলনি কৰি ভাৰতীয় অসামৰিক সেৱা (ICS) ৰখা হয়, আৰু নিম্ন পৰ্যায়ৰ অসামৰিক সেৱাক প্ৰাদেশিক অসামৰিক সেৱা কৰা হয় আৰু বিধিগত অসামৰিক সেৱা বিলুপ্ত কৰা হয়।

প্ৰথম বিশ্বযুদ্ধৰ অন্ত পৰাৰ পিছত, ভাৰত চৰকাৰ আইন ১৯১৯ ৰ অধীনত, প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ ভাৰতীয়কৰণৰ জৰিয়তে ৰাজ্যিক পৰ্যায়তো দায়িত্বশীল প্ৰশাসন স্থাপনৰ উদ্দেশ্যে ব্যাপক সংস্কাৰ সাধন কৰা হৈছে। কেন্দ্ৰত দ্বি-স্তৰীয় ব্যৱস্থা প্ৰৱৰ্তন কৰা ভাৰত চৰকাৰ আইন, ১৯৩৫ ত সৰ্বভাৰতীয় সেৱাত গৱৰ্নৰ জেনেৰেলে আৰু প্ৰদেশ অসামৰিক সেৱাত নিজ নিজ ৰাজ্যপালে নিযুক্তি দিয়াৰ ব্যৱস্থা আছিল।

১৪.৪ স্বাধীনতাৰ পিছৰ সংস্কাৰ

স্বাধীনতা লাভৰ লগে লগে দেশৰ সন্মুখত এক নতুন আৰু ডাঙৰ প্ৰত্যাহ্বানৰ সৃষ্টি হ'ল। কাৰণ ই সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক উন্নতি অনাৰ ক্ষেত্ৰত বাধ্য আছিল যাৰ জৰিয়তে পৰৱৰ্তী সময়ত সকলো ক্ষেত্ৰতে মানুহৰ জীৱনৰ ওপৰত যোগাত্মক পৰিৱৰ্তনে প্ৰভাৱ পেলাব। ভাৰতীয় সংবিধানত গণনা কৰা ৰাজ্যিক নিৰ্দেশনামূলক নীতি (ডিপিএছপি) ৰ প্ৰতি চৰকাৰ দায়বদ্ধ, যিয়ে জনসাধাৰণৰ অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক কল্যাণৰ বাবে কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰাইছিল। সংবিধানৰ ৩৬-৫১ অনুচ্ছেদত ডিপিএছপি অন্তৰ্ভুক্ত কৰা হৈছে আৰু ইয়াৰ একমাত্ৰ উদ্দেশ্য আছিল মিশ্ৰিত অৰ্থনৈতিক আৰ্হিৰ ওপৰত সম্পূৰ্ণ গুৰুত্ব আৰোপ কৰি এখন কল্যাণকামী ৰাষ্ট্ৰ স্থাপন কৰা, য'ত ৰাজহুৱা আৰু ব্যক্তিগত খণ্ড উভয়ে সমানে কৰ্ম সম্পাদন কৰিব।

মন কৰিবলগীয়া যে প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাটোৰ সংস্কাৰৰ উপৰি অসামৰিক সেৱাৰ পৰা ঔপনিৱেশিক আধিপত্যৰ সময়ৰ মনোভাব আঁতৰ কৰাৰ লগতে ভাৰতৰ সংবিধানৰ প্ৰস্তাৱনাত থকা উল্লেখ অনুসৰি প্ৰশাসন যন্ত্ৰটো জনসাধাৰণৰ সেৱাৰ বাবে উৎসৰ্গিত হোৱা প্ৰয়োজন।

স্বাধীনতাৰ পিছত ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ আটাইতকৈ উল্লেখযোগ্য সংস্কাৰৰ আৰম্ভণি হৈছিল সাৰ্বজনীন প্ৰাপ্তবয়স্ক ভোটাধিকাৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি চৰকাৰৰ সংসদীয় ৰূপ প্ৰৱৰ্তনৰ দ্বাৰা। ই অসামৰিক সেৱাক চৰকাৰখনক নীতি ৰূপায়ণৰ ক্ষেত্ৰত বিশেষভাৱে সহায় কৰা এক জনপ্ৰিয় ব্যৱস্থালৈ ৰূপান্তৰিত কৰিলে আৰু মূলতঃ জনসাধাৰণৰ বাবে সেৱা প্ৰদানকাৰী হিচাপে পৰিগণিত হ'ল।

সৰ্বভাৰতীয় সেৱা, কেন্দ্ৰীয় সেৱা আৰু ৰাজ্যিক সেৱাৰ ব্যৱস্থাৰ প্ৰৱৰ্তন আছিল আন এক বৃহৎ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ। বিকেন্দ্ৰীকৰণ সংস্কাৰ আছিল স্বাধীনতাৰ পিছত প্ৰৱৰ্তন কৰা আন এক উল্লেখযোগ্য সংস্কাৰ। কিন্তু গ্ৰাম্য আৰু চহৰ অঞ্চলৰ স্থানীয় স্বায়ীত্তশাসিত চৰকাৰসমূহক সাংবিধানিক মৰ্যাদা প্ৰদান কৰা হৈছিল, যাৰ ফলত ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ কাম-কাজ বহু পৰিমাণে বৃদ্ধি পাইছিল।

কিন্তু মন কৰিবলগীয়া যে আমাৰ সংবিধানৰ প্ৰণেতাসকলে স্বাধীন ভাৰতৰ বাবে প্ৰয়োজনীয় প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাৰ প্ৰকাৰৰ সৈতে জড়িত দিশটোক বিশেষ গুৰুত্ব নিদিলে। তেওঁলোকৰ মতে উত্তৰাধিকাৰী সূত্ৰে পোৱা ব্যৱস্থাই নিজৰ কাম ভালদৰে কৰি আছিল আৰু লগতে যুক্তি দিছিল যে ৰাজনৈতিক আৰু সাংবিধানিক পৰিৱৰ্তনৰ প্ৰভাৱত স্বয়ংক্ৰিয়ভাৱে ৰাজহুৱা প্ৰশাসন প্ৰয়োজনীয় ৰূপান্তৰৰ সন্মুখীন হ'ব। কিন্তু, পৰিকল্পনা আয়োগ আৰু ইয়াৰ উন্নয়ন পৰিকল্পনাৰ প্ৰকাশৰ লগে লগে দুৰ্বল আৰু অপৰ্যাপ্ত প্ৰশাসনিক ব্যৱস্থাটো দৃষ্টিগোচৰ হ'ল। এইদৰে পাঁচ বছৰীয়া পৰিকল্পনাত পুনৰ সংস্কাৰৰ বাবে উল্লেখ কৰা হ'ল। ১৯৫৩ চনত প্ৰশাসনিক দক্ষতাৰ সমান্তৰালভাৱে কৰ্মচাৰীৰ পৰ্যাপ্ত উপলব্ধতা লাভ কৰাৰ লক্ষ্যৰে চৰকাৰী খণ্ডসমূহক কৰ্মচাৰীৰ সংখ্যা পৰ্যালোচনাৰ বাবে কৰ্মচাৰী পুনৰ্গঠন ইউনিট গঠন কৰা হয়। ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ সকলো শাখাতে প্ৰশাসনিক দক্ষতা আৰম্ভ কৰিবলৈ আৰু এই দক্ষতা অব্যাহত ৰাখিবলৈ ১৯৫৪ চনত

কেবিনেট সচিবালয়ত চৰকাৰৰ অ' এণ্ড এম এজেন্সি স্থাপন কৰা হয়। ই প্ৰকৃত প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ ক্ষেত্ৰত কিছু আশা কঢ়িয়াই আনিছিল।

১৪.৫ ভাৰতত প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ অৰ্থ আৰু প্ৰকৃতি, ইয়াৰ বিভিন্ন দিশ

প্ৰশাসনিক সংস্কাৰক সাধাৰণতে এক সচেতন প্ৰক্ৰিয়া হিচাপে গণ্য কৰা হয়। ই সুবিবেচিত পৰিৱৰ্তনৰ সৈতে জড়িত। ই মূলতঃ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ সংস্থাৰ গঠন, পৰিচালনা বা ইয়াৰ কৰ্ম দক্ষতাৰ মান উন্নত কৰাৰ উদ্দেশ্যে গঠন কৰা হয়। গ্লেৱেড ক'ডেইনে প্ৰশাসনিক সংস্কাৰক "প্ৰতিৰোধৰ বিৰুদ্ধে প্ৰশাসনিক ৰূপান্তৰৰ কৃত্ৰিম প্ৰৰোচনা" বুলি সংজ্ঞায়িত কৰিছিল।

প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ মূল লক্ষ্য হৈছে এটা ব্যৱস্থাৰ ব্যাপক আৰু কেতিয়াবা আমূল পৰিৱৰ্তন। সংস্কাৰ সদায় নীতিগত আৰু নিৰ্দিষ্ট উদ্দেশ্যৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি প্ৰৱৰ্তন কৰা হয়। উদাহৰণ স্বৰূপে ইউৰোপত সংস্কাৰ আন্দোলন কিছুমান নিৰ্দিষ্ট উদ্দেশ্যেৰে আৰম্ভ কৰা হৈছিল আৰু এইবোৰ আছিল খ্ৰীষ্টান ধৰ্মৰ আওপুৱণি ধাৰণাসমূহৰ সংস্কাৰ। এই সংস্কাৰে কেতিয়াবা আন্দোলনৰ চৰিত্ৰ গ্ৰহণ কৰে। যিহেতু ইহঁত নীতিগত প্ৰকৃতিৰ, সেয়েহে ইহঁতৰ প্ৰৱৰ্তন নিৰ্দিষ্ট উদ্দেশ্য সাধনৰ বাবে কৰা হয়। আচলতে সংস্কাৰ আৰু মতাদৰ্শৰ মাজত এক ঘনিষ্ঠ সম্পৰ্ক আছে। এটা মতাদৰ্শত কিছুমান বিশেষ মনোভাব থাকে যিবোৰ মূলতঃ, ৰাজনৈতিক, অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক বিষয় হ'ব পাৰে। মতাদৰ্শৰ পণ্ডিতসকলৰ মতে, মতাদৰ্শৰ প্ৰয়োগৰ জৰিয়তে উদ্দেশ্য সাধন কৰিব পৰা যায়। একে সময়তে ঔদ্যোগীকৰণ আৰু আধুনিকীকৰণৰ ধাৰণাবোৰ অহৰহ পৰিৱৰ্তিত হৈ আছে আৰু এই সকলোবোৰ পৰিৱৰ্তনৰ লগে লগে ৰাজহুৱা প্ৰশাসনেও নিজকে খাপ খুৱাব লাগিব আৰু সেয়েহে ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ সংস্কাৰ গুৰুত্বপূৰ্ণ। মাৰ্ক্সবাদ-লেনিনবাদতো সমাজৰ বিকাশ প্ৰক্ৰিয়াত ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ বিশেষ ভূমিকা দেখা গৈছে।

প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ বিভিন্ন দিশ হ'ল—

(ক) ৰাজনৈতিক
(খ) আইনী
(গ) প্ৰতিষ্ঠানিক
(ঘ) কাৰিকৰী
(ঙ) লোক
(চ) আৰ্থিক
(ছ) সামাজিক
(জ) মানসিক

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ১ ঃ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ ধাৰণাটো কেতিয়াৰ পৰা উৎপত্তি হৈছিল ?

.....

.....

প্ৰশ্ন ২ ঃ ডিপিএছপিৰ সম্পূৰ্ণ ৰূপ কি ?

.....

.....

১৪.৬ ভাৰতত জনপ্ৰশাসনৰ ওপৰত পল এইচ এপলবাইৰ প্ৰতিৱেদন

ভাৰতৰ ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ ওপৰত পল এইচ এপলবাইৰ প্ৰতিৱেদন ১৯৫৩ চনত প্ৰকাশ পাইছিল। তেওঁৰ ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ প্ৰতিৱেদনত মূলতঃ তলত উল্লেখ কৰা ক্ষেত্ৰসমূহৰ ওপৰত গুৰুত্ব কৰা হৈছে —

(ক) তেওঁৰ মতে কাম-কাজৰ অধিক বিকেন্দ্ৰীকৰণ হ'ব লাগে, যাতে প্ৰশাসনিক কাম অধিক সুবিধাজনকভাৱে লৈ যোৱা হয়।

(খ) এপলবায়ে পৰামৰ্শ দিছিল যে ৰাজহুৱা সেৱাত থকা নীতিৰ কঠিনতা আৰু বৰ্তমানৰ নিযুক্তিৰ ধৰণ পৰিৱৰ্তন কৰি তথা ৰাজহুৱা সেৱাত প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান সহজ কৰি সেৱাৰ অধিকাৰৰ সৈতে বৰ্তমানৰ ব্যয়বহুল পূৰ্ব-নিযুক্তি আৰু 'প্ৰশাসনিক কাৰ্য আৰু মানৱ-সম্পৰ্ক অভিমুখীতাহীনতা'ক আঁতৰ কৰিব পৰা যাব।

(গ) এপলবাইৰ প্ৰতিৱেদনত কৰ উদ্দেশ্য আৰু কৰ আইন তথা কৰ আইন আৰু কৰ সংগ্ৰহৰ মাজৰ ব্যৱধান সম্পৰ্কে প্ৰাসংগিক অনুচ্ছেদ আছে।

(ঘ) প্ৰতিৱেদনত বাজেট পদ্ধতিৰ অব্ৰিটিছীয় দৃষ্টিকোণৰ পৰা এক মূল্যৱান মূল্যায়ন কৰা হৈছে। এপলবায়ে চৰকাৰক বিশেষ হিচাপে গণ্য কৰিব বিচাৰিছিল আৰু সেয়েহে কোনোৱে ইয়াৰ সম্পত্তি আৰু দায়বদ্ধতা তথা ভাৰতৰ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ ব্যয়ৰ কাৰ্যকৰী মূল্যায়ন কৰাটো প্ৰয়োজনীয় বুলি মত পোষণ কৰিছে। তেওঁ বিচাৰে যে বিকল্প বাজেট শ্ৰেণীবিভাজন প্ৰস্তুত কৰা হওক, যিয়ে পাছলৈ ৰাজহুৱা খণ্ডৰ আনকি বৃদ্ধি পোৱা কাৰ্যকলাপৰ সন্দৰ্ভত প্ৰয়োজনীয় তথ্য প্ৰদান কৰিব।

ওপৰত উল্লেখ কৰা ক্ষেত্ৰসমূহৰ উপৰি ৰাষ্ট্ৰৰ মূল্য আৰু স্থানীয় স্বায়ত্তশাসনৰ বিপদৰ সন্দৰ্ভতো প্ৰতিৱেদনত কিছু পৰ্যবেক্ষণ কৰা হৈছে।

১৪.৭ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰক আগুৱাই নিয়াৰ ক্ষেত্ৰত প্ৰধান প্ৰত্যাহ্বান; প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ সমস্যা

ভাৰতত প্ৰশাসনিক সংস্কাৰক আগুৱাই নিয়াৰ বাবে কিছুমান প্ৰধান প্ৰত্যাহ্বান হ'ল—

(ক) দক্ষতা আৰু অৰ্থনীতি।

(খ) বিশেষায়িতকৰণ।

(গ) ফলপ্ৰসূ সহযোগিতা আৰু সমন্বয়।

(ঘ) প্ৰশাসন আৰু ইয়াত জড়িত লোকৰ বিকাশ।

(ঙ) জবাবদিহিতা।

(চ) দুৰ্নীতি।

প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ ৰূপায়ণৰ বাবে কিছুমান সমস্যা হ'ল—

(ক) প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ বাটত নিহিত হৈ থকা গুৰুত্বপূৰ্ণ সমস্যাটো হ'ল ৰাজনৈতিক ইচ্ছাশক্তিৰ অভাৱ।

(খ) আমোলাতান্ত্ৰিক ইচ্ছাশক্তিৰ অভাৱ।

(গ) প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ ক্ষেত্ৰত আমোলাতান্ত্ৰিক হেঁচা।

(ঘ) আমোলাতান্ত্ৰিক হেঁচাৰ পৰা মুক্ত প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ বাবেও দীৰ্ঘম্যাদী কৌশলগত সংস্থাৰৰ অভাৱ।

(ঙ) চলি থকা সংস্কাৰৰ ক্ষেত্ৰত ব্যক্তি আৰু জড়িত হৈ থকা সংস্থাসমূহৰ মাজত তথ্য হস্তান্তৰৰ অভাৱ দেখা গৈছে।

(চ) অতিৰিক্ত কৰ্মচাৰী আৰু এওঁলোকক দৰমহা দিয়াৰ হেঁচাৰ ফলত প্ৰয়োজনীয় ধন সংস্কাৰৰ প্ৰক্ৰিয়াত আবণ্টন দিব নোৱৰাটো আন এটা সমস্যা।

(ছ) আন এটা সমস্যা হ'ল আন্তঃৰাষ্ট্ৰীয় পৰ্যায়ৰ লগতে জনসাধাৰণৰ সৈতেও প্ৰশাসনিক পদ্ধতি আৰু প্ৰশাসকসকলৰ তুলনামূলক অধ্যয়ন আৰু পাৰস্পৰিক ক্ৰিয়াৰ অভাৱ।

(জ) তাত্ত্বিক মনোভাব বা বিষয়টোৰ ব্যৱহাৰিক অভিজ্ঞতাৰ অভাৱৰ বাবে আয়োগ আৰু সমিতিসমূহে বহু সময়ত ব্যৱহাৰিক সমাধান আৰু পৰামৰ্শ প্ৰদান কৰিব নোৱাৰে।

(ঝ) জনসাধাৰণৰ মাজত তেওঁলোকৰ অধিকাৰ আৰু তেওঁলোকৰ প্ৰতি ৰাজহুৱা বিষয়াসকলৰ কৰ্তব্য আৰু দায়িত্বৰ প্ৰতি সজাগতাৰ অভাৱ।

(ঞ) শেষত, দুৰ্নীতি আৰু ন্যস্ত স্বাৰ্থ তথা দুৰ্বল দুৰ্নীতিবিৰোধী সংস্থাসমূহে প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ সঠিক ৰূপায়ণৰ পথত এক ডাঙৰ সমস্যা হিচাপে থিয় দিছে।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৩ ঃ ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ ওপৰত এপলবাইৰ প্ৰতিৱেদন কোন বছৰত প্ৰকাশ পাইছিল ?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৪ ঃ পল এইচ এপলবাইৰ প্ৰতিৱেদনত গুৰুত্ব আৰোপ কৰা দুটা বিশেষ ক্ষেত্ৰ উল্লেখ কৰক।

.....

.....

প্ৰশ্ন ৫ ঃ ভাৰতত প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ ফলপ্ৰসূ ৰূপায়ণৰ বাটত নিহিত হৈ থকা এটা সমস্যাৰ কথা উল্লেখ কৰক।

.....

.....

১৪.৮ জনপ্ৰশাসনৰ ওপৰত গোৰৱালা প্ৰতিৱেদন

১৯৫১ চনত ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ প্ৰতিৱেদন প্ৰকাশ পাইছিল। গোৰৱালাই মূলতঃ ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ দুখন প্ৰতিৱেদন ক্ৰমে 'ৰাজহুৱা প্ৰশাসন প্ৰতিৱেদন' (১৯৫১) আৰু 'ৰাজ্যিক উদ্যোগৰ দক্ষ পৰিচালনাৰ প্ৰতিৱেদন' (১৯৫১) দাখিল কৰিছিল।

গোৰৱালা কমিটিৰ প্ৰতিৱেদনসমূহে 'মিশ্ৰিত' অৰ্থনীতিৰ ধাৰণাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি প্ৰভাৱশালী ৰাজ্যিক খণ্ডৰ সৈতে ব্যক্তিগত উদ্যোগকো কিছু স্থান প্ৰদান কৰি প্ৰতিষ্ঠানসমূহক আনুষ্ঠানিক কৰি তুলিছিল। প্ৰতিৱেদনৰ মূল দিশসমূহ হ'ল নতুন দিল্লীত অৰ্ধচৰকাৰী ভাৰতীয় ৰাজহুৱা প্ৰশাসন প্ৰতিষ্ঠান স্থাপন, চৰকাৰৰ বিভিন্ন স্তৰত অৰ্গেনাইজেচন এণ্ড মেথড (O&A) বিভাগ স্থাপন আৰু প্ৰশাসকসকলৰ নিযুক্তি তথা প্ৰশিক্ষণৰ সুশৃংখলিতকৰণ আৰু সংসদ আৰু ৰাজ্যিক বিধানসভা, পৰিকল্পনা আয়োগ আৰু ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকৰ সৈতে তেওঁলোকৰ সু-সম্পৰ্ক স্থাপন।

১৪.৯ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ আয়োগ

প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ আয়োগ বা এ আৰ চি (Administrative Reforms Commission-ARC) হৈছে ভাৰত চৰকাৰে ভাৰতৰ ৰাজহুৱা প্ৰশাসন ব্যৱস্থাৰ পৰ্যালোচনাৰ বাবে পৰামৰ্শ দিয়াৰ বাবে নিযুক্ত কৰা সমিতি। ১৯৬৬ চনৰ ৫ জানুৱাৰীত প্ৰথম এ আৰ চি আৰু ২০০৫ চনৰ

৩১ আগষ্টত দ্বিতীয় এ আৰ চি স্থাপন কৰা হয়।

প্ৰথম প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ আয়োগ

ভাৰত চৰকাৰৰ অধীনস্থ গৃহ পৰিক্ৰমা মন্ত্ৰণালয়ে ৪০/৩/৬৫-এ আৰ (পি) নং সিদ্ধান্তৰ আধীনত প্ৰথমটো এ আৰ চি গঠন কৰিছিল। ৰাজহুৱা সেৱাসমূহত দক্ষতা আৰু সততাৰ উচ্চতম মানদণ্ড নিশ্চিত কৰাৰ প্ৰয়োজনীয়তাক নিৰ্ধাৰণ কৰিবলৈ আৰু চৰকাৰৰ সামাজিক তথা অৰ্থনৈতিক নীতিসমূহ ৰূপায়ণৰ বাবে আৰু জনসাধাৰণৰ প্ৰতি সঁহাৰি জনোৱা উন্নয়নৰ সামাজিক আৰু অৰ্থনৈতিক লক্ষ্যসমূহ লাভ কৰাৰ বাবে ৰাজহুৱা প্ৰশাসনক এক নিৰ্ভৰযোগ্য আহিলা হিচাপে গঢ়ি তোলাৰ উদ্দেশ্যে এই আয়োগ গঠন কৰা হৈছিল।

তলত উল্লেখ কৰা ক্ষেত্ৰসমূহ আয়োগৰ বিবেচনাধীন—

(ক) ভাৰত চৰকাৰৰ প্ৰশাসন যন্ত্ৰ আৰু ইয়াৰ কামৰ পদ্ধতি।

(খ) কেন্দ্ৰ-ৰাষ্ট্ৰৰ সম্পৰ্ক।

(গ) বিত্তীয় প্ৰশাসন।

(ঘ) কৰ্মচাৰী প্ৰশাসন।

(ঙ) অৰ্থনৈতিক প্ৰশাসন।

(চ) জিলা প্ৰশাসন।

(ছ) কৃষি প্ৰশাসন।

১৯৭০ চনৰ মাজভাগৰ পূৰ্বে আয়োগে ২০ খনতকৈও অধিক প্ৰতিৱেদন দাখিল আৰু পৰামৰ্শ দিছিল।

(ক) নাগৰিকৰ অভিযোগৰ প্ৰতিকাৰৰ সমস্যা। (অন্তৰৰ্তীকালীন)

(খ) ৰাজহুৱা খণ্ডৰ উদ্যোগ।

(গ) বিত্ত, হিচাপ আৰু নিৰীক্ষণ।

(ঘ) কেন্দ্ৰীয় শাসিত অঞ্চল আৰু নেফাৰ প্ৰশাসন।

(ঙ) জীৱন বীমা প্ৰশাসন।

(চ) ৰে'লপথ।

(ছ) কোষাগাৰ।

(জ) আৰ বি আই।

(ঝ) ডাক আৰু টেলিগ্ৰাফ।

(ঞ) বৈজ্ঞানিক বিভাগ আদি।

দ্বিতীয় প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ আয়োগ ঃ

২০০৫ চনৰ ৫ আগষ্টত মূলতঃ ৰাজহুৱা প্ৰশাসন ব্যৱস্থাৰ সংস্কাৰৰ বাবে বিশদ ব্লুপ্ৰিণ্ট প্ৰস্তুত কৰিবলৈ তদন্ত সমিতি হিচাপে গঠন কৰা হৈছিল। চৰকাৰৰ সকলো স্তৰতে দেশৰ বাবে এক সক্ৰিয়, জবাবদিহি, বহনক্ষম তথা কাৰ্যক্ষম আৰু ফলপ্ৰসূ প্ৰশাসন লাভৰ বাবত পৰামৰ্শ

দিবলৈ আয়োগক দায়িত্ব প্ৰদান কৰা হয়। আয়োগে মূলতঃ তলত উল্লেখ কৰা ক্ষেত্ৰসমূহ বিবেচনা কৰিছিল—

(ক) ভাৰত চৰকাৰৰ সাংগঠনিক গাঁথনি।

(খ) শাসন ব্যৱস্থাত নৈতিকতা।

(গ) ৰাজ্যিক পৰ্যায়ত ফলপ্ৰসূ প্ৰশাসন সুনিশ্চিত কৰাৰ পদক্ষেপ।

(ঘ) স্থানীয় স্বশাসন **য** পঞ্চায়তী ৰাজ।

(ঙ) ই-গভর্নেন্সক প্ৰসাৰ কৰা।

(চ) ফেডাৰেল ৰাজনীতিৰ বিষয়সমূহ।

(ছ) সংকট ব্যৱস্থাপনা।

(জ) ৰাজহুৱা শৃংখলা

আয়োগে মূলতঃ ১৫ খন প্ৰতিৱেদন চৰকাৰৰ ওচৰত বিবেচনাৰ বাবে দাখিল কৰে। তাৰে কিছুমান হ'ল—

(ক) তথ্যৰ অধিকাৰ

(খ) সন্ত্ৰাসবাদৰ বিৰুদ্ধে যুঁজ দিয়া।

(গ) সামাজিক পুঁজি

(ঘ) নাগৰিককেন্দ্ৰিক প্ৰশাসন

(ঙ) বিত্তীয় ব্যৱস্থাপনা ব্যৱস্থা শক্তিশালী কৰা।

(চ) ৰাজ্য আৰু জিলা প্ৰশাসন।

অগ্ৰগতি নিৰীক্ষণ

প্ৰশ্ন ৬ ঃ প্ৰথম এ আৰ চি কেতিয়া প্ৰতিষ্ঠা হৈছিল?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৭ ঃ এ.ডি. গোৰৰালা প্ৰতিৱেদন কেতিয়া প্ৰকাশ পাইছিল?

.....

.....

প্ৰশ্ন ৮ ঃ গোৰৰালা কমিটিৰ প্ৰতিৱেদনৰ ওপৰত এটা চমু টোকা লিখক।

.....

.....

১৪.১০ অধ্যায়টিৰ পৰা আমি কি শিকিলোঁ

- অসামৰিক সেৱা ব্যৱস্থা দেশৰ প্ৰশাসনিক যন্ত্ৰ-পাতিৰ মেৰুদণ্ড। আমাৰ দেশৰ প্ৰশাসনিক যন্ত্ৰ ৰক্ষাৰ ক্ষেত্ৰত কেন্দ্ৰ আৰু ৰাজ্য উভয়তে চৰকাৰী কৰ্মচাৰীসকলে গুৰুত্বপূৰ্ণ ভূমিকা পালন কৰে।
- সংস্কাৰৰ ধাৰণাটোৰ উৎপত্তি ১৯ শতিকাৰ দ্বিতীয়াৰ্ধৰ পৰা হৈছে ।
- আধুনিক ৰাষ্ট্ৰৰ আমোলাতন্ত্ৰৰ ঐতিহাসিক ভেটি যথেষ্ট পুৰণি বুলি আশা কৰা হৈছে।
- ভাৰতীয় সংবিধানত উল্লেখ কৰা ডিপিএছপিৰ প্ৰতি চৰকাৰ দায়বদ্ধ, যিয়ে জনসাধাৰণৰ অৰ্থনৈতিক আৰু সামাজিক মংগলৰ বাবে কাম কৰিবলৈ বাধ্য কৰাইছে।
- স্বাধীনতাৰ পিছৰ আটাইতকৈ উল্লেখযোগ্য সংস্কাৰ আৰম্ভ হৈছিল সাৰ্বজনীন প্ৰাপ্তবয়স্ক ভোটাধিকাৰৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি চৰকাৰৰ সংসদীয় ৰূপ প্ৰৱৰ্তনৰ পৰা।
- এটা ডাঙৰ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ আছিল সৰ্বভাৰতীয় সেৱা, কেন্দ্ৰীয় সেৱা আৰু ৰাজ্যিক সেৱাৰ ব্যৱস্থা স্থাপন।
- সংস্কাৰ সদায় নীতিগত প্ৰকৃতিৰ আৰু নিৰ্দিষ্ট উদ্দেশ্যৰ প্ৰতি লক্ষ্য ৰাখি প্ৰৱৰ্তন কৰা হয়। প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ মূল লক্ষ্য হৈছে এটা ব্যৱস্থাৰ ব্যাপক আৰু কেতিয়াবা আমূল পৰিৱৰ্তন।
- প্ৰশাসনৰ বিভিন্ন দিশ আছে। তাৰে কিছুমান হ'ল— ৰাজনৈতিক, আইনী, প্ৰতিষ্ঠানিক, লোক ইত্যাদি।
- পল এইচ এপলবায়ে ১৯৫৩ চনত ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ ওপৰত প্ৰতিৱেদন দাখিল কৰে।
- গোৰৱালা প্ৰতিৱেদন ১৯৫১ চনত প্ৰকাশ পাইছিল।
- ১৯৬৬ চনত প্ৰথম এ আৰ চি আৰু **চন্মুক্তপ্ত** চনত দ্বিতীয় এ আৰ চি গঠন কৰা হয়।

১৪.১১ অধিক জানিবলৈ

1) Bhattacharya, Mohit (2007). *Public Administration*. Kolkata: The World Press Private Ltd.

2) Mehta, Vinod. (2000). *Reforming Administration in India.* Har-Anand Publications.

১৪.১২ অগ্ৰগতিৰ খতিয়ন

১ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৯ শতিকাৰ দ্বিতীয়াৰ্ধত প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ ধাৰণাটোৰ উৎপত্তি হৈছিল।

২ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ডিপিএছপিৰ সম্পূৰ্ণ ৰূপ হৈছে ৰাজ্যিক নীতিৰ নিৰ্দেশনামূলক নীতি।

৩ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃপল এইচ এপলবাইৰ প্ৰতিৱেদন ১৯৫৩ চনত প্ৰকাশ পাইছিল।

৪ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ

(ক) কাম-কাজৰ অধিক বিকেন্দ্ৰীকৰণ হ'ব লাগে, যাতে প্ৰশাসনিক কামবোৰ অধিক সুবিধাজনকভাৱে সম্পন্ন হয়।

(খ) এপলবায়ে পৰামৰ্শ দিছিল যে ৰাজহুৱা সেৱাত থকা নীতিৰ কঠিনতা আৰু বৰ্তমানৰ নিযুক্তিৰ ধৰণ পৰিৱৰ্তন কৰি তথা ৰাজহুৱা সেৱাত প্ৰৱেশ আৰু প্ৰস্থান সহজ কৰি সেৱাৰ অধিকাৰৰ সৈতে বৰ্তমানৰ ব্যয়বহুল পূৰ্ব-নিযুক্তি আৰু 'প্ৰশাসনিক কাৰ্য আৰু মানৱ-সম্পৰ্ক অভিমুখীতাহীনতা'ক আঁতৰ কৰিব পৰা যাব।

৫ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ ৰূপায়ণৰ এটা সমস্যা হ'ল চলি থকা সংস্কাৰৰ ক্ষেত্ৰত ব্যক্তি আৰু জড়িত হৈ থকা সংস্থাসমূহৰ মাজত তথ্য হস্তান্তৰৰ অভাৱ ।

৬ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৯৬৬ চনত প্ৰথম এ আৰ চি প্ৰকাশ পাইছিল।

৭ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৯৫১ চনত এ.ডি গোৱৰালাৰ প্ৰতিৱেদন প্ৰকাশ পাইছিল।

৮ নং প্ৰশ্নৰ উত্তৰ ঃ ১৯৫১ চনত ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ প্ৰতিৱেদন প্ৰকাশ পাইছিল। গোৱৰালাই মূলতঃ ৰাজহুৱা প্ৰশাসনৰ দুখন প্ৰতিৱেদন ক্ৰমে 'ৰাজহুৱা প্ৰশাসন প্ৰতিৱেদন' (১৯৫১) আৰু 'ৰাজ্যিক উদ্যোগৰ দক্ষ পৰিচালনাৰ প্ৰতিৱেদন' (১৯৫১) দাখিল কৰিছিল।

গোৱৰালা কমিটিৰ প্ৰতিৱেদনসমূহে 'মিশ্ৰিত' অৰ্থনীতিৰ ধাৰণাৰ ওপৰত ভিত্তি কৰি প্ৰভাৱশালী ৰাজ্যিক খণ্ডৰ সৈতে ব্যক্তিগত উদ্যোগকো কিছু স্থান প্ৰদান কৰি প্ৰতিষ্ঠানসমূহক আনুষ্ঠানিক কৰি তুলিছিল। প্ৰতিৱেদনৰ মূল দিশসমূহ হ'ল নতুন দিল্লীত অৰ্ধচৰকাৰী ভাৰতীয় ৰাজহুৱা প্ৰশাসন প্ৰতিষ্ঠান স্থাপন, চৰকাৰৰ বিভিন্ন স্তৰত অৰ্গেনাইজেচন এণ্ড মেথড (O&A) বিভাগ স্থাপন আৰু প্ৰশাসকসকলৰ নিযুক্তি তথা প্ৰশিক্ষণৰ সুশৃংখলিতকৰণ আৰু সংসদ আৰু ৰাজ্যিক বিধানসভা, পৰিকল্পনা আয়োগ আৰু ভাৰতৰ নিয়ন্ত্ৰক আৰু মহানিৰীক্ষকৰ সৈতে তেওঁলোকৰ সু-সম্পৰ্ক স্থাপন।

১৪.১৩ আৰ্হি প্ৰশ্ন

চুটি প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ বিভিন্ন দিশ কি কি?

প্ৰশ্ন ২ ঃ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰ বুলিলে কি বুজোৱা হৈছে?

প্ৰশ্ন ৩ ঃ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ গোৱৰালা প্ৰতিৱেদনৰ ওপৰত এটা টোকা লিখক।

ৰচনাধৰ্মী প্ৰশ্ন

প্ৰশ্ন ১ ঃ স্বাধীনতাৰ পূৰ্বৰ আৰু স্বাধীনতাৰ পিছৰ ভাৰতত প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ এটি আলোচনা আগবঢ়াওক।

প্ৰশ্ন ২ ঃ ভাৰতত জনপ্ৰশাসনৰ ওপৰত পল এপলবাই প্ৰতিৱেদনৰ মূল্যায়ন কৰক।

প্ৰশ্ন ৩ ঃ প্ৰশাসনিক সংস্কাৰৰ প্ৰধান সমস্যাসমূহ কি কি? ইয়াৰ মূল সমস্যাসমূহৰ বিষয়ে আলোচনা কৰক।

প্ৰশ্ন ৪ ঃ প্ৰথম এ আৰ চি আৰু দ্বিতীয় এ আৰ চিৰ প্ৰধান পৰামৰ্শসমূহ ব্যাখ্যা কৰক।

****